วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๗

พระธรรมเทศนาต่างเรื่อง

พระธรรมเทศนาต่างเรื่อง

พระธรรมเทศนาต่างเรื่อง

ในการแต่งเทศน์แต่ละกัณฑ์เพื่อแสดงในโอกาสต่าง ๆ ที่ได้รับอาราธนา ได้ศึกษา ค้นคว้า รวบรวม แล้วเรียบเรียง จากบทเทศน์และหนังสือที่มีเนื้อความและแนวการอธิบาย ของพระมหาเถระ พระเถระและอาจารย์ทางพระพุทธศาสนา ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ได้นิพนธ์ไว้ ได้นำมาเป็นแบบอย่างประกอบในการเรียบเรียงเป็นแนวเทศนาและแนวการบรรยาย การเดินเรื่อง นับว่าอาจารย์ท่านเหล่านั้นเป็นผู้มีส่วนแห่งความดีของ พระธรรมเทศนาต่างเรื่องโดยแท้ ขอน้อมส่วนดีของหนังสือนี้บูชาสักการะพระคุณของท่านทั้งหลายผู้มีส่วนประสาทความรู้ทางพระพุทธศาสนาให้มิใช่น้อยทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

ขอทุกท่านได้รับความปรารถนาดีและความขอบพระคุณอย่างสูง

พระธรรมไตรโลกาจารย์

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
๑๒๙ หมู่ ๓ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา
อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
ฝ่ายผลิต โทร. ๐-๒๘๐๐-๒๓๗๓-๔

อนุโมทนากถา

โยมบุญสม บุตรหงษ์ ทนายความ ปฏิบัติหน้าที่พุทธศาสนิกฝ่ายคฤหัสถ์ ถวายปัจจัย ๔ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาตามแบบอย่างศาสนิกที่ดี บำเพ็ญกุศลมาก ช่วยอุปถัมภ์วัดตั้งแต่ยุคของเจ้าประคุณสมเด็จอุปัชฌาย์ (สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ อุฑาฒิมมหาเถร) ต่อมาก็เป็นกรรมการวัดที่เป็นเสาหลักสำคัญยิ่ง ทุ่มเทช่วยกิจการงานของวัดอย่างเต็มที่ ทั้งกำลังกาย กำลังความคิด กำลังสติปัญญา กำลังทรัพย์ เอาใจใส่ รับรู้ดูแลสนับสนุนเรื่องต่าง ๆ ภายในวัด ส่งเสริมสนับสนุนพระผู้ไปศึกษาต่อต่างประเทศ และผู้เดินทางไปนมัสการสังเวชนียสถานในประเทศอินเดีย

งานชิ้นสำคัญอย่างยิ่งยวดของโยมบุญสมและคณะทำงานของบริษัททนายความที่เป็นบุญกุศลมหาศาลยิ่ง คือใช้สติปัญญาความสามารถล้วน ๆ แก้คดีความเกี่ยวกับที่ดินของวัดราชประดิษฐฯ ที่ตำบลศาลายา จังหวัดนครปฐม ที่สลับซับซ้อนจนชนะความ ซึ่งหากทางวัดไม่ได้โยมบุญสมมาช่วยแล้ว ยากที่จะได้คืนมาอย่างสง่าผ่าเผย บริษัทช่วยวัดมาก วัดเป็นหนี้ความดีของบริษัท บุญสมและมาโนชทนายความ จำกัด

โยมบุญสม บุตรหงษ์ ได้รับทราบจากผู้รู้จักมักคุ้นที่ได้เคยฟังเทศน์แสดงในวาระต่าง ๆ จึงปรารภให้อาตมภาพรวบรวมจัดพิมพ์เป็นเล่มเผยแผ่ธรรมะให้แพร่หลายในวงกว้างออกไป อาตมภาพรับปากด้วยความยินดียิ่ง รู้สึกปลาบปลื้มใจที่ได้มีโอกาสตอบแทนน้ำใจอันดีงามของโยมผู้เป็นกัลยาณมิตร กอปรด้วยลักษณะมิตรที่ดีต่ออาตมภาพและสำนักเดิมของท่านเสมอมา จึงทำให้เกิดมีหนังสือเล่มนี้ "พระธรรมเทศนาต่างเรื่อง" เนื้อหาในเล่มแม้จะต่างเรื่อง ต่างรส ต่างวาระ ต่างโอกาส จุดมุ่งหมายเดียวคือ เพื่อเพิ่มพูนปัญญาบารมี ได้ธรรมทรรศนะ คือการรู้เห็นธรรม

พระธรรมวินัยของพระตถาคตเจ้านั้น เกิดขึ้นและตั้งอยู่ เพื่อประโยชน์สุขแก่ชุมชนแก่โลก เพราะสามารถช่วยบำบัดทุกข์แก่ผู้ถึงทุกข์ ระงับโศกของผู้กำลังโศก ระงับภัยแก่ผู้กำลังมีภัย ผู้ที่ช่วยส่งเสริม หรือเผยแผ่ให้พระธรรมวินัยของพระตถาคตดำรงอยู่ จึงชื่อว่ามีส่วนแห่งการบำบัดทุกข์ โศก และภัย ของโลก พุทธศาสนิกชนควรอนุสรณ์ถึงจริยาวัตรเรื่องนี้ ช่วยดำเนินการเกี่ยวกับเรื่องการพิมพ์ ประกาศพระพุทธานุสาสนีให้แพร่หลายเป็นการเผยแผ่และอุปถัมภ์ให้พระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าดำรงอยู่ได้นาน เป็นประโยชน์และความสุขแก่โลก เป็นผู้มีส่วนแห่งบุญเป็นอันมาก ควรจะปราโมชในเรื่องนี้

ก็แล ทานมัยกุศลส่วนธรรมทานอันเลิศ ซึ่งท่านเจ้าภาพได้ตั้งใจบำเพ็ญเป็นธรรมบรรณาการนี้ สำเร็จด้วยความเชื่อความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสที่เลิศ เป็นบ่อเกิดแห่งศุภสิริสวัสดิอัคคอิฏฐารมณ์ที่ต้องประสงค์ทุกประการ อคฺคโต เว ปสนฺนานํ อคฺคํ ธมฺมํ วิชานตํ เมื่อบุคคลมาทราบชัดธรรมที่เลิศ เกิดเลื่อมใสโดยความเป็นวัตถุที่เลิศ คือเลื่อมใสแล้วในพระพุทธเจ้าผู้เป็นทักขิไณยบุคคลอันเลิศ เลื่อมใสแล้วในพระธรรมอันเลิศ คือธรรมที่ไม่มีราคะมีความสงบและมีสุข เลื่อมใสแล้วในพระสงฆ์ผู้เป็นอนุตตรบุญเขตอันเลิศแล้ว ได้ให้ได้บริจาคในวัตถุที่เลิศนั้น อคฺคํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒติ บุญอย่างเลิศคือ อายุวรรณะ เกียรติยศ เกียรติคุณ สุข และกำลังอย่างเลิศ ย่อมจะบังเกิดแก่ผู้นั้นเป็นผลานิสงส์ อคฺคสฺส ทาตา เมธาวี อคฺคธมฺมสมาหิโต ผู้มีปัญญาตั้งมั่นในธรรมที่เลิศแล้ว ได้ให้ได้บริจาคพัสดุอันเลิศอุทิศบูชา ผู้นั้นจะเกิดเป็นเทวดาหรือมนุษย์ในภพใด ๆ ย่อมถึงความเป็นผู้เลิศ บันเทิงสุขในภพนั้น ๆ

รตนตฺตยานุภาเวน **รตนตฺตยเตชสา**
อาโรคิยสุขณเจว **ตโต ทีฆายุตาปิ จ**
ตพฺพตฺถูนณจ สมฺปตฺโย **สุขํ โสตฺถิ ภวนฺตุ เต**

ด้วยเดชานุภาพแห่งพระรัตนตรัยอันเป็นนิรัตติสัยบุญเขตอุดม สวัสดิมงคล ขอความเป็นผู้ไม่มีโรค ความสุขสำราญ ความเป็นผู้มีอา ยืนนาน ความสมบูรณ์แห่งวัตถุทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งวิบุลยผลนั้ ทั้งสุขโสมนัสสวัสดี จงเกิดมีแก่คุณโยมบุญสม คุณจุฑาทิพและบุตร พร้อ ทั้งคุณมาโนช คุณวิลานี และคณะทำงานในบริษัท บุญสมและมาโน ทนายความ จำกัด และขออำนวยพรให้ท่านผู้อ่านหนังสือนี้ประสบความสุ แลเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปในธรรมขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้จิตใจน้อ ไปในกุศลธรรม ใคร่ในธรรมอย่าได้สร่างซา ขออย่าได้พอใจในการคบมิต ชั่ว พอใจสมาคมด้วยบัณฑิตอยู่ตลอดกาล อิฏฐผลใด ๆ ที่ต้องกา ปรารถนาแล้ว ขอผลนั้น ๆ จงพลันสำเร็จสมมโนรถประสงค์ ทุกประกา เทอญ.

พระธรรมไตรโลกาจารย์
วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

สารบัญ

พระธรรมเทศนาในการพระราชกุศลและพระกุศลทักษิณานุปทาน

๑. ปัญญาชิวีชีวิตกถา (๗ ส.ค.๒๕๒๗) ๑
๒. ปัญญาชิวีชีวิตกถา (๑๙ ก.ย.๒๕๓๘) ๑๐
๓. มัตตาสุขปริจจาคกถา ๑๙
๔. ปุริสาชัญญูกถา ๒๗
๕. ปูชนารหกถา ๓๖
๖. ปุริสาชัญญูกถา (๑๘ ต.ค.๒๕๕๐) ๔๕
๗. ปุริสาชัญญูกถา (๒๓ ต.ค.๒๕๕๗) ๕๓
๘. สูรอิจฉนกถา ๖๐
๙. คุณสัมปัตติกถา ๖๘
๑๐. อชีรณกถา ๗๕
๑๑. ปัณฑิตกถา ๘๒
๑๒. อุปสันตกถา ๘๗
๑๓. อมตันททกถา ๙๕
๑๔. สุขุมนกถา ๑๐๒
๑๕. วิริยารัมภกถา ๑๑๑
๑๖. กิตติกถา ๑๑๘

พระธรรมเทศนาเนื่องในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

๑. สจิตตปริโยทปนกถา ๑๒๓
๒. โอวาทปาฏิโมกขกถา ๑๓๒
๓. มาฆบูชากถา ๑๓๘
๔. โอวาทปาฏิโมกขกถา : จาตุรงคสันนิบาตกถา ๑๔๔

๕. อติโรจนกถา ๑๕๑
๖. เวสารัชชธรรมกถา ๑๖๐
๗. พุทธปณิธานกถา ๑๖๙

พระธรรมเทศนาสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์

๑. โลภปกตกัมมกถา ๑๗๗
๒. อภัยทานกถา ๑๘๓
๓. ธัมมิกราชากถา ๑๙๑
๔. เมตตาวิหารีกถา ๒๐๐
๕. ปฏิรูปเทสวาสกถา ๒๐๙
๖. ชีวิตาสากถา ๒๑๙
๗. ปรมปูชากถา ๒๓๐
๘. อัคคปุญญกถา ๒๔๐

พระธรรมเทศนาปัญญาชิวีชีวิตกถา
ราชสกุลในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงบำเพ็ญพระกุศลถวาย เนื่องในสัตมวารที่ ๑๑
แห่งการเสด็จสวรรคต
ในสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี
วันอังคารที่ ๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๒๗ เวลา ๑๐.๒๐ นาฬิกา
พระเมธาธรรมรส (พูนศักดิ์ วรภทฺทโก)
วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
ปญฺญาชีวึ ชีวิตมาหุ เสฏฺฐนฺติ

บัดนี้ จักรับประทานถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนา ปัญญาชิวีชีวิตกถา พรรณนาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยเรื่องชีวิตของบุคคลผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี อนุรูปพระกุศลทักษิณานุปทาน อันเจ้านายราชสกุลในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระสมานฉันท์ร่วมกันทรงบำเพ็ญน้อมเกล้าฯ อุทิศถวายสนองพระเดชพระคุณแด่สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ ด้วยทรงรู้สึกว่าเป็นพระกรณียะอันจะพึงกระทำในเวลาที่สุดวิสัยที่จะสนองพระเดชพระคุณได้โดยประการอื่น ด้วยเหตุที่ทรงอนุสรณ์ถึงพระคุณูปการแห่งสมเด็จพระนางเจ้าพระองค์นั้น ตามพระพุทธภาษิตที่ว่า **เปตานํ ทกฺขิณํ ทชฺชา ปุพฺเพ กตมนุสฺสรํ** เมื่อระลึก

ถึงอุปการกิจที่ท่านได้ทำไว้แล้วในกาลก่อน ก็พึงให้ทักษิณานุปทานเพื่อท่าน ดังนี้

สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ ทรงสมบูรณ์ด้วยพระชาติสมบัติด้วยเหตุที่เสด็จอุบัติในขัตติยสกุลมหาศาลบรมราชจักรีวงศ์ ทรงเป็นขัตติยราชนารี ทรงเจริญพระชนมายุจะครบ ๘๐ พรรษา ทรงเป็นพุทธศาสนิกนารี ทรงสมบูรณ์ด้วยพระคุณสมบัติเป็นอเนกประการ ส่งเสริมให้พระองค์ทรงเป็นวุฑฒบุคคลอันไพบูลย์ มีพระกิริยาวาจาโอนอ่อนละมุนละม่อมน้อมนำจิตบุคคลให้นิยมยินดี เป็นที่นับถือของสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าและพระบรมวงศานุวงศ์ตลอดถึงทำบุคคลอยู่ใต้พระบารมีและบุคคลผู้ได้ทรงคุ้นเคยให้จงรักภักดีทั่วไป

ในรัชสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางรำไพพรรณี ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่คู่ควรกับตำแหน่งที่ทรงเป็นพระบรมราชินีมิได้บกพร่อง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพยายามเสาะแสวงหาความรู้ในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาจักรสยามและทรงพากเพียรเยี่ยมเยือนประชาชนของพระองค์อยู่เนืองนิตย์ สมเด็จพระราชินีก็ได้ตามเสด็จฯ สมเด็จพระราชสวามีมิได้ขาดแต่สักครั้งเดียว และยังได้ร่วมเสด็จฯ เยี่ยมเยือนนานาประเทศใกล้เคียง รวมทั้งตามเสด็จฯ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ สหรัฐอเมริกาเพื่อรักษาพระเนตร และเพื่อสอดส่องกิจราชการต่าง ๆ ในลักษณะปกครองบ้านเมือง ซึ่งพระองค์ทรงสนพระราชหฤทัยอยู่ขณะนั้น ด้วยมีพระราชประสงค์จะพระราชทานรัฐธรรมนูญแก่ประชาชนชาวไทยตามที่เห็นสมควร เพื่อผ่อนคลายอำนาจอธิปไตยในการปกครองบ้านเมือง พระราชทานแก่ประชาชนอย่างที่อารยประเทศทั้งหลายนิยมกัน แต่ยังไม่ทันที่พระบาทสมเด็จ

พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานรัฐธรรมนูญ ก็เกิดการยึดอำนาจและเปลี่ยนแปลงการปกครองเสียก่อน

ในพระชนมชีพของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีนั้น ที่นับว่าเป็นความสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ที่น่าเศร้าพระทัยมาก คือการเสด็จสวรรคต ณ ต่างประเทศ แห่งล้นเกล้าฯ รัชกาลที่ ๗ พระราชสวามี ใช่แต่เท่านั้น พระองค์ยังได้ประสบเหตุการณ์อันแสนจะสลดพระทัยยิ่ง นั่นคือการสูญเสียชีวิตของเรืออากาศโท พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต โอรสบุญธรรมของพระองค์ในอุบัติเหตุเครื่องบินตกในสก็อตแลนด์ พระองค์ได้ประทับอยู่ ณ ต่างแดน มีแต่เรื่องของความเศร้าเหลือจะทน ในเรื่องนี้ ราชเลขาธิการในพระองค์ทรงกล่าวว่า พระองค์ท่านทรงสะเทือนพระราชหฤทัยเป็นอย่างมาก ท่านเป็นหญิงที่โดดเดี่ยว ไม่มีที่พึ่ง แต่ท่านก็ทรงเด็ดเดี่ยวต่อสู้กับความทุกข์และอุปสรรคในชีวิตมาอย่างสวยงามที่สุด จนกระทั่งได้อัญเชิญพระบรมอัฐิกลับมา ก็หมดพระราชภาระในเรื่องนี้ และได้กลับมาเมืองไทยแล้วก็รู้สึกว่าทรงสำราญพระราชหฤทัยมากขึ้น

สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ได้เสด็จฯ เมืองจันทบุรี เพื่อจะทรงหาบริเวณที่สงบ สร้างพระตำหนักประทับเปลี่ยนพระอิริยาบถ และนี่เองทำให้เกิดมีสวนบ้านแก้ว อันส่งผลต่อชาวจันทบุรีอย่างมาก ได้มีการพัฒนาเกษตรสวนบ้านแก้ว ทรงปลูกพืชสวนครัวและผลไม้นานาชนิดทดลองดู ทดลองเลี้ยงสัตว์ เพื่อนำความรู้และผลที่ได้ไปแนะนำเผยแพร่แก่ราษฎรในท้องถิ่นต่อไป ทรงเริ่มพัฒนางานหัตถกรรมการทอเสื่อจันทบูร ทรงออกแบบผลิตภัณฑ์วัสดุเครื่องใช้ที่ทำด้วยเสื่อ งานสร้างสรรค์ประเภทนี้เป็นที่รู้จักกันดีในนามผลิตภัณฑ์เสื่อสมเด็จ

ในด้านสวัสดิการอนามัยความผาสุกของชาวบ้านนั้น ได้ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ยกระดับและพัฒนาโรงพยาบาลจันทบุรีให้สามารถรับใช้บริการประชาชนจันทบุรี และจังหวัดใกล้เคียงได้เป็นอย่างดี พระราชทานสร้างตึกผ่าตัดที่ทันสมัยที่สุดในขณะนั้นให้แก่โรงพยาบาล พระราชทานนามว่า ตึกประชาธิปก ซึ่งต่อมาโรงพยาบาลแห่งนี้รัฐบาลได้ปรับปรุงขยายให้เป็นโรงพยาบาลขนาดใหญ่ ประกอบด้วยอุปกรณ์ทางการแพทย์ที่ทันสมัยและเปลี่ยนชื่อเป็นโรงพยาบาลพระปกเกล้า ภายหลังได้กลายมาเป็นโรงพยาบาลหลักและศูนย์กลางการศึกษาวิชาพยาบาลและผดุงครรภ์และอนามัยของภาคตะวันออก

สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีได้ทรงตั้งทุนประชาธิปก เป็นกองทุนใช้จ่ายในโรงพยาบาล นอกเหนือจากเงินงบประมาณของรัฐ ได้พระราชทานพระราชทรัพย์เพิ่มเติมให้แก่กองทุนประชาธิปกบรมราชา-นุสรณ์ ที่คณะแพทย์ตั้งไว้สำหรับให้นักเรียนพยาบาลยืมใช้เพื่อการศึกษาและทำกิจกรรม ดอกผลจากกองทุนนี้ต่อมายังได้พระราชทานเป็นเงินรางวัลแก่นักศึกษาที่เรียนดีแต่ขาดทุนทรัพย์ โดยไม่จำกัดสาขาวิชา แต่พระราชประสงค์ที่สำคัญก็เพื่อจะกระจายคนออกนอกกรุงเทพฯ ไปช่วยพัฒนาท้องถิ่นในชนบทของตน นับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมแก่ชาวจันทบุรีอย่างหาที่สุดมิได้ ชาวจันทบุรียกย่องพระองค์มาก ถวายพระเกียรติพระองค์ว่า พระแม่เจ้าของชาวจันทบุรี ผู้ประทานชีวิต เลือดเนื้อ และประทีปแสงสว่างส่องทางดำเนินชีวิตอันสุกใสแก่พวกเขา

สมเด็จพระบรมราชินีพระองค์นั้น ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจสาธารณประโยชน์แก่ประเทศชาติพระศาสนาอยู่เสมอมา เรียกได้ว่างานหลวงไม่ได้ขาดงานราษฎร์ไม่ได้เว้น คือพระองค์ท่านจะเสด็จทุก

พระราชพิธีที่มีในพระราชวังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประกอบ นอกจากนั้นยังเสด็จไปเปิดโรงพยาบาล พระราชทานปริญญาบัตรแก่นักเรียนพยาบาล นักศึกษามหาวิทยาลัย บางครั้งก็แทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทำประโยชน์แทนพระองค์ได้หลายประการเช่นเดียวกับพระราชวงศ์ทั้งหลาย เพิ่งว่างเว้นจากพระราชกรณียกิจงดเสด็จฯ งานต่าง ๆ ในระยะหลัง ๆ ครั้งทรงพระประชวรนี้เอง แต่ก็อุปถัมภ์เรื่องการกีฬาต่าง ๆ จนเสด็จสวรรคต

สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีทรงอบรมพระองค์ให้บริบูรณ์ด้วยคุณธรรมสมฐานะแก่พระชาติและพระวัย ทรงวางพระองค์โดยชอบประกอบด้วยพระปัญญาหยั่งทราบเหตุผล ซื่อตรงจงรักภักดีต่อพระราช-สวามี สนองพระเดชพระคุณปรนนิบัติในเวลาเมื่อทรงสุขสำราญและรักษาพยาบาลเมื่อทรงพระประชวร ปฏิบัติพระราชภารกิจเป็นคู่พระบารมีในที่ทุกสถาน ทั้งในยามสุขและยามทุกข์ เป็นคู่ทุกข์คู่ยาก ร่วมสุขร่วมทุกข์มาตลอดจนวาระสุดท้าย นับว่าทรงปฏิบัติพระองค์ชอบยิ่ง เหมาะสมในการผจญกับการเปลี่ยนแปลงและภาวการณ์นั้น ๆ ที่พระองค์ได้ทรงประสบมาซึ่งล้วนแต่เป็นอนิฏฐารมณ์ ก็ทรงข่มพระราชหฤทัย แล้วแก้ไขเหตุการณ์ด้วยพระปัญญาปรีชาสามารถ แม้จะทรงเป็นสตรีก็มีพระราชหฤทัยอาจหาญ สามารถรองรับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงนั้นได้ ทรงประคับประคองรักษาพระองค์มาได้จนพระชนมพรรษาจะครบ ๘๐ ปัจฉิมวัย ทรงมีพระราชหฤทัยที่เข็มแข็งเด็ดเดี่ยว เจริญหนักแน่นอยู่ด้วยคุณธรรมคำสั่งสอนของพระบรมศาสดา จงทรงสามารถระงับความทุกข์โทมนัสที่ยิ่งใหญ่เสียได้ แล้วทรงทุ่มเทพระราชหฤทัยบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอันเป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองอย่างใหญ่หลวง แต่ที่เด่นชัดที่สุด คือ ทรงมีน้ำพระทัยดีกับทุก ๆ คนมาก เปี่ยมด้วยเมตตาและพร้อมที่จะให้อภัย ไม่

เคยทรงกริ้วใครเลย ผู้ใกล้ชิดพระองค์ได้กล่าวว่า สมเด็จฯ ท่านเป็นนักสู้ ทรงมีพระราชจริยาวัตรที่เข้มแข็ง เก็บความรู้สึก จะไม่มีใครรู้เลยจากพระพักตร์ มีแต่ทรงยิ้ม เมตตา สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ผู้ทรงพระคุณธรรมอันประเสริฐ ทรงดำรงชีวิตของพระองค์อย่างประเสริฐสวยงามยิ่ง ด้วยเหตุที่ทรงพระปัญญารักษาพระองค์ ทรงเว้นสิ่งที่ควรเว้น บำเพ็ญสิ่งที่ควรบำเพ็ญ จึงทรงสามารถคุ้มครองพระองค์ให้ปลอดภัยในด้านต่าง ๆ ประสบสุขสวัสดีเพราะอาศัยปัญญาเป็นแสงสว่างนำทางชีวิต ปญฺญาชีวีชีวิตมาหุ เสฏฺฐํ นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงผู้มีชีวิตอยู่ด้วยปัญญาว่าเป็นชีวิตที่ประเสริฐ

ปัญญา คือความรอบรู้ ความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ ตามที่เป็นจริง ตลอดจนสามารถในการคิดที่แยบคายและถูกต้อง เป็นเครื่องมือในการทำลายความเขลา ความมืดมนของชีวิต รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ทำให้แก้ไขปัญหาไปตามแนวทางเหตุผล รู้เท่าทันโลกและชีวิต จนสามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากความยึดมั่นในสิ่งต่าง ๆ ดับกิเลสดับทุกข์ได้ เป็นอยู่ด้วยจิตใจอิสระผ่องใสเบิกบานไร้ทุกข์ การดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญาจึงเป็นอิสระเสรีอย่างแท้จริง

บุคคลผู้มีปัญญา แม้กำลังได้รับทุกข์ก็ไม่ควรสิ้นหวังในความสุข คนส่วนมากพอมีทุกข์ก็ทำแต่สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ต่อเมื่อมีสุขจึงทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ เขาขาดความสำเหนียกว่า ผู้มีปัญญาแม้ประสบทุกข์ก็ไม่สิ้นหวังในความสุข ที่เป็นดังนี้เพราะผู้มีปัญญาย่อมรู้แจ้งว่าสุขทุกข์เป็นฤดูกาลของชีวิต ย่อมผลัดเปลี่ยนกันเข้ามากระทบชีวิตอยู่เสมอ ต้นไม้จะเจริญเติบโตสมบูรณ์แข็งแรงได้ต้องผ่านฤดูกาลทั้งหน้าแล้งหน้าฝน ฉันใด คนจะรู้จักชีวิตดีก็ต้องผ่านทั้งสุขและทุกข์ฉันนั้น ย่อมฟันฝ่าอุปสรรคเหตุการณ์ต่าง ๆ สามารถเอาชนะมรสุมชีวิตได้ด้วยกำลังใจอันแข็งแกร่งของตน ปัญญานี้เองที่ทำให้คนประเสริฐ

ธรรมดา มนุษย์จะมีความสุขส่วนเดียว หรือมีทุกข์ส่วนเดียวนั้นไม่มี คือไม่มีชีวิตใดดำเนินไปโดยราบรื่นปราศจากความทุกข์ แต่ความทุกข์นั่นเอง ถ้ารู้จักมองรู้จักใช้มัน ก็จะเป็นสาเหตุให้เกิดความสุขอย่างถาวร เรารู้สึกซึ้งต่อร่มเงาของต้นไม้ก็เพราะมีแสงแดดอยู่รอบ ๆ เมื่อถูกแวดล้อมอยู่ด้วยแสงแดดคือความทุกข์ นักปราชญ์อาจหาความสุขได้ในแวดล้อมของความทุกข์นั่นเอง อันที่จริงความสุขและความรุ่งโรจน์นั้น บางทีก็เป็นเสมือนเครื่องลวงตาให้คนถูกหลอกหลอน ไม่มีทางจะทราบความจริงได้ แต่ความยากลำบากเท่านั้นที่ทำให้คนรู้จักตัวเอง รู้จักคนอื่น รู้จักมิตรแท้ รู้จักมิตรเทียม รู้จักชีวิตและโลก ความรู้จักตนเองหรือเข้าใจตนเองอย่างแจ่มแจ้งถูกต้องนั้น นอกจากจะให้ความสุขแก่ตนแล้ว ยังเป็นประโยชน์แก่สังคมอย่างมากด้วย เพราะฉะนั้น ชีวิตที่ชอกช้ำ มั่งคั่งพรั่งพร้อมด้วยทุกข์อยู่เสมอ ถ้ารู้จักมองให้ดี ก็จะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตในบั้นปลายมาก ควรมองชีวิตหลายด้านหลายมุม เมื่อมุมหนึ่งปิดลง อาจมีมุมอื่นที่เปิดอยู่ และอาจเป็นทางชีวิตที่แท้จริงก็ได้ ไม่ควรเสียกำลังใจในหนทางของชีวิต แล้วคิดค้นหาทางแก้ไขให้ถูกทาง ความคิดอันฉลาดแยบยลอย่างนี้ ย่อมมีเฉพาะบุคคลผู้มีปัญญา ผู้มีชีวิตอยู่ด้วยปัญญาย่อมไม่เดือดร้อนด้วยเรื่องที่คนทั้งหลายเดือดร้อนกันอยู่

อนึ่ง บุคคลผู้ดำรงชีวิตอยู่ในโลกยิ่งนานเท่าใด ก็ยิ่งถูกมรสุมแห่งชีวิตมากเท่านั้น มรสุมดังกล่าวมีคำด่าว่าเสียดสีบ้าง มีคนทุบตีบ้าง ประหัตประหารบ้าง ในการแข่งขันในเกมส์ชีวิตเขาชนะเราบ้าง และเราอาจถูกลักถูกขโมยของอันเป็นที่รักบ้าง เมื่อถูกกระทำเช่นนี้ ถ้าใครผูกใจเจ็บ พยาบาท ก็ต้องแค้นเคืองไม่เป็นอันสงบลงได้ บุคคลผู้พิจารณาเห็นโทษในเรื่องนี้ ไม่ผูกเวร ใครผิดพลาดต่อตนก็ให้อภัยเสีย อภัยในความผิดพลาดบกพร่องของคนอื่น ในการกระทำอันรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของคนอื่น

ในความเฉยเมยของคนอื่น มีอุดมคติ ประกอบด้วยขันติและเมตตา ยึดคำสอนของพระศาสนาเป็นทางดำเนินชีวิต พยายามคุ้มครองรักษาตนให้บริสุทธิ์อยู่ด้วยใจอันมั่นคง บุคคลเช่นนี้ย่อมไม่มีเวร ไม่มีศัตรู เมื่อไม่มีเวรภัยจักมีแต่ที่ไหน มีแต่สุขสงบระงับ การไม่ผูกเวรทำให้จิตใจเราสบาย มีแต่เมตตาปรานี มองไปทางใดก็เจอแต่มิตร เพราะฉะนั้น ผู้ฉลาด เพื่อความสบายใจของตนเอง จึงไม่ควรผูกเวรไว้กับใคร ๆ จำแต่ความดีที่ผู้อื่นทำแก่ตน ไม่จำความร้ายที่เขาทำให้ เพราะมันไม่มีประโยชน์แก่จิตใจ คนฉลาดย่อมแสวงหาความสุขได้แม้ในเรื่องอันน่าจะทุกข์ ตรงกันข้าม ผู้โง่เขลาย่อมประสบความทุกข์แม้ในเรื่องที่น่าจะสุข เพราะคนฉลาดรู้จักหาความสุขจากความทุกข์ที่ครอบงำเขาอยู่นั่นเอง รู้จักคิด คิดเป็น คิดตามแนวทางของปัญญา คิดแล้วก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตและจิตใจ ในเรื่องเดียวกัน จะเป็นเรื่องสุขหรือทุกข์ก็ตาม คนคิดเป็นย่อมได้รับประโยชน์จากเรื่องนั้นมากกว่าคนคิดไม่เป็น นั่นคือวิถีชีวิตอันประเสริฐ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวยกย่องผู้มีชีวิตอยู่ด้วยปัญญาว่าประเสริฐ ด้วยประการฉะนี้

สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ ทรงประสบความทุกข์มหันต์ที่ต้องสูญเสียปิยชน แต่พระองค์ก็ทรงเก็บความรู้สึกได้ ทรงอดทนต่อวิปโยคทุกข์นั้นได้อย่างน่าอัศจรรย์เกินวิสัยสามัญจะทนได้ ทรงมีพระราชหฤทัยมั่นคงเข้มแข็งยอมรับเหตุการณ์ต่าง ๆ ด้วยอาการอันสงบ ตามวิสัยของบัณฑิตผู้ทรงปัญญาอันเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต รักษาคุ้มครองตนทั้งในยามสุขและยามคับขัน อยู่อย่างสงบในยามทุกข์ ใช้ชีวิตให้มีประโยชน์มากขึ้นในยามสุข นั่นคือวิถีชีวิตของบุคคลผู้มีปัญญา ซึ่งนักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่าเป็นชีวิตที่ประเสริฐดังพรรณนามา

ขออำนาจพระกุศลทักษิณานุปทานปัจโจปการกิจ ที่ราชสกุลในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบำเพ็ญอุทิศถวายทั้งนี้ จงสัมฤทธิ์วิบากสมบัติวิบุลมนุญผล แด่สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ พระองค์นั้น สมดังพระปณิธานอุทิศทุกประการ

รับประทานถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี ยุติด้วยเวลา เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้

ขอถวายพระพร

พระธรรมเทศนาปัญญาชิวีชีวิตกถา
ในการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้บำเพ็ญกุศลถวายเป็นพระราชกุศลพระบรมศพ
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง
วันอังคารที่ ๑๙ กันยายน ๒๕๓๘ เวลา ๑๐.๓๐ น.
พระราชบัณฑิต (วรภทฺทก) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
รับพระราชทานถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
ปญฺญาชิวีชีวิตมาหุ เสฏฺฐนฺติ ฯ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา ปัญญาชิวีชีวิตกถา เรื่องชีวิตของท่านผู้มีปัญญา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี ในการพิธีกุศลทักษิณานุปทาน ซึ่งสมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คณะองคมนตรีบำเพ็ญเป็นพระราชสักการ ธรรมบรรณาการกุศล ถวายสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ตามวิธี ทักษิณานุปทานในพระพุทธศาสนา และตามหลักธรรมสาธุปฏิบัติ ดังพระพุทธภาษิตที่ว่า ภูมิ เว สาธุรูปานํ กตญฺญูกตเวทิตา ความกตัญญู กตเวที เป็นภูมิ คือเครื่องหมายของคนดี

สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงปฏิบัติมาตาปิตุอุปัฏฐานธรรมที่ชอบอย่างยิ่ง ในสมเด็จพระศรีนคริน-

ทราบรมราชชนนีราชบูรพการินี ด้วยพระกตัญญูกตเวทิตาธรรมอันบริบูรณ์อยู่ในพระราชหฤทัย เสด็จพระราชดำเนินทรงเฝ้าดูแลสมเด็จพระบรมราชชนนีอยู่สม่ำเสมอ เมื่อสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงพระประชวร เสด็จประทับรักษาพระองค์ ณ โรงพยาบาล ก็เสด็จพระราชดำเนินเฝ้าดูพระอาการอยู่ทุกวัน ทรงเฝ้าดูแลพระอาการอย่างใกล้ชิดอยู่ตลอดเวลาจวบจนกระทั่งสมเด็จพระราชชนนีเสด็จสวรรคต สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สำนักพระราชวังจัดการพระบรมศพ ถวายพระเกียรติยศสูงสุดตามพระราชประเพณี และเสด็จพระราชดำเนินทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ถวายสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทุกวัน พระราชจริยาวัตรนี้ ทำให้เกิดสรรพสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลแก่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า และพสกนิกรทั่วไป เพราะไม่เป็นแต่เพียงทรงปฏิบัติตามหลักธรรมอุดมมงคลทางพระพุทธศาสนาที่ว่า มาตาปิตุอุปฏฺฐานํ เอตมฺมงฺคล-มุตฺตมํ การปฏิบัติบำรุงมารดาบิดาเป็นมงคลอันอุดม เท่านั้น หากแต่ทรงปฏิบัติเป็นแบบอย่างให้ประชาชนได้เห็นและยึดถือปฏิบัติตามอีกด้วย พระราชปฏิปทาจริยาวัตรส่วนนี้ เสมือนพระพุทธจริยาแห่งองค์พระบรมศาสดา ผู้ทรงปฏิบัติเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติปัจโจปการกิจ ตอบสนองพระเดชพระคุณแห่งพุทธมารดาบิดา เช่น ทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าสุทโธทนพุทธบิดาจนได้บรรลุธรรม เมื่อพระพุทธบิดาทรงพระประชวร อาศัยที่ทรงสมบูรณ์ด้วยพระกตัญญูกตเวทิตาธรรม จึงเสด็จไปเยี่ยมพระอาการประชวร ทรงบำเพ็ญปิตุอุปัฏฐานธรรม ถวายการพยาบาลตามพุทธวิสัยเช่นบุตรที่ประเสริฐทั้งหลาย เมื่อพระพุทธบิดาสำเร็จพระอรหันต์เสด็จนิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพาน พระพุทธองค์ก็ทรงจัดการพระบรมศพอย่างดีแล้วถวายพระเพลิงพระบรมศพ และคราวเมื่อทรงทำ

ยมกปาฏิหาริย์ทรมานพวกอัญญเดียรถีย์แล้ว พระพุทธองค์ได้เสด็จไปยังดาวดึงสเทวโลกเพื่อแสดงธรรมโปรดพระพุทธมารดาจนได้บรรลุโสดาปัตติผลสมพระพุทธประสงค์ ณ ที่นั้น พระพุทธองค์ทรงประกาศซึ่งพระคุณของพระมารดาอันยิ่งใหญ่ไพศาลให้ปรากฏในเทวสมาคม ให้พระพุทธมารดาได้ชื่นชมโสมนัสในปุตตสังคหธรรมเช่นกัน

มารดามีคุณูปการมากเหลือล้นต่อบุตร เป็นผู้ทำกิจที่ทำได้ยาก คือต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากเหลือเกินในการอภิบาลอบรมบุตรให้เจริญเติบโตและเป็นคนดี ดังที่โสณนันทบัณฑิตได้ประกาศไว้แก่พระราชาในชมพูทวีป ในโสณนันทชาดก สัตตตินิบาต ซึ่งเล่าไว้ว่า

ในอดีตกาล มีดาบสสองพี่น้อง ผู้พี่ชื่อโสณะ คือพระโพธิสัตว์ ผู้น้องชื่อนันทะ เลี้ยงมารดาบิดาอยู่ในหิมวันตประเทศ โสณะได้ฌานอภิญญา จึงไปหาผลไม้ในที่ไกล ๆ มีรสอร่อยมาเลี้ยงพ่อแม่ ส่วนนันทะผู้น้องไม่ได้ฌานอภิญญาจึงหาผลไม้ในที่ใกล้ ๆ มาบำรุงมารดาบิดา ดาบสสองพี่น้องปฏิบัติบำรุงมารดาบิดาอยู่อย่างนี้ ต่อมาเพื่อปฏิบัติมารดาบิดาได้เต็มที่ โสณะจึงยอมให้น้องชายเลือกเอาคนหนึ่ง คือแบ่งหน้าที่กัน ให้เลือกเอาว่าจะปฏิบัติพ่อหรือแม่

นันทบัณฑิตยังไม่ทันเลือก แม่ของดาบสทั้งสองก็ออกความเห็นให้นันทะผู้น้องเป็นผู้ปฏิบัติบำรุงแม่ ที่นั้น โสณบัณฑิตจึงพูดกับน้องชายว่า “นันทะ เธอได้ส่วนอันประเสริฐแล้ว พึงปฏิบัติมารดาด้วยความไม่ประมาทเถิด” เพื่อจะประกาศคุณของมารดา ได้กล่าวคาถานี้ว่า

“มารดาเป็นผู้เอ็นดู อนุเคราะห์พวกเรามา เป็นที่พึ่งของพวกเราให้น้ำนมแก่เราทั้งสองมาก่อน มารดานั้นเป็นมรรคาแห่งโลกสวรรค์ มารดาเป็นผู้คุ้มครองเรา ให้น้ำนมมาก่อนเป็นผู้ประกอบด้วยบุญ คือให้บุญเป็นทางแห่งโลกสวรรค์ มารดาเลือกเธอให้ปฏิบัติบำรุงท่าน ช่างโชคดีของเธอเสียนี่กระไร”

พระโพธิสัตว์ โสณบัณฑิต เมื่อจะแสดงคุณแห่งการปฏิบัติชอบในมารดาบิดาและโทษของการปฏิบัติผิดในมารดาบิดานั้น จึงกล่าวต่อไปว่า

"คนที่มารดาบิดาเลี้ยงมาแล้วด้วยความยากลำบาก ไม่ปรนนิบัติท่าน มิหนำซ้ำยังประพฤติผิดในท่านเสียอีก ย่อมตกนรกอย่างแน่นอน ข้าพเจ้าได้ฟังมาว่า คนไม่ปรนนิบัติมารดาบิดานั้น ทรัพย์ย่อมถึงความพินาศบ้าง ต้องประสบความลำบากนานาประการบ้าง ส่วนผู้ปรนนิบัติมารดาบิดา ย่อมได้สุข ๓ อย่าง คือ ความเพลิดเพลิน ๑ ความปราโมช ๑ ความร่าเริงสนุกสนาน ๑..."

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า โบราณบัณฑิตช่วยบำรุงเลี้ยงดูมารดาบิดา ไม่เห็นการบำรุงมารดาบิดาเป็นภาระ แต่เห็นเป็นบุญลาภของตน ในคำกล่าวของโสณบัณฑิตนั้น มีคติให้ลูก ๆ จงมีอุตสาหะในการบำรุงมารดาบิดาเถิด ย่อมมีแต่ผลดีโดยส่วนเดียว มีแต่ความสุขความเจริญเป็นเบื้องหน้า สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า ทรงปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนาส่วนที่เป็นจริยธรรมนี้อย่างดียิ่ง

พระชนม์ชีพของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้เดินทางผ่านประสบการณ์มามากทั้งสุขและทุกข์ สมหวังผิดหวัง และสว่างรุ่งเรืองมีอำนาจวาสนาได้รับการเชิดชูบูชาอย่างยิ่ง ทรงทราบ ทรงเข้าพระทัยในเรื่องของชีวิตอย่างละเอียดลึกซึ้ง ในพระชนม์ชีพของพระองค์ที่นับว่าเป็นความสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ที่น่าเศร้าพระทัยมาก คือการเสด็จสวรรคตแห่งสมเด็จพระมหิตลาธิเบศอดุลยเดชวิกรมพระบรมราชชนก และพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ พระองค์ได้ทรงประสบเหตุการณ์อันแสนจะสลดพระทัยอย่างยิ่ง แต่ได้ทรงทำพระหฤทัยให้ยินดีต้อนรับสิ่งที่หนีไม่พ้นหลีกเลี่ยงไม่ได้ด้วยความสงบ ทรงมีพระกำลังใจที่แข็งแกร่งในการเอาชนะปิยวิปโยคทุกข์โทมนัส ดำรงพระชนม์ชีพมาอย่างประเสริฐสวยงามน่าอัศจรรย์ยิ่ง

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงพระคุณอันประเสริฐ ได้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจอันได้บังเกิดประโยชน์แก่บ้านเมืองและประชาชนเป็นอเนกปริยาย มีพระหฤทัยห่วงใยในความเป็นอยู่ของประชาชนทั่วไป ได้เสด็จออกไปสอดส่องดูแลทุกข์สุขของราษฎรตามจังหวัดต่าง ๆ อยู่เป็นเนืองนิตย์ แม้ว่าจะเป็นท้องที่ห่างไกลทุรกันดาร ก็ทรงพระอุตสาหะเสด็จไปจนทั่วถึง โปรดให้จัดสร้างโรงเรียนชายแดนขึ้นเป็นหลายแห่ง เพื่อให้เยาวชนในท้องถิ่นนั้น ๆ ได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน

ทรงจัดตั้งหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ขึ้น และโปรดให้ออกไปทำการรักษาพยาบาลประชาชนในท้องที่ต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร เมื่อใดมีภัยพิบัติเกิดขึ้น ก็เสด็จออกไปเยี่ยมเยียนผู้ประสบเคราะห์ประสบภัยโดยทั่วหน้า พระราชทานทรัพย์สินส่วนพระองค์แก่ทางราชการและองค์การกุศลต่าง ๆ เพื่อให้จัดหาเครื่องอุปโภคตลอดจนยารักษาโรค เพื่อนำไปแจกจ่ายบรรเทาความเดือดร้อน

ด้วยพระเมตตากรุณาธิคุณในพระองค์ จึงเกิดโครงการต่าง ๆ อาทิ โครงการพัฒนาดอยตุง โครงการจัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ศูนย์บำบัดยาเสพติดและฟื้นฟูคุณภาพชีวิต โครงการจัดหรือควบคุมโรคติดต่อ ตั้งมูลนิธิสงเคราะห์ตำรวจตระเวนชายแดน

พระชนม์ชีพของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ผู้ทรงได้บำเพ็ญประโยชน์สุขกว้างขวางออกไป เป็นตัวอย่างอันดีในเรื่องการดำเนินชีวิตของบุคคลผู้มีปัญญา อยู่อย่างสงบในยามทุกข์ ใช้ชีวิตให้มีประโยชน์มากขึ้นในยามสุข นั่นคือวิถีชีวิตของคนมีปัญญา ปญฺญาชีวึชีวิตมาหุ เสฏฺฐํ บัณฑิตกล่าวสรรเสริญบุคคลผู้มีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา ว่าเป็นชีวิตที่ประเสริฐ

ปัญญา คือความฉลาด รอบคอบและรอบรู้ เข้าใจ รู้จักสังเกตพิจารณาไตร่ตรองหาเหตุผล มีความคิดอันถูกต้อง ตรงต่อเหตุการณ์และ

เหตุผลของเรื่องนั้น ๆ ทำให้ถูกเรื่องนั้น ๆ มีวิธีในการคิด เมื่อประสบทุกข์ไม่เสียกำลังใจ เมื่อได้สุขไม่หลงระเริง มองดูเหตุการณ์ทุกอย่างในชีวิตในแง่ที่เป็นประโยชน์ แสวงหาประโยชน์ เจาะหาประโยชน์จากเหตุการณ์นั้น ๆ ไม่ว่าเหตุการณ์นั้นจะก่อให้เกิดทุกข์หรือเกิดสุขอย่างไร สามารถเอามาเป็นบทเรียนเป็นประโยชน์แก่การพัฒนาจิตใจไปสู่ระดับสูงอยู่เสมอ ชีวิตของผู้เช่นนั้นจึงสงบสุขและสว่างไสวรุ่งเรืองกว่าคนธรรมดา

ความทุกข์นั้นเป็นเส้นใยที่เคียงคู่ไปกับเส้นใยแห่งชีวิต ไม่มีชีวิตใดเลยไม่มีทุกข์ ชีวิตเป็น "ความเป็น" อย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบใดย่อมเสมอกันโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์และอยู่นอกเหนือการบังคับบัญชาของผู้ใดผู้หนึ่ง ความขึ้นลงของชีวิตนั้นเป็นของธรรมดา ขอให้ใช้ปัญญาจักษุมองดูความขึ้นลงของชีวิตว่าเป็นธรรมดาที่จะต้องเป็นเช่นนั้น แล้ววางใจให้เป็นกลาง ไม่ดีใจหรือเสียใจ คงรักษาความสงบใจไว้ได้ ก็เป็นความสงบเย็น

ความจริงแล้ว ความทุกข์ยากลำบากเป็นฤดูกาลของชีวิต เป็นสิ่งที่ต้องผ่านเข้ามาในชีวิต เป็นประสบการณ์อันสำคัญที่ทำให้เราเข้าใจชีวิตและพัฒนาชีวิตขึ้นสู่ระดับสูงได้ เหมือนต้นไม้ที่เจริญเติบโตขึ้นโดยผ่านฤดูกาลทั้งร้อน ฝน และหนาว ต้นไม้จะต้องผ่านฤดูทั้ง ๓ จึงจะเจริญงอกงามได้ ถ้ามีแต่หน้าร้อน ต้นไม้ก็คงเหี่ยวแห้งตายไปหมด ถ้ามีแต่หน้าฝน ต้นไม้ก็คงพลวกหรือฟ่าม ยุ่ย ไปหมด ไม่แข็งแกร่ง ต้นไม้จึงต้องผ่านทั้งหน้าแล้ง หน้าฝนและหน้าหนาวอันเป็นกลาง ๆ ฉันใด ชีวิตคนเราก็ฉันนั้น ถ้ามีแต่สุขก็อ่อนแอ ไม่รู้จักชีวิต ถ้ามีแต่ทุกข์ก็คงไหม้เกรียมไปหมด ทนไม่ไหว จึงต้องผ่านทั้งทุกข์และสุข เพื่อความเข้มแข็งสมบูรณ์ของชีวิต

ความทุกข์ยากลำบากทำให้เราเข้าใจตัวเอง เข้าใจเพื่อนและญาติ เข้าใจคนที่อยู่รอบตัวเราดีขึ้น เข้าใจความดี ความชั่ว ได้มากขึ้น ช่วยทำให้ดวงตาคือปัญญาของเราสว่างขึ้น มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้ชัดเจนขึ้น ผู้มีจิตใจเข้มแข็ง เมื่อมีความทุกข์ย่อมเข้มแข็งมากขึ้น และตั้งหน้าทำความดีมากขึ้น เพื่อจะได้เอาชนะความยากลำบากนั้น

ไฟนั้นทำลายไม้และสิ่งอื่น ๆ เป็นอันมาก แต่ไฟทำให้เหล็กแข็งขึ้น เหล็กที่ผ่านไฟแล้วนั้นเป็นเหล็กกล้าฉันใด ความทุกข์ยากลำบากได้ทำลายคนธรรมดาให้สิ้นหวังเสียคนไปมากแล้ว แต่สำหรับบุรุษเหล็ก คือคนเข้มแข็ง ความทุกข์ยากลำบากทำให้เขาเข้มแข็งยิ่งขึ้น ฉันนั้น

เพราะฉะนั้น เมื่อประสบความทุกข์ยากลำบาก ขอให้มีความอดกลั้นทนทาน ต้องตั้งใจกล้าเผชิญโชคชะตาต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาในชีวิตด้วยความสงบและอดทน ยินดีรับไว้ทั้งสุขและทุกข์ สมหวังและผิดหวัง เพราะมันเป็นหนทางเดียวที่จะรักษาความสงบใจไว้ได้ ความสงบที่แท้จริงของดวงจิตนั้นมาจากการยอมรับสิ่งที่เลวร้ายที่สุด ยินดีต้อนรับสิ่งอันร้ายแรงที่สุดที่เกิดขึ้นแก่เรา

ความทุกข์สำหรับผู้มีปัญญา รู้จักมองแล้วเป็นบันไดพาดไปสู่ความสำเร็จ ความสูงส่ง มหาบุรุษทั้งหลายได้ใช้ความทุกข์เป็นทางดำเนินก้าวไปสู่ความรุ่งโรจน์มากต่อมากแล้ว ความทุกข์จึงมิใช่สิ่งเลวร้ายเสียทีเดียว ยังมีประโยชน์อยู่เหมือนกันสำหรับผู้รู้จักใช้ ในอริยสัจ ๔ พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องทุกข์ไว้เป็นข้อแรก เพื่อให้กำหนดรู้หรือทำความเข้าใจ

แม้สถานการณ์จะส่อไปในทางที่ทำให้เรารู้สึกว่าจะสิ้นหวัง แต่เราก็ต้องไม่หมดหวังเสียโดยง่ายคิดไว้เสมอว่า เมื่อเรายังมีความหวังและความเพียรอย่างสม่ำเสมอก็ย่อมจะต้องพบช่องทาง

เมื่อได้เสวยราชย์แล้วพระมหาชนกโพธิสัตว์ทรงหวนระลึกถึงความเพียรที่เคยทรงทำมา จึงทรงเปล่งอุทานด้วยความเบิกบานพระทัยว่า

"บุคคลผู้เป็นบัณฑิต ควรมีความหวังอยู่เสมอ ไม่ควรเบื่อหน่ายการงาน ความปรารถนาของเรา ๒ ประการสำเร็จได้ก็เพราะเราไม่สิ้นหวัง คือได้ขึ้นบกสมปรารถนาและได้ครองราชสมบัติสมปรารถนา

ผู้มีปัญญาแม้ได้รับทุกข์ก็ไม่ควรสิ้นหวังในความสุข คนส่วนมากเมื่อได้รับทุกข์ก็มักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ต่อเมื่อมีความสุขจึงทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ พวกเขาขาดความสำนึกที่ว่าคนมีปัญญาแม้ได้รับทุกข์ ก็ไม่สิ้นหวังในความสุข บางอย่างเราไม่เคยคิดว่าจะเป็น ก็เป็นไปได้ บางอย่างเราเคยคิด แต่ก็ไม่เป็นอย่างที่คิด เช่นเราไม่เคยคิดว่าเราจะได้ราชสมบัติโดยไม่ต้องรบ แต่สิ่งนั้นก็ปรากฏแก่เราแล้ว เราคิดว่าเราจะได้ราชสมบัติในสุวรรณภูมิ แต่ก็หาเป็นเช่นนั้นไม่"

แสงสว่างแห่งปัญญาเลิศกว่าแสงสว่างอื่นใด เพราะแสงสว่างอื่น ๆ ไม่อาจส่องใจคนให้สว่างได้ ส่วนแสงสว่างคือ ปัญญาย่อมสามารถส่องใจคนให้สว่างไสวด้วยเหตุผล รู้ดีรู้ชั่ว กำจัดความมืดคือกิเลสต่าง ๆ ได้ บุคคลผู้มีปัญญาย่อมสามารถคุ้มครองตนให้พ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ รักษาตัวให้พ้นจากความชั่วความทุกข์ได้ นำตนให้ประสบสุขสวัสดี เพราะอาศัยปัญญาเป็นแสงสว่างนำทางชีวิต เว้นสิ่งควรเว้น ทำสิ่งที่ควรทำ เป็นผู้ฉลาดในอุบายที่จะหลีกจากความเสื่อม เป็นผู้รู้อุบายหลีกเหตุแห่งความเสื่อม ดำเนินในทางเจริญ

นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงผู้มีชีวิตอยู่ด้วยปัญญาว่าเป็นชีวิตที่ประเสริฐ ที่นักปราชญ์กล่าวยกย่องผู้มีชีวิตอยู่ด้วยปัญญาว่าประเสริฐ ก็เพราะผู้เช่นนั้นย่อมไม่เดือดร้อนด้วยเรื่องที่คนทั้งหลายเดือดร้อนกันอยู่ ดังที่ท่านกล่าวว่า **ปญฺญาสหิโต นโร อิธ อปิ ทุกฺเขสุ สุขานิ วินฺทติ** นรชน

ผู้ประกอบด้วยปัญญา ย่อมหาความสุขได้ในเรื่องที่น่าจะทุกข์ นอกจากนี้บุคคลย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา เพราะฉะนั้น ชีวิตของผู้มีปัญญาเป็นชีวิตที่ประเสริฐ

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงดำรงพระชนม์ชีพผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ เหตุการณ์ในพระชนม์ชีพอันเป็นทุกข์นั้นมีหลาย ๆ อย่าง แต่ทรงพระปรีชาสามารถอย่างล้ำลึก ทรงวินิจฉัยเหตุการณ์ เรื่องราวให้รู้ความจริง ทรงต้อนรับสิ่งที่หนีไม่พ้นด้วยความสงบ ความพอใจยอมรับเหตุการณ์ที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ยอมรับมันไว้ในฐานะเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ทำให้หายทุกข์และเกิดความสุขได้ ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองอย่างกว้างขวางด้วยทรงห่วงใยในความเป็นอยู่ของประชาชนให้มีความอยู่ดีกินดีมีการศึกษา ประชาชนจึงเทิดทูนพระองค์เป็นสมเด็จย่าของแผ่นดิน

ขออำนาจกุศลทักษิณานุปทาน ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้บำเพ็ญถวายเป็นพระราชกุศล ทั้งนี้จงเป็นไปเพื่อเสริมเพิ่มพระบารมีบุญญาธิการกฤษดาภินิหารในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี สมดังเจตน์จำนงอุทิศถวายสนองพระเดชพระคุณทุกประการ

รับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมียุติลง ด้วยประการฉะนี้

ขอถวายพระพร

พระธรรมเทศนามัตตาสุขปริจาคกถา
ในการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้บำเพ็ญกุศลถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบรมศพ
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง
วันเสาร์ที่ ๖ มกราคม ๒๕๓๙ เวลา ๑๐.๓๐ น.
พระราชบัณฑิต (วรภทฺทก) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
รับพระราชทานถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

มตฺตาสุขปริจฺจาคา ปสฺเส เจ วิปุลํ สุขํ
จเช มตฺตาสุขํ ธีโร สมฺปสฺสํ วิปุลํ สุขนฺติ ฯ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา มัตตาสุขปริจาคกถา เรื่องสละสุขพอประมาณเพื่อสุขอันไพบูลย์ ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับปัญญาบารมี อนุรูปพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ซึ่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บำเพ็ญอุทิศเป็นพระราชธรรมบรรณาการกุศล ถวายสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ตามวิธีทักษิณานุปทานในพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ เพราะทรงอนุสรณ์รำลึกถึงพระราชคุณูปการในสมเด็จพระบรมราชชนนีพระองค์นั้น เป็นส่วนกตัญญุตา จึงทรงปฏิบัติปฏิการตามควรแก่สมัยเป็นกตเวทิตา ตามภูมิชั้นของสาธุชน

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พระองค์นั้น ได้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจอันได้บังเกิดประโยชน์แก่บ้านเมืองและประชาชนเป็นอเนกปริยาย มีพระหฤทัยเปี่ยมด้วยพระเมตตากรุณาธิคุณ ทรงห่วงใยในความเป็นอยู่ของประชาชนทั่วไป ได้เสด็จออกไปสอดส่องดูแลทุกข์สุขของราษฎรตามจังหวัดต่าง ๆ อยู่เป็นนิตย์ แม้ว่าจะเป็นท้องถิ่นห่างไกลทุรกันดารก็ทรงพระอุตสาหะเสด็จไปจนทั่วถึง โปรดให้จัดสร้างโรงเรียนชายแดนขึ้นเป็นหลายแห่ง เพื่อให้เยาวชนในท้องถิ่นนั้น ๆ ได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน ทั้งจัดตั้งแพทย์เคลื่อนที่ขึ้น และโปรดให้ออกไปทำการรักษาพยาบาลประชาชนในท้องที่ต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร เมื่อใดมีภัยพิบัติเกิดขึ้นก็เสด็จออกไปเยี่ยมเยียนผู้ประสบเคราะห์ประสบภัยโดยทั่วหน้า ประทานทรัพย์สินส่วนพระองค์แก่ทางราชการและองค์การกุศลต่าง ๆ ให้จัดหาเครื่องอุปโภคบริโภค ตลอดจนยารักษาโรคเพื่อนำไปแจกจ่ายบรรเทาความเดือดร้อน นอกจากนี้ ยังเสด็จออกเยี่ยมเยียนเจ้าหน้าที่ตำรวจทหารและพลเรือน ซึ่งมีหน้าที่ปฏิบัติราชการ ณ ชายแดนจนถึงฐานที่ปฏิบัติงานโดยมิได้ทรงหวั่นเกรงต่อความยากลำบากและภยันตรายใด ๆ ด้วยทรงมุ่งหวังตั้งพระหฤทัยที่จะให้เกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชนส่วนรวมเป็นสำคัญ

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ผู้ทรงพระคุณสมบัติราชจริยาวัตรอันประเสริฐ ทรงเสียสละความสุขส่วนพระองค์เพื่อส่วนรวม ทรงสละความสุขเล็กน้อย ความสุขพอประมาณเพื่อความสุขอันยิ่งใหญ่ไพศาล ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

มตฺตาสุขปริจฺจาคา ปสฺเส เจ วิปุลํ สุขํ
จเช มตฺตาสุขํ ธีโร สมฺปสฺสํ วิปุลํ สุขํ

นักปราชญ์มองเห็นอยู่ว่า เพราะสละสุขพอประมาณ จึงประสบสุขอันไพบูลย์ ฉะนั้น จึงสละสุขอันพอประมาณเสีย เพื่อสุขอันไพบูลย์

จาคะ ความสละ คือเสียสละเท่าที่เห็นด้วยปัญญาว่าควรเสียสละ สละตั้งแต่ทรัพย์สินสิ่งนอกกาย เช่นเสื้อผ้า อาหาร เครื่องอุปโภคบริโภค เพื่อบริจาคเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น สละบุตร ภรรยา อวัยวะในร่างกาย เพื่อประโยชน์แก่สังคมบ้าง เพื่อรักษาธรรมบ้าง อย่างสูงสละชีวิตของตนเพื่อรักษาธรรม หรือต่อต้านอธรรม จาคะหรือบริจาค จึงหมายถึงการสละวัตถุสิ่งของไปจนถึงการสละบุตรภรรยา หรืออวัยวะ ตลอดถึงชีวิตในคราวจำเป็นตามหน้าที่ของผู้ปกครองรัฐ ถึงคราวสละบุตรภรรยาก็ต้องสละ ถึงคราวสละอวัยวะเลือดเนื้อ ก็ต้องทำ แม้ถึงคราวสละชีวิต ก็ต้องยอม เพื่อความอยู่ดีกินดี อยู่เย็นเป็นสุขของทวยราษฎร์ สละความสุขสำราญส่วนตัวเพื่อความสุขของประชาชน

คนเราเกิดมาความสามารถไม่เท่ากัน แม้จะมีอวัยวะสมบูรณ์เหมือนกันก็ตาม ถ้าคนที่มีความสามารถมากสะสมทรัพย์สินไว้เป็นของส่วนตนมากเกินไป คนที่ความสามารถน้อยด้อยปัญญาก็จะขาดแคลนหาทรัพย์สินมาเลี้ยงตัวได้ยากเข้าทุกที เพราะทรัพยากรต่าง ๆ มีอยู่อย่างจำกัด สภาพของสังคมก็จะเป็นว่าคนมั่งมีก็มีมากเกินไป คนที่ยากจนก็จนเกินไป ทำให้บ้านเมืองไม่เจริญ บุคคลไม่มีความสุข

นอกจากนี้ บางคนยังเกิดมาพิกลพิการเสียอีก ความพิการย่อมจะต้องบั่นทอนความสามารถของเขาให้น้อยลง บางคนพิการมากจนถึงกับพึ่งตนเองไม่ได้ ต้องอาศัยผู้อื่นอยู่ไปตลอดชีวิต ตัวเขาเองต้องทนทุกข์ทรมานกับความพิการนั้นเป็นอันมาก เช่นคนตาบอดทั้งสองข้างเป็นต้น เป็นมนุษย์ที่เพื่อนมนุษย์ด้วยกันควรเมตตาสงสารและให้ความช่วยเหลือตามกำลังและโอกาสอันควร

บางคนเกิดมาอวัยวะสมบูรณ์ ร่างกายแข็งแรง ทำงานช่วยตัวเองและสังคมได้ดีแต่ต่อมาพิการ ขาขาด แขนด้วน ตาบอด หูหนวก เป็น

อัมพาตเพราะอาสาป้องกันประเทศชาติ เช่นทหารที่ออกสงครามหรือตำรวจตระเวนชายแดน ตำรวจที่ออกทำหน้าที่บำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชน ถูกผู้ร้ายยิงหรือแทงถึงพิการ ท่านเหล่านี้ล้วนเอาชีวิตร่างกายของตนออกรับคมหอกคมดาบและลูกปืน เพื่อให้ประชาชนทั่วไปอยู่เป็นสุข นับว่าเป็นผู้เสียสละที่น่าสรรเสริญ ผู้ที่ช่วยตัวเองได้ มีทรัพย์สินพอจะเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้คนพิการเหล่านี้ได้ ก็ควรช่วยเหลือเป็นอย่างยิ่ง ช่วยแล้วให้มีความสุขใจทั้งผู้ให้และผู้รับ

นอกจากนี้ บางคนแม้จะสมบูรณ์พอเลี้ยงตนเองได้ แต่ก็อาจมีความขาดแคลนในบางคราวด้วยเหตุบางอย่าง เช่น น้ำท่วม ไฟไหม้ หรือถูกโจรปล้น ผู้มีจริยธรรมควรยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือร่วมมือกับรัฐบาล องค์การสงเคราะห์ผู้ตกยากขาดแคลน

การเสียสละเป็นกิจกรรมสำคัญอย่างหนึ่งในสังคมมนุษย์ เริ่มตั้งแต่ครอบครัวไปทีเดียว ต้องเสียสละความสุขส่วนตัวให้แก่กันและกัน เสียสละทรัพย์สินที่หาได้มาด้วยความเหนื่อยยากลำบากให้แก่กันทั้งยามปกติและคราวจำเป็น จากครอบครัวแล้วแผ่ขยายออกไปในวงศาคณาญาติตลอดถึงเพื่อนร่วมสังคมเดียวกัน จังหวัดเดียวกัน ประเทศเดียวกันและโลกเดียวกัน เราได้เห็นตัวอย่างเนือง ๆ ที่มีการเสียสละทรัพย์สินช่วยเหลือกันในระดับชาติและระหว่างชาติ เมื่อมีภัยพิบัติเกิดขึ้นแก่คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือชาติใดชาติหนึ่ง เมื่อไม่นานมานี้ ก็มีการจัดรายการทางทีวีรับการบริจาคทั้งประเทศเพื่อนำเงินไปช่วยเหลือพี่น้องชาวภาคต่าง ๆ ของไทย ที่ได้รับเคราะห์กรรมจากอุทกภัยน้ำท่วมหลายจังหวัด

บุคคลผู้มีน้ำใจเสียสละ เห็นใครควรแก่การช่วยเหลือก็ช่วยตามกำลัง ด้วยกำลังกายบ้าง กำลังทรัพย์บ้าง กำลังสติปัญญาบ้าง มีความกรุณาเป็นเบื้องหน้า มุ่งปลดเปลื้องทุกข์ของผู้อื่นด้วยความเต็มใจ บุคคล

ผู้มีคุณสมบัติเช่นนี้ เมื่อคราวต้องการความช่วยเหลือย่อมมีผู้ช่วยเหลือทันเวลาทันเหตุการณ์

แหล่งที่ใหญ่ที่สุด ที่ฝนได้น้ำไปก็คือทะเล เมื่อกลั่นดีแล้ว ก็หลั่งลงทั่วไปในโลกพร้อมทั้งทะเลด้วย แหล่งน้ำต่าง ๆ บนพื้นดินต่างก็ไหลลงสู่ทะเลอีก การเสียสละของทะเลที่ให้น้ำไปนั้นเป็นแรงดึงดูดให้น้ำทั้งหลายพอใจตอบแทนทะเลอย่างเต็มอกเต็มใจ

ธรรมดาของน้ำฉันใด ธรรมดาของคนก็ฉันนั้น ผู้ใดมีอัธยาศัยใหญ่ทำการเสียสละเพื่อผู้อื่น คนทั้งหลายก็พร้อมใจเสียสละเพื่อเขาเช่นกัน

ผู้ที่ช่วยเหลือคนที่ควรช่วยเหลืออยู่เสมอ เมื่อตนเกิดวิบัติขัดข้องต้องการความช่วยเหลือ บุญกุศลย่อมชักนำให้ผู้อื่นช่วยเหลือทันท่วงทีเหมือนกัน ผู้ช่วยเหลือผู้อื่นจึงเท่ากับสะสมสิ่งที่จะช่วยเหลือตัวเองไว้นั่นเองสิ่งนี้ซ่อนเร้นอยู่อย่างลึกลับ และจะปรากฏขึ้นเมื่อถึงเวลาอันสมควรเหมือนดอกไม้และผลไม้ซ่อนอยู่ไม่ปรากฏ แต่พอถึงคราว ก็ออกดอกออกผล ให้เห็นน่าชื่นใจ

บุคคลผู้เห็นกาลไกล จึงควรหัดเสียสละวันละเล็กคราวละน้อยเป็นการสร้างนิสัยอุปนิสัยและอัธยาศัยที่ดีให้แก่ตน อุปนิสัยนี้จะค่อย ๆ หยั่งรากลงอีก กลายเป็นอุปนิสัยสันดานที่มั่นคง ทำลายได้ยาก ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และการเสียสละจะค่อย ๆ แผ่ขยายวงกว้างออกไป และทำสิ่งที่คนอื่นทั้งหลายทำได้ยากขึ้นทุกที เช่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อความดีและความสุขของโลก คนดี ควรเป็นผู้เสียสละ หัดเสียสละตั้งแต่เรื่องน้อย ๆ ไปหาเรื่องใหญ่ ๆ ที่สละได้โดยยากเมื่อสละสิ่งที่สละได้โดยยาก ย่อมได้รับสิ่งที่คนอื่นได้รับโดยยากเช่นกัน

มองในแง่การลงทุน การเสียสละเป็นการลงทุนอย่างหนึ่ง คนที่ไม่ยอมลงทุนย่อมจะไม่ได้อะไรกลับมา หรือไม่มีอะไรงอกเงยขึ้น แม้คนที่

อยากได้กำลังมาก ๆ ก็ต้องออกกำลังไปก่อนแล้วกำลังจึงจะกลับคืนมา และกลับคืนมามากกว่าที่ออกไป

ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และการเสียสละ เป็นคุณธรรมสำคัญประการหนึ่งที่สร้างความนิยมนับถือผูกไมตรี ทำคนเกลียดให้รัก ทำคนที่รักอยู่แล้วให้มีความรักดูดดื่มยิ่งขึ้น การเอื้อเฟื้อและการเสียสละที่เหมาะสมย่อมมีผลดีเสมอ ก่อให้เกิดความชื่นชมยินดีต่อกันและกัน ทั้งผู้ให้และผู้รับ คนมีน้ำใจเสียสละคิดจะเฉลี่ยแบ่งปันลาภผลและความสุขของตนแก่ผู้อื่นอยู่เสมอนั้น ใคร ๆ ก็อยากคบ เป็นเสน่ห์ในตน

ผู้มองเห็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่ จึงควรยอมเสียสละ สละความสุขพอประมาณ เพื่อความสุขอันยิ่งใหญ่ อนึ่งโดยทั่วไป ถ้าช่างสังเกตจะเห็นว่า คนที่เป็นใหญ่เป็นโต ต้องเป็นคนมีอัธยาศัยใหญ่ไม่คับแคบ ใจกว้างยอมสละความสุขของตนเพื่อผู้อื่นได้

อนึ่ง การบริจาคด้วยจิตอันเปี่ยมด้วยศรัทธาของเราย่อมอำนวยผลดีในภายหน้าตลอดถึงชาติหน้าอีกด้วย พระพุทธองค์เมื่อครั้งเสด็จเมืองเวสาลีเพื่อระงับภัยพิบัติที่เกิดขึ้นแก่ชาวเมือง ทรงได้รับการรับเสด็จและส่งเสด็จอย่างยิ่งใหญ่มโหฬารเป็นมหาบูชาสักการะ สมพระเกียรติยศน่าอัศจรรย์ จนภิกษุทั้งหลายคิดว่าเป็นฝีมือของท่านผู้มีฤทธิ์บันดาล แต่พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นอานิสงส์แห่งการบริจาคอันเล็กน้อยของพระองค์เองพระองค์เป็นสังขพราหมณ์ในชาติก่อนนั้นได้ไปยังลานพระเจดีย์บรรจุพระธาตุของพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสุสิมะ ถอนหญ้าขึ้นเอาผ้าห่มนำทรายมาเกลี่ยลงที่ลานพระเจดีย์ ประพรมด้วยน้ำในลักจั่น บูชาด้วยดอกไม้ป่า เอาผ้าสาฎกทำธง ผูกฉัตรบนพระสถูป ด้วยอานิสงส์ที่ถอนหญ้าที่ลานพระเจดีย์ ชนทั้งหลายจึงทำทาง ๘ โยชน์ให้ปราศจากตอและหนาม ทำให้สะอาดมีพื้นสม่ำเสมอ ด้วยผลแห่งกรรมที่ได้เกลี่ยทราย

ลงในลานพระเจดีย์นั้น ชนทั้งหลายจึงเกลี่ยทรายลงในทาง ๘ โยชน์ ด้วยผลแห่งกรรม คือการบูชาด้วยดอกไม้ป่าที่สถูปนั้น ชนทั้งหลายจึงโปรยดอกไม้หลากสีลงในทาง ๘ โยชน์ ด้วยผลแห่งกรรมที่ได้ประพรมพื้นที่ลานพระเจดีย์ด้วยน้ำในลักจั่นนั้น ฝนโบกขรพรรษจึงตกลงในนครเวสาลี ด้วยผลแห่งกรรมที่ได้ยกธงและผูกฉัตรไว้บนลานพระเจดีย์นั้น จักรวาลจึงเป็นดุจมีมรหสพโดยทั่ว ด้วยธงชัย ธงแผ่นผ้า และฉัตร พระพุทธองค์ตรัสย้ำว่า บูชาสักการะที่เกิดขึ้นคราวนี้หาใช่เพราะอานุภาพของพระพุทธเจ้า นาค มนุษย์ เทวดาหรือพรหมไม่ แต่เกิดขึ้นด้วยอานุภาพแห่งการบริจาคประมาณเล็กน้อยในอดีต แสดงว่าการบริจาคอันเล็กน้อยอำนวยผลให้ได้รับเครื่องบูชาสักการะอันโอฬารนี้

โดยธรรมดา ความสุขของสังคมมนุษย์มักได้จากความเสียสละอย่างสูงของคนใดคนหนึ่ง ผลของความเสียสละของเขานั้น ตกทอดลงมาเป็นมรดกแก่สังคม ชุมชน ประเทศนั้น ๆ หรือแก่มนุษยชาติทั้งมวล ในประเทศไทยของเรานี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และพระราชวงศ์ทุกพระองค์ ทรงเสียสละความสุขส่วนพระองค์อย่างสูง จึงทรงสามารถรวมใจของคนไทยทั้งชาติให้คงเป็นปึกแผ่นอยู่ได้

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐพระองค์นั้น ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเพื่อความสุขของประชาชนโดยมิได้เห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบาก ทรงมีพระราชภารกิจอันใหญ่หลวงบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชนทั่วหน้า ทรงโปรดการเยี่ยมเยียนราษฎรทรงนำความสุขเข้าไปให้ และทรงขจัดปัดเป่าความทุกข์ร้อนของเขาเหล่านั้น พระองค์ได้ทรงสละสุขเล็กน้อยและสุขพอประมาณอันได้แก่

ความสุขส่วนพระองค์ เพื่อความสุขอันไพศาล ไพบูลย์คือความมีคุณภาพชีวิตที่ดีของเหล่าพสกนิกรของพระองค์ ทรงสละพระกำลังทุกส่วนที่ทรงมีอยู่เพื่อผลอันยิ่งใหญ่มหาศาลแก่ประเทศชาติและประชาชน เมื่อพระองค์สมเด็จย่าผู้เสด็จประทับนั่งเหนือหัวใจของประชาชนมาเสด็จสวรรคต คนไทยทั่วประเทศต่างก็โศกเศร้าโสกาดูร พร้อมใจกันไว้ทุกข์ในพระองค์ และในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทอันเป็นที่ประดิษฐานพระบรมศพ ก็มีคนไทยจากทุกเชื้อชาติ ทุกทิศ ทุกสาขาอาชีพได้เข้ามาถวายบังคมพระบรมศพจำนวนนับไม่ได้ ต่างหลั่งน้ำตาเป็นสักการะพร้อมด้วยดอกไม้ธูปเทียนสุคนธชาตตามมีตามเกิด เพราะนึกเสียดายและเห็นพระคุณซาบซึ้งตรึงใจ ได้ทูลเกล้าฯ ถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลโดยไม่ต้องมีการโฆษณาชักชวน ล้วนมีจิตมุ่งหมายเป็นจุดเดียวกัน คือถวายสักการเคารพนับถือบูชา

ขออำนาจกุศลทักษิณานุปทาน ซึ่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บำเพ็ญแล้วนี้ จงมีวิบากราศีส่วนมนุญผลอันเป็นที่ปลาบปลื้มพระราชหฤทัย สำเร็จแด่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีพระองค์นั้น โดยฐานะนิยม สมควรแก่อุทิสสนเจตนาทุกประการ

รับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา สนองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมียุติลง ด้วยประการฉะนี้

ขอถวายพระพร

พระธรรมเทศนาปุริสาชัญญกถา
พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน
วันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี และประกาศพระราชสดุดี
เฉลิมพระเกียรติคุณ
พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในพระบรมมหาราชวัง
๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗
พระเทพมงคลสุธี (วรภทฺทก) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
รับพระราชทานถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ทุลฺลโภ ปุริสาชญฺโญ　　น โส สพฺพตฺถ ชายติ
ยตฺถ โส ชายตี ธีโร　　ตํ กุลํ สุขเมธตีติ ฯ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนาปุริสาชัญญกถา เรื่องบุรุษอาชาไนย ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี อนุรูปแด่พระราชกุศลทักษิณานุปทาน วันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี และประกาศราชสดุดีเฉลิมพระเกียรติคุณ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามที่นายกรัฐมนตรีได้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า คณะรัฐมนตรีได้ประชุมมีมติเห็นชอบให้ดำเนินการโครงการเฉลิมพระเกียรติในโอกาสวันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และในโอกาสที่

องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ได้ประกาศยกย่อง พระเกียรติคุณพระองค์ว่าทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้กำหนดพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศล ถวายตามโบราณราชประเพณี อนุโลมเป็นส่วนหนึ่งของโครงการเฉลิมพระเกียรติ ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในพระบรมมหาราชวัง

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐพระองค์นั้น ก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุทรงศึกษาทั้งคันถธุระและวิปัสสนาธุระจนแตกฉาน เชี่ยวชาญรอบรู้ในพระไตรปิฎก ทรงเห็นว่าวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ในสมัยนั้นคลาดเคลื่อนไปจากพระธรรมวินัยเป็นอันมาก จึงทรงริเริ่มแก้ไขปรับปรุงวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ให้เคร่งครัดขึ้น ถูกต้องตรงตามพระบาลีพุทธบัญญัติที่มีมาในพระไตรปิฎก โดยทรงเริ่มเปลี่ยนแปลงแก้ไขข้อประพฤติปฏิบัติในส่วนพระองค์เองนำขึ้นก่อน จึงได้มีพระสงฆ์สามเณรนิยมเลื่อมใสปฏิบัติตามแนวพระดำริ ทรงส่งเสริมให้ภิกษุสามเณรได้ศึกษาด้านปริยัติและปฏิบัติอย่างแตกฉาน เพื่อการเผยแพร่พระพุทธศาสนา และทรงพระราชนิพนธ์บทสวดมนต์เป็นภาษาบาลีและพระราชนิพนธ์คำสอนต่าง ๆ ขึ้นไว้เป็นจำนวนมาก ซึ่งล้วนแสดงถึงพระอัจฉริยภาพในภาษาบาลีและพระปรีชารอบรู้ในพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาลึกซึ้งกว้างขวางเพียงไร ทรงตั้งโรงพิมพ์เป็นแห่งแรกที่เป็นของคนไทยและดำเนินงานโดยคนไทยล้วน ๆ พิมพ์หนังสือเผยแผ่พระพุทธศาสนาแข่งกับพวกมิชชันนารี

ด้วยทรงสมาคมคุ้นเคยกับชาวตะวันตก และทรงมีความกระตือรือร้นใฝ่พระทัย ในการศึกษาภาษาต่างประเทศ ศิลปวิทยาการสมัยใหม่

ทั้งปวง จึงทรงรอบรู้ในสรรพวิชาทุกแขนงรวมทั้งลัทธิศาสนาต่าง ๆ พระอัจฉริยาภาพด้านพระสติปัญญานั้นสุขุมลุ่มลึกยิ่งนัก ยากที่จะหยั่งได้ ทรงเป็นผู้รู้หลายอย่างและทรงรู้อย่างลึกซึ้งกว้างขวาง ปรากฏว่าทรงเป็นคนแรกและกษัตริย์เอเชียพระองค์แรกที่รู้ภาษาอังกฤษจนสามารถตรัสได้ แต่งจดหมายได้เป็นอย่างดี อำนวยประโยชน์ในการศึกษาท่าที รู้เท่าทันชาวต่างชาติทั่วโลก ทำให้เป็นผู้มีความคิดอ่านทันสมัย มีพระปรีชาสามารถรู้เท่าทันสภาพเหตุการณ์ของโลกตะวันตกเป็นอย่างดี เมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตรย์รัชกาลที่ ๔ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ จึงทรงเป็นพระมหากษัตริย์นักปราชญ์ เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ทันสมัย ผู้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจนานับปการ อันเป็นคุณอเนกอนันต์แก่บ้านเมือง เป็นรากฐานและแนวทางสำคัญยิ่งในการพัฒนาประเทศชาติในเวลาต่อมา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอบรมบ่มพระนิสัยอยู่ในสมณเพศ ถึง ๒๗ ปี จึงเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่อยู่ในทศพิธราชธรรม จักรพรรดิวัตร และราชสังคหวัตถุโดยเคร่งครัด เริ่มต้นด้วยในทางการเมือง พระองค์มิได้ทรงถืออภิสิทธิ์บริหารราชการแผ่นดินให้เป็นไปตามพระราชอัธยาศัยแต่พระองค์เดียว แต่ได้ทรงปรึกษาหารือกับพระบรมวงศานุวงศ์ตลอดมา ได้ทรงทำนุบำรุงแผ่นดินและปรับปรุงราชการบ้านเมืองเป็นผลดีแก่ประเทศชาติเป็นอเนกประการ ทรงปกครองไพร่ฟ้าโดยธรรม

พระราชกรณียกิจที่สำคัญที่สุดแสดงพระอัจฉริยภาพด้านพระสติปัญญาและด้านสุขุมคัมภีรภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ การที่ทรงยินยอมเปิดประตูเมืองค้าขายกับชาติต่าง ๆ ทางตะวันตก เพราะทรงทราบถึงผลร้ายที่ประเทศเพื่อนบ้านไม่ยอมประนีประนอมในการติดต่อกับชาติตะวันตก ถึงแม้การทำสนธิสัญญากับชาติตะวันตกไทยต้องตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบในเรื่องถูกจำกัดอำนาจกำหนดอัตราภาษีศุลกากร

และต้องเลิกระบบการค้าผูกขาดของรัฐบาล ตลอดจนต้องยอมรับในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต คือสถานกงสุลต่างประเทศมีอำนาจพิจารณาคดีคนในบังคับของตนได้ แต่ก็ทำให้เศรษฐกิจส่วนรวมของประเทศดีขึ้น มีการส่งสินค้าไปขายต่างประเทศ ได้เงินตราเข้าประเทศมากกว่าเดิม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยอมรับอารยธรรมความเจริญทางเทคนิควิทยาของตะวันตกมาใช้อย่างระมัดระวัง เช่น การสำรวจทำแผนที่พระราชอาณาเขต การฝึกหัดทหารตำรวจแบบยุโรป การต่อเรือกลไฟ การนำเครื่องยนต์กลไกของชาวตะวันตกมาเป็นประโยชน์ คือตั้งโรงพิมพ์ พิมพ์หนังสือราชการ ตั้งโรงงานทำเหรียญกษาปณ์ โรงสีข้าว โรงเลื่อยไม้เป็นต้น

ทรงสนพระราชหฤทัยในการศึกษาวิชาภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์ และวิชาอื่น ๆ ของชาวตะวันตกด้วยพระองค์เอง ทรงพระปรีชาสามารถเป็นเลิศทางวิชาดาราศาสตร์ ได้ทรงคำนวณอย่างละเอียดทุกขั้นตอนไว้ล่วงหน้าถึง ๒ ปีว่า จะเกิดสุริยุปราคาเต็มดวง เห็นได้ชัดเจนที่ตำบลหว้ากอ เมืองประจวบคีรีขันธ์ ในวันที่ ๑๘ สิงหาคม ๒๔๑๑ และตรงตามที่ทรงคำนวณไว้ทุกประการ พระอัจฉริยภาพปรีชาสามารถเป็นที่ประจักษ์ชัดเจนแก่บรรดาชาวต่างประเทศ และนักดาราศาสตร์ชาวตะวันตกที่เดินทางมาร่วมชุมนุมดูปรากฏการณ์ทางธรรมชาติครั้งนั้น ส่งผลดีต่อชาติด้านการเมืองระหว่างประเทศด้วย กล่าวคือเป็นที่ยอมรับและยกย่องในหมู่ประเทศมหาอำนาจที่กำลังแสวงหาอาณานิคมล่าเมืองขึ้น เพราะทรงแสดงให้เห็นว่า ประเทศไทยมิใช่ประเทศป่าเถื่อนล้าหลังอย่างที่ชาติตะวันตกนึกคิด ทำให้ประเทศมหาอำนาจต้องปรับเปลี่ยนท่าทีการเมืองระหว่างประเทศกับประเทศไทยใหม่ ทรงเป็นผู้กล้าในการริเริ่มด้วย เช่น ทรงริเริ่มในการติดต่อทำสัญญาไมตรีกับ

ประเทศตะวันตก ในสมัยของพระองค์ ประเทศไทยได้เป็นไมตรีกับประเทศสำคัญ ๆ ในยุโรปและอเมริกาจำนวนมาก

ทรงเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ให้เข้ากับยุคสมัย ทรงเลิกประเพณีที่ทรงเห็นว่าไม่สอดคล้องกับยุคสมัย เช่น เชิญราชอาคันตุกะต่างประเทศเข้าร่วมในมหาสมาคมพระราชพิธีบรมราชาภิเษกด้วยมากมาย พระราชทานอาหารเลี้ยงและแจกของที่ระลึกเพื่อให้ชาวต่างประเทศเห็นว่าไทยเป็นประเทศที่เจริญแล้ว เลิกบังคับให้บ้านเรือนสองข้างทางเสด็จพระราชดำเนินปิดประตูหน้าต่าง โปรดให้ประชาชนเฝ้าแหนรับเสด็จตลอดระยะทางเสด็จได้ใกล้ชิดพระองค์ ใครจะถวายฎีการ้องทุกข์ต่อพระหัตถ์ก็ได้ และมักโปรดพระราชทานเงินหรือสิ่งของแก่ประชาชนด้วยพระหัตถ์อยู่เสมอ ทรงสนพระราชหฤทัยต่อทุกข์สุขเล็ก ๆ น้อย และชีวิตประจำวันของประชาชน เรื่องสุขภาพอนามัย โรคภัยอัคคีภัยและโจรภัย ส่วนในพระราชสำนักโปรดให้ยกเลิกประเพณีการบังคับทูตตะวันตกหมอบคลานเข้าเฝ้ากษัตริย์ โดยให้ยืนตรงถวายคำนับ และให้ข้าราชการไทยสวมเสื้อเวลาเข้าเฝ้า เชิญแหม่มโปรเตสแตนท์มาสอนภาษาอังกฤษแก่ฝ่ายในและพระราชโอรสพระราชธิดา สืบต่อกันเป็นเวลา ๓ ปี

ทรงสละพระราชทรัพย์บำรุงพระพุทธศาสนานับจำนวนไม่ได้ ได้ทรงบูรณะพระอารามของพระเจ้าแผ่นดินของพระองค์ก่อน ๆ และพระสถูปเจดีย์อันเป็นที่ระลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้สูงใหญ่ ทรงสร้างพระอารามขึ้นใหม่อีกมาก ทรงให้มีการฉลองอย่างมโหฬารเพื่อให้สมพระทัยที่ทรงเลื่อมใสอย่างยิ่งยวด ถวายปัจจัย ๔ แก่สมณะผู้บำเพ็ญพรตสืบการพระศาสนา

ทรงมีพระราชหฤทัยกว้างขวางตามหลักการของพระพุทธศาสนา และทรงมีพระปรีชาญาณในการนำเอาหลักธรรมของศาสนามาใช้สื่อสาร

การรักษาพระราชไมตรี พระราชทานเสรีภาพในการนับถือศาสนาแก่ประชาชนอย่างเต็มที่ พระองค์เองก็ได้ให้เกียรติแก่ผู้นำของศาสนาอื่น ๆ เป็นอย่างดี พระราชทานที่ดินเพื่อสร้างสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและสำหรับอยู่อาศัย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงครองราชย์ ๑๘ ปี อันนับเป็นระยะเวลาที่สำคัญที่สุดของประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับอิสรภาพของชาติ เป็นระยะเวลาที่ปูพื้นฐานความเจริญแบบตะวันตกไว้ให้แผ่นดินต่อ ๆ มา และเป็นระยะเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ศาสนาและสังคมเป็นอันมาก การเปิดประตูรับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต เป็นการตัดสินพระทัยอันเด็ดเดี่ยวกล้าหาญอย่างยิ่ง เวลานั้นอังกฤษยึดได้บางส่วนของพม่าไว้ด้วยแล้ว ฝรั่งเศสก็ยึดได้บางส่วนของญวนไปแล้ว ยังกัมพูชาที่จะต้องเสียไป สู่ความเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาญาณ หยั่งรู้ถึงสภาพของมหาอำนาจตะวันตกและประมาณกำลังของบ้านเมืองได้ถูกต้อง ทรงพิจารณาเห็นว่าการที่จะรักษาเอกราชของชาติให้ดำรงอยู่ได้นั้นจะต้องอาศัยผ่อนสั้นผ่อนยาว พระองค์ทรงพระคุณคือการณวสิกตา - ความเป็นผู้ประพฤติตนเหมาะสมกับเหตุการณ์ ผ่อนปรนให้เหมาะสม พอดีแก่เหตุการณ์ ทรงถือเอาแต่การซึ่งเป็นความเจริญปราศจากอันตรายเป็นประมาณ จึงได้ทรงยอมให้ความสะดวกด้วยการเลิกระบบการค้าผูกขาดของพระคลังสินค้าและยอมให้มีระบบสภาพนอกอาณาเขต ทั้งนี้ก็ด้วยทรงหวังความก้าวหน้าโดยแท้ และความร่มเย็นเป็นสุขของพลเมืองของพระองค์

นับว่าพระองค์ทรงอัจฉริยภาพยิ่งนัก ทรงสามารถบังคับการในระหว่างหัวเลี้ยวหัวต่อให้เป็นไปโดยราบรื่น ทรงนำสยามรัฐนาวาฝ่าฟันมรสุมร้าย คลื่นอุปสรรคอันยิ่งใหญ่เกินกำลังมาได้โดยสวัสดิภาพ แม้จะ

ต้องยอมเสียสละผลประโยชน์บางประการเพื่อแลกกับเอกราชของชาติไทยไว้ก็ตาม

พระองค์ได้ทรงพยายามนำความคิดและเหตุผลมาปรับเปลี่ยนความเชื่อโชคลางของคนไทย และทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญของวิทยาการสมัยใหม่ ที่ให้ความรู้ที่มีระบบ จัดไว้อย่างมีระเบียบแบบแผน ซึ่งเกิดจากการวิเคราะห์ ทำให้เข้าใจโลกรอบ ๆ ตัวดีขึ้น รู้จักคิดอย่างมีเหตุผล ได้ทรงวางรากฐานทางวิทยาศาสตร์ให้กับประเทศไทยและทำให้ประเทศไทยเริ่มรู้จักคำว่าวิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์ก็เริ่มเข้ามามีบทบาท ผู้คนเริ่มให้ความสนใจ ให้การส่งเสริมและสนับสนุนกิจกรรมทางด้านวิทยาศาสตร์ เพราะปัจจัยในการนำประเทศไปสู่การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ ก่อให้เกิดการกินดี อยู่ดีและปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชนในประเทศไทยดีขึ้นส่วนหนึ่งนั้นเกิดจากวิทยาศาสตร์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จอุบัติขึ้นในโลกนี้เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความดี เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก ทรงอุบัติมาเพื่อประโยชน์แก่โลก เพื่ออนุเคราะห์โลก ดังอัจฉริยมนุษย์บุรุษรัตน์อาชาไนย ผู้ให้ความร่มเย็นเป็นสุขในทุกสถานที่ตนไปเกิดอยู่ สมดังพระคาถานิพนธ์พุทธภาษิตว่า

ทุลฺลโภ ปุริสาชญฺโญ　　　　น โส สพฺพตฺถ ชายติ
ยตฺถ โส ชายตี ธีโร　　　　ตํ กุลํ สุขเมธติ

บุรุษอาชาไนย หาได้ยาก ย่อมไม่เกิดในที่ทั่วไป บุรุษอาชาไนยนั้นเป็นนักปราชญ์เกิดในที่ใดในตระกูลใด ที่นั้นตระกูลนั้น ย่อมถึงความสุข

บุรุษอาชาไนย คือคนที่ได้รับการฝึกแล้ว - ฝึกแล้วอย่างดี ฝึกอบรมเพื่อให้ทำอะไรต่าง ๆ ในหน้าที่ของตนถูกต้อง ไม่ผิดพลาด เรียกให้สั้นก็คืออบรมให้ทำงานเป็น ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ฝึกอบรมให้

เป็นคนดี รู้จักรับผิดชอบในการงาน อบรมให้เป็นผู้มีศีลธรรมหรือมีระเบียบวินัย

บุรุษอาชาไนยนั้นท่านว่าเป็นนักปราชญ์ นักปราชญ์คือคนเช่นไร? คือคนฉลาดรอบรู้ มีศิลปวิทยา ประกอบด้วยความรู้ ความสามารถในสิ่งที่ตนรู้ คือสามารถนำเอาความรู้นั้นมาใช้ประโยชน์ได้ ความประพฤติดีมีมโนธรรม - การรู้จักผิดชอบชั่วดี ความรู้สึกรับผิดชอบต่อสังคมที่ตนอยู่ควบคู่ไปด้วย จิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รวมความว่า เป็นผู้มีความรู้ดี มีความประพฤติดี และมีความสามารถดี

บุรุษอาชาไนยนั้นหาได้ยาก ไม่เกิดในที่ทั่วไป ย่อมเกิดในมัชฌิมประเทศ (ส่วนกลาง) เกิดในตระกูลขัตติยมหาศาลหรือพราหมณมหาศาลตระกูลใดตระกูลหนึ่ง เมื่อเกิดแล้ว ที่นั้น ตระกูลนั้นย่อมบรรลุถึงความสุขสวัสดี บุรุษอาชาไนยย่อมยกเชิดชูตระกูลให้สูงส่ง เป็นที่พึ่งของมารดาบิดาบุตรภรรยา บ่าวไพร่ เป็นที่พึ่งอาศัยของญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง สมณ-พราหมณาจารย์ เป็นประโยชน์แก่คนมากเปรียบเหมือนฝนตกลงยังพื้นดินย่อมเป็นประโยชน์แก่บุคคลและปาณกชาติตลอดถึงพืชพันธุ์ทั้งปวง

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐทรงริเริ่มและทรงวางรากฐานในการปรับปรุงบ้านเมืองให้เจริญรุดหน้าเคียงบ่าเคียงไหล่กับนานาประเทศในทุกด้านทรงประคับประคองราชการบ้านเมืองอย่างอุทิศพระองค์อย่างยิ่ง ทรงสงวนเอกราชไว้ได้โดยพระบรมราโชบายอันสุขุมคัมภีรภาพ ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอย่างเหนื่อยยาก เพื่อความเจริญและความผาสุกของอาณาประชาราษฎร์ในความรับผิดชอบของพระองค์ตลอดรัชสมัย ไม่เคยปรวนแปรเป็นอื่นเลย พระองค์ทรงเป็นอัจฉริยมนุษย์ บุรุษรัตน์อาชาไนยเสด็จอุบัติมาเพื่อประโยชน์แก่โลก เพื่ออนุเคราะห์โลก หากพระชนมชีพ

ดับสลาย แต่พระเกียรติคุณของพระองค์จะต้องแผ่ไพศาลไปทั่วตามความกว้างยาวของแผ่นดินในโลกนี้

ขออำนาจพระราชกุศลจริยาทักษิณานุปทาน ซึ่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าได้ทรงบำเพ็ญพระราชอุทิศถวายทั้งนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์เพื่อพระราชหิตสุขวิบากสมบัติปรมัตถบารมี แด่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมพระบรมราชูทิศ โดยฐานะทุกประการ

รับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา ปุริสาชัญญกถา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี ยุติลง ด้วยประการฉะนี้

ขอถวายพระพร

พระธรรมเทศนาปูชนารหกถา
ในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี ทางจันทรคติ
พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณ พระอุโบสถวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ราชวรวิหาร
วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๔๗
พระเทพมงคลสุธี (วรภทฺทก) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม แสดง

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

โย ปุพฺเพ กตกลฺยาโณ อกา โลเก สุทุกฺกรํ
ปจฺฉา กยิรา น วา กยิรา อจฺจนฺตํ ปูชนารโหติ ฯ

บัดนี้ จักรับประทานแสดงพระธรรมเทศนา ปูชนารหกถา เรื่องท่านผู้ควรแก่การบูชา เฉลิมพระเกียรติคุณ ประกาศราชสดุดี ถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ เนื่องด้วยวันนี้ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ที่ ๒๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗ วันมหาปวารณา เป็นอภิลักขิตกาลที่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี ทางจันทรคติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณอันก่อประโยชน์ให้เกิดแก่ประเทศไทยอย่างไพศาล ทรงมีพระราชคุณูปการใหญ่หลวงแก่ประเทศชาติ พระพุทธศาสนา คณะสงฆ์ธรรมยุติกา และวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ซึ่งเราชาวไทยศึกษาพระราชจริยาไม่เพียงแต่จะเพิ่มพูนปีติปราโมชอย่างเดียว แต่ควรถือพระราชจริยานั้นเป็นทิฏฐานุคติดำเนิน

ตามรอยพระยุคลบาท

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พระองค์นั้น ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจในการปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาประเทศชาติเป็นอเนกประการทั้งทางพุทธจักร และอาณาจักร ก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ทรงศึกษาทั้งคันถธุระและวิปัสสนาธุระจนแตกฉาน เชี่ยวชาญรอบรู้ในพระไตรปิฎก ทรงศึกษาภาษาต่าง ๆ อย่างชำนิชำนาญ เช่นภาษาอังกฤษ ละติน รวมทั้งวิชาการต่าง ๆ ของชาวตะวันตกจากพวกมิชชันนารีอย่างกว้างขวาง มีภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ ฟิสิกส์ เคมี คณิตศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และการเมือง ทรงพระปรีชาเป็นพิเศษในด้านดาราศาสตร์

ทรงชักนำให้ภิกษุสงฆ์ศึกษาพุทธธรรมและพระไตรปิฎกอย่างมีเหตุผล ใช้วิจารณญาณ พิจารณาไตร่ตรอง ทรงส่งเสริมภิกษุสามเณรให้เอาใจใส่ในศาสนธุระ ทั้งคันถธุระและวิปัสสนาธุระ ทรงปรับปรุงแก้ไขวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ให้ต้องตามพระธรรมวินัย พร้อมทั้งทรงฟื้นฟูวินัยวัตรต่าง ๆ ที่เลือนหายให้เป็นไปตามพระพุทธานุญาต โดยทรงเริ่มปรับปรุงแก้ไขวัตรปฏิบัติของพระองค์เองนำขึ้นก่อน แล้วได้มีภิกษุสามเณรอื่น ๆ เลื่อมใสปฏิบัติตาม ทรงชักนำภิกษุสามเณรให้ศึกษาศาสนาเปรียบเทียบตลอดถึงภาษาต่างประเทศ เพื่อจักได้เป็นผู้มีวิสัยทัศน์กว้างขวาง เป็นประโยชน์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ทรงพระราชนิพนธ์บทสวดมนต์เป็นภาษาบาลี และพระราชนิพนธ์คำสอนต่าง ๆ ขึ้นไว้เป็นจำนวนมาก ซึ่งล้วนแสดงถึงพระอัจฉริยภาพในภาษาบาลีและพระปรีชารอบรู้ในพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาลึกซึ้งกว้างขวางเพียงไร ทรงฟื้นฟูพิธีบูชาในอภิลักขิตกาลทางพระพุทธศาสนาที่ลืมเลือนไปให้กลับเป็นที่นิยมขึ้น คือมาฆบูชาและอัฏฐมีบูชา

ทรงพระราชดำริแบบแผนทางพุทธศิลป์ เช่น พระพุทธรูปที่มีพระพุทธลักษณะเป็นเอกลักษณ์ พระสถูปเจดีย์แบบพระราชนิยม ตลอดถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมในการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์พุทธสถานต่าง ๆ

เมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ สืบพระราชสันตติวงศ์ เป็นรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่ประเทศชาติเป็นล้นพ้น พระราชกรณียกิจที่สำคัญยิ่งคือ ทรงนำประเทศไทยรอดปากเหยี่ยวปากกาจากการเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งมา รัชสมัยของพระองค์เป็นช่วงเวลาที่ประเทศไทยต้องเผชิญหน้ากับอิทธิพลของประเทศมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งกำลังแข่งขันกันแสวงหาเมืองขึ้นในซีกโลกตะวันออก แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงใช้พระปรีชาสามารถนำประเทศชาติฝ่าอุปสรรคต่าง ๆ มาโดยสวัสดี พร้อมทั้งได้ทรงปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาประเทศชาติในทุกด้าน จนเป็นที่ยอมรับของนานาอารยประเทศ

ทรงสละพระราชทรัพย์บำรุงพระพุทธศาสนาจำนวนนับไม่ได้ ได้ทรงบูรณะพระอารามของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อน ๆ และพระสถูปเจดีย์อันเป็นที่ระลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้สูงใหญ่เด่นงามสง่า ทรงสร้างพระอารามขึ้นใหม่อีกมาก ทรงให้มีการฉลองอย่างมโหฬารเพื่อให้สมพระทัยที่ทรงเลื่อมใสอย่างยิ่งยวด ทรงสร้างวัดโสมนัสวิหารอุทิศสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ทรงสร้างวัดมกุฏกษัตริยารามสำหรับพระองค์เอง วัดปทุมวนารามอุทิศสมเด็จพระนางเจ้าเทพศิรินทราบรมราชินี วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามอุทิศให้คณะสงฆ์ธรรมยุต

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ราชวรวิหาร พระอารามหลวงชั้นเอก ทรงมีพระราชปรารภสร้างเพื่อประโยชน์ในพระองค์ เจ้านาย และข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน ใคร่จะทำบุญให้ทานได้สะดวก นี่ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งทรงมีพระราชดำริสร้างเพื่อให้ต้องตามประเพณีโบราณที่ว่า

ในราชธานีจะต้องมีวัดสำคัญประจำ ๓ วัด คือวัดมหาธาตุ ๑ วัดราชบูรณะ ๑ วัดราชประดิษฐ ๑ วัด ๒ วัดข้างต้นมีอยู่แล้ว ในสมัยนั้น ยังขาดแต่วัดราชประดิษฐ จึงสมควรจะสร้างวัดราชประดิษฐขึ้นอีกเพื่อให้ครบตามประเพณีโบราณที่กล่าวแล้ว วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ราชวรวิหาร แม้จะเป็นวัดขนาดเล็ก แต่ก็ได้บรรจุความสวยงามและความสง่าภาคภูมิไม่น้อยไปกว่าวัดขนาดใหญ่อื่น ๆ เลย บัดนี้อายุวัดได้ ๑๔๐ ปี (๒๕๔๗) พระอารามหลวงสำคัญมิใช่เพียงมีศาสนสถานปูชนียวัตถุสำหรับบำเพ็ญศาสนากิจเท่านั้น หากแต่ว่าเป็นสำนักอบรมสั่งสอนพลเมืองของประเทศชาติให้มีความรู้ความสามารถทำประโยชน์ได้ดี เป็นแหล่งที่พำนักอาศัยของท่านผู้มีความรู้ดี มีความสามารถดี และมีความประพฤติดี สมกับพระราชทรัพย์ที่ทรงพระราชทานสร้างโดยแท้

พระราชกรณียกิจต่าง ๆ ทางอาณาจักร แม้มิได้กล่าว ณ ที่นี้ แต่ก็เป็นที่รู้กันโดยทั่วไป แสดงให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพของพระองค์ท่านในด้านต่าง ๆ ซึ่งล้วนเป็นการวางรากฐานในการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย และได้เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศชาติในรัชกาลต่อ ๆ มา ฉะนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงได้รับการเทิดพระเกียรติว่า ทรงเป็นผู้นำประเทศไทยสู่ยุคใหม่ และเป็นผู้นำประเทศไทยสู่สังคมโลกเป็นครั้งแรก

ทางราชการได้ถวายพระราชสมัญญานามว่า พระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย และพระบิดาแห่งนิเทศศาสตร์ไทย

เนื่องในโอกาสที่วัดพระบรมราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สืบเนื่องมาครบ ๒๐๐ ปี ในวันที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗ องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ได้ประกาศสดุดีพระเกียรติคุณให้ทรงเป็นบุคคล

ผู้มีผลงานดีเด่นของโลก ในด้านการศึกษา วิทยาศาสตร์ วัฒนธรรม มนุษยวิทยา และการสื่อสาร มีการเฉลิมฉลองพระเกียรติในช่วงเวลา ๒๕๔๖-๒๕๔๗ และรัฐบาลได้ดำเนินโครงการประกาศราชสดุดี เฉลิมพระเกียรติ ตลอดปี ๒๕๔๗ ถวายเป็นราชสักการะ

ความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สำนักพระราชวังดำเนินการกำหนด "พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามโบราณราชประเพณี ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในพระบรมมหาราชวัง ในวันจันทร์ที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗ เวลา ๑๗.๓๐ นาฬิกา"

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ เลิศล้ำด้วยพระบรมราชกฤดาภินิหาร กอปรด้วยพระมหากรุณาอันล้นพ้นที่ทรงดำรงรักษาเอกราชของชาติ ปกครองประเทศและประชาชนชาวไทยให้ผาสุกร่มเย็น พระองค์ได้ทรงสร้างความดีหรือสิ่งอันดีงามไว้ให้ประเทศชาติของพระองค์ ได้ทรงประกอบคุณงามความดีไว้เป็นมรดกของชาติและของมนุษยชาติทั้งมวล

โย ปุพฺเพ กตกลฺยาโณ อกา โลเก สุทุกฺกรํ
ปจฺฉา กยิรา น วา กยิรา อจฺจนฺตํ ปูชนารโห

ท่านผู้ใดมีอุปการคุณอันดีงามอันได้ทำก่อนแล้ว ท่านผู้นั้นจัดว่าได้ทำกิจที่ทำยากในโลก ในภายหลัง ท่านจะทำอีกหรือไม่ทำก็ตาม นับว่าท่านเป็นบุคคลน่าบูชายิ่งนักแล

การบูชา คือ การยกย่อง เชิดชู นับถือ คนที่ควรยกย่อง อนึ่ง การบูชาด้วยการยกย่อง ได้แก่การเชิดชู เทิดทูน สนับสนุน สรรเสริญ

ในอภิธานัปปทีปิกาสูจิ ท่านวิเคราะห์ ปูชาศัพท์ไว้ว่า ปูช ปูชายํ ปูชนํ ปูชา แปลว่า ปูช ธาตุ ในอรรถว่า ยกย่อง การยกย่อง ชื่อว่า บูชา

ในมังคลัตถทีปนี ท่านแก้ลักษณะการบูชาไว้ ๔ ประการ คือ

๑. สักการะ การจัดเครื่องสักการะ บูชาบุคคลและวัตถุที่ควรบูชา

๒. ครุการะ แสดงความเคารพด้วยกายวาจาใจ ไม่แสดงกิริยาดูหมิ่นเหยียดหยาม

๓. มานนา แสดงความยกย่องนับถือ

มานนา เป็นลักษณะของการบูชาอย่างหนึ่ง แปลว่าความนับถือ การกำหนดนับความดีของบุคคลว่า เขามีดีอย่างนั้น มีดีอย่างนี้ และถือผู้มีดีนั้นเป็นคนควรเชื่อถือยึดมั่น ยกย่องเชิดชูให้เป็นที่นับหน้าถือตา นี่คือความนับถือลักษณะของความนับถือนั้นอยู่ที่กิริยาวาจาดีงามต่อกัน ยกย่องเชิดชูกัน และเอื้อเฟื้อเชื่อฟังกันเป็นสำคัญ

๔. วันทนา กราบไหว้ด้วยการระลึกถึงความดีของผู้อื่น ในอภิธานัปปทีปิกาสูจิ ท่านแก้ศัพท์วันทนาไว้ว่า วนฺท อภิวาทนตฺถุติสุ แปลว่า วันท ธาตุ ในอรรถว่ากราบไหว้และชมเชย แต่ว่าวันทนาที่เป็นลักษณะของการบูชานี้หมายเอาเฉพาะถุติ คือความชมเชย ส่วนอภิวาทนะเป็นลักษณะของความเคารพ มงคลข้อ ๒๒ ความชมเชยนี้มิใช่อื่น คือยกย่องสรรเสริญนั่นเอง และใช้ชมเชยเฉพาะในคุณ คือคนที่มีคุณงามความดีเป็นคนควรชมเชย

กล่าวชมเชยคุณของพ่อแม่ กล่าวยกย่องคุณของครูอาจารย์ กล่าวยกย่องคุณของหัวหน้าผู้ปกครอง กล่าวสรรเสริญพระบารมีของพระมหากษัตริย์ หรือกล่าวสรรเสริญคุณของผู้มีคุณอื่นอีก หรือกล่าวสรรเสริญคุณของพระรัตนตรัย คือรวบรวมเอาคุณของพระรัตนตรัยมาสวดให้เป็นเครื่องระลึกถึง เช่นนี้แลชื่อว่าบูชาผู้มีคุณควรบูชาด้วยแบบวันทนา การชมเชย

คนควรชมเชยจัดเป็นมงคล-เหตุแห่งความสุขความเจริญ และให้ถึงความสวัสดีในที่ทุกสถาน

การบูชานี้เป็นกิจดีกิจชอบ เมื่อประกอบในทางที่ถูกคือบูชาบุคคลและวัตถุที่ควรบูชา รู้จักเลือกทำในทางที่ถูกเป็นสิริมงคลแก่ตน เป็นการให้กำลังสนับสนุนท่านผู้ปฏิบัติชอบ เป็นประโยชน์แก่สังคม เข้าพระพุทธภาษิตว่า นิคฺคณฺเห นิคฺคหารหํ ปคฺคณฺเห ปคฺคหารหํ ข่มคนที่ควรข่ม ยกย่องคนที่ควรยกย่อง

การบูชา คือการยกย่องนับถือคนดีที่ควรยกย่อง เป็นคุณธรรมจำเป็นอย่างยิ่งที่มนุษย์จะต้องนำมาปฏิบัติ เพราะเป็นเครื่องสร้างความเจริญในสังคมมนุษย์ แสดงว่าผู้มีความเคารพยกย่องนับถือผู้อื่นนั้นเป็นคนมีจิตใจสูง มีคุณธรรมสูง รักความดี นิยมคนดี ได้อบรมกาย ศีล จิต และปัญญามาดี การบูชาบุคคลควรบูชาคือบูชาคนดี ย่อมให้เกิดผลเป็นมงคลเพราะเป็นอนุสสติสถานมีคุณ ให้เราระลึกถึงและถือเป็นข้อปฏิบัติบำเพ็ญชีวิตให้บริสุทธิ์สะอาดดีงามได้

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มและวางรากฐานในการปรับปรุงบ้านเมืองให้เจริญรุดหน้าเคียงบ่าเคียงไหล่กับนานาประเทศในทุกด้าน ทรงประคับประคองสงวนเอกราชไว้ได้โดยพระบรมราโชบายอันฉลาดสุขุมคัมภีรภาพ ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอย่างเหนื่อยยาก เพื่อความเจริญและความผาสุกของอาณาประชาราษฎร์ ในความรับผิดชอบของพระองค์ ตลอดรัชสมัย ไม่เคยปรวนแปรเป็นอื่นเลย

พระธรรมวินัยของพระตถาคตเจ้านั้นเกิดขึ้นและตั้งอยู่เพื่อประโยชน์แก่ชุมนุมชน แก่โลก เพราะสามารถช่วยบำบัดทุกข์แก่ผู้มีทุกข์ระงับโศกของผู้กำลังโศก ระงับภัยแก่ผู้กำลังมีภัย ผู้ที่ช่วยส่งเสริมหรือ

เผยแผ่ให้พระธรรมวินัยของพระตถาคตดำรงอยู่ จึงชื่อว่ามีส่วนแห่งการบำบัดทุกข์โศกและภัยของโลก อนึ่ง ผู้ริเริ่มแก้ไขปรับปรุงวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ให้เคร่งครัดขึ้น ถูกต้องตรงตามพระบาลีพุทธบัญญัติ เป็นการเผยแผ่และอุปถัมภ์ให้พระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าดำรงอยู่ได้นาน เป็นประโยชน์และความสุขแก่ชาวโลกทั่วไป และคงความบริสุทธิ์อยู่เสมอ ไม่คลุกเคล้าด้วยสัทธรรมปฏิรูป และทำให้หมู่สงฆ์บริสุทธิ์ ควรแก่การกราบไหว้ของมหาชน และเป็นเนื้อนาบุญของโลกต่อไป ด้วยพระราชจริยานี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งบุญเป็นอันมาก ทรงมีคุณความดีแก่ประเทศชาติพระศาสนามาก พระเกียรติของพระองค์ท่านยังดำรงอยู่แม้ว่าเวลาจะล่วงเลยมานานแล้วก็ตาม พระองค์ทรงเป็นผู้ควรแก่การบูชายกย่องเชิดชูโดยแท้จริง

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาไว้ เพื่อให้พุทธบริษัทผู้ต้องการบุญได้อาศัยเป็นสถานที่บำเพ็ญกุศลสัมมาปฏิบัติ และได้อาศัยบวชเรียน ศึกษาพระพุทธวจนะให้เข้าใจ แล้วนำมาปฏิบัติฝึกหัดกาย วาจา ใจ ของตนให้ดีขึ้น พระราชประสงค์ของพระผู้ทรงสถาปนาพระอาราม มุ่งให้พระสงฆ์ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเป็นส่วนตน และช่วยสั่งสอนผู้อื่นทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตให้ดำเนินชีวิตที่ดี เพื่อประสบสุขที่ประณีตกว่า ดีกว่า

พระภิกษุสามเณรวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามเข้าใจในพระราชประสงค์เป็นอย่างดี และรู้ดีว่า พระคุณของพระศาสนานั้นล้นหัวล้นเกล้า ในชาตินี้ไม่สามารถทดแทนคุณของพระศาสนาให้หมดสิ้นได้ ด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ จึงตั้งใจปฏิบัติขัดเกลา แสวงหาบุญกุศลในเนกขัมมบารมีเพื่อความพ้นทุกข์ในสังสารวัฏ เพื่อเป็นอุปนิสัยไปในชาติหน้า ตั้งหน้าปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ในสังสารวัฏ หรืออย่างน้อยก็

อยู่อย่างสงบ และช่วยสั่งสอนประชาชนในการครองชีพที่ถูกต้องเหมาะสม สมพระราชปณิธานของพระองค์ผู้ทรงสถาปนา

เมื่อถึงวันที่ตรงกับวันพระบรมราชสมภพ ตรงกับวันมหาปวารณา เช่นบัดนี้ บุญกุศลใดของพุทธบริษัททั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์สัตบุรุษ พุทธศาสนิกบัณฑิต ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขออุทิศถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดรับทราบแล้วทรงอนุโมทนา ด้วยอำนาจปัตตานุโมทนามัยกุศล จะพึงบังเกิดเป็นทิพยสุขถึงนิพพานสุขโลกุตตรสมบัติ ดังพระบรมราชปณิธานของพระองค์ผู้ทรงธรรมทุกประการ

รับประทานแสดงพระธรรมเทศนาปูชนารหกถา ฉลองพระเดชพระคุณเพิ่มพูนปัญญาบารมี ยุติลง เอวังก็มีด้วยประการฉะนี้

พระธรรมเทศนาปุริสาชัญญูกถา
ในการบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานถวายเป็นพระราชกุศล
แด่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔
เนื่องในวันคล้ายวันพระราชสมภพและวันเสด็จสวรรต โดยจันทรคตินิยม
วันที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๐
พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
รับประทานแสดง

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ทุลฺลโภ ปุริสาชญฺโญ น โส สพฺพตฺถ ชายติ
ยตฺถ โส ชายตี ธีโร ตํ กุลํ สุขเมธตีติ ฯ

บัดนี้ จักรับประทานแสดงพระธรรมเทศนา ปุริสาชัญญูกถา ว่าด้วยอัจฉริยมนุษย์บุรุษรัตน์ชาติอาชาไนย ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับปัญญาบารมี อนุรูปกุศลบุญราศีทักษิณานุปทาน อันราชสกุลสาขาในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบำเพ็ญถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระราชบูรพการีพระองค์นั้น เนื่องในวันคล้ายวันพระราชสมภพและวันเสด็จสวรรคตตามจันทรคตินิยม ตามประเพณีกุศลพิธีทางพระพุทธศาสนา สมดังพระพุทธภาษิตแสดงไว้ว่า เปตานํ ทกฺขิณํ ทชฺชา ปุพฺเพ กตมนุสฺสรํ เมื่อระลึกถึงอุปการกิจที่ท่านผู้ละไปได้ทำแล้วในกาลก่อน ก็พึงให้ทักษิณาเพื่อท่านผู้ละไป ดังนี้

การระลึกถึงนั้นเป็นความกตัญญู การให้ทักษิณานั้น เป็นความกตเวที ธรรมทั้ง ๒ ประการนี้ เป็นภูมิธรรมแห่งสาธุสัปปุริสชน สมดังพระพุทธภาษิตว่า ภูมิ เว สาธุรูปานํ กตญฺญูกตเวทิตา ความกตัญญูกตเวทีเป็นภูมิของสาธุชน ดังนี้

วันนี้ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ หรือวันเพ็ญเดือน ๑๑ เป็นวันพระออกพรรษา หลังจากวันนี้เป็นต้นไป พระภิกษุสงฆ์ไม่มีข้อผูกพันที่จะต้องอยู่ประจำในวัดแห่งเดียว ท่านมีธุระจะเดินทางไปค้างแรมที่ใด ตามวัดไหนกี่วันกี่เดือนก็ได้ เพราะถือว่าสิ้นฤดูฝนแล้ว การเดินทางไม่เป็นที่เดือดร้อนแก่ตนและชาวบ้านแต่ประการใด พระภิกษุที่บวชชั่วคราวก็มีโอกาสลาสิกขาสึกออกเป็นฆราวาส เป็นศาสนิกฝ่ายคฤหัสถ์เหมือนเดิม

วันออกพรรษานี้ เป็นวันที่พระสงฆ์จะต้องทำพิธีปวารณาแทนการทำอุโบสถ ปวารณา แปลว่า อนุญาตหรือยอมให้ว่ากล่าวตักเตือน มีการเปิดโอกาสให้พระภิกษุสงฆ์ที่จำพรรษาอยู่ด้วยกันนั้นกล่าวตักเตือนความผิดพลาดของภิกษุสงฆ์รูปอื่น ๆ ได้ คือยอมให้ว่ากล่าวตักเตือนกันได้ในข้อผิดพลาดล่วงเกินระหว่างที่จำพรรษาอยู่ด้วยกัน วิธีเรียกว่าการปวารณา เรียกวันนี้กันว่าวันมหาปวารณา

มูลเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระสงฆ์ทำปวารณามีว่า สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เชตวันมหาวิหาร เมืองสาวัตถี มีภิกษุพวกหนึ่งหลายรูปด้วยกัน จำพรรษาอยู่ในวัดแห่งหนึ่งในแคว้นโกศล ประสงค์จะป้องกันความวิวาทมิให้เกิดขึ้นแก่กันและกัน จึงตั้งกติกาสัญญาไม่พูดกัน ใครมีกิจอย่างไร ต่างก็ทำกิจตามหน้าที่ของตนโดยไม่พูดจากันเลย วิธีนี้เรียกว่า มูควัตร คือปฏิบัติเหมือนคนใบ้ ภิกษุเหล่านั้นปฏิบัติดังนี้ตลอดพรรษา ครั้นออกพรรษาแล้ว พากันมาเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลมูควัตรที่พวกตนปฏิบัติให้ทรงทราบทุกประการ พระพุทธองค์ทรงตำหนิว่า

ความประพฤติของพวกเธอเหมือนสัตว์ดิรัจฉาน ธรรมดาสัตว์ดิรัจฉานถึงจะอยู่ด้วยกัน ก็ไม่ถามถึงทุกข์สุขของกันและกัน อาการของพวกเธอก็เหมือนฉันนั้น แล้วตรัสห้ามภิกษุมิให้ประพฤติดังนี้ต่อไป ถ้าประพฤติปรับโทษเป็นอาบัติทุกกฏ แล้วทรงอนุญาตให้ภิกษุผู้จำพรรษาครบ ๓ เดือน ปวารณาแก่กันและกัน คือว่ากล่าวติโทษข้อผิดพลั้ง ตามที่ได้เห็น ได้ยิน รู้สึกรังเกียจ

การทำปวารณาในวันออกพรรษาเป็นกิจของสงฆ์ พิธีการปฏิบัติของสงฆ์เพื่อความดีงามเรียบร้อยของผู้อยู่ด้วยกัน น่าที่ศาสนิกฝ่ายคฤหัสถ์จะได้ปฏิบัติเอาเยี่ยงอย่างบ้าง โดยร่วมใจกันทำพิธีบอกกล่าวโทษ ขอโอกาสแนะนำตักเตือนกันบ้าง ขอโทษ ขออภัยในการล่วงเกินในการกระทำอันรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เพื่อจักอยู่ร่วมกันด้วยความเข้าใจกัน อยู่ด้วยความสงบสุข

การยอมให้ผู้อื่นตักเตือนนั้น ทำให้มีธรรมอันเป็นมงคล คือ ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความเป็นผู้ว่าง่าย ไม่กระด้างด้วยทิฐิมานะ และเคารพคนที่ควรเคารพ ย่อมจะได้ความรักความเอ็นดูจากผู้ตักเตือนด้วย ล้วนแต่เป็นเรื่องดี ถ้าทำท่าจะผิดก็จะได้รีบกลับตัวเสีย มีสติคอยคุ้มครองรักษาตนต่อไป

วันมหาปวารณาเป็นวันที่ตรงกับวันพระราชสมภพและวันเสด็จสวรรคตแห่งพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์นั้น ก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๔ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้เสด็จออกทรงผนวชถึง ๒๗ พรรษา แสวงหาบุญกุศลในพระเนกขัมมบารมีเพื่อเป็นอุปนิสัยไปชาติหน้า การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชเป็นผลดีแก่

ประเทศชาติอย่างใหญ่หลวง นอกจากได้ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมจนทรงรอบรู้ภาษามคธ อ่านพระไตรปิฎก รู้พระพุทธวจนะและพระพุทธาธิบาย เป็นทางให้ทรงสามารถฟื้นฟูการปฏิบัติพระธรรมวินัยให้เป็นไปถูกต้องตามคลองวินัยคลองธรรมแล้ว ยังเป็นทางให้พระองค์ทรงซาบซึ้งถึงชีวิตจิตใจและความเป็นอยู่สุขทุกข์ของอาณาประชาราษฎรของพระองค์ได้กว้างขวาง เป็นทางสะดวกแก่พระองค์ในการปกครองประเทศให้เหมาะสมแก่เหตุการณ์และความต้องการของอาณาประชาราษฎร เพราะได้เสด็จจาริกธุดงค์ไปตามวิสัยสมณะ ทรงแสดงธรรมแนะนำสั่งสอนเขาให้รู้ศีลธรรมตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติตามวิสัยของพลเมืองที่ดี เป็นเหตุให้ทรงใกล้ชิดสนิทสนมกับราษฎร และทรงทราบภูมิศาสตร์แห่งบ้านเมืองประจักษ์แจ้งด้วยพระองค์ เสด็จพระดำเนินด้วยพระบาทไปนมัสการพระพุทธชินราชที่พิษณุโลก ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ ไปเพชรบุรีประทับแรม ทรงบำเพ็ญสมณธรรมที่ถ้ำเขาย้อยเมืองเพชร ได้ทอดพระเนตรเห็นโบราณวัตถุ เช่นศิลาจารึกเป็นต้น กับทั้งโบราณสถานที่มีแบบอย่างต่าง ๆ กันตามสมัย เป็นเหตุให้เกิดใฝ่พระหฤทัยในการศึกษาโบราณคดีของประเทศไทยโดยทางวิทยาศาสตร์ เท่ากับทรงเป็นผู้นำทางให้ผู้อื่นทั้งไทยทั้งฝรั่งนิยมศึกษาตามเสด็จ ต่อมา ความรู้โบราณคดีของประเทศไทยจึงได้เจริญแพร่หลายมาจนถึงทุกวันนี้ ใครจะศึกษาโบราณคดีของประเทศไทยก็ยังได้อาศัยพระบรมราชาธิบายของพระองค์ที่ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้

ในเวลาที่ทรงผนวชอยู่นั้น ได้ทรงสมาคมกับชาวต่างประเทศ เช่นพวกมิชชันนารีอเมริกันกับพวกบาทหลวงฝรั่งเศส เป็นเหตุให้ทรงทราบความเป็นไปของชนชาติผิวขาวว่าเป็นผู้มีสติปัญญาสามารถ มีอารยธรรมและวัฒนธรรมของเขา และทรงทราบเหตุการณ์ของโลกด้านตะวันออกในสมัยนั้น เช่นประเทศจีนซึ่งเป็นมหาประเทศในตะวันออกรบแพ้อังกฤษ

ต้องทำหนังสือสัญญายอมให้อังกฤษกับฝรั่งต่างชาติเข้าไปมีอำนาจในเมืองจีน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระดำริเห็นว่าถึงคราวที่โลกจะเกิดการเปลี่ยนแปลง ด้วยฝรั่งมามีอำนาจขึ้นทางตะวันออกนี้ และประเทศไทยอาจมีการเกี่ยวข้องกับฝรั่งยิ่งขึ้นในภายหน้า จึงเริ่มทรงศึกษาภาษาอังกฤษจนสามารถใช้การได้เป็นอย่างดี เป็นทางให้ทรงอ่านข่าวสารการเมืองที่เป็นภาษาอังกฤษและหนังสือพิมพ์ต่างประเทศ ทรงทราบเรื่องราวการเมืองต่างประเทศได้กว้างขวาง และเป็นทางให้ทรงคุ้นเคยกว้างขวางกับฝรั่งหลายชาติ ทรงทราบนิสัยใจคอฝรั่ง ความเห็นของฝรั่งอยู่เสมอ ทรงทราบประวัติการณ์ที่ฝรั่งมาทำทางตะวันออกนี้ ทรงตระหนักแน่พระทัยว่าอังกฤษคงจะมาเกี่ยวถึงเมืองไทย

ถ้าไม่เปลี่ยนรัฏฐาภิปาลโนบายของประเทศไทย ให้ฝรั่งนิยมว่าไทยพยายามบำรุงบ้านเมืองให้เจริญตามอารยธรรม ก็ไม่อาจปลอดภัยได้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัตินั้น ภายในบ้านเมืองเป็นปกติเรียบร้อย เพราะชนทั้งปวงนิยมนับถือเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันทั้งหมด แต่ทางภายนอกมีเหตุการณ์น่าวิตกอยู่ ผู้ที่มีความคิดเห็นเป็นสมัยใหม่เหมือนอย่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีน้อยเต็มที พระองค์ทรงเห็นเหตุการณ์ได้ไกลกว่าผู้อื่นทั้งหมด ทรงพระราชดำริว่าทางที่จะให้ปลอดภัยมีทางเดียว คือต้องยอมทำหนังสือสัญญาโดยดีกับอังกฤษแม้ด้วยจำเป็นก็ตาม เพื่อให้เกิดไมตรีจิตต่อกัน แล้วชี้แจงกันฉันมิตรให้ลดหย่อนผ่อนผันในข้อสัญญา อย่าให้เกิดยุคเข็ญแก่บ้านเมือง ขณะเดียวกันก็ทรงแก้ไขขนบธรรมเนียมเก่า เริ่มด้วยให้เลิกประเพณีเข้าเฝ้าตัวเปล่าไม่สวมเสื้อ ให้เจ้านายและข้าราชการสวมเสื้อเข้าเฝ้า เมื่อถึงคราวทำหนังสือสัญญากับต่างประเทศ ก็ทรงผ่อนผันด้วยพระราชกุศโลบายอันรอบคอบให้เป็นผลดีแก่บ้านเมือง ทรงผูกไมตรีกับ

ชาวต่างประเทศตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดินลงมา เช่นสมเด็จพระราชินีวิกตอเรียแห่งประเทศอังกฤษเป็นต้น เป็นทางให้เกิดความนิยมนับถือและความเกรงใจ ทรงดำเนินนโยบายผูกมิตรกับมหาอำนาจหนึ่งไว้คอนอำนาจอื่น ซึ่งมีท่าทีคุกคามไทยมากเกินไป เป็นผลดีให้ประเทศไทยดำรงรักษาเอกราชย์และอธิปไตยไว้ได้โดยสวัสดี ทั้งที่เป็นประเทศเล็กมีกำลังน้อย แต่เพราะพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของชาติทรงพระปรีชาญาณสุขุมคัมภีรภาพหยั่งเห็นเหตุการณ์ไกล ทรงดำเนินรัฏฐาภิปาลโนบายโดยรอบคอบ

ด้วยพระปรีชาญาณอันแหลมลึกนี้ สำแดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นอัจฉริยมนุษย์บุรุษรัตนอาชาไนยที่หาได้ยาก เสด็จอุบัติขึ้นในประเทศไทยเพื่อจรรโลงไทยไว้ให้ปลอดพ้นภัยพิบัติอุปัทวันตราย ดำรงรักษาความเป็นไทยไว้ได้โดยสวัสดี มีความเจริญสุขสืบมา สมจริงตามพระพุทธภาษิตที่ได้ยกไว้ ณ เบื้องต้นนั้นว่า

ทุลฺลโภ ปุริสาชญฺโญ น โส สพฺพตฺถ ชายติ
ยตฺถ โส ชายตี ธีโร ตํ กุลํ สุขเมธติ

บุรุษอาชาไนย หาได้ยาก ย่อมไม่เกิดในที่ทั่วไป บุรุษอาชาไนยนั้นเป็นนักปราชญ์ เกิดในสกุลใด ในที่ใด ที่นั้น สกุลนั้น ย่อมประสบสุข

บุรุษอาชาไนย คือคนที่ได้รับการฝึกแล้ว ฝึกแล้วอย่างดี ฝึกอบรมเพื่อให้ทำอะไรต่าง ๆ ในหน้าที่ของตนถูกต้องไม่ผิดพลาด เรียกให้สั้นก็คืออบรมให้ทำงานเป็น ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ฝึกอบรมให้เป็นคนดี รู้จักรับผิดชอบในการงาน อบรมให้เป็นผู้มีศีลธรรมหรือมีระเบียบวินัย รู้จักรับผิดชอบต่อสังคมที่ตนอยู่ควบคู่ไปด้วย ช่วยสร้างความเจริญรุ่งเรืองงอกงามมั่นคงแห่งวงศ์ตระกูลตลอดถึงประเทศชาติ

อันการสร้างคุณความดีที่เป็นทางเจริญนั้นมิใช่ทำได้ง่าย ๆ ต้องมีกำลังใจหลายอย่าง เช่น ความพากเพียรบากบั่นไม่ขาดสาย ความยอมสละ

สุขเฉพาะหน้า ความอดทนอย่างสูง ความกล้าหาญไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคภัยอันตราย ความเชื่อตัวเองว่าสามารถบรรลุผลที่มุ่งหมายข้างหน้า หากขาดกำลังใจเหล่านี้เสียแล้วก็ยากที่จะบรรลุความเจริญก้าวหน้าที่ตนมุ่งหมาย การงานที่เป็นทางเจริญส่วนใหญ่หรือที่ปรากฏในกาลไกล หรือการงานที่ทำยากต้องฝ่าอุปสรรคอันตรายย่อมหาคนทำได้ยาก เพราะคนโดยมากชอบสิ่งที่ง่าย ไม่ชอบสิ่งที่ยาก จึงเป็นคนมักง่าย ชอบทำแต่การที่ง่ายที่สะดวกเสียโดยมาก แต่สิ่งใดที่ได้ง่ายหรือทำง่าย สิ่งนั้นก็เป็นธรรมดาสามัญ ไม่ใช่ของประเสริฐหรือไม่อัศจรรย์ ซึ่งใคร ๆ ก็อาจหาได้ ทำได้ ส่วนสิ่งที่ประเสริฐหรืออัศจรรย์ ย่อมเป็นของได้ยาก ทำยาก ย่อมเป็นวิสัยของบุคคลผู้มีคุณสมบัติพิเศษเหนือบุคคลธรรมดาสามัญ คือมีสติปัญญา มีความพากเพียร ความอดทนเป็นพิเศษ จึงสามารถทำได้ เพราะฉะนั้นผู้ใดทำสิ่งที่ยาก ซึ่งบุคคลอื่นในสมัยเดียวกันไม่สามารถทำได้ ผู้นั้นย่อมเป็นบุคคลพิเศษอัศจรรย์เหนือบุคคลอื่นทั้งมวล เป็นผู้สมควรแก่การยกย่องเชิดชูคุณงามความดีให้ปรากฏ เป็นเกียรติยศเกียรติคุณของชาติ ว่าได้มีบุคคลผู้มีปรีชาสามารถและกล้าหาญไม่น้อยหน้าชาติอื่น เป็นแบบอย่างอันดีให้อนุชนได้เห็นแล้วดำเนินรอยตาม หากยังมีผู้พยายามทำความดีที่ทำได้ยากสืบต่อกันอยู่เพียงใด ความเสื่อมแห่งวงศ์ตระกูลตลอดถึงประเทศชาติและพระศาสนา ก็ไม่มีช่องทางที่จะบังเกิดขึ้น จักมีความเจริญเกิดสืบต่อกันอยู่ไม่ขาดสายเพียงนั้น

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชคุณูปการอันยิ่งใหญ่ไพศาล ทรงสร้างมรดกอันประเสริฐไว้ด้วยพระปรีชาสามารถและด้วยพระวิริยานุภาพ เป็นมหัศจรรย์เหนือประมุขของชาติทั้งมวลในเอเชียสมัยนั้น คือทรงสามารถดำรงรักษาเอกราชย์และอธิปไตยไว้ได้ พระองค์จึงชื่อว่าเสด็จอวตารมาสู่โลกเพื่อ

ประโยชน์และความสุขแห่งประชุมชนเป็นอันมาก เป็นอัจฉริยมนุษย์บุรุษรัตน์ชาติอาชาไนย ท่านผู้เป็นเช่นนี้ย่อมไม่เกิดในที่ทั่วไป จึงชื่อว่าหาได้ยาก แต่เมื่อเกิดในสถานใด ประเทศใด ก็ชื่อว่าเป็นลาภอันประเสริฐของสถานที่นั้น ประเทศนั้น เพราะเป็นเหตุให้เกิดความสุข ต้องตามพระพุทธภาษิตว่า บุรุษอาชาไนย คือท่านผู้เป็นมหาบุรุษ มีปัญญาสามารถเฉลียวฉลาดไหวพริบรอบคอบด้วยประการทั้งปวง บุคคลเช่นนี้ย่อมไม่เกิดในที่ทั่วไป แต่เมื่อเกิดในสกุลใด สกุลนั้นย่อมได้ความสุข ดังนี้

ราชสกุลสาขาในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงอาศัยพรมงคลอาศัยบุญ ทรงบำเพ็ญพรมงคลทรงบำเพ็ญบุญ อันรวมลงในทาน ศีล ภาวนา ทรงน้อมอุทิศส่วนพระกุศลถวายแด่สมเด็จพระราชบูรพการีด้วยพระกตัญญูกตเวทิตาคุณ ขออำนาจพระกุศลทักษิณานุปทาน ทั้งนี้ ที่ตั้งอยู่ดีแล้วในพระสงฆ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ ๆ สำเร็จเป็นพระราชหิตสุขแด่สมเด็จพระราชบูรพการีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมตามที่ทรงตั้งพระหฤทัยอุทิศถวายโดยฐานะทุกประการ

รับประทานแสดงพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับปัญญาบารมี

ยุติ ด้วยประการฉะนี้

พระธรรมเทศนาปุริสาชัญญกถา
ในการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันปิยมหาราช
ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในพระบรมมหาราชวัง
วันพฤหัสบดีที่ ๒๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๗ เวลา ๑๖.๓๐ น.
พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
รับพระราชทานถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ทุลฺลโภ ปุริสาชญฺโญ น โส สพฺพตฺถ ชายติ

ยตฺถ โส ชายตี ธีโร ตํ กุลํ สุขเมธตีติ ฯ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนาปุริสาชัญญกถา พรรณนาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยเรื่องอัจฉริยมนุษย์บุรุษรัตน์อาชาไนย ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี อนุรูปพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทานวันปิยมหาราชวันนี้ ซึ่งเป็นอภิลักขิตสมัยคล้ายวันเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อทรงอุทิศส่วนพระราชกุศลถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปิยมหาราชพระองค์นั้น พร้อมทั้งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพันปีหลวง และสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ตามวิธีทักษิณานุปทานในพระพุทธศาสนา ด้วยอำนาจพระกตัญญูกตเวทิตาธรรม

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พระบรมราชจักรีวงศ์ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ของชาติไทยพระองค์หนึ่ง ทรงปกครองอาณาประชาราษฎรให้ร่มเย็นเป็นสุข ได้ทรงทิ้งมรดกอันดีงามไว้ให้ประชาชนชาวไทยมากมายหลายประการ สุดจะพรรณนาได้ ทรงได้รับยกย่องว่าเป็นนักปฏิรูปเปลี่ยนแปลงจากประเทศจากแบบเก่ามาสู่แบบใหม่ ทรงสนพระทัยในวิชาความรู้และวิทยาการแขนงต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง แล้วนำมาใช้บริหารประเทศให้เจริญรุดหน้าอย่างรวดเร็ว ทวยราษฎร์ต่างสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณยิ่ง ยกย่องถวายพระราชสมัญญานามว่า สมเด็จพระปิยมหาราช พระราชาผู้ยิ่งใหญ่ ผู้ทรงเป็นที่รักของปวงชนหรือสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง

รัชสมัยของพระองค์ ประเทศไทยต้องเผชิญกับการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกเกี่ยวกับจักรวรรดินิยมล่าอาณานิคม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักว่าเพื่อรักษาสถานะของประเทศไทยจำเป็นต้องปรับตัวให้ทันสมัยแบบตะวันตกในทุก ๆ ด้าน เริ่มด้วยการเสด็จประพาสประเทศเพื่อนบ้าน เพื่อศึกษาแบบแผนการปกครอง ระบบการบริหารราชการแผ่นดิน และทอดพระเนตรความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมือง ซึ่งมหาอำนาจตะวันตกได้วางรากฐานไว้ ทรงนำความรู้และวิทยาการมาปรับใช้ทันทีที่ทรงกระทำได้ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในบ้านเมืองทุกด้าน นับตั้งแต่ประเพณีในราชสำนัก การปรับปรุงระบบสังคม เลิกระบบทาสระบบไพร่ การส่งพระราชโอรส พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางไปศึกษาวิทยาการแขนงต่าง ๆ ในทวีปยุโรป เพื่อจะได้กลับมาเป็นกำลังสำคัญในการปรับปรุงประเทศ ทรงจัดการปฏิรูประบอบการปกครองแผ่นดินของไทย โดยรวมศูนย์อำนาจอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ แบ่งหน้าที่

ให้กระทรวงต่าง ๆ รับผิดชอบพัฒนาประเทศ ก่อตั้งกิจการสำคัญต่าง ๆ เช่น การโทรเลข การไปรษณีย์ การรถไฟ ตัดถนน สร้างโรงเรียน โรงพยาบาล ฝึกทหารแบบใหม่ เป็นอาทิ อันส่งผลให้ประเทศเจริญก้าวหน้าเทียมทันอารยประเทศ การที่พระองค์ทรงพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าได้ตามพระราชประสงค์นั้น เนื่องมาจากพระราชอัธยาศัยส่วนพระองค์ที่ทรงเป็นผู้มีพระปิยวาจาในการผูกน้ำใจคนทุกชั้นทุกระดับ ทรงมีพระราชจริยาวัตรเหมาะสมงดงาม ในส่วนการบริหารประเทศนั้น พระองค์มีพระราชวิจารณญาณในการพัฒนาคัดเลือกบุคคลที่จะรับสนองพระราชดำริ เพื่อให้ทรงบรรลุผลตามพระราชประสงค์

พระองค์ทรงพยายามดำเนินการทุกวิถีทางเพื่อความอยู่รอดและคำนึงถึงประโยชน์ของประเทศชาติเป็นหลัก ทรงดำเนินนโยบายหลายรูปแบบสุดแล้วแต่จังหวะ เวลา และความเหมาะสม อย่างระมัดระวัง เช่น นโยบายลู่ตามลม หรือยอมโอนอ่อนผ่อนปรนเท่าที่จำเป็น ลดความกดดันทางการเมือง เช่น ยอมเสียดินแดนบางส่วนเพื่อให้ไทยสามารถดำรงเอกราชของชาติไว้ หรือดำเนินนโยบายผูกมิตรกับมหาอำนาจหนึ่งไว้คานอำนาจอื่น ซึ่งมีท่าทีคุกคามไทยมากเกินไป ทำให้เห็นพระปรีชาสามารถในการดำเนินนโยบายต่างประเทศที่สุขุมชาญฉลาดของพระองค์ด้วย ที่ทรงนำประเทศฝ่าฟันอันตรายจนสามารถรักษาเอกราชอธิปไตยของชาติไว้ได้อย่างปลอดภัย ทั้งที่เป็นประเทศเล็ก มีกำลังน้อย แต่เพราะพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของชาติ ทรงพระปรีชาญาณสุขุมคัมภีรภาพหยั่งเห็นเหตุการณ์ไกล ทรงดำเนินรัฏฐาภิปาลโนบายโดยรอบครอบ จนเป็นที่กล่าวขวัญกันว่าไทยสามารถใช้และควบคุมนโยบายต่างประเทศเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ได้อย่างน่ายกย่อง

ด้วยพระปรีชาญาณอันแหลมลึกทรงปกครองทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรให้มั่งคั่ง สมบูรณ์เกษมสวัสดิ์สุขสถาพร แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย อัจฉริยมนุษย์บุรุษรัตน์ที่หาได้ยาก เสด็จอุบัติขึ้นในประเทศไทยเพื่อจรรโลงไทยไว้ให้ปลอดพ้นภัยพิบัติอุปัทหวันตราย ดำรงรักษาความเป็นไทยไว้ได้โดยสวัสดีมีความเจริญสุขสืบมา สมจริงตามพระพุทธภาษิตที่ได้ยกไว้ ณ เบื้องต้นนั้นว่า

ทุลฺลโภ ปุริสาชญฺโญ น โส สพฺพตฺถ ชายติ
ยตฺถ โส ชายตี ธีโร ตํ กุลํ สุขเมธติ ฯ

แปลว่า *อัจฉริยมนุษย์บุรุษรัตน์อาชาไนยหาได้ยาก ย่อมไม่เกิดในที่ทั่วไป บุรุษอาชาไนยนั้นเป็นนักปราชญ์ มีปัญญาเฉลียวฉลาดไหวพริบรอบคอบ เกิดในสกุลใด ในที่ใด ที่นั้น สกุลนั้น ย่อมประสบสุข* ดังนี้

บุรุษอาชาไนย คือคนที่ได้รับการฝึกแล้ว ฝึกแล้วอย่างดี ฝึกอบรมเพื่อให้ทำอะไรต่าง ๆ ในหน้าที่ของตนถูกต้อง ไม่ผิดพลาด เรียกให้สั้นก็คืออบรมให้ทำงานเป็น ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ฝึกอบรมให้เป็นคนดีรู้จักผิดชอบในการงาน อบรมให้เป็นผู้มีศีลธรรมหรือมีระเบียบวินัย รู้จักรับผิดชอบต่อสังคมที่ตนอยู่ควบคู่ไปด้วย ช่วยสร้างสรรค์ความเจริญรุ่งเรืองงอกงามมั่นคงแห่งวงศ์ตระกูล ตลอดถึงประเทศชาติ

อันการสร้างคุณความดีที่เป็นทางเจริญนั้น มิใช่ทำได้ง่าย ๆ ต้องมีกำลังใจหลายอย่าง เช่น ความพากเพียรบากบั่นไม่ขาดสาย ความยอมสละสุขเฉพาะหน้า ความอดทนอย่างสูง ความกล้าหาญ ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคภัยอันตราย ความเชื่อตัวเองว่าสามารถบรรลุผลที่มุ่งหมายข้างหน้า หากขาดกำลังใจเหล่านี้เสียแล้ว ก็ยากที่จะบรรลุความเจริญก้าวหน้าที่ตนมุ่งหมาย การงานที่เป็นทางเจริญส่วนใหญ่หรือที่ปรากฏผล

ในกาลไกล หรือการงานที่ทำยากต้องฝ่าอุปสรรคภัยอันตราย ย่อมหาคนทำได้ยาก เพราะคนโดยมากชอบสิ่งที่ง่าย ไม่ชอบสิ่งที่ยาก จึงเป็นคนมักง่าย ชอบทำแต่การที่ง่ายที่สะดวกเสียโดยมาก แต่สิ่งใดที่ได้ง่ายหรือทำง่าย สิ่งนั้นก็เป็นของธรรมดาสามัญ ไม่ใช่ของประเสริฐหรือไม่อัศจรรย์ ซึ่งใคร ๆ ก็อาจหาได้ ทำได้ ส่วนสิ่งที่ประเสริฐหรืออัศจรรย์ย่อมเป็นของได้ยากทำยาก ย่อมเป็นวิสัยของบุคคลผู้มีคุณสมบัติพิเศษเหนือบุคคลธรรมดาสามัญ คือมีสติปัญญา มีความพากเพียร ความอดทนเป็นพิเศษ จึงสามารถทำได้ เฉพาะฉะนั้น ผู้ใดทำสิ่งที่ยากซึ่งบุคคลอื่นในสมัยเดียวกันไม่สามารถทำได้ ผู้นั้นย่อมเป็นบุคคลพิเศษอัศจรรย์เหนือบุคคลอื่นทั้งมวล เป็นผู้สมควรแก่การยกย่องเชิดชูคุณงามความดีให้ปรากฏ เป็นเกียรติยศเกียรติคุณของชาติ ว่าได้มีบุคคลผู้มีปรีชาสามารถและกล้าหาญไม่น้อยหน้าชาติอื่นเป็นแบบอย่างอันดีให้อนุชนได้เห็นแล้วดำเนินรอยตาม หากยังมีผู้พยายามทำความดีที่ทำได้ยากสืบต่อกันอยู่เพียงใด ความเสื่อมแห่งวงศ์ตระกูลตลอดถึงประเทศชาติและพระศาสนาก็ไม่มีช่องทางที่จะบังเกิดขึ้น จักมีความเจริญเกิดสืบต่อกันอยู่ไม่ขาดสายเพียงนั้น

สมเด็จพระปิยมหาราชเจ้าพระองค์นั้น ตลอดเวลาที่เสด็จครองราชย์สมบัติ ๔๒ ปี ทรงประกอบพระราชกรณียกิจนานัปประการ เพื่อทำนุบำรุงประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรือง ทรงฝ่าอุปสรรคต่าง ๆ ก็มิได้ทรงย่อท้อ ด้วยไม่ทรงเห็นแก่ความยากลำบากพระวรกาย ทรงบำเพ็ญพระราชจรรยาส่วนพระราชอาณาจักร ต้องทรงพระราชวิจารณ์โต้ตอบผ่อนผันทำสัญญาตามประสงค์ของมหาอำนาจตะวันตก โดยมิใช่พระราชกรณียกิจที่ทำได้ง่าย ๆ เพราะยุคนั้นยังหาผู้ทำกิจเช่นนี้ยาก ทรงสามารถดำรงรักษาเอกราชและอธิปไตยไว้ได้ให้เจริญรุ่งเรืองยั่งยืนสถาพรมาจนทุกวันนี้ ก็ด้วยความที่พระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถและด้วยพระอุตสาหะวิริยานุภาพ

เป็นมหัศจรรย์เหนือประมุขของชาติทั้งมวลในเอเชียสมัยนั้น พิทักษ์ชนนิกรข้าขอบขัณฑสีมา ได้พึ่งพระบรมโพธิสมภารให้อยู่ร่มเย็นเป็นสุข ปราศจากทุกข์ปราศจากภัยบำบัดอันตรายภายในภายนอกไม่ให้ได้ช่องที่จะบีฑา ทรงมุ่งหมายว่าพระองค์อยู่ในฐานะเป็นพระราชาของเขา เมื่อได้ทำประโยชน์ตามหน้าที่แล้ว ได้นำความสุขประโยชน์มาให้แก่ผู้ที่พระองค์เป็นพระราชาผู้ปกครองของเขาแล้ว ก็เป็นที่พอพระราชหฤทัยอาจทรงเปล่งพระสุรสีหนาทให้สมด้วยภาษิตที่วานรินทรถวายเป็นราโชวาทแด่พระราชา แสดงพระราชหฤทัยแห่งพระมหากษัตริย์ที่ดีไว้ว่า

ตํ มํ น ตปฺปเต พนฺโธ　　　วโธ เม น ตปฺเปสฺสติ
สุขมาหริตํ เตสํ　　　เยสํ รชฺชมการยึ

ถึงจะต้องถูกจองจำ ก็ไม่สามารถยังเราให้ทุกข์ การถูกฆ่าก็ไม่อาจยังเราให้วิปฏิสารเสียดายชีวิต เพราะได้นำสุขประโยชน์มาให้แก่ผู้ที่เราเป็นพระราชาปกครองได้แล้ว ก็เป็นที่ทรงยินดี เป็นที่สมพระราชอัธยาศัย ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปิยมหาราชจึงชื่อว่าเสด็จอุบัติมาสู่โลกนี้เพื่อประโยชน์และความสุขแห่งประชุมชนเป็นอันมาก เป็นอัจฉริยมนุษย์บุรุษอาชาไนย ย่อมไม่เกิดในที่ทั่วไป แต่เมื่อเกิดในสถานใด ประเทศใด ก็ถือว่าเป็นบุญลาภอันประเสริฐของสถานที่นั้นประเทศนั้น เพราะเป็นเหตุให้เกิดความสุข ด้วยประการฉะนี้

ขออำนาจพระราชกุศลทักษิณานุปทาน อันสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐทรงบำเพ็ญอุทิศถวายทั้งนี้จงเป็นผลสัมฤทธิ์เป็นพระราชกัลยาณเกียรติและวิบากสุขสมบัติ แด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสมเด็จพระปิยมหาราช พร้อมทั้งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถพระพันปีหลวง และสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสา

อัยยิกาเจ้า สมตามพระราชปณิธานทรงอุทิศถวายโดยฐานนิยม

รับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา ปุริสาชัญญกถา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี ยุติด้วยเวลา เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้

ขอถวายพระพร

พระธรรมเทศนาสูรอิจฉนกถา
ในการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันปิยมหาราช
ณ พระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัย ในพระบรมมหาราชวัง
วันพฤหัสบดีที่ ๒๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๑ เวลา ๑๖.๓๐ น.
พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
รับพระราชทานถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อุกฺกฏฺเฐ สูรมิจฺฉนฺติ มนฺเตสุ อกุตูหลํ
ปิยญฺจ อนฺนปานมฺหิ อตฺเถ ชาเต จ ปณฺฑิตนฺติ ฯ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา สูรอิจฉนกถา พรรณนาเรื่องในเวลาคับขันย่อมต้องการคนกล้าหาญ ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี อนุโมทนาพระราชกุศลราศีทักษิณานุปทานบูชาสักการกิจ อันสมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงบำเพ็ญพระราชอุทิศเป็นธรรมพลีสักการะถวายพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพันปีหลวง และสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ด้วยอำนาจพระกตัญญูกตเวทิตาอปจายนธรรม อันมีประจำมั่นคงในพระราชหฤทัย เนื่องในวันปิยมหาราช ๒๓ ตุลาคมวันนี้ ซึ่งเป็นอภิลักขิตกาลคล้ายวันเสด็จสวรรคตแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วย

ทรงพระอนุสรณ์ถึงพระราชคุณูปการ อันยิ่งใหญ่ในพระองค์ที่ได้ทรงบำเพ็ญมาเพื่อประโยชน์สุขของประเทศชาติและประชาชนเป็นอเนกอนันต์สุดจะพรรณนาได้

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราชพระองค์นั้น เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๑๑ ด้วยพระชนม์พรรษาเพียง ๑๕ ปี กับ ๑๐ วัน ต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินปฏิบัติหน้าที่ราชการแทนพระองค์ จึงทรงมีโอกาสศึกษาหาความรู้ เตรียมพระองค์ที่จะต้องรับภาระหนักในภายหน้า ทรงศึกษาแบบแผนการปกครอง ระบบกฎหมาย การคลัง การจัดระเบียบสังคม และความเจริญของบ้านเมืองต่าง ๆ โดยเสด็จประพาสมลายู สิงคโปร์ ชวา พม่า และอินเดีย ซึ่งชาติตะวันตกเป็นผู้จัดวางระเบียบดังกล่าว

เมื่อทรงบรรลุนิติภาวะแล้ว จึงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นครั้งที่สอง เป็นเสมือนหนึ่งการประกาศพระราชภาระในการบริหารประเทศชาติโดยตรงตั้งแต่บัดนั้น มีพระราชอำนาจเต็ม รับผิดชอบการบริหาราชการแผ่นดินด้วยพระองค์อย่างสมบูรณ์ ทรงริเริ่มปรับปรุงพัฒนาประเทศให้มั่นคงทันสมัย จัดการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน โดยรวมศูนย์อำนาจอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ แบ่งหน้าที่ให้กระทรวงต่าง ๆ รับผิดชอบพัฒนาประเทศ เลิกการบริหารแบบจตุสดมภ์ เป็นกระทรวง ทบวง กรม เลิกล้มการปกครองแบบประเทศราชเป็นอาณาจักรอันหนึ่งอันเดียวกัน ทรงสร้างการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล รวบรวมท้องถิ่นขึ้นเป็นหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และมณฑล ขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทย อันเป็นการสร้างความมั่นคงของประเทศ และทรงวางรากฐานความเจริญก้าวหน้าแผนใหม่ ในทางการทหาร การศึกษา การสาธารณสุข การสื่อสาร

การคมนาคม การคลัง และการเกษตร และด้านสาธารณูปโภค สาธารณูป-การต่าง ๆ

สมัยนั้นประเทศชาติต้องเผชิญภัยจักรวรรดินิยม การล่าอาณานิคมในดินแดนแถบเอเชียของชาติตะวันตก อันต่อเนื่องมาแต่สมัยรัชกาลก่อนมีความรุนแรงยิ่งกว่าครั้งใด หากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินพระทัยผิดพลาด ย่อมหมายถึงการสูญเสียเอกราชของชาติ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินตามรอยพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมชนกนาถ ได้ทรงดำเนินวิเทโศบายในการรักษาประเทศให้พ้นจากเมืองขึ้นของต่างชาติอย่างสุขุมคัมภีรภาพ ด้วยความละมุนละม่อม ทรงผ่อนปรนประนีประนอม ยอมสูญเสียดินแดนบางส่วนไปเพื่อรักษาเอกราชของประเทศไว้ ยอมเสียสละผลประโยชน์ส่วนน้อยเพื่อแลกกับผลประโยชน์ส่วนใหญ่ เมืองไทยจึงเป็นราชอาณาจักรปึกแผ่น มีเอกภาพเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและยังคงความเป็นอิศราธิปไตยประเทศเดียวในภูมิภาคนี้

ทรงมีความรักใคร่ห่วงใยไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเสมือนบิดารักบุตร ทรงใฝ่พระทัยในทุกข์สุขอาณาประชาราษฎร์ จึงมีพระราชอัธยาศัยโปรดเสด็จประพาสหัวเมืองใหญ่น้อยแทบทุกปี โดยเฉพาะการเสด็จประพาสต้น-เสด็จเยี่ยมเยือนประชาชนโดยมิให้ใครรู้จัก ทำให้ได้ประทับปะปนในหมู่ราษฎรทรงทราบทุกข์สุขของราษฎรแท้จริง ทำให้ได้ทรงแก้ไขปัดเป่าความทุกข์ยากให้ราษฎรของพระองค์ได้ผลโดยตรง

ได้ทรงดำเนินการเลิกทาสด้วยพระบรมราโชบายที่สุขุมคัมภีรภาพ โดยมิได้กระทำเด็ดขาดไปคราวเดียว แต่ทำแบบค่อยเป็นค่อยไป มิให้กระทบกระเทือนถึงเจ้าของทาสและทาส ไม่มีการเสียเลือดเนื้อเดือดร้อนอย่างในต่างประเทศแต่ประการใด ต้องผ่านความยากลำบาก ต่อสู้กับ

เสียงแสดงความไม่พอใจของเจ้าของ อันเคยมีความสะดวกในการใช้ทาส รวมทั้งเสียงไม่พอใจของทาสบางคนผู้ไม่รู้ว่า เมื่อได้รับปลดปล่อยแล้วจะดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างไร ถ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอ่อนแอ กลัวโน่นเกรงนี่แล้วอย่างไรเสีย ก็คงจะทรงทำงานอันมีคุณค่าชิ้นนี้ไม่สำเร็จเป็นแน่ พระองค์ได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจอันยิ่งใหญ่ปลดแอกของประชาชนอย่างแท้จริง ปลดเปลื้องข้อผูกมัดความไม่เสมอภาคและความทุกข์ยากต่าง ๆ ซึ่งเพียงพอที่ชาวไทยจะรู้สึกซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณ พระองค์ทรงทำนุบำรุงสมณะชีพราหมณ์ อาณาประชาราษฎร์ให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขทุกถ้วนหน้า

ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่เข้มแข็งอดทน มีพระราชหฤทัยกล้าหาญเด็ดเดี่ยว เฉลียวฉลาดรอบรู้ ทรงมีพระคุณคือการณวสิกตา-ความเป็นผู้ประพฤติพระองค์เหมาะสมกับเหตุการณ์ ได้เสด็จอุบัติมาสู่สยามประเทศพอเหมาะพอดีแก่สมัย ในเวลาที่สยามรัฐนาวากำลังตกอยู่ในห้วงอันตรายในเหตุการณ์สำคัญที่ต้องการผู้นำที่ฉลาด สามารถมาช่วยเหลือแก้ไขเหตุการณ์วิกฤตนั้น ๆ ให้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดี สมดังพระบาลีในมหาสารชาดก ในขุททกนิกายชาดก เอกนิบาตว่า

อุกฺกฏฺเฐ สูรมิจฺฉนฺติ มนฺเตสุ อกุตูหลํ
ปิยญฺจ อนฺนปานมฺหิ อตฺเถ ชาเต จ ปณฺฑิตํ

ในคราวคับขันต้องการคนกล้า
ในคราวปรึกษาต้องการคนไม่พูดพล่าม
ในคราวมีข้าวน้ำต้องการคนอันเป็นที่รัก
ในคราวมีเรื่องหนัก (คดี) ต้องการบัณฑิต

ในพระธรรมเทศนานี้ จักรับพระราชทานถวายวิสัชนาเฉพาะบาทพระคาถาแรกที่ว่า อุกฺกฏฺเฐ สูรมิจฺฉนฺติ ในคราวคับขันย่อมต้องการคนกล้าหาญ

ความกล้าหาญนั้นเป็นคุณสมบัติทางใจอันสำคัญประการหนึ่ง ความกล้าหาญ คือ การกล้าทำ กล้าพูด และกล้าคิด ในสิ่งที่ควรกล้า เป็นคุณสมบัติที่เกิดจากความเชื่อมั่นในตนเอง คือความรู้สึกว่า เราทำได้ เราสามารถ เราจะต้องประสบความสำเร็จตามที่เราต้องการ ถ้าเราพยายามจริง อันที่จริงความเชื่อมั่นในตนเองทำให้เป็นคนกล้าหาญ คนที่ขาดความเชื่อมั่นในตนเองพลอยทำให้ขาดความกล้าหาญไปด้วย แต่ความเชื่อมั่นในตนเองนั้นต้องระวังให้พอดี ถ้ามากเกินไปจะกลายเป็นความประมาทไม่ดี น้อยเกินไปจะทำให้เป็นคนขลาด ไม่กล้าริเริ่มทำอะไรด้วยตนเอง กลัวความผิดพลาด ความล้มเหลวไปเสียหมด

ผู้มีความกล้าหาญ เป็นผู้องอาจกล้าหาญ ขยายความว่า มีท่าทางองอาจ มีจิตใจกล้าหาญ เช่น กล้าเลิกละความชั่ว กล้าทำความดี และกล้าตัดสินใจ

สิ่งที่เป็นความชั่ว เช่น อบายมุขมีเล่นการพนันเป็นต้น มักมีอิทธิพลยั่วยวนอยู่เสมอ เมื่อติดเสียแล้ว เลิกยาก คนที่จะเลิกต้องมีจิตใจเข้มแข็งและมีความกล้าหาญ สิ่งที่ดีก็เช่นกันมักมีอุปสรรคเมื่อจะทำจำต้องอาศัยความกล้าหาญในการลงมือทำ ต้องอาศัยความกล้า ต้องมีจิตใจที่เสียสละจึงจะทำความดีได้เสมอต้นเสมอปลาย

อนึ่ง บุคคลควรกล้าหาญในการพูดเพื่อสิทธิเสรีภาพของตน ในการกระทำสิ่งที่ตนแน่ใจว่าถูกสุจริตยุติธรรมสมควรแก่ตน และเป็นประโยชน์แก่ชุมนุมชน แต่ทั้งนี้ต้องทำด้วยสติปัญญา-ความรอบคอบและรอบรู้

ความกล้าหาญอันสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ กล้าตัดสินใจเดินไปบนเส้นทางชีวิตที่ตนต้องการ เลือกดำเนินชีวิตตามแนวทางของตน ไม่หวั่นไหวง่ายต่อเสียงผู้อื่น ใครจะว่าอย่างไรก็ช่าง เมื่อผลที่ต้องการ

สำเร็จแล้ว คนทั้งหลายก็เห็นเอง แต่ในระยะต้นต้องทนเสียงวิพากย์วิจารณ์เอาหน่อย เพราะร้อยคนก็ร้อยความคิด กล้ารับเสียงวิพากย์วิจารณ์ของผู้อื่นด้วยจิตใจอันสงบ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตัดสินพระทัยอย่างกล้าหาญ ทำสิ่งที่คนทั้งเมืองไม่เห็นว่าดี สู้ทางที่จะเป็นจักรพรรดิไม่ได้ แต่ในที่สุดความจริงก็ได้พิสูจน์ให้เห็นว่า การตัดสินพระทัยของพระองค์ดีกว่า สำเร็จประโยชน์กว่าทางเป็นจักรพรรดิ หากทรงเลือกเอาทางโลกิยสมบัติ ป่านฉะนี้ พระนามว่าสิทธัตถะโคตมะ ใครเล่าจะรู้จัก และโลกทั้งปวงก็จะไม่ได้รับประโยชน์จากพระองค์เลย แต่บัดนี้ โลกทั้งปวงได้รับประโยชน์เป็นอเนกอนันต์ เพราะการตัดสินพระทัยอันถูกต้องเด็ดเดี่ยวของพระองค์

การตัดสินใจครั้งสำคัญ ๆ ของบุคคลนั้น ย่อมต้องอาศัยความกล้าหาญทั้งสิ้น คนที่ประสบผลสำเร็จในชีวิตมาแล้วในอดีต ย่อมต้องผ่านการตัดสินใจอันเสี่ยงต่อความล่มจมมาแล้ว บุคคลสำคัญของทุก ๆ วงการ เช่น ทางการเมือง ทางวิชาการ เป็นต้น ซึ่งได้นำความรุ่งโรจน์ใหญ่หลวงมาสู่ชีวิตและบ้านเมืองของเขา ล้วนแต่เป็นผู้มีความกล้าหาญในการตัดสินใจในการเสี่ยงกับความล่มจมพ่ายแพ้และความรุ่งโรจน์ทั้งสิ้น บางคราวคนพวกนี้ก็พ่ายแพ้จนเกือบเอาตัวไม่รอด แต่บางคราวก็รุ่งโรจน์ขึ้นมาอย่างใหญ่หลวง การกล้าพูดกล้าทำ เป็นอุปกรณ์สำคัญในการนำชีวิตไปสู่ความสำเร็จ ส่วนคนที่เที่ยวกลัวไปเสียหมด ไม่กล้าพูด ไม่กล้าทำอะไร ในที่สุดก็ไม่ประสบผลสำเร็จอะไร ย่อมไม่อาจนำชีวิตไปสู่ความรุ่งโรจน์ได้

คนกล้าหาญแท้จริงย่อมไม่แสดงความกล้าเมื่อไม่จำเป็นหรือไม่ใช่กาลอันควร ย่อมไม่แสดงความกล้าอย่างพร่ำเพรื่อหรือก้าวร้าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อผู้อ่อนกำลังกว่า แต่จะแสดงความกล้าหาญให้ปรากฏเมื่อถึงคราวจำเป็น หรือเมื่อมีอันตรายเกิดขึ้นแก่ตน แก่พวกพ้อง แก่ผู้ที่ตน

รับผิดชอบ แก่สังคม หรือแก่ประเทศชาติ เมื่อมีเหตุการณ์จำเป็นที่จะต้องแสดงความกล้าหาญ เขาจึงแสดงออกทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ไม่กลัวแม้แต่การสูญเสียชีวิต ทรัพย์ ยศ และสิ่งอันพึงหวงแหนทั้งหลาย ท่านว่า อาปทาสุ ถาโม เวทิตพฺโพ ความกล้าหาญพิสูจน์ได้ในเวลามีอันตราย

เมื่อใดบ้านเมืองเกิดเหตุการณ์วิกฤตคับขันร้ายแรง ถึงขั้นความเป็นความตายอันจะต้องมีการตัดสินใจที่เด็ดเดี่ยวแน่นอน จึงจะผันผ่อนให้เหตุการณ์สำคัญนั้นผ่านพ้นไปได้ด้วยดี ในสภาวการณ์ดังกล่าว ถ้าไม่มีผู้กล้าหาญ ชาติบ้านเมืองก็คงประสบความหายนะอย่างใหญ่หลวง คนกล้าจึงจำเป็นในสังคม ในบ้านเมืองอย่างมาก

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่กล้าหาญ กล้าริเริ่ม กล้ากระทำ ทรงพระสติปัญญามั่นในพระราโชบาย ประกอบด้วยพระวิริยะอันกล้า พระวิจารณญาณอันยาวไกล สามารถทรงปกครองป้องกัน พระราชอาณาจักรให้เกษมสวัสดิ์ ในสมัยที่ประเทศใกล้เคียงเกิดอุปัทวะล่มจม ตกอยู่ในอำนาจของชาติอื่นไม่มีเหลือ ทั้งทรงทำนุบำรุงให้เจริญมั่นคั่งสมบูรณ์สงบสุข ปราศจากทุกข์ปราศจากภัย ทรงปลดเปลื้องชาวสยามบางหมู่เหล่า ที่ต้องตกเป็นทาสตามระบบของยุคสมัยนั้นให้พ้นจากความเป็นทาส พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐทุก ๆ ด้าน เสด็จอุบัติมาทันเวลาทันท่วงที จะทรงบำบัดอันตรายในคราวที่บ้านเมืองต้องประสงค์เมื่อยามที่ชาติบ้านเมืองต้องการ

ขออำนาจพระราชกุศลราศีทักษิณานุปทาน ส่วนบูชาสักการกิจอันสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้ง ๒ พระองค์ ทรงบำเพ็ญแล้วนี้ จงสำเร็จวิบากสมบัติปัตติทานมัย แด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพันปีหลวง และสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสา

อัยยิกาเจ้า สมพระบรมราชประสงค์ และพระราชอุทิศเจตนาทุกประการ

รับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี ยุติด้วยเวลา ด้วยประการฉะนี้

ขอถวายพระพร

พระธรรมเทศนาคุณสัมปัตติกถา
ในการพระราชกุศลทักษิณานุปทานพระศพ
สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา
กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์
ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
วันพุธที่ ๕ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๕๑ เวลา ๑๐.๓๐ น.
พระธรรมไตรโลกาจารย์ (พูนศักดิ์ วรภทฺทก ป.ธ.๘)
วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร ถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
ปิโย ครุ ภาวนีโย วตฺตา จ วจนกฺขโม
คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา โน จฏฺฐาเน นิโยชเยติ ฯ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนาคุณสัมปัตติกถา พรรณนาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยเรื่องคุณสมบัติของครู ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี อนุรูปแก่พระราชกุศลบุญราศีทักษิณานุปทานกิจ ซึ่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้คณะองคมนตรี บำเพ็ญถวายพระศพสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ด้วยอำนาจแห่งกตัญญูกตเวทิตา และอปจายนคารวธรรมที่มีประจำอัธยาศัย ด้วยรู้สึกในหน้าที่อันตนจะพึงทำในเวลาที่สุดวิสัยสามารถที่จะสนองพระเดชพระคุณ

ได้โดยประการอื่น ดังพระบาลีที่แสดงไว้ว่า เปตานํ ทกฺขิณํ ทชฺชา พึงให้ซึ่งทักษิณาทานเพื่อชนผู้ล่วงลับไปยังปรโลกแล้ว ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงสนพระทัยด้วยการอ่านและการเขียนมาแต่ทรงพระเยาว์ ทรงศึกษาหลักสูตรวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ ประกอบด้วยวิชาต่าง ๆ ในสาขาการศึกษา วรรณคดี ปรัชญาและจิตวิทยา แม้เมื่อทรงสำเร็จการศึกษาปริญญาตรีสาขาวิชาเคมีแล้ว ยังทรงศึกษาวิชาวรรณคดีและปรัชญาต่อไปอีกด้วยความสนพระทัย อันมีผลทำให้มีพระปรีชาสามารถในทางสังคมศาสตร์-ครุศาสตร์ ในเวลาต่อมา เป็นคุณประโยชน์แก่สังคมเป็นอเนกประการ

ทรงโปรดการเป็นครูมาแต่ทรงพระเยาว์ จึงทรงงานเป็นอาจารย์สอนภาษาฝรั่งเศสในมหาวิทยาลัย ทั้งในกรุงเทพฯ ภาคเหนือ และภาคใต้ ได้ทรงจัดทำหลักสูตรปริญญาตรีภาษาและวรรณคดีฝรั่งเศส ทรงริเริ่มก่อตั้งสมาคมครูภาษาฝรั่งเศส เพื่อให้เป็นศูนย์กลางของการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการเรียนการสอนภาษานี้ และทรงคำนึงถึงความสำคัญของการศึกษาระดับต้น ว่าเป็นรากฐานสำคัญของการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นไป จึงพระราชทานความช่วยเหลือโครงการสอนการอ่านแก่เด็กเล็กในขั้นเตรียมความพร้อม ทรงนำไปใช้ในระหว่างเสด็จเยี่ยมราษฎรในท้องถิ่นทุรกันดารของจังหวัดต่าง ๆ ทรงสนพระทัยโครงการจัดส่งเยาวชนไปเข้าร่วมแข่งขันโอลิมปิกวิชาการ ได้พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์และเงินกองทุนสมเด็จย่าเพื่อช่วยเหลือ ทรงติดตามความเคลื่อนไหวของการแข่งขันทุกระยะ พระราชทานข้อคิดที่เป็นประโยชน์กำลังใจและแสดงความยินดีแก่เยาวชนที่ประสบความสำเร็จมาทุกครั้ง

ทรงมีวิญญาณความเป็นครูโดยแท้จริง นอกจากจะพระราชทานความรู้แล้ว ยังได้ทรงอบรมมารยาทและระเบียบวินัยแก่นิสิต นักศึกษา เพื่อให้เข้าสู่สังคมได้อย่างเต็มภาคภูมิ มีฐานะความเป็นอยู่และสุขภาพอนามัยที่ดีถ้วนหน้า ทรงส่งเสริมและสนับสนุนศิษย์ให้เจริญก้าวหน้า พระราชทานความช่วยเหลือการแก้ปัญหาการศึกษาทั้งด้านวิชาการและทุนทรัพย์โดยมิได้ต้องการสิ่งใดตอบแทน

สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ มีพระหฤทัยกอปรด้วยกัลยาณมิตรธรรม ปรารถนาที่จะให้ประชาชนทุกชนชั้นได้มีวิชาความรู้ ความประพฤติดีและความสามารถดี อันเป็นคุณสมบัติของครูตามทรรศนะทางพระพุทธศาสนา ในคัมภีร์พระสูตร อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต ว่า

ปิโย ครุ ภาวนีโย วตฺตา จ วจนกฺขโม
คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา โน จฏฺฐาเน นิโยชเย

ครูที่ดี ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๗ ประการ คือ

๑. ปิโย เป็นผู้น่ารัก

๒. ครุ น่าเคารพ เป็นผู้หนักแน่น สมเป็นครู

๓. ภาวนีโย น่ายกย่อง น่ากราบไหว้

๔. วตฺตา เป็นผู้แนะนำพร่ำสอน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

๕. วจนกฺขโม อดทนต่อถ้อยคำ

๖. คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา กล่าวเรื่องราวต่าง ๆ ให้ลึกซึ้งได้ ทำเรื่องลึกซึ้งให้ตื้นได้

๗. โน จฏฺฐาเน นิโยชเย ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหลไม่ชักจูงศิษย์ไปในทางที่เสีย

๑. ปิโย น่ารัก ทำตนให้เป็นที่รักของศิษย์ด้วยการวางตนเหมาะสมเสมอต้นเสมอปลาย ไม่เป็นคนสามวันดีสี่วันร้าย ไม่ประพฤติตนตามอารมณ์ แต่เป็นคนมีเหตุผลอยู่เสมอเข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนใจผู้เรียนให้อยากเข้าไปปรึกษาไต่ถาม

๒. ครุ น่าเคารพ คือ มีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจเป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย เป็นคนหนักแน่น ไม่ใช่เป็นคนมีอัธยาศัยโลเล พูดอย่างทำอย่าง หรือผิดคำมั่นสัญญาบ่อย ๆ ทำอะไรทำจริง ไม่โกรธง่าย รู้จักให้อภัยศิษย์ในความผิดพลาด นึกเสียว่าธรรมดาเด็กย่อมมีการผิดพลาดได้เสมอ

๓. ภาวนีโย น่าเจริญใจ คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริงและเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตน เป็นที่น่ายกย่อง ควรเอาอย่าง ทำให้ศิษย์เอ่ยอ้างและรำลึกถึงด้วยความซาบซึ้ง มั่นใจและภาคภูมิใจ

ครูต้องหมั่นเพิ่มพูนความรู้อยู่เสมอ ไม่ยอมหยุดในเรื่องการแสวงหาความรู้มาเป็นอาภรณ์ประดับตน รู้จักปรับตัวให้เข้ากับสภาวการณ์แวดล้อมต่าง ๆ โดยเฉพาะความเจริญก้าวหน้าทางวิชาการ ซึ่งมีลักษณะรุดไปข้างหน้าอยู่เสมอ ครูจะต้องเป็นคนทันสมัย แต่ไม่ถึงกับล้ำสมัยมากเกินไป รวมความว่า ครูจะต้องปรับปรุงตัวอยู่เสมอหยุดไม่ได้ ต้องเป็นผู้มีความรู้อย่างเชี่ยวชาญในวิชาที่สอน และมีความรู้รอบตัวพอสมควร ทั้งนี้เพื่อความเชื่อมั่นในตนเอง และเพื่อให้ศิษย์มีความมั่นใจในคำสอนของครูด้วยอาการอย่างนี้ ครูจะต้องอ่านมาก ศึกษามาก ค้นคว้ามาก จำหลักได้แม่นยำ

๔. วตฺตา เป็นคนหมั่นสั่งสอนและตักเตือนศิษย์ รู้จักพูดให้ได้ผล คือ รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไร ควรให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

อนึ่ง ครูควรหมั่นตักเตือนศิษย์ในเรื่องความประพฤติ ชี้แจงให้เขาเห็นอะไรควร อะไรไม่ควร อย่านึกว่าธุระไม่ใช่ ในระยะแรกเด็กอาจไม่ชอบในความจุกจิกจู้จี้ แต่เมื่อเขาเป็นผู้ใหญ่รู้จักผิดชอบชั่วดีแล้วจะระลึกถึงคุณของครูภายหลัง ในการสั่งสอนของครูนั้น ควรหวังผลในอนาคตมากกว่าปัจจุบัน เหมือนชาวสวนรดน้ำต้นไม้ที่โคน ย่อมหวังผลที่ปลาย แต่ระวังอย่าเอาน้ำร้อนไปรดต้นไม้ นอกจากไม่งอกงามแล้ว ยังทำให้ต้นไม้ตายเสียอีกด้วย

๕. วจนกฺขโม ทนต่อถ้อยคำ ข้อนี้ท่านมุ่งความหมายว่า อดทนต่อคำพูดของผู้อื่น คือพร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถาม แม้จุกจิก ตลอดจนคำล่วงเกินและคำตำหนิตักเตือนวิพากย์วิจารณ์ต่าง ๆ ได้ อดทนฟังได้ไม่เบื่อหน่าย ไม่เสียอารมณ์ และพร้อมที่จะแก้ไขปรับปรุงตน

ครูควรทำตนให้เป็นคนควรแก่การตักเตือนของผู้อื่นบ้าง ไม่เพียงแต่สอนเขาอย่างเดียว เมื่อตนเองทำอะไรผิดพลาดบกพร่องไป คนตักเตือนว่ากล่าว ก็ควรรับฟังและควรรับฟังด้วยความชื่นบานเต็มอกเต็มใจ ท่านจะสังเกตว่า คนที่จะเตือนผู้ใหญ่นั้น ต้องคิดแล้วคิดอีกหลายตลบ กว่าจะเตือนได้สักครั้งหนึ่ง เพราะเป็นการเสี่ยงต่อการเกลียดโกรธของผู้ที่รับการเตือน เพื่อความปลอดภัยในการดำรงชีวิตในสังคมของเรา เราควรทำตนเป็นคนว่าง่ายสอนง่าย ทำตนให้เป็นคนเตือนได้ ทักท้วงได้ ไม่ใช่ใครเตือนสักนิดก็โกรธหาเรื่องพาลต่าง ๆ การทำตนให้เป็นคนควรแก่การเตือนได้นั้น เป็นความน่ารัก น่านับถือสำหรับครู หรือผู้ใหญ่

๖. คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา แถลงเรื่องล้ำลึกได้ คือกล่าวชี้แจงเรื่องต่าง ๆ ที่ยุ่งยากลึกซึ้งให้เข้าใจได้ และสอนศิษย์ให้ได้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

ครูต้องมีความสามารถในการอธิบายข้อความที่ยากลึกซึ้งให้ง่ายได้ และมีความสามารถในการอธิบายข้อความจากตื้นให้ลึกซึ้งลงตามลำดับได้ด้วย รวมความว่าต้องสามารถทำความลึกให้ตื้น ทำของยากให้ง่ายและทำของลึกให้ตื้น จากง่ายไปหายากได้ด้วย

เรื่องนี้ขอยกตัวอย่างพระบรมครูของเรา คือพระพุทธเจ้า พระองค์ท่านมีความสามารถพิเศษในเรื่องจริง ๆ จากข้อความในธรรมนิยามสูตรก็ยืนยันว่า เรื่องทั้งหลายคงเป็นอยู่อย่างเดิม พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดก็ตาม แต่พระพุทธเจ้าเป็นเพียงทำให้ตื้นทำให้เข้าใจง่ายขึ้นเท่านั้น

๗. โน จฏฺฐาเน นิโยชเย ไม่ชักนำในอฐาน คือไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย หรือเรื่องเหลวไหล ไม่สมควร

ครูต้องไม่ชักชวนแนะนำศิษย์ในทางเสื่อมเสีย แม้ครูจะเป็นอย่างไรก็ตาม แต่คำสอนของครูจะต้องถูกต้อง ตรงและทำให้ศิษย์ปฏิบัติแล้วบรรลุถึงความเจริญได้จริงเสมอ

แต่ต้องไม่ลืมว่า การสอนของครูนั้นมีอยู่ ๒ วิธี คือ โดยการแนะนำด้วยวาจาประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งคือการทำตัวอย่างให้ดู ประการหลังมีความสำคัญมากกว่าเพราะตัวอย่างเป็นสิ่งประทับใจมากกว่าคำสอน การสอนให้คนสงบนั้น ไม่มีอะไรประเสริฐเท่าทำตัวอย่างให้ดู การสอนให้คนมีความเพียรพยายามก็เหมือนกัน ไม่มีอะไรดีเท่าทำความเพียรพยายามให้ดู เมื่อผู้ดูเห็นผลดีแล้ว จะถือเอาอย่างเองโดยไม่ต้องชักชวน

ครูไม่ควรเป็นแต่เพียงผู้ประสาทวิชาความรู้แก่ศิษย์เท่านั้น แต่ควรให้ความดีแก่ลูกศิษย์ด้วย การให้ความรู้อย่างเดียวไม่เพียงพอ ครูควรตั้งใจแนะนำพร่ำสอนศิษย์ของตนให้เป็นคนดีด้วย โดยการปลูกฝังคุณธรรมต่าง ๆ จึงจะนับว่าเป็นครูโดยสมบูรณ์

สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ได้ทรงพระเกียรติคุณและพระจริยาสมบัติของครูทุกประเภท ทรงพระอุตสาหะรับเป็นอาจารย์สอนอยู่ในสถาบันอุดมศึกษาต่าง ๆ โดยมิได้ทรงคิดเห็นแก่ความเหนื่อยยาก ความรู้ด้านวิชาการและการอุทิศพระองค์เพื่อการศึกษาของ สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เป็นที่ประจักษ์ชัดทั้งในประเทศและต่างประเทศ มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ได้ทูลเกล้าถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ในหลายสาขาวิชา และได้ทรงรับการเทิดทูนพระเกียรติจากรัฐบาลและองค์กรต่างประเทศ อาทิ รัฐบาลฝรั่งเศสและองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ด้วยประการฉะนี้

ขออำนาจพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ซึ่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้คณะองคมนตรีบำเพ็ญอุทิศถวายสนองพระเดชพระคุณ ทั้งนี้จงเป็นผลสัมฤทธิ์แด่สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ พระองค์นั้นสมตามพระราชปณิธานอุทิศ ทุกประการ

รับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา คุณสัมปัตติกถา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี ยุติด้วยประการฉะนี้

ขอถวายพระพร

พระธรรมเทศนาอชีรณกถา
ในการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทานถวาย
สมเด็จพระบรมราชบูรพการี
พระราชพิธีฉัตรมงคลเฉลิมพระราชสมบัติสิริรัชพรรษา
ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในพระบรมมหาราชวัง
วันอังคารที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๕๙
พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
รับพระราชทานถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นามโคตฺตํ น ชีรตีติ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา อชีรณกถา ว่าด้วยเรื่องชื่อและโคตรวงศ์สกุล ย่อมไม่สูญสิ้น ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี อนุรูปพระราชกุศลทักษิณานุปทานในเบื้องต้นแห่งพระราชพิธีฉัตรมงคลเฉลิมพระราชสมบัติสิริรัชพรรษา ตามโบราณราชประเพณี

สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระกตัญญูกตเวทิตาคุณอันประเสริฐ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เชิญพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชบูรพการี ขึ้นประดิษฐานเหนือพระราชบัลลังก์ ภายใต้พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร แล้วทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ทรงพระราชอุทิศถวายส่วนพระราชกุศลทั้งนี้

เพื่อเป็นผลสัมฤทธิ์พระราชหิตสุขแด่สมเด็จพระบรมราชบูรพการี โดยฐานนิยม

สมเด็จพระบรมราชบูรพการีทุกพระองค์ ได้ทรงเป็นพระราชบูรพการีผู้ทรงพระมหาคุณูปการในพระบรมราชจักรีวงศ์ เพราะได้ทรงประดิษฐาน ได้ทรงดำรงพระมหาเศวตฉัตรและพระบรมราชวงศ์โดยสันตติสืบต่อมาโดยลำดับ จึงทรงเป็นพระบรมราชบูรพการีที่พึงถวายความเคารพของสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงดำรงพระมหาเศวตฉัตรเถลิงมไหศวริยราชสมบัติในปัจจุบัน

อนึ่ง สมเด็จพระบรมราชบูรพการีผู้ทรงปกครองประเทศชาติในอดีตสืบมาโดยลำดับนั้น ได้ชื่อว่าทรงเป็นพระราชบูรพการีของประเทศชาติโดยส่วนรวม เพราะได้ทรงเป็นองค์พระประมุขกอบกู้ประเทศชาติดำรง คุ้มครองรักษา เกื้อกูลประเทศชาติให้เจริญ สมบูรณ์พูนสวัสดิ์ได้ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภ์ ทรงบำบัดทุกข์บำรุงสุข และเป็นมิ่งขวัญของอาณาประชาราษฎรชาวไทยทั้งชาติในปัจจุบัน ผู้เกิดมามีประเทศชาติเป็นที่รวมกันอยู่เป็นสุขโดยอิสระเสรี มีศาสนาเป็นที่นับถือ มีพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะโดยบริสุทธิ์บริบูรณ์ ก็เพราะสมเด็จพระบรมราชบูรพการีในรัชสมัยนั้น ๆ ได้ทรงปกป้องรักษาไว้ ฉะนั้น จึงทรงดำรงอยู่ในฐานะเป็นพระราชบูรพการี ที่พึงเคารพสักการะของประชาชนชาวไทยทั้งชาติ

สมเด็จพระบรมราชบูรพการีในรัชกาลโดยลำดับ ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอันเป็นประโยชน์แก่ชาติไทย ทรงสร้างคุณงามความดีให้แก่ประเทศชาติมากมาย พระคุณความดีแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์จึงดำรงตรึงแน่นอยู่ในหฤทัยแห่งกตัญญูกตเวทีบุคคลมิรู้ลืม พระเกียรติประวัติของทุกพระองค์ท่านยังดำรงอยู่ แม้ว่าเวลาจะล่วงเลยมานานแล้วก็ตาม สมดัง

พระคาถาพุทธภาษิตอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นามโคตฺตํ น ชีรติ

รูปคือร่างกายของสัตว์ทั้งหลายผู้มีอันจะต้องตายเป็นสภาพย่อมย่อยยับไป ส่วนชื่อและโคตรคือวงศ์สกุล หาย่อยยับไปไม่

คำว่า รูป ได้แก่รูปกาย ที่สงเคราะห์เอาเบ็ญจขันธ์ อันเป็นไปตามสังขตลักษณะ เกิดขึ้นตั้งอยู่ชั่วคราว แล้วดับไป แต่นามและโคตรย่อมไม่เป็นเช่นนั้น

นาม คือ ชื่อ โคตร คือ สกุลวงศ์ เทือกเถาเหล่ากอ ชื่อคือคำหมายร้องเรียกที่ให้กำหนดรู้จักบุคคลนั้น ๆ บุคคลแม้จะตั้งอยู่ในฐานะเช่นไร เมื่อกล่าวเฉพาะรูป ก็มีความเป็นไปดุจเดียวกัน คือล้วนมีอันจะตายเป็นสภาวะชีวิตของคนผู้หนึ่ง ไม่เป็นไปได้ถึงไหน เพียงไม่กี่สิบปีก็จักถึงความไม่มีบัญญัติ คือจักเป็นอะไร อยู่ที่ไหน ไม่มีใครรู้ ส่วนวงศ์สกุลที่สืบสายโดยอนุชนยังจักดำรงอยู่ สกุลที่สืบสายลงไปหลายชั่วอายุ ยังจักตั้งอยู่ได้นานกว่าอายุของคนผู้เดียว

บุคคลเมื่อดำรงอยู่โดยภาวะอย่างไร ดีหรือชั่ว ชื่อก็จักปรากฏโดยภาวะอย่างเดียวกัน บุคคลผู้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยคุณความดีและทำประโยชน์แก่ประชาชนเป็นอันมาก ทำประโยชน์ไว้แก่สังคม ประเทศชาติ แก่โลก ที่มวลมนุษย์พากันยกย่องว่า คนสำคัญของชาติ คนสำคัญของโลก จะย่างก้าวไป ณ ที่ใด จะได้ยินได้ฟังแต่เสียงยกย่องชมเชยผลงานและเกียรติคุณของเขา ที่จริง ชื่อเสียงที่เขาได้รับอยู่นั้นเป็นเรื่องบังเอิญ มันมิใช่จุดมุ่งหมายของเขา เขาต้องการทำเพียงประโยชน์แก่สังคม ประเทศชาติเท่านั้น เพราะเห็นว่าหน้าที่ประการแรกของมนุษย์เราที่อยู่ในสังคมคือการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อสังคมและมนุษยชาติ จึงได้ทำตนให้เป็นคนมีประโยชน์โดยหมั่นทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ อยู่ที่ไหน กับใคร ก็ทำตนมีประโยชน์สำหรับ

ที่นั้น และสำหรับคนนั้น การตั้งใจบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่นนี้เรียกว่า อัตถจริยา ซึ่งองค์พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญอยู่เป็นประจำ ตลอดเวลา ๔๕ ปี หลังจากตรัสรู้แล้ว จวบจนดับขันธปรินิพพาน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงทำประโยชน์ไว้แก่โลกเพียงไร โลกจึงได้น้อมเศียรให้แก่พระองค์ท่านตลอดมา ตั้งแต่บัดนั้นจนกระทั่งบัดนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิผู้ปกครองแผ่นดินโดยธรรม เสด็จอุบัติมาเพื่อประโยชน์แก่โลก เพื่ออนุเคราะห์โลก จึงชื่อว่าเสด็จอุบัติมาเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชุมชนเป็นอันมาก ชื่อเช่นนั้นย่อมปรากฏแก่ใจของผู้ระลึกถึงด้วยความเลื่อมใส ความจงรักภักดี ด้วยความอาลัย ความเสียดาย การปรินิพพานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก่อให้เกิดความวิปโยคอย่างท่วมท้นว่า พระผู้เป็นนาถะแห่งโลก ดวงจักษุโลก มาอันตรธานเสียเร็วพลันนัก ในโลกนี้จะเห็นชีวิตของคนดีมากมายซึ่งได้สร้างความดี หรือสิ่งอันดีงามไว้ให้สังคมประเทศชาติของเขาคนดี เกิดมาดีทำดีไว้ ตายแล้วก็ไปดี ตายไปแต่รูปกายตามสภาวะของสังขาร แต่ชื่อและโคตรตระกูลของเขายังจักไม่เสื่อมสูญยังจักปรากฏต่อไปอีก เหตุนั้น ผู้มีปัญญาจึงควรนึกถึงและรักษาประโยชน์ของสกุลวงศ์เป็นใหญ่กว่าประโยชน์ส่วนตน ระวังรักษาตนให้บริบูรณ์ด้วยคุณธรรม เพื่อได้เชิดชูชื่อให้เป็นไปด้วยดี ทั้งจักเป็นแบบอย่างให้อนุชนผู้สืบสายในสกุลถือเป็นทิฏฐานุคติและดำเนินตาม

ก็แล วงศ์สกุลจะเจริญวัฒนาสถาพรก็เพราะอนุชนผู้เกิดมาในภายหลังเป็นผู้สามารถกอรปด้วยคุณสมบัติอภิชาตบุตรเจริญด้วยคุณธรรม หรือเป็นอนุชาตบุตรพอเสมอมารดาบิดา ก็ย่อมจะรักษาวงศ์สกุลให้ถาวรยั่งยืนสืบต่อไปได้ แม้สกุลเล่าก็เป็นเพียงสาขาอันหนึ่งของชาติแห่งคนเรา เชื้อสายสิ้นสามารถ สกุลวงศ์ก็สูญสิ้น ดุจชีวิตของคนผู้เดียวไม่ยั่งยืนเหมือนชาติที่สงเคราะห์สกุลหลายสายเข้าไว้ จึงควรนึกถึงและรักษา

ประโยชน์ของชาติเป็นใหญ่กว่าส่วนสกุล สกุลก็ดี ชาติก็ดี จะทรงอยู่ได้โดยสวัสดีก็เพราะถือธรรมเป็นหลัก ปราศจากธรรมเสียแล้ว แม้ชาติก็อาจ สาบสูญหรือร่วงโรยไป ไม่ต้องกล่าวถึงสกุลอันอาจเป็นได้ก่อน อนึ่งสกุลก็ดี ชาติก็ดี จะดำเนินไปในวิถีแห่งธรรมก็ต้องมีกุลทายาทและชาตินายกที่ดีเป็นผู้นำ

อันจะรักษาชื่อ รักษาสกุลไว้ ต้องรักษาชาติอันเป็นที่รวมของประโยชน์อันยิ่งใหญ่กว่าประโยชน์ตน และประโยชน์ส่วนสกุล เพราะตนเป็นเพียงส่วนหนึ่งของสกุล และสกุลก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งของชาติ จึงควรที่จะนึกถึงและรักษาประโยชน์ของชาติเป็นใหญ่ยิ่งกว่าประโยชน์ทั้งหลาย สกุลก็ดี ชาติก็ดี จะทรงอยู่ได้โดยสวัสดีก็เพราะคนในสกุลในชาติโดยส่วนมากถือธรรมเป็นหลัก มีพระศาสนาเป็นเครื่องคุ้มครอง มีความสามัคคี ยอมสละความสุขส่วนน้อยเพื่อประโยชน์สุขอันยิ่งใหญ่ เอื้อเฟื้อเกื้อหนุนเพื่อกิจการของสกุล ของชาติ ทำนุบำรุงพระศาสนาอันคุ้มครองตนกับสกุลตลอดถึงชาติ เช่นนี้แม้สิ้นชีพไปแล้ว ก็ย่อมย่อยยับไปแต่รูปกายอันเป็นสังขตธรรม คือสภาพอันปัจจัยปรุงแต่งขึ้น อันไม่เป็นของคงทนถาวร ส่วนชื่อและโคตรวงศ์สกุลจักไม่เสื่อมสูญ ยังจักปรากฏแก่ใจของคนร่วมสกุลร่วมชาติผู้เกิดมาภายหลัง ตลอดกาลที่สกุลและชาติยังตั้งอยู่

อันสรีระของคนเราทั้งหลายเป็นสังขตธรรม คือของที่ธรรมดาแต่งขึ้น ย่อมเป็นไปตามสังขตลักษณะ เกิดขึ้นแล้วย่อมแปรไป ในที่สุดย่อมสลายจากกัน ไม่เลือกว่าคนชั้นไร เป็นเหมือนกันทั้งนั้น แต่ลำพังสรีระเป็นอัพยากตธรรม ยังไม่จัดว่าเป็นบุญเป็นบาป ธรรมที่มีในสันดานเท่านั้นที่แบ่งแยกคนให้พิเศษกว่ากัน ผู้ใดประพฤติความดี ผู้นั้นชื่อว่าย่อมถือสาระแห่งสรีระไว้ได้

คนเราไม่ว่าจะอยู่ในฐานะอะไรก็ตาม ย่อมมีความตายเป็นที่หมายอยู่เบื้องหน้าทั้งสิ้น จำต้องละทุกสิ่งทุกอย่างที่ยึดถือว่าเป็นของตนไป โดยที่สุดรูปกายก็ต้องทอดทิ้งไว้ให้เป็นภาระแก่ผู้อื่นจัดการ เว้นแต่คุณงามความดีที่ได้กระทำไว้เมื่อยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น ที่ยังปรากฏอยู่ในโลกนี้ให้อนุชนทั้งหลายยกย่องสรรเสริญ คุณงามความดีที่บุคคลได้กระทำไว้จะปรากฏอยู่กับชื่อและโคตรคือวงศ์สกุลตลอดไป เพราะฉะนั้น บุคคลจึงควรนึกถึงชื่อและสกุลให้มากกว่านึกถึงตนเอง แต่สกุลนั้นก็เป็นเพียงสาขาหรือส่วนหนึ่งของชาติ ถ้าชาติยังตั้งอยู่ สกุลก็ตั้งอยู่ ถ้าชาติสูญ สกุลวงศ์ก็ย่อมดับสูญไปตามกัน

ดังนั้น จึงควรนึกถึงและรักษาประโยชน์ของชาติประเทศเป็นใหญ่กว่าประโยชน์ส่วนวงศ์สกุล แม้ตนเองและครอบครัวของตนจะต้องถูกทำลายไปเพื่อประเทศชาติคงอยู่แล้ว ก็ควรยอม แต่วงศ์สกุลก็ดี ชาติประเทศก็ดี ที่จักดำรงอยู่ได้โดยสวัสดี เป็นที่นิยมยกย่อง ก็เพราะประพฤติชอบธรรมนับถือธรรมเป็นหลัก

การมีชีวิตอยู่ของมนุษย์เรา จึงควรให้ชีวิตนั้นควบคู่ไปกับศีลธรรม การทำความดี การบำเพ็ญประโยชน์ ชีวิตที่ปราศจากประโยชน์ เป็นชีวิตที่ไร้ค่าเป็นอยู่อย่างเปล่าดาย เกิดมาเสียเปล่า แล้วก็ตามไปอย่างไม่มีความหมายอะไรแก่โลกเลย มนุษย์เราเนื้อหนังเอาไปทำอะไรไม่ได้เมื่อตายแล้ว สิ่งที่เหลืออยู่คือ ชื่อ ความดี ความชั่ว ผลงานที่ทำไว้แก่สังคม ด้วยประการฉะนี้ จะให้ส่วนดีหรือส่วนชั่วของตนสถิตอยู่ในโลกก็เลือกทำเอา เพราะชั่วดีเป็นตราประทับไว้ในโลกเสมอ จึงควรต้องคิดและทำเพื่อสังคม ชื่อเสียงเกียรติคุณจึงยั่งยืน ดังคำที่ว่า “อยู่เพื่อตัว อยู่แค่สิ้นลม อยู่เพื่อสังคม อยู่ชั่วนิรันดร”

สมเด็จพระบรมราชบูรพการีทุกพระองค์ทรงพระคุณสมบัติเป็นมหัศจรรย์ ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจสำเร็จประโยชน์แก่ชาติศาสนาเป็นอเนกประการ มีพระบรมนามาภิไธยประดิษฐานตั้งมั่นอยู่ในหฤทัยแห่งกตัญญูกตเวทีบุคคลมิรู้คลาย มีพระราชสกุลวงศ์ดำรงอยู่เป็นฉัตรแก้วกั้นเกศปวงชนชาวไทยทั่วพระราชอาณาจักร หากชีวิตดับสลาย แต่พระเกียรติคุณจะต้องแผ่ไพศาลไปทั่วตามความกว้างยาวของแผ่นดินในโลกนี้

ขออำนาจพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าได้ทรงบำเพ็ญให้ตั้งอยู่ดีแล้วในพระสงฆ์ และทรงพระราชอุทิศถวายแด่สมเด็จพระบรมราชบูรพการีทั้งนี้จงสัมฤทธิ์วิบากสมบัติเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุข แด่สมเด็จพระบรมราชบูรพการีทุกพระองค์สมพระบรมราชอุทิศ อนึ่ง ขออานุภาพพระสรีรัตนตรัย อานุภาพพระบารมีบุญญาธิการแห่งพระบรมราชบูรพการี และอานุภาพแห่งพระราชกุศลทักษิณานุปทาน จงอภิบาลรักษาสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าพร้อมทั้งสมเด็จพระบรมราชินีนาถ และพระบรมราชโอรส พระราชธิดาได้ทรงพระเจริญด้วยสรรพสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคล แผ่พระบรมโพธิสมภารบารมีเป็นที่ร่มเย็นแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทเสวกามาตย์ราชบริพาร สมณะชีพราหมณ์ และอาณาประชาราษฎร์ทั่วไปเป็นนิตยกาล

รับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี ยุติ ด้วยประการฉะนี้

ขอถวายพระพร

พระธรรมเทศนาปัณฑิตกถา
ในการพิธีบำเพ็ญพระกุศลอุทิศถวาย
สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ
วันอังคารที่ ๑๙ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๙ เวลา ๑๐.๐๐ น.
พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
รับประทานถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

น โส สพฺเพสุ ฐาเนสุ ปุริโส โหติ ปณฺฑิโต
อิตฺถีปิ ปณฺฑิตา โหติ ตตฺถ ตตฺถ วิจกฺขณาติ

บัดนี้ จักถวายพระธรรมเทศนา ปัณฑิตกถา ว่าด้วยเรื่องผู้ประกอบกิจด้วยปัญญา ฉลองพระเดชพระคุณพระปัญญาบารมี อนุรูปแด่พระกุศลบุญราศีทักษิณานุปทาน ที่พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ ได้ทรงบำเพ็ญอุทิศถวายส่วนพระกุศลแด่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ทั้งนี้เพราะทรงรำลึกถึงพระราชินูปถัมภ์ของสมเด็จพระบรมราชินีนาถพระองค์นั้น เป็นส่วนกตัญญุตา จึงทรงปฏิบัติการตามสมควรแก่สมัยเป็นกตเวทิตา ตามภูมิชั้นของสาธุชน ดังพระพุทธภาษิตว่า ภูมิ เว สาธุรูปานํ กตญฺญูกต-เวทิตา ความกตัญญูกตเวทีเป็นภูมิของคนดี ดังนี้

สมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระองค์นั้น ได้ทรงประกอบด้วยพระราชกัลยาณเกียรติอันยิ่งใหญ่ แม้จะเสด็จสวรรคตล่วงไปนานปีแล้ว

ก็ยังเป็นที่อนุสรณ์ถึงอยู่ ทั้งนี้เพราะทรงประกอบด้วยพระราชกัลยาณคุณทั้งที่เป็นอัตตัตถะและปรัตถะ กล่าวโดยย่อ ในส่วนอัตตัตถะนั้น ทรงประกอบด้วยพระปุพเพกตปุญญตาส่ง และทรงประกอบด้วยอัตตสัมมาปณิธิในทางต่าง ๆ เสริม จึงทรงบริบูรณ์ด้วยพระรูปสมบัติ อิสสริยสมบัติ เป็นนารีรัตน์สูงสุดในสมัย ในส่วนปรัตถะนั้น ได้ทรงปฏิบัติเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นสมแก่ฐานะทั้งปวง เป็นต้นว่า โดยฐานะเป็นพระชนนี ก็ทรงบำรุงเลี้ยงพระบรมราชปิโยรส พระราชธิดาด้วยดี ในฐานะเป็นนารี ก็ได้ทรงทำสาธารณประโยชน์แก่สตรีทั้งหลาย ได้ทรงสร้างและอุปถัมภ์โรงเรียนสตรีและโรงพยาบาลแพทย์ผดุงครรภ์ โดยฐานะเป็นพระนาถาของคนทั่วไป ได้ทรงสร้างและอุปถัมภ์โรงพยาบาล ได้ทรงเป็นสภานายิกา ตั้งและบำรุงสภากาชาด ได้ทรงเกื้อกูลโรงเรียนและโรงพยาบาลทั่วไปโดยกาลสมัย หรือในคราวที่ต้องการ โดยฐานะเป็นพุทธศาสนิกา ได้ทรงบำรุงพระอารามหลายแห่ง ได้ทรงอุปถัมภ์เกื้อกูลพระสงฆ์และพุทธศาสนาในทางต่าง ๆ โดยฐานะเป็นพระราชินี ได้ร่วมปฏิบัติพระราชภารกิจแห่งพระบรมราชสวามีเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ครั้งเสด็จพระราชดำเนินสู่ยุโรปในวาระแรก แม้เมื่อสมเด็จพระบรมราชสวามีได้เสด็จสวรรคตแล้ว สมเด็จพระบรมราชปิโยรสได้เสด็จสืบราชสันตติวงศ์ ก็ได้ทรงช่วยพระบรมราชปิโยรสบัญชาการฝ่ายใน ทั้งยังได้ทรงช่วยพระราชธุระ ทรงเป็นที่ปรึกษาส่วนราชการแผ่นดินอื่น ๆ อีก ในรัชกาลทั้งสองนั้น เพราะทรงประกอบด้วยอัตตัตถะและปรัตถะ มีนิทัสนนัยดังถวายวิสัชนามา จึงยังความยินดีปรีดาให้เกิดแก่ชนทั้งหลายทุกชั้นไป กล่าวโดยสรุป พระองค์ดำรงพระชนม์เพื่อสำเร็จประโยชน์แก่ชุมนุมชนทุกเหล่า กล่าวโดยเฉพาะเรื่องการศึกษาของชาติ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระองค์นั้น ทรงเป็นอัจฉริยมนุษย์นารีรัตน์พระองค์แรกที่ทอดพระเนตรเห็นความสำคัญ ประโยชน์

และคุณค่าแห่งการศึกษาของเหล่ากุลสตรี ซึ่งจะมีบทบาทภาระหน้าที่รับผิดชอบ เป็นกำลังสำคัญในการบริหารครอบครัว สังคม ประเทศชาติ ทรงมีพระปรีชาญาณหยั่งรู้กาลไกลว่าการศึกษาเป็นบรรทัดฐานให้เกิดปัญญาความรู้ความฉลาด มีความสามารถในการดำเนินชีวิตที่ดี และโรงเรียนเป็นสถานที่ฝึกฝน อบรม กล่อมเกลา ปลูกฝัง ทั้งสติปัญญาความรู้และคุณธรรม ความรู้จักผิดชอบชั่วดี สิ่งที่ควรดำเนินและควรเว้น จึงทรงขวนขวายอย่างจริงจังเพื่อให้กุลสตรีทั้งหลายได้รับการศึกษาตามแผนปัจจุบัน ทั้งภาษาไทยและวิชาการต่าง ๆ ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นจำนวนมากตั้งโรงเรียนขึ้นหลายแห่ง และตั้งอยู่ตลอดมาด้วยความเจริญก้าวหน้ามั่นคงสถาพร จนกระทั่งบัดนี้ เช่นโรงเรียนราชินี โรงเรียนเสาวภา และในหัวเมืองต่างจังหวัดอีกมาก เช่น โรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์ พระนครศรีอยุธยา โรงเรียนราชินีบูรณะ นครปฐม โรงเรียนวิเชียรมาตุ และโรงเรียนสภาราชินี ตรัง ทรงจ่ายเงินเดือนครูและค่าใช้สอยต่าง ๆ เป็นส่วนบำรุงเพื่อตั้งมั่นต่อไป

พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการศึกษาแห่งกุลสตรีไทยและสรรพกรณียกิจอื่นดังถวายวิสัชนามาของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระองค์นั้น ทั้งนี้ เพราะพระองค์ทรงเป็นบัณฑิต ทรงดำเนินประโยชน์กิจด้วยพระปัญญา ทรงใช้วิจารณญาณพิจารณาเหตุผลแจ้งประจักษ์แล้ว จึงทรงปฏิบัติให้เหมาะสมแก่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น สมดังเทวตาภาษิตคาถา ซึ่งมีมาในธรรมบท ขุททกนิกายว่า

น โส สพฺเพสุ ธาเนสุ ปุริโส โหติ ปณฺฑิโต
อิตฺถีปิ ปณฺฑิตา โหติ ตตฺถ ตตฺถ วิจกฺขณา

บุรุษนั้น เป็นบัณฑิตในที่ทุกสถานก็หาไม่ แม้สตรีผู้มีปัญญาเห็นประจักษ์ชัดแจ้ง ก็เป็นบัณฑิตในที่นั้น ๆ ได้

โบราณาจารย์ได้เล่าเรื่องต่าง ๆ แสดงถึงปัญญาและไหวพริบของหญิงว่า หญิงทั้งหลายก็เป็นผู้มีปัญญารู้เท่าทันเหตุการณ์ เอาตัวรอดได้อย่างปลอดภัย ในสมัยพุทธกาล มีหญิงชื่อกุณฑลเกสี เคยช่วยโจรไว้จากการต้องถูกประหารชีวิต แล้วได้อยู่ร่วมอภิรมย์กับโจรนั้น ต่อมาโจรคิดฆ่านางเพื่อเอาเครื่องประดับซึ่งราคานับเป็นเงินแสนกหาปณะ ได้หลอกนางไปฆ่าที่ภูเขาสูง นางจึงวางแผนฆ่าโจรใจร้าย ผลักโจรตกลงไปในเหวลึกสิ้นชีวิต เทพผู้สถิตอยู่ ณ ภูเขานั้นได้เห็นเหตุการณ์โดยตลอด กล่าวขึ้นด้วยความยินดีว่า

ชายจะเป็นผู้เฉลียวฉลาด เป็นบัณฑิต ในที่ทุกสถานก็หาไม่ หญิงผู้เฉลียวฉลาด มีปัญญาวิจักษ์ คือแจ่มแจ้งชัดเจน ก็เป็นบัณฑิตได้เหมือนกัน ในโลกนี้ ผู้ใดไม่รู้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า เบาปัญญา ผู้นั้นย่อมถูกฆ่าตาย ส่วนผู้ใดรอบรู้เหตุการณ์เฉพาะหน้า มีไหวพริบ ผู้นั้นย่อมสามารถทำตนให้พ้นจากการเบียดเบียนของศัตรูได้

การกระทำของหญิง ผู้ตกอยู่ในสถานการณ์คับขันเช่นนั้น อยู่ระหว่างความเป็นความตายเช่นนั้น ได้รับการสรรเสริญจากคนผู้เป็นบัณฑิต เพราะเห็นว่าการกระทำเช่นนั้นสมควรแก่เหตุ นายโจรนั้นเป็นคนอกตัญญู ประทุษร้ายมิตร เขาสมควรได้รับผลเช่นนั้น ถ้าไม่ปราบปรามคนชั่วเช่นนี้ คนดีก็อยู่ลำบาก หรืออาจอยู่ไม่ได้ เพราะถูกเบียดเบียนบีบคั้น การกระทำอะไรให้สมควรแก่เหตุจึงได้รับการยินยอม ได้รับการสรรเสริญจากบัณฑิตอยู่เสมอ

สตรีมักกลัวอันตรายที่ยังมาไม่ถึง แต่พออันตรายมาถึงเข้าจริง เธอก็มีสติปัญญาที่จะต่อสู้ มีไหวพริบที่จะแก้ปัญหานั้นให้ลุล่วงไป มีความทรหดอดทนที่จะเอาชนะ

ปัญญาเป็นคุณธรรมสำคัญสำหรับวินิจฉัยเหตุการณ์ว่า ในเหตุการณ์ใด ควรทำอย่างใด เป็นเนปักกปัญญา คือปัญญาเป็นเครื่องคุ้มครองรักษาตน แต่ไม่ได้หมายความว่าดีแต่เอาตัวรอด ไม่กล้าเผชิญหน้ากับอุปสรรคอันตราย เป็นคนกล้า แต่กล้าอย่างมีปัญญา ไม่ใช่กล้าอย่างโง่เขลาอันเป็นเหตุนำตนเข้าหาภัยพิบัติ

ปัญญาเป็นคุณธรรมสำคัญอุปการะต่อชีวิต เป็นแสงสว่างส่องทางชีวิต ถ้าไม่มีปัญญา ขาดปัญญาเสียแล้ว ชีวิตย่อมดำเนินอยู่ในทางมืด มองไม่เห็นอันตราย หลงทางได้ง่าย เมื่ออาศัยปัญญาเป็นแสงสว่างนำทางชีวิต เว้นสิ่งควรเว้น ทำสิ่งที่ควรทำ จึงสามารถรักษาตัวให้พ้นจากความชั่วและความทุกข์ได้ ย่อมสามารถคุ้มครองตนให้พ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ ให้ปลอดภัยในด้านต่าง ๆ ผู้มีปัญญานอกจากจะคุ้มครองรักษาตนได้แล้ว ยังสามารถคุ้มครองรักษาผู้อื่นที่เกี่ยวข้องได้ด้วย ช่วยเหลือผู้อื่นให้ปลอดภัย ผู้มีปัญญาเพียงคนเดียวสามารถนำความสุขมาสู่หมู่ชน เป็นที่พึ่งของหมู่ชนได้เฉกเช่นดวงจันทร์เพียงดวงเดียวให้แสงสว่างแก่ท้องฟ้ายิ่งกว่าดารานับหมื่น สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ท่านผู้ฉลาดกล่าวว่า ปัญญานั้นแหละประเสริฐสุด ดุจดวงจันทร์ในหมู่ดารา

ศีล สิริ (มิ่งขวัญ) และธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมเป็นบริวารของปัญญา

สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจนานาประการด้วยพระสติปัญญาสามารถ จึงสมควรได้รับยกย่องว่า เป็นพระราชินีบัณฑิต ดำเนินประโยชน์กิจด้วยพระปัญญา ด้วยประการฉะนี้

พระธรรมเทศนาอุปสันตกถา
ในการบำเพ็ญกุศลถวายพระศพ
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
(สุวฑฺฒนมหาเถร)
ณ พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร
วันพฤหัสบดีที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๗ เวลา ๑๐.๐๐ น.
พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
รับประทานแสดงถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

สนฺตกาโย สนฺตวาโจ สนฺตมโน สุสมาหิโต

วนฺตโลกามิโส ภิกฺขุ อุปสนฺโตติ ปวุจฺจตีติ ฯ

บัดนี้ จักรับประทานแสดงพระธรรมเทศนา อุปสันตกถา พรรณนาเรื่องพระผู้เข้าไปสงบระงับ ฉลองศรัทธาประดับสติปัญญา อนุโมทนากุศลจริยาทักษิณานุปทาน อันธนาคารออมสินมีท่านผู้อำนวยการและคณะได้สมานฉันท์พร้อมใจกันบำเพ็ญอุทิศถวายสนองพระเดชพระคุณสักการะบูชาเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร (สุวัฑฒนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ซึ่งสิ้นพระชนม์มาครบวาระสัตตมวารที่ ๑๕ ด้วยรู้สึกในหน้าที่อันตนจะพึงทำ ในเวลาที่สุดวิสัยสามารถที่จะสนองพระเดชพระคุณได้โดยประการอื่น ดังพระบาลีที่แสดงไว้ว่า เปตานํ ทกฺขิณํ ทชฺชา พึงให้ซึ่งทักษิณาทานเพื่อท่านผู้ดับขันธ์ล่วงลับไปแล้ว ดังนี้

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก พระองค์นั้น ทรงเป็นพระสังฆบิดาของพระสงฆ์ไทยทั่วพระราชอาณาจักร เป็นพระเถระผู้ใหญ่ที่เป็นหลักในพระศาสนา ทรงแตกฉานพระไตรปิฎก มีความรู้ความเข้าใจละเอียดลึกซึ้งในเรื่องพระศาสนา เป็นพระเถระคู่พระบารมีของสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ด้วยทรงสามารถถวายวิสัชนาหลักธรรมได้ต้องตรงตามพระราชอัธยาศัย ไม่ว่าปัญหาเกี่ยวกับการศึกษาธรรมบาลี การแปล การแต่ง การชำระเรียบเรียงตำราทางพระพุทธศาสนา

เจ้าพระคุณสมเด็จทรงเพียบพร้อมด้วยพระคุณสมบัติที่พระบรมศาสดาตรัสไว้ในปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ความว่า “พระเถระเป็นผู้มีความแตกฉานในอรรถ ในธรรม ในภาษา และในปฏิภาณ เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้าน ช่วยทำกิจที่ควรทำแก่เพื่อนพรหมจารี ไม่ว่าสูงหรือต่ำ ประกอบด้วยปัญญาอันเป็นอุบายให้กิจนั้น ๆ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เป็นผู้สำรวมในพระปาติโมกข์ เป็นพหุสูต มีวาจาไพเราะสละสลวย คุณสมบัติเหล่านี้ทำให้พระเถระเป็นที่เคารพยกย่องของเพื่อนพรหมจารี”

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช เป็นพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เรื่องการปฏิบัติพระองค์ท่านก็กระทำของท่านไปอย่างเรียบ ๆ เรื่อย ๆ ตามพระธรรมวินัย แต่ความเรียบร้อยละมุนละไมนั้นเองกลายเป็นจุดเด่นของพระองค์ท่าน ตั้งแต่ยังทรงเป็นพระผู้น้อยมาแล้ว พระองค์ท่านมีกิริยาวาจาสุภาพ นุ่มนวล สงบเสงี่ยม สงวนกายวาจา มิให้กายวาจาไปกระทบใคร ๆ ไม่แสดงอาการผลุนผลันให้ปรากฏ ไม่เคยพูดคำหยาบ ถ้อยคำไร้สาระ หรือพูดเล่นตลกคะนองกับใคร กล่าวแต่คำอ่อนหวาน พูดแต่สิ่งที่เป็นการเป็นงาน ประกอบด้วยอรรถด้วยธรรม มีประโยชน์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงดำรงอยู่ในความเป็นผู้พูดน้อย พูดพอ

ประมาณ พูดจามีที่สิ้นสุด ไม่เพ้อเจ้อ พระองค์ท่านทรงปฏิบัติการสำรวม กาย วาจา ใจ ประพฤติอยู่ในสัมมาจารีทั้งกาย วาจา ใจ สมกับพระนามที่รับพระราชทานสถาปนาว่า สมเด็จพระญาณสังวร ทรงพอใจในกายวิเวก ได้ที่อยู่อาศัยอันเหมาะแก่สมาธิจิต เจริญวิปัสสนา พิจารณาไตรลักษณ์ในสังขารทั้งหลาย มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามเป็นจริง ทำให้ดวงจิตสงบ มีอาการสงบสม่ำเสมอ อันเป็นปฏิปทาแห่งผู้เข้าไปสงบระงับ สมดังพระพุทธภาษิตรับรองไว้ ที่ยกมาเป็นบทอุเทศแห่งพระธรรมเทศนานี้ แปลความว่า

"ภิกษุผู้มีกายสงบ วาจาสงบ ใจสงบ มีจิตตั้งมั่นด้วยดี มีโลกามิสอันคายแล้ว เราตถาคตเรียกภิกษุเช่นนั้นว่า เป็นผู้สงบระงับแล้ว ดังนี้"

ผู้สงบระงับนั้น คือ สงบกาย วาจา และใจ มีกาย วาจา ใจสงบ กายและวาจาจะสงบก็ต่อเมื่อใจสงบแล้ว

ผู้มีกายสงบ คือเว้นจากทุจริตทางกาย ประพฤติอยู่ในสุจริตทางกาย ไม่คะนองกาย คิดก่อนทำ ไม่ให้อาการทางกายของตนไปก่อความเดือดร้อนรำคาญแก่ผู้อื่น ไม่แสดงกิริยาไพร่ให้ปรากฏออกมาทางกาย เช่น การประหัตประหารกันด้วยเหตุอันไม่สมควร

มีวาจาสงบ คือเว้นจากทุจริตทางวาจา ประพฤติอยู่ในสุจริตทางวาจา ไม่คะนองวาจา ไม่แสดงกิริยาต่ำ ๆ ให้ปรากฏออกมาทางวาจา เช่น การด่าทอกันด้วยคำหยาบ ทิ่มแทงกันด้วยหอกคือปาก แต่เป็นผู้สำรวมปาก คือไม่พูดพล่อย ไม่พูดเมื่อไม่มีเรื่องจะพูด และหยุดพูดเมื่อหมดเรื่องที่จะพูดแล้ว ไม่พูดเท็จ ส่อเสียด คำหยาบ และเหลวไหล ระวังวาจาไม่ให้กระทบกระเทือนใจผู้อื่น โดยหวังให้เขาเดือดร้อน พูดแต่วาจาอันทำให้เกิดประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น พูดด้วยสติปัญญารอบคอบ คือคิดเสียก่อนแล้วจึงพูด ไม่ใช่พูดแล้วจึงต้องเอามาคิดกลุ้มใจในภายหลังว่าไม่น่าพูดเลย คนที่มีปกติคิดเสียก่อนแล้วจึงพูดนั้นเป็นคนไม่พูดพล่อย เขาพูดอะไรออกไป เชื่อถือได้

วาจาที่ไม่มีประโยชน์ท่านเรียกว่าสัมผัปปลาปะ จัดเป็นวจีทุจริตอย่างหนึ่ง ท่านหมายถึงวาจาที่ตลกคะนอง เย้าหยอกกันเล่น ไม่เป็นวาจาที่แสดงพระนิพพาน ในพระอริยเจ้าชั้นอนาคามีขึ้นไปจะไม่พูดคำพูดที่เป็นสัมผัปปลาปะ คือคำพูดเหลวไหล

โดยปกติ มนุษย์ปุถุชนมักมีคำพูดเล่นกันอยู่เสมอ เพื่อสนุกรื่นเริงเพื่อหัวเราะเฮฮา การยิ้ม การหัวเราะนั้น พระพุทธเจ้าถือว่าเป็นกระแสของราคะ คือคนที่ยังมีราคะอยู่เท่านั้นจึงยิ้มหรือหัวเราะ ส่วนพระอริยเจ้าชั้นพระอรหันต์หรืออนาคามี ซึ่งตัดกระแสราคะได้แล้ว ย่อมไม่ยิ้มไม่หัวเราะอย่างคนธรรมดา เมื่อมีปีติปราโมทย์ในธรรมก็เพียงแต่แย้มน้อยๆ ให้ปรากฏ เมื่อมีเหตุการณ์ประหลาด มีความประสงค์จะให้คนอื่นถามเพื่อเล่าความก็แสดงอาการแย้มน้อย ๆ อย่างที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำเสมอเมื่อพระอานนท์เห็นก็ทูลถาม

การพูดเล่นในเรื่องไร้สาระ หรือการสรวลเสเฮฮานั้น ท่านรวมลงในคำพูดอันไร้ประโยชน์ แม้พูดมากเพียงไรก็ไม่ได้เป็นประโยชน์แก่ใครส่วนคำเดียวที่มีประโยชน์ย่อมประเสริฐกว่า เพราะฟังแล้วนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ตนและสังคม

ในอรรถกถาธรรมบท ท่านระบุคำที่มีประโยชน์ไว้หลายอย่าง เช่น "นี่กาย นี่สติสำรวมกายว่าไม่งาม น่าเกลียด โสโครก วิชชาสามเราได้บรรลุแล้ว เราได้กระทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว คำที่ประกอบด้วยนิพพาน ขันธ์ ธาตุ อายตนะ อินทรีย์ พละ และโพชฌงค์ เป็นต้น"

ท่านว่าคำเหล่านี้ ฟังแล้วทำให้เกิดความสงบกิเลส มีสงบราคะโทสะเป็นต้น จัดเป็นคำพูดอันประเสริฐกว่า แม้จะพูดเพียงเล็กน้อย

ที่กล่าวนี้โดยปริยายเบื้องสูง แต่เมื่อกล่าวโดยธรรมดาสามัญคำพูดที่มีประโยชน์ คือคำพูดว่า ทำอย่างไรดี ทำอย่างไรชั่ว อะไรควรเว้น

อะไรควรทำ ควรดำเนินชีวิตอย่างไร ควรทำตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคมอย่างไร เป็นต้น ผู้ฟัง ฟังแล้ว นำไปปฏิบัติตาม ให้เกิดประโยชน์แก่ตนและสังคมได้ อย่างคำพูดอันมีประโยชน์ของพระพุทธเจ้า เป็นเวลา ๒,๕๐๐ ปีเศษมาแล้ว ก็ยังเป็นประโยชน์อยู่แก่คนทุกชาติทุกภาษา ทำให้คนผู้ปฏิบัติตามพ้นทุกข์ได้โดยชอบ ประสบความสุขอันไพบูลย์

พระพุทธองค์ตรัสว่า น เตน ปณฺฑิโต โหติ ยาวตา พหุ ภาสติ บุคคลชื่อว่าเป็นบัณฑิต เพราะเหตุที่พูดมากก็หามิได้ คนพูดมาก คือคนที่แม้ไม่มีเรื่องอันควรจะพูดก็พูด ๑ และคนที่หมดเรื่องอันควรจะพูดแล้วก็ไม่หยุดพูด ๑ ส่วนคนพูดน้อยเกินไป ก็คือคนที่มีลักษณะอันตรงกันข้ามกับคนพูดมาก คือมีเรื่องอันควรจะพูดก็ไม่พูด ๑ ยังไม่หมดเรื่องอันควรจะพูดก็หยุดพูดเสีย ๑ ส่วนคนพูดพอประมาณนั้น คือคนที่มีเรื่องอันควรจะพูดก็พูด ๑ หมดเรื่องอันควรจะพูดแล้วก็หยุดพูด ๑

คนพูดมากกับคนพูดเก่งนั้นไม่เหมือนกัน คนพูดเก่ง คือคนรู้จักพูดให้ถูกกาละ เทศะ บุคคลและเรื่องราว ควรพูดก็พูด ควรฟังก็ฟัง พูดเป็นที่ถูกหูถูกใจของคนอื่น ส่วนคนพูดมากไม่ประกอบด้วยลักษณะนี้ เขาอยากจะพูด ก็พูดไปเรื่อย ๆ หาเรื่องมาพูดได้เสมอ แต่ไม่สนใจว่าใครจะอยากฟังหรือไม่อยากฟัง เรื่องที่พูดนั้นเป็นประโยชน์แก่ใครบ้างหรือไม่เป็น ผู้ฟังมีความสุขจากการฟังเขาพูดหรือไม่ ไม่สำคัญ สำคัญตรงที่เขาได้พูด อย่างที่สำนวนไทยว่ากันว่า พูดน้ำท่วมทุ่ง ไม่มีเนื้อหาสาระ

คนพูดเก่งไม่ใช่คนพูดมาก และคนพูดมากก็ไม่ใช่คนพูดเก่ง คนพูดเก่งต้องพูดพอประมาณ พูดถูกกาล พูดอ่อนหวานและมีประโยชน์ ไม่พูดเมื่อยังไม่มีเรื่องจะพูด และหยุดพูดเมื่อหมดเรื่องพูดแล้ว มีความรอบคอบในการพูด ตรองเสียก่อนพูด ไม่ใช่พูดแล้วเอามาตรองด้วยความเดือดร้อนเพราะได้พูดผิดไปมาก ก่อความเสื่อมเสียแก่ตนและคนอื่นเป็นอันมาก

มีใจสงบ คือเว้นจากทุจริตทางใจ ประพฤติอยู่ในสุจริตทางใจ มีความสงบ หรือทำจิตให้สงบได้จากความวุ่นวายทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งความวุ่นวายอันเกิดจากกิเลสมีโลภ โกรธ หลงเป็นต้น โลภ โกรธ หลง ลดน้อยลงเพียงใด ใจก็สงบลงเพียงนั้น ใจสงบแล้ว กายวาจาก็สงบตาม ไม่มีทุจริตทางกาย ทางวาจา คือ เมื่อมีความสงบใจเกิดขึ้นในบุคคลใด เขาย่อมทำและพูดด้วยสงบ ประณีต พฤติกรรมทางกายวาจาของท่านผู้นั้นก็ดีงาม สูงส่งไปด้วย ทำให้ชีวิตสดชื่นอยู่เสมอ ภาวะชีวิตที่สดชื่นของบุคคลทำให้สามารถเข้าใจปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างทะลุปรุโปร่ง เข้าใจความจริงของชีวิต ก็ย่อมดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุขชื่นบาน

โอวาทหรือธรรมานุสาสน์ที่ว่า บรรพชิตไม่สำรวม ไม่ดี นั้นเป็นเรื่องจริงตลอดมา เสน่ห์ของบรรพชิตอยู่ที่ความสำรวม คือสำรวมกาย วาจา ใจ ให้เห็นแตกต่างจากคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ต้องไม่มีอาการส่อไปว่าเป็นผู้กระหายวัตถุ แต่ต้องเป็นผู้กระหายธรรม ใคร่ธรรม เป็นอยู่โดยธรรม ไม่พูดสิ่งที่ไม่ควรพูด ไม่ไปยังที่ไม่ควรไป ไม่สนิทชิดเชื้อกับคนที่ไม่ควรสนิทชิดเชื้อ ตั้งอยู่ในสมณภาวะจริง ๆ

สำหรับบรรพชิตนั้น โดยปกติ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต ๒ อย่าง คือ การนิ่งอย่าง ๑ กับการพูดอันประกอบด้วยธรรมอย่าง ๑ เมื่อภิกษุประชุมกันก็มีเรื่องอยู่ ๒ เรื่องนี้เท่านั้น เรื่องที่จะพูดนอกจากนี้ ทรงถือว่าไม่ใช่กิจของบรรพชิต ไม่ใช่เรื่องของพระ

ในสมัยของพระพุทธเจ้า มีพระเถระรูปหนึ่งนามว่า สันตกาย แปลว่า ผู้มีกายสงบ ท่านผู้นี้ไม่มีการคะนองมือ คะนองเท้า คะนองวาจาเลย เว้นจากการบิดกาย เว้นจากการพูดเล่น เป็นผู้มีอัตตภาพสงบจริง ๆ พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญความประพฤติอันเรียบร้อยของพระสันตกายนั้นว่า ธรรมดาภิกษุควรเป็นผู้สงบกายทวาร วจีทวาร และมโนทวาร

การแสดงกิริยาอาการอันน่าเลื่อมใสหรือเรียบร้อยนั้นมีประโยชน์มาก ย่อมทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส ทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้น รักษาความเลื่อมใสของศาสนิกให้ยั่งยืน ตัวอย่างมีอยู่ทั่วไปทั้งในอดีตและปัจจุบัน เช่นพระสารีบุตรเห็นอากัปกิริยาของพระอัสสชีแล้วเลื่อมใสศรัทธา

ภิกษุผู้สงบกาย วาจา ใจ มีใจมั่นคง คือใจมีสมาธิ ต่างโดยอุปจารและอัปปนา ไม่ฟุ้งซ่าน มีใจสงบ มีความเย็นกายเย็นใจเป็นวิหารธรรม มีโลกามิสอันคายแล้ว โลกามิส แปลว่า เหยื่อของโลก เครื่องล่อของโลก โดยชื่อหมายถึง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าใคร่น่าปรารถนา เป็นที่รัดรึงใจ ยั่วยวนใจให้หลงติดอยู่ แต่เมื่อได้เห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย แล้วมีสติระวังมิให้อภิชฌาความยินดีอย่างได้ โทมนัสความเสียใจเกิดขึ้นครอบงำ คือรีบตัดความพอใจและไม่พอใจเสีย ไม่ให้รั่วไหลเข้าสู่จิตใจได้ กิเลสก็ไม่ได้ช่องไม่ได้โอกาส ไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาลามก ประคับประคองตนอยู่ในกรอบแห่งธรรม คายโลกามิสเสียได้นี้แล พระศาสดาตรัสว่า เป็นผู้สงบระงับอย่างแท้จริง

ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชนับเป็นตำแหน่งประมุขสูงสุดในการปกครองดูแลคณะสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร พระภิกษุที่จะดำรงตำแหน่งนี้ต้องมีความเหมาะสมทั้งความรู้ทางธรรมอย่างแตกฉาน ความเคร่งครัดในพระธรรมวินัย มีวัตรปฏิบัติที่งดงาม จนเป็นที่ยอมรับจากองค์พระมหากษัตริย์ให้ดูแลพุทธศาสนจักรต่างพระเนตรพระกรรณ ซึ่งสมเด็จพระสังฆราชทั้งสิ้น ๑๙ พระองค์ ประกอบด้วยความรู้ความสามารถทรงเป็นที่ยอมรับของพระมหากษัตริย์ ทรงประกอบคุณประโยชน์แก่การพระศาสนาและชาติบ้านเมือง อย่างเต็มกำลังความสามารถ สมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๑๙ นี้ ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งยาวนานที่สุด จึงได้ทรงมีโอกาสบำเพ็ญคุณาคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติและพระศาสนาอย่างเต็มที่

ขออำนาจกุศลทักษิณานุปทาน อันธนาคารออมสิน มีท่านผู้อำนวยการและคณะ ร่วมใจกันบำเพ็ญอุทิศถวายสนองพระเดชพระคุณ บูชาสักการะสัมมานในเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น จงเป็นไปเพื่อสุขประโยชน์สมบัติพิพัฒนมงคล สมควรแก่พระคติภพนั้น ๆ ทุกประการ

รับประทานแสดงพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับปัญญาบารมี ยุติลงด้วยประการฉะนี้

พระธรรมเทศนาอมตันททกถา

ในการบำเพ็ญกุศลพระศพ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

(สุวฑฺฒนมหาเถร)

ณ พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

วันพุธที่ ๒ เมษายน พ.ศ.๒๕๕๕ เวลา ๑๐.๓๐ น.

พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

รับประทานแสดงถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อมตนฺทโท จ โส โหติ โย ธมฺมมนุสาสตีติ ฯ

บัดนี้ จักรับประทานแสดงพระธรรมเทศนา อมตันท่ทกถา พรรณาคำสั่งสอนว่าด้วยเรื่องผู้ให้อมตธรรม ฉลองพระเดชพระคุณประดับปัญญาบารมี อนุรูปแก่กุศลพิธีทักษิณานุปทาน ที่บำเพ็ญอุทิศเป็นพระกุศลถวายเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สุวฑฒนมหาเถร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ด้วยอำนาจศรัทธาปสาทาทิคุณที่เป็นไปในเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น ทรงมีผลงานปรากฏเป็นอเนกอนันต์ ยากที่จะพรรณนากล่าวขานในเวลาอันน้อยนี้ได้

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ทรงเป็นครุฐานิยปสาทนียบุคคลที่นำให้เกิดความเคารพเลื่อมใสแก่บรรดาประชาชนพุทธบริษัท ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตในประเทศนี้ มีสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้ง

๒ พระองค์เป็นสูงสุด และประชาชนพุทธบริษัทต่างประเทศที่พระองค์ได้เสด็จไปเยี่ยมเยียน หรือผู้ที่ได้เข้ามาประเทศนี้และได้เฝ้า ก็มีความเลื่อมใสเคารพเป็นอันมาก นอกจากพระองค์จะมีศีลาจารวัตรเรียบร้อยน่าเลื่อมใสเป็นส่วนพระองค์แล้ว ยังมีพระทัยมุ่งมั่นในอันเผยแผ่พระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ประชาชนพุทธบริษัทได้เข้าใจและนำไปปฏิบัติเพื่อได้รับความสงบและความสุข ตามสมควรแก่ฐานานุรูปของบุคคลนั้น ๆ ตามสถานที่นั้น ๆ ถ้าเสด็จไปงานศาสนพิธีต่างจังหวัด ถึงจะทรงเหน็ดเหนื่อยอย่างไรก็ไม่ทรงย่อท้อ ทรงมุ่งแต่จะเผยแผ่แนะนำให้ประชาชนเข้าใจหลักธรรม และจะได้ปฏิบัติตนเป็นคนดียิ่งกว่าสิ่งอื่นใด

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ทรงมีพระปรีชาสามารถฉลาดปฏิภาณเป็นอย่างยิ่ง ทรงเป็นนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาคนสำคัญของยุคสมัย ทรงมีบทความ หนังสือ คำบรรยาย และพระธรรมเทศนาที่ตีพิมพ์แล้วหลายร้อยรายการ บทพระนิพนธ์ทางพระพุทธศาสนาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทุกเรื่องล้วนทรงคุณค่าในเชิงวิชาการ เพราะการอธิบายคำสอนของพระพุทธศาสนาแต่ละเรื่องแต่ละประเด็นนั้นทรงวิเคราะห์วิจารณ์อย่างน่าสนใจยิ่ง เช่น ทรงวิเคราะห์คำว่า สัจจะ ธรรม ศาสนา ปัญญา เป็นต้น ทั้งในเชิงพยัญชนะและในเชิงความหมาย ซึ่งจะทำให้ผู้อ่านเข้าใจคำสอนของพระพุทธศาสนาได้ละเอียดและกว้างขวางยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นผลจากการทรงศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างทั่วถึงลึกซึ้ง ประกอบกับการทรงใช้วิจารณญาณทั้งเชิงปริยัติและเชิงปฏิบัติ ตรวจสอบเทียบเคียงกัน จึงทำให้ธรรมบรรยายของพระองค์มีความแจ่มแจ้งกระทัดรัดและเข้าใจง่าย โดยมุ่งหมายในอันที่จะให้ความรู้แก่ผู้อ่านตั้งแต่ระดับต้น ๆ จนถึงคำสอนชั้นสูง

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงกระทำตามพระโอวาทและคำสอนของพระบรมศาสดาที่มุ่งให้พระสงฆ์ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเป็นส่วนตน และช่วยสั่งสอนผู้อื่นทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตให้ดำเนินชีวิตที่ดี เพื่อประสบสุขที่ประณีตกว่า ดีกว่า การแสดงธรรม-แสดงแก่คนทั่วไป การบอกธรรม-สั่งสอนบอกเล่าศิษย์ คือการสั่งสอนคนให้รู้ดีรู้ชั่ว ทำอย่างไรดี ทำอย่างไรชั่ว อะไรควรเว้น อะไรควรทำ เว้นสิ่งควรเว้น ประพฤติสิ่งควรประพฤติ ควรทำตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคมอย่างไร เป็นต้น ผู้ฟัง ฟังแล้วนำไปปฏิบัติตามให้เกิดประโยชน์แก่ตนและสังคมได้ การให้ธรรมทำให้คนผู้ปฏิบัติตามพ้นทุกข์ได้โดยชอบ ประสบความสุขอันไพบูลย์ คืออยู่ในทางดำเนินไปสู่อมตมหานิพพาน ที่ไม่มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย มีแต่ความบริสุทธิ์สมดังที่พระบรมศาสดาตรัสว่า

อมตนฺทโท จ โส โหติ โย ธมฺมมนุสาสติ

แปลว่า *ผู้ใดสอนธรรม ผู้นั้นชื่อว่าให้อมตะ*

พระสงฆ์นั้นเป็นบุคคลอีกชั้นหนึ่ง สูงกว่าคฤหัสถ์ด้วยการรักษาสิกขาวินัย นับเนื่องเป็นส่วนหนึ่งของพระรัตนตรัย พระสงฆ์มีความดี คือเป็นผู้ได้ศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรม แล้วมีเมตตาสั่งสอนประชาชนให้รู้ธรรมอันดีนั้นด้วย งานหลักของพระสงฆ์คือ สอนธรรม นำปฏิบัติ

สอนธรรม หมายถึงการเทศนาสั่งสอนคนทุกชั้น ทุกเพศ ทุกวัยให้เกิดศรัทธาปสาทะและสัมมาทิฏฐิในพระพุทธศาสนา ในชีวิต และในหลักการดำเนินชีวิตอันถูกต้อง นี่คือหน้าที่โดยตรงของพระสงฆ์ ไม่มีผู้ใดจะทำหน้าที่อันสูงส่งนี้ได้นอกจากพระสงฆ์

นำปฏิบัติ หมายถึงการรักษาพระวินัย คือศีล ๒๒๗ หรือมากกว่านั้นอย่างเคร่งครัด ปฏิบัติอภิสมาจาร สำรวมอินทรีย์ และสร้างคุณธรรมต่าง ๆ ขึ้นในตน รวมทั้งการปฏิบัติสมาธิวิปัสสนาด้วย

เจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรมต่อไปนี้ ย่อมยังอาวาสให้งาม คือ เป็นผู้มีศีล สำรวมในปาฏิโมกข์ เป็นพหุสูต มีวาจาไพเราะ มีความสามารถในการชักชวนคนผู้เข้าไปหาให้เห็นจริงในสัมมาปฏิบัติ ให้อาจหาญร่าเริงในสัมมาปฏิบัติ และย้ำว่า เป็นหน้าที่สำคัญประการหนึ่งของเจ้าอาวาสและตรงตามหน้าที่ที่สุด คือการทำให้คนผู้เข้าไปหาได้เห็นจริงในเหตุผลแห่งธรรม ได้อาจหาญ มีกำลังใจในการปฏิบัติตามธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อนึ่ง เจ้าอาวาสผู้อนุเคราะห์คฤหัสถ์ต้องประกอบด้วยธรรมนี้ด้วย คือให้คฤหัสถ์ดำรงอยู่ในธรรมทรรศนะ คือการรู้เห็นธรรม เรื่องการเผยแผ่ธรรมสั่งสอนประชาชนในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เป็นหน้าที่หลักของพระโดยแท้

ในด้านการประพันธ์หนังสืออันเป็นประโยชน์แก่มนุษย์เป็นอันมาก เป็นการสอนอีกแนวหนึ่ง ชี้แนวทางการดำเนินชีวิตให้ จูงประชาชนให้เข้าหาหลัก ๓ ประการ คือ เว้นความชั่ว ทำความดี ทำใจให้บริสุทธิ์สะอาด ผู้ที่มีนิสัยชอบอ่านหนังสือจะได้หนังสือนั่นแหละเป็นเพื่อนเป็นครูสอนไปในตัว ย่อมได้กำไรกว่าคนไม่ชอบอ่าน ซึ่งเสียโอกาสในการขัดเกลาแก้ไขตัวเองไปอย่างน่าเสียดาย

งานสอนศาสนาและศีลธรรมนั้นเป็นงานแต่งจิตใจคน ปลูกฝังคุณธรรมให้เกิดขึ้นในตัวคน จุดแสงสว่างให้เกิดขึ้นในหัวใจของคน ในความรู้สึกนึกคิดของเขา ให้เขาได้ใช้เป็นประทีปนำทางชีวิตของเขาต่อไปได้โดยไม่ต้องอาศัยความงมงายภายนอกอันทำให้มัวเมาลุ่มหลง งานสอนศาสนาและศีลธรรมจึงเป็นงานที่เป็นมงคลอันสูงสุด เป็นงานที่มีเกียรติยิ่ง และถ้าหากประสบผลสำเร็จแล้วก็จะเป็นความภูมิใจอันใหญ่หลวง

ความจริง การสอนธรรมเป็นงานที่มีเกียรติที่สุด ดังข้อความตอนหนึ่งในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราชว่า "การที่บุคคลประพฤติธรรม

แล้ว ชักชวนผู้อื่นให้ประพฤติธรรมด้วย จัดเป็นธรรมทาน ไม่มีทานใดยิ่งกว่า ธรรมทานเป็นงานที่มีเกียรติที่สุด ถ้าปรากฏว่าประชาราษฎร์ประพฤติธรรม และชักชวนกันประพฤติตามความมุ่งหมายของเรา ข้อนี้จักเป็นเกียรติอันสูงสุดของเราทั้งในปัจจุบันและอนาคต"

คำว่า ธรรม ที่พระเจ้าอโศกทรงหมายถึงในที่นี้ ทรงย้ำหนักใน ๒ อย่าง คือความไม่เบียดเบียน (อหิงสา) อย่างหนึ่ง และสมาธิอย่างหนึ่ง ในสองอย่างนั้น สมาธิมีความสำคัญกว่าเพราะผู้มีใจสงบย่อมไม่เบียดเบียน

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีกล่าวว่า "ผู้ใด น้อมรับ สาธยาย ทรงจำ อ่าน คัดลอก และเผยแพร่คำสอนของพระพุทธเจ้า ผู้นั้นย่อมได้ความสะอาดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นอานิสงส์ และจะสามารถบรรลุธรรมได้ในที่สุด"

การชี้ทางแห่งความสุขอันแท้จริงให้แก่ผู้อื่นนั้นเป็นการให้ที่มีคุณค่ามากที่สุดอย่างหนึ่ง พูดอีกอย่างหนึ่งว่าการชี้ทางพ้นทุกข์นั่นเอง

จะมีกิจอันใดเล่าประเสริฐเท่าการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์พ้นภัย

จะมีการช่วยเหลืออันใดเล่าประเสริฐกว่าช่วยให้เขามีธรรมในตน เพราะการมีธรรมย่อมหมายถึงการมีทุกอย่าง การขาดแคลนธรรมคือการขาดแคลนทุกอย่าง

ก็การประกาศสิ่งใดเล่าจะประเสริฐเท่าการประกาศธรรม การปฏิบัติสิ่งใดเล่าจะประเสริฐเท่าการปฏิบัติธรรม และการบรรลุอะไรเล่าจะประเสริฐเท่าการบรรลุธรรม

จะมีภารกิจใดเล่าประเสริฐกว่าการสอนธรรม เพราะการสอนธรรมเป็นการให้ปัญญาจักษุแก่มนุษย์ ผู้ได้ปัญญาชื่อว่าได้ทุกอย่าง ทั้งมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ อันเป็นเครื่องระงับดับทุกข์

ทั้งปวง เป็นการปลดเปลื้องภาระอันหนักที่ติดตามมนุษย์มาตลอดสังสารวัฏอันยาวนาน

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อจะทรงชักนำพุทธบริษัทให้ปฏิบัติธรรมอันจะนำความสุขที่เป็นไปยั่งยืนถาวร ทรงชี้นำให้ประพฤติธรรม คือประทานธรรมะ คือทรงให้ธรรม เพราะเมื่อมีผู้ประพฤติธรรม ผู้ประพฤติก็จะได้รับรสแห่งธรรม เมื่อได้รับรสแห่งธรรมแล้วก็เกิดยินดีในธรรม เมื่อยินดีในธรรมก็จะได้พยายามประพฤติธรรมและละเหตุแห่งทุกข์ สมดังพระพุทธภาษิตว่า

สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ การให้ธรรมย่อมชนะการให้ทั้งปวง

สพฺพรสํ ธมฺมรโส ชินาติ รสแห่งธรรมย่อมชนะรสทั้งปวง

สพฺพรตึ ธมฺมรติ ชินาติ ความยินดีในธรรมย่อมชนะความยินดีทั้งปวง

ตณฺหกฺขโย สพฺพทุกฺขํ ชินาติ ความสิ้นแห่งตัณหาย่อมชนะทุกข์ทั้งปวง

อันศาสนาหรือพรหมจรรย์นั้นจะสำเร็จผลได้กว้างขวาง ก็ต่อเมื่อประกอบด้วยองค์ ๕ ดังที่พระศาสดาตรัสไว้ คือ

๑. มีองค์พระศาสดา

๒. มีภิกษุสาวกที่เป็นพระเถระ มีความรู้เชี่ยวชาญ เป็นผู้แกล้วกล้า บรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ สามารถจะกล่าวพระสัทธรรมได้โดยชอบ สามารถแสดงธรรมได้อย่างน่าอัศจรรย์ สามารถแก้ข้อข้องใจข้อกล่าวหา (ปรับวาท) ของผู้อื่นได้

๓. มีภิกษุณีสาวิกาที่มีความสามารถเช่นเดียวกัน

๔. มีอุบาสกทั้งประเภทพรหมจารีและประเภทครองเรือนที่มีความสามารถอย่างเดียวกัน

๕. มีอุบาสิกาทั้งประเภทพรหมจาริณีและประเภทครองเรือนที่มีความสามารถอย่างเดียวกัน เพียงแต่ขาดอุบาสิกาประเภทครองเรือนเสียอย่างเดียว พรหมจรรย์หรือศาสนาก็ไม่ชื่อว่าบริบูรณ์

พระเถระ มหาเถระ ทุกยุคทุกสมัยต่างเป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนา ได้แสดงธรรมบอกธรรมต่อ ๆ กันมา ช่วยสั่งสอนประชาชนในการครองชีพที่ถูกต้องเหมาะสม ให้เว้นสิ่งควรเว้น ประพฤติสิ่งควรประพฤติ ระเบียบปฏิบัติที่ทำให้ถึงความระงับดับทุกข์โดยสิ้นเชิง ธรรมทาน การให้ธรรม การแสดงธรรม บอกธรรม การชี้ทางผิดทางชอบมีผลประเสริฐ เพราะได้อาศัยธรรมทาน คนทั้งหลายจึงได้สำเร็จมรรคผลบรรลุประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพาน พ้นจากความทุกข์ในสังสารวัฏซึ่งเป็นความทรมานที่ยืดเยื้อยาวนาน พระนิพพานเป็นธรรมดับความเร่าร้อนทั้งปวง ประสบสุขสงบเย็น พระผู้มีพระภาคทรงสอนให้เดินตามทางศีล สมาธิ และปัญญา อันอยู่ในระดับสูงขึ้นไป หากไม่สามารถบรรลุอริยมรรคอริยผลใด ๆ ก็เป็นอุปนิสัยให้เป็นผู้ใคร่ธรรมในชาติเบื้องหน้า ให้เป็นผู้มีอัธยาศัยประณีต และจะเป็นผู้ได้บรรลุธรรมในเบื้องหน้า ด้วยประการฉะนี้

ขออำนาจกุศลทักษิณานุปทานที่คณะโรงเรียนพระสังฆาธิการ (ธ) มีพระเดชพระคุณพระธรรมเจติยาจารย์ เจ้าอาวาสวัดพระศรีมหาธาตุ ซึ่งเป็นผู้อำนวยการได้นำบำเพ็ญอุทิศถวายเป็นพระกุศลทั้งนี้ จงได้สำเร็จอิฏฐมนุญสมบัติพิพัฒนผล แด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช พระองค์นั้น ตามเจตนาปรารภอุทิศถวายทุกประการ

รับประทานแสดงพระธรรมเทศนา ฉลองศรัทธา ประดับปัญญาบารมี ยุติลงด้วยประการฉะนี้

พระธรรมเทศนาสุชฌนกถา
ในการที่กรรมการมหาเถรสมาคมบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทาน
ถวายสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ อุฑาฒิมเถร
กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
วันจันทร์ที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๔ เวลา ๙.๓๐ น.
พระเทพมงคลสุธี (วรภทฺทโก) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม แสดง

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

กมฺมํ วิชฺชา จ ธมฺโม จ สีลํ ชีวิตมุตฺตมํ
เอเตน มจฺจา สุชฺฌนฺติ น โคตฺเตน น ธเนน วาติฯ

บัดนี้ จักรับประทานถวายพระธรรมเทศนา สุชฌนกถา เรื่องคุณ ๕ ประการ ซึ่งเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายบริสุทธิ์ ฉลองพระเดชพระคุณประดับปัญญาบารมี ในการที่กรรมการมหาเถรสมาคม ซึ่งมีเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นประธาน มาอนุสรณ์ถึงการมรณภาพของสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ อุฑาฒิมเถร กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม แล้วจัดบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานอุทิศถวาย ตามวิธีทางพระพุทธศาสนา

เจ้าประคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ อุฑาฒิมเถร ภูมิลำเนาเดิมอยู่บ้านดอนสะแก ตำบลโคกโคเฒ่า อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี เกิดเมื่อวันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๔๗

มาอยู่ที่วัดราชประดิษฐฯ เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๘ ได้บรรพชาเป็นสามเณรในปี พ.ศ.๒๔๖๓ และได้อุปสมบทในปี พ.ศ.๒๔๖๗ โดยพระพรหมมุนี (แย้ม อุปวิกาสเถร) เป็นพระอุปัชฌาย์ ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐฯ รูปที่ ๔ เมื่อ พ.ศ.๒๔๘๘ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่พระเมธาธรรมรส และได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์ ต่อมาได้รับพระราชทานเลื่อนเป็นพระราชาคณะชั้นราชในราชทินนามเดิม เป็นชั้นเทพที่พระเทพเมธากร ชั้นธรรมที่พระธรรมปาโมกข์ พ.ศ.๒๕๒๐ ได้รับสถาปนาขึ้นเป็นรองสมเด็จพระราชาคณะมีราชทินนามจารึกในหิรัณยบัฏว่า พระธรรมปัญญาจารย์ ครั้นถึงวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๓๖ ทรงพระกรุณาโปรดฯ สถาปนาพระธรรม-ปัญญาจารย์ ขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะมีราชทินนามที่จารึกในสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสมณเพศประพฤติพรหมจรรย์มาเป็นเวลายาวนาน เพียบพร้อมด้วยคุณวุฒิและวัยวุฒิ เป็นเจ้าอาวาสผู้มีอุปการะมากต่อเจ้าอาวาส ที่ควรเคารพสรรเสริญสามารถปฏิสังขรณ์เสนาสนะที่ชำรุดทรุดโทรม เมื่อมีสงฆ์จาริกจากที่ต่าง ๆ มาสู่อาราม ท่านดูแลเลี้ยง ให้ความสะดวกสบายแก่อาคันตุกะ เรื่องที่อยู่และอาหาร

ท่านมีเกียรติคุณฟุ้งไปมากว่ามีความรู้แตกฉานทางพยากรณ์ศาสตร์เป็นพิเศษ คนเป็นอันมากมาขอคำแนะนำในการครองชีพดำรงชีวิตที่ถูกต้องเหมาะสม ท่านได้แสดงเหตุผลทางพระพุทธศาสนาให้เข้าถึงใจทำคนผู้เข้าไปหาได้เห็นจริงในเหตุผลแห่งธรรม ให้อาจหาญ มีกำลังใจในการปฏิบัติตามธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และอาศัยที่ท่านเชี่ยวชาญในวิชาโหราศาสตร์ จึงมีศิษย์ มีบริษัทบริวารผู้เคารพนับถือมาก สามารถชักชวนให้ร่วมบำเพ็ญบารมีด้านสาธารณูปการศาสนสงเคราะห์ สร้างวัดวา

อาราม สร้างโบสถ์วิหารการเปรียญ สร้างพระพุทธรูปในต่างจังหวัด เช่น วัดเขาเต่า ประจวบคีรีขันธ์ วัดพรหมรังษี พัฒนานิคมลพบุรี วัดชายทุ่ง วัดโคกโคเฒ่า สุพรรณบุรี เป็นผู้นำในการพัฒนาชนบทและสังคมชนบทให้ดีขึ้น ทั้งด้านการศึกษาและการเอาใจใส่เลี้ยงดูเยาวชนในชนบท เป็นพระสงฆ์ที่เป็นสื่อกลางระหว่างคนรวยกับคนจน ได้นำทรัพย์สินของคนรวยมาสู่คนจนโดยวิธีละมุนละม่อมและฉลาด ท่านบวชประพฤติพรหมจรรย์แสวงหาบุญกุศลในเนกขัมมบารมี เพื่อเป็นอุปนิสัยไปชาติหน้า ตั้งหน้าปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ในสังสารวัฏ ดำเนินชีวิตตามพระประสงค์ของพระศาสดาที่มุ่งหมายให้พระสงฆ์ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเป็นส่วนตน และช่วยสั่งสอนผู้อื่นทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตให้ดำเนินชีวิตที่ดีเพื่อประโยชน์สุขที่ประณีตกว่า ดีกว่า

เจ้าประคุณสมเด็จฯ มีชีวิตอยู่อย่างบริสุทธิ์ ทั้งอาชีวและอาจาระอยู่อย่างง่าย ๆ และช่วยสร้างสรรค์สังคมโดยยึดเอาจริยธรรมเป็นทางดำเนินเป็นแกนกลาง ไม่ใช่ยึดเอาโลกียธรรม ลาภ ยศ ความมีหน้ามีตาในสังคมเป็นจุดมุ่งหมาย ถ้าสิ่งนั้นจะเกิดขึ้นก็ถือเป็นเพียงผลพลอยได้ และนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการประพฤติธรรม เช่น อาศัยลาภเป็นเครื่องมือในการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ อาศัยยศและความมีเกียรติในสังคมเป็นเครื่องมือในการจูงคนผู้เคารพนับถือตนเข้าหาธรรม ชีวิตประวัติและปฏิปทาจริยาวัตรของเจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ จึงได้ในพระคาถาพุทธภาษิตว่า

กมฺมํ วิชฺชา จ ธมฺโม จ　　　สีลํ ชีวิตมุตฺตมํ
เอเตน มจฺจา สุชฺฌนฺติ　　　น โคตฺเตน น ธเนน วา

บุคคลย่อมบริสุทธิ์ดีได้ ด้วยคุณคือ งาน วิชา ธรรม ศีล และชีวิตพรหมจรรย์ มิใช่เพราะโคตรหรือเพราะทรัพย์

งานกับคนนั้นเป็นของคู่กันแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว เรียกว่ามนุษย์อยู่ได้ก็เพราะงาน งานในหน้าที่ของพระคือการศึกษาเล่าเรียน ประพฤติตนอยู่ในสัมมาปฏิบัติ และสั่งสอนประชาชนให้อยู่ในทางที่ถูกที่ชอบ งานปฏิบัติด้านจิตตภาวนา คือทำกรรมฐาน การงานทางใจ เป็นงานหน้าที่โดยตรงของภิกษุสามเณรฝึกตน ด้วยการฝึกอินทรีย์ ๕ มี ตา หู เป็นต้นให้สงบ งานหน้าที่รองคืองานโยธา สร้างศาลา สร้างโบสถ์ กุฏิวิหาร เสนาสนะสงฆ์ รวมความแล้ว งานหลักของพระสงฆ์ไม่พ้น ๔ ประการคือ สอนธรรม นำปฏิบัติ พัฒนา และปรึกษากิจ

สอนธรรม หมายถึงการเทศนาสั่งสอนคนทุกชั้น ทุกเพศ ทุกวัย ให้เกิดศรัทธาปสาทะและสัมมาทิฏฐิ ในพระพุทธศาสนา ในชีวิต และในหลักการดำเนินชีวิตอันถูกต้อง

นำปฏิบัติ หมายถึงการรักษาพระวินัย คือ ศีล ๒๒๗ อย่างเคร่งครัด ปฏิบัติอภิสมาจาร สำรวมอินทรีย์ และสร้างคุณธรรมต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นในตน รวมทั้งการปฏิบัติสมาธิวิปัสสนาด้วย

พัฒนา หมายถึงการพัฒนาวัดเป็นอันดับแรกและช่วยพัฒนาหมู่บ้านหรือชุมชนเป็นอันดับสอง สร้างสรรค์ในทางวัตถุและทางสังคมโดยเฉพาะ ซึ่งเป็นงานที่พระสงฆ์พอจะทำได้โดยไม่ขัดกับพระวินัย และอยู่ในวิสัยที่ภิกษุสามเณรจะกระทำได้อย่างสบาย

ปรึกษากิจ หมายถึงการให้คำปรึกษาหารือแก่ชาวบ้านในด้านต่าง ๆ โดยทำตนให้เป็นผู้เชี่ยวชาญและรับคำปรึกษาแนะนำ การที่พระสงฆ์ศึกษาให้เข้าใจปัญหาของชาวบ้านแล้วให้คำปรึกษาแนะนำในกิจการของชาวบ้านตามทำนองคลองธรรม ไม่ขัดกับหลักการพระพุทธศาสนาแต่อย่างไร กลับถือเป็นการบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคม สร้างภาพพจน์ที่ดีงามให้แก่สถาบันสงฆ์ ทำสถาบันให้มีความหมายและความสำคัญสำหรับสังคมปัจจุบัน

ที่จริง พระสงฆ์ทำประโยชน์แก่สังคมยาก ทำมานานแล้ว และทำเงียบ ๆ ท่านบวชอยู่และปฏิบัติเสมอ กรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐานจนประสบผลสำเร็จอย่างสูงและเป็นที่นิยมเลื่อมใสของคนทั้งหลายมากขึ้นเป็นตัวอย่างอันดีของภิกษุสามเณรอื่น ๆ ด้วย พระสงฆ์ที่เป็นพระเถระผู้ใหญ่เป็นที่เคารพนับถือของสังคมไทย เป็นสื่อกลางระหว่างคนรวยกับคนจนได้นำทรัพย์สินของคนมั่งมีมาสู่คนจน ให้ถึงมือคนจน โดยไม่ทำให้คนมั่งมีต้องเดือดร้อนแต่ประการใดเลย เขาทำด้วยความสมัครใจ แต่ผ่านทางพระสงฆ์ ตัวอย่างเช่น คนมั่งมีบริจาคทรัพย์สร้างกุฏิวิหาร เสนาสนะสาธารณสถานให้แก่องค์การทางพระพุทธศาสนา พระเณรก็ได้อาศัยอยู่คือศึกษาเล่าเรียนจนเป็นที่พอใจของตน เด็กวัดได้เข้าอยู่อาศัย คนมั่งมีสร้างถังน้ำถวายวัด เด็กยากจนได้อาศัยดื่ม พระสงฆ์เป็นเครื่องเชื่อมระหว่างสังคมคนเมืองกับสังคมชนบทให้โยงถึงกันได้พอควร

งานเป็นเครื่องวัดค่าของคนและเป็นเครื่องวินิจฉัยคน เครื่องวัดคนที่แท้จริงก็คือผลของงานนั่นเอง ผลงานของคนเป็นเครื่องวัดว่า เขายิ่งใหญ่เพียงใด หรือเล็กน้อยเพียงใด ผลงานจะบอก เพราะผลงานเป็นเสมือนรอยเท้าของเขา ผลงานเป็นร่องรอยของเขา เรารู้จักเขาดีว่าเป็นคนอย่างไรยิ่งใหญ่เพียงใด ก็ต้องดูที่ร่องรอยของเขา ดูที่การงานของเขานั่นเอง

วิชชาความรู้ อันหมายถึงการสร้างความรู้ ความเข้าใจ ให้เห็นแจ้งชัดเจนในเรื่องที่ตนศึกษาเล่าเรียนนั้น อันใดเป็นสายวิชาของตน หรือตนศึกษาศิลปวิทยาใด ก็ศึกษาให้ช่ำชอง มีความเข้าใจลึกซึ้งถูกต้อง รู้ชัดเจนและใช้ได้จริง มีความรอบรู้ กว้างขวาง และลึกซึ้ง เรียกว่ามีความรู้ดี คนมีความรู้ดี ต้องประกอบด้วยความรู้ ความสามารถในสิ่งที่ตนรู้ คือสามารถนำเอาความรู้นั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่สังคมได้ มีโอกาสได้บำเพ็ญประโยชน์แก่สังคมมากขึ้น

เราทุกคนจะเจริญได้ก็เพราะการศึกษาเล่าเรียนวิชาต่าง ๆ ตามที่ตนถนัด ผู้มีโอกาสได้ศึกษาค้นคว้าจึงเจริญก้าวหน้า ทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ เราจึงควรใฝ่ใจศึกษาโดยการแสวงหาความรู้อย่างต่อเนื่อง และนำความรู้นั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตน ครอบครัว และสังคมส่วนรวม ศิลปวิทยาอย่างใดอย่างหนึ่งก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จ

บุคคลที่มีความรู้จริงในสิ่งเดียวย่อมเอาตัวรอดให้ อาศัยความรู้นั้นเป็นที่พึ่งของตนได้ สมดังที่สุนทรภู่กล่าวไว้ว่า "อันความรู้ รู้กระจ่างแม้อย่างเดียว แต่ให้เชี่ยวชาญเถิด คงเกิดผล"

ธรรม ในที่นี้ คือความถูกต้อง เหมาะสม หรือความดี คนเราเป็นคนดีที่สุดก็เพราะมีคุณธรรมความดีมากที่สุด ที่เป็นคนชั่วที่สุดก็เพราะอกุศลธรรม ความชั่วในตนมากที่สุด ธรรมทำให้คนเป็นคนดี อธรรมสร้างคนให้ชั่ว ธรรมแทรกซึมเข้าไปสู่ที่ใด ที่นั่นมีความร่มเย็นเป็นสุขแลชื่นชูใจ

ธรรมนั้นแหละประเสริฐ ธรรมนั่นแหละสูงสุด ผู้ได้รับการอภิเษกโดยธรรมย่อมเป็นผู้ประเสริฐที่แท้จริง สมณะผู้มีธรรมในตน แม้ถือกำเนิดในตระกูลสามัญ ก็กลายเป็นที่เคารพบูชาของคนทั้งหลาย แม้พระราชาก็ทรงน้อมเศียรให้

ในโลกนี้ มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ ในมนุษย์จิตใจเป็นที่ประเสริฐ ในใจธรรมเป็นสิ่งประเสริฐ สูงสุด ในจิตนั้นธรรมเป็นใหญ่ เพราะจิตที่มีธรรมเท่านั้นจึงครองความเป็นใหญ่จริง ๆ ได้ ใคร ๆ ก็ต้องยอมให้โดยไม่ต้องบังคับขู่เข็ญ

ในอัคคัญญสูตร ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค พระพุทธเจ้าทรงเน้นถึงความสำคัญของธรรมตลอดทั้งพระสูตร ทรงเล่าเรื่องนั้น ๆ เช่น ความเป็นมาของโลก ความเป็นมาของมนุษย์ แล้วสรุปลงเป็นตอน ๆ ว่า ธมฺโม หิ วาเสฏฺฐา เสฏฺโฐ ชเนตสฺมึ ทิฏฺเฐ เจว ธมฺเม อภิสมฺปราจญฺจ ดูก่อนวาเสฏฐะ

และภารัทวาชะ เห็นหรือไม่ว่า ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชน ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

เมื่อบุคคลเคารพธรรรม น้อมธรรมเข้ามาไว้ในตน ย่อมเป็นผู้ประเสริฐไปด้วย

ศีล โดยใจความคือการเว้นจากการเบียดเบียนกันด้วยวิธีต่าง ๆ หมายถึงการสำรวม กาย วาจา ให้เรียบร้อยดี ไม่มีโทษ มีความประพฤติเรียบร้อยทางกาย วาจา เป็นผู้มีความประพฤติดี

สำหรับพระ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้สำรวมอยู่ในปาฏิโมกขสังวร คือ เว้นสิ่งควรเว้น มีอาจาระงามไม่เที่ยวไปในที่อันไม่ควรไป เห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย ไม่กล้าล่วงละเมิดสิกขาบทแม้เพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ สำรวมตนอยู่ในศีลปาฏิโมกข์ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้

พระสงฆ์เป็นบุคคลอีกชั้นหนึ่ง สูงกว่าพวกคฤหัสถ์ ด้วยการรักษาสิกขาวินัย บุตรที่บวชเป็นพระ บิดามารดาก็กราบไหว้ คนใช้ที่บวช นายก็เคารพ แม้ไพร่ฟ้าประชาชนคนสามัญ เมื่อทรงเพศเป็นสมณะ พระราชาก็ถวายความเคารพ

ชีวิตอันอุดมสูงสุด ได้แก่ชีวิตพรหมจรรย์ คือภิกขุภาวะหรือเพศภิกษุ ระเบียบการครองชีวิตชนิดที่ทุกข์เข้าไม่ถึง คือมีสัญญมะและทมะอยู่ตลอดเวลา สัญญมะนั้นโดยความได้แก่ศีล ทมะคือการสำรวมอินทรีย์ ๖ อยู่ตลอดเวลา

ในสายตาของคฤหัสถ์ทั่วไป ย่อมมองเห็นความเป็นพระเป็นแบบอย่างชีวิตที่ประเสริฐ เป็นพรหมจรรย์ เป็นของสูง ได้รับการยกย่องว่าเป็นอุดมเพศ เพศสูง

ภาวะแห่งบรรพชิตเป็นโอกาสว่าง ไม่เป็นที่มาแห่งธุลี มีความเบากาย เบาใจ เป็นช่องทางให้ประพฤติความดีได้มาก จุดประสงค์ของการ

บวชก็เพื่อปลดเปลื้องทุกข์ออกจากตน หรือปลดเปลื้องตนให้หลุดพ้นจากทุกข์ ถ้าไม่อาจขึ้นให้ถึงจุดประสงค์สูงสุดข้อนี้ ก็ให้ขึ้นถึงจุดมุ่งหมายที่รองลงมา เช่น บวชเพื่อหาโอกาสศึกษาพระพุทธวจนะให้เข้าใจ แล้วนำมาปฏิบัติฝึกหัดกาย วาจา ใจ ของตนให้ดีขึ้น การบวชถ้าเข้าให้ถึงจุดประสงค์ของการบวช และมีความเป็นอยู่อย่างนักพรตแท้จริง ก็มีความปลอดโปร่งผาสุกอยู่มิใช่น้อย เป็นการทำชีวิตให้ประสบสุขสงบในปัจจุบัน หากไม่สามารถบรรลุอริยมรรคอริยผลใด ๆ ก็เป็นอุปนิสัยให้เป็นผู้ใคร่ธรรมในชาติเบื้องหน้า ให้เป็นผู้มีอัธยาศัยประณีต

การงาน ความรู้ ธรรม ศีล และชีวิตพรหมจรรย์ ๕ ประการนี้เป็นคุณอันประเสริฐ สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธ์ด้วย การงาน ความรู้ มีศีลธรรมและประพฤติพรหมจรรย์ บุคคลจะมีชีวิตที่ดี เป็นชีวิตที่สูงสุดและบริสุทธิ์ได้ด้วยคุณดังกล่าวแล้ว หาใช่เพราะโครตหรือเพราะทรัพย์ไม่

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ อุฑาฒิมเถร ประพฤติพรหมจรรย์อย่างบริสุทธิ์สวยงามยิ่ง ด้วยเหตุที่ถึงพร้อมด้วยคุณ ๕ ประการ ดังกล่าวมาแล้ว ชีวิตของท่านเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่คนเป็นอันมาก เป็นเครื่องเชื่อมระหว่างคนรวยกับคนจนให้เข้ากันได้ สามารถให้คนรวยช่วยเหลือคนจนโดยผ่านทางสถาบันสงฆ์อีกด้วย เจ้าประคุณสมเด็จ เป็นพระเถระผู้ใหญ่บวชนาน ได้เห็นโลกและชีวิตมามาก ต้องทนทุกข์ทรมานด้วยโรคภัยไข้เจ็บนานาประการ ต้องต่อสู้กับข้าศึกแห่งชีวิตมิใช่น้อย ต้องเผชิญหน้ากับความแก่อันก่อความลำบากแก่สังขารอย่างสุดที่จะหลีกเลี่ยงได้ ชีวิตการเดินทางของท่านช่างเนิ่นนาน เหน็ดเหนื่อย เมื่อยล้า น่าเบื่อหน่ายท่านเคยเอ่ยปากกับพระที่ปรนนิบัติว่า ฉันเหนื่อย อยากจะพัก และก็ได้พักจริง ๆ จากไปอย่างสงบเหมือนนอนหลับสบาย ไม่มีใครรบกวน เพราะตอนนั้น ไม่มีพระเณร หรือหมออยู่ด้วยเลย

ขออำนาจกุศลทักษิณานุปทาน อันกรรมการมหาเถรสมาคม มีเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆ-ปริณายก ทรงเป็นประธาน จัดบำเพ็ญอุทิศาถวายด้วยกัลยาณจิตทั้งนี้ จงสำเร็จวิบากสมบัติเป็นปัตตานุโมทนามัยกุศล แด่สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ อุฑาฒิมเถร ดังประสงค์ทุกประการ

พระธรรมเทศนาวิริยารัมภกถา
พระเมธาธรรมรส วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม แสดง
วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๐ เวลา ๑๐.๓๐ น.

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

โย จ วสฺสสตํ ชีเว กุสีโต หีนวีริโย
เอกาหํ ชีวิตํ เสยฺโย วิริยํ อารภโต ทฬฺหนฺติฯ

บัดนี้ จักรับประทานแสดงพระธรรมเทศนา วิริยารัมภกถา เรื่องชีวิตของผู้มีความเพียรฉลองพระเดชพระคุณ เพิ่มพูนปัญญาบารมี อนุโมทนาในกุศลพิธีทักษิณานุปทาน อันทายาทแห่งราชสกุลจิรประวัติ มีท่านแม่เป็นประมุขและประยูรญาติ มีสมานฉันท์พร้อมใจกันบำเพ็ญอุทิศถวายฉลองพระเดชพระคุณ จอมพล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ผู้ทรงเป็นกุลเชษฐต้นราชสกุล ในอภิลักขิตกาลวันคล้ายวันสิ้นพระชนม์ ซึ่งเวียนมาบรรจบครบวาระโดยสุริยคติกาลวันนี้ อันเป็นกุศลจริยาที่ได้ปฏิบัติบำเพ็ญเสมอมา ด้วยรู้สึกในหน้าที่อันตนจะพึงทำในเวลาที่สุดวิสัยสามารถที่จะสนองพระเดชพระคุณได้โดยประการอื่น ดังพระบาลีที่แสดงไว้ว่า เปตานํ ทกฺขิณํ ทชฺชา พึงให้ซึ่งทักษิณาทาน เพื่อชนผู้ละไปยังปรโลกแล้ว ดังนี้

จอมพล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช พระองค์นั้น พระนามเดิมพระองค์เจ้าชาย จิรประวัติวรเดช ทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์ที่ ๑๗ แห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาทับทิม ได้เสด็จไปศึกษาวิชาการ ณ

ต่างประเทศที่เมืองลอนดอนก่อน จากนั้นได้เสด็จไปเรียนวิชาการทหารบกในประเทศเดนมาร์ค แล้วฝึกหัดรับราชการประจำอยู่ในกรมทหารปืนใหญ่สนามของประเทศนั้น ครั้นเสด็จกลับเมืองไทยแล้ว ได้ทรงรับราชการทหารฉลองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมชนกนาถ ณ กรมยุทธนาธิการ อาศัยประสบการณ์และวิชาความรู้ที่ได้ฝึกฝนอบรมมา ได้สร้างกองทัพสำหรับป้องกันกรุงสยามให้มีขึ้นได้จริงในระยะเวลาของพระองค์ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหม หลังจากที่ทรงรับตำแหน่งเสนาธิการในกองทัพบก การต่าง ๆ ที่ได้จัดขึ้นในทหารบกให้เป็นคุณประโยชน์แก่สยามราชอาณาจักร ในเวลากรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชทรงบัญชาการนั้น มากมายหลายอย่างนัก ได้ทรงจัดวางแบบอย่างและบำรุงการในกรมทหารบกให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นอันมาก พระกรณียกิจสำคัญเกี่ยวกับราชการทหารที่พระองค์ทรงกระทำไว้คือ เรื่องตั้งพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ลักษณะจัดทหาร วิธีฝึกหัดทหาร การฝึกหัดวินัยและน้ำใจทหาร พระองค์ทรงวางรากฐานแห่งกองทัพไทย ได้ทรงบำเพ็ญคุณงามความดีในด้านการทหารไว้ในแผ่นดินไทยเป็นอเนกประการ

กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ทรงมีพระทัยเข้มแข็งสมชายชาติทหารเนื้อหน่อกษัตริย์ ประกอบกับพระวิริยะอุตสาหะอย่างยิ่งยวด เอาพระองค์ออกหน้ารับความยากลำบากทั้งปวง ได้ทรงตรากตรำทำราชการมาโดยมิได้คิดถึงพระองค์ ไม่เอาธุระส่วนพระองค์มาแต่แรก จึงบังเกิดมีพระอาการพระโรคภายใน แต่ก็มิได้ทรงลดละพระวิริยภาพ แม้ผู้ใดจะทูลตักเตือน ขอให้หยุดพักรักษาพระองค์เสียบ้าง ก็ไม่ทรงเชื่อฟัง ไม่ทรงยอมหยุดพักราชการ ฝืนพระองค์ทรงปฏิบัติราชการเสมอมา พระโรคจึงได้กำเริบมากขึ้นเป็นลำดับ ในเรื่องที่พระองค์ทรงหมกมุ่นเอาแต่กิจราชการโดยไม่ทรงคำนึงถึงพระพลานามัยจนเกิดพระโรคเบียดเบียนนั้น สมเด็จ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าไว้ว่า กรมหลวงนครไชยศรี ทรงศึกษาวิชาการทหารบกมาจากยุโรป พอเข้ารับราชการในกระทรวงกลาโหม ก็ปรากฏพระสติปัญญาสามารถโปรดให้จัดการแก้ไขเพิ่มเติมระเบียบทหารบกหลายเรื่อง พระหฤทัยของกรมหลวงนครไชยศรีไปหมกมุ่นอยู่แต่ในราชการ ไม่นำพาต่อการที่จะบำรุงรักษาพระองค์ หมายแต่จะทำให้สำเร็จเป็นประมาณ เช่น วันไหนมีงานมาก ก็ไม่เสวยกลางวันให้เสียเวลาทำงาน หรือเสวยแต่เครื่องว่างพอแก้หิว เป็นเช่นนี้มา จนเกิดอาการประชวรขึ้น เจ้าจอมมารดาทับทิม สังเกตเห็นว่า เป็นเพราะทำงานเกินกำลัง ว่ากล่าวตักเตือนก็ไม่ฟัง ท่านจึงไปกราบทูลร้องทุกข์ต่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระองค์ทรงรับสั่งให้กรมพระยาดำรงฯ เข้าเฝ้า ดำรัสว่า จิระเอาแต่ทำงาน ไม่เป็นอันจะกิน อยู่ จนมีอาการเจ็บป่วยเกิดขึ้น ใครห้ามก็ไม่ฟัง เธอลงไปกล่าวกะจิระดูสักทีเป็นไร

ครั้นมาถึงในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ก็ทรงทำราชการมากขึ้น พระอาการโรคก็ทรุดมาก เสด็จไปรักษาพระองค์ที่ยุโรปพอพระโรคประทัง ก็เสด็จกลับเมืองไทย พระรูปกายทรุดโทรม พระกำลังก็ลดถอย ไม่แข็งแรงดังแต่ก่อน ทรงเป็นเจ้านายที่ประกอบด้วยพระอุตสาหะวิริยภาพอย่างแรงกล้า แม้พระองค์จะทรุดโทรมลงเพียงใดก็ตาม ก็ยังเสด็จเข้ารับราชการในตำแหน่งอีก พระอาการพระโรคเดิมประทังอยู่แล้ว ทรุดลงโดยลำดับ พระกำลังอ่อนลง ไม่สามารถจะต่อสู้พระโรคอันหนักนั้นได้ จอมพล กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เสนาบดีกระทรวงกลาโหม ผู้ทรงพระปรีชาสามารถอย่างเอกพระองค์หนึ่ง จึงได้สิ้นพระชนม์ คำนวณพระชันษาได้ ๓๗ ปี อันเป็นพระชนม์ชีพที่ยังหนุ่มแน่น กำลังจะเป็นประโยชน์แก่ราชการทหารได้อีกมากมาย

คนทั้งหลายเสียดายเจ้านายพระองค์นี้กันนักว่าสิ้นพระชนม์เสียแต่เมื่อพระชันษายังน้อยเพียง ๓๗ ปีเท่านั้น ถ้ามีพระชนมายุยืนนาน พระองค์ท่านคงจะได้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจทางทหาร เป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองไทยยิ่งกว่านั้น แต่แม้พระชนมายุเพียงเท่านั้น พระองค์ก็ได้ทรงบำเพ็ญคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติไว้อย่างมากมาย เหลือที่จะพรรณนาให้สิ้นสุดในที่นี้ได้ นักปราชญ์เห็นกันว่าการตายเมื่ออายุเท่าใดนั้นไม่สำคัญ สำคัญแต่ว่าในระหว่างมีชีวิตอยู่นั้นได้ประพฤติอย่างไร ประพฤติดีประพฤติชั่ว ทำดี ทำชั่ว หรือทำประโยชน์ หรือเบียดเบียนสังคม หรือทำคุณแก่คนทั้งหลายเพียงไร เท่านั้นเป็นประการสำคัญ ค่าของชีวิตอยู่ตรงนี้ เราอวยพรกันให้มีอายุยืนนานนั้น หมายความว่าให้มีอายุยืนนานเพื่อจะได้ประกอบคุณงามความดีให้แก่ตน แก่สังคม และแก่ประเทศชาติเป็นประการสำคัญไม่ใช่อวยพรให้มีอายุยืน แต่ไม่ทำอะไรที่เป็นคุณเป็นประโยชน์ ชีวิตของผู้มีความเพียรแม้เพียงขณะเดียวประเสริฐกว่าชีวิตของผู้เกียจคร้านมีชีวิตอยู่ถึงบ ๑๐๐ ปี ดังพระพุทธภาษิตว่า

โย จ วสฺสสตํ ชีเว กุสีโต หีนวีริโย
เอกาหํ ชีวิตํ เสยฺโย วิริยํ อารภโต ทฬฺหนฺติ

ผู้ใดเกียจคร้าน มีความเพียรเลว แม้จะมีชีวิตอยู่ถึงร้อยปี การมีชีวิตอยู่ของเขาไม่ประเสริฐ ส่วนบุคคลผู้มีความเพียรมั่นคง แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียวประเสริฐกว่า

คนเกียจคร้าน คือคนไม่ปรารถนาทำอะไรที่เป็นประโยชน์ตน ประโยชน์คนทั้งหลาย แม้ร่างกายมิได้เหน็ดเหนื่อย มิได้เจ็บป่วย แต่ก็ไม่ทำงาน เอาแต่กิน นอน เที่ยว และประกอบกรรมอันเป็นโทษต่าง ๆ เช่น ความเป็นนักเลงต่าง ๆ อาทิ นักเลงหญิง นักเลงสุรา นักเลงเล่นการพนัน เป็นต้น มีข้ออ้างในการไม่ทำงานมาก เช่น อ้างว่าหนาวนัก ร้อนนัก ยังเช้า

อยู่ เย็นมากแล้ว คนอื่นไม่เห็นใครทำ เราจะทำทำไม หรืออ้างว่าไม่มีอะไรจะทำ

ความจริง สิ่งที่จะต้องทำนั้นมีอยู่เสมอ ตายแล้วเกิดอีกสักกี่ชาติก็ทำไม่หมด นอกจากจะไม่อยากทำเท่านั้น แล้วเที่ยวอ้างนั่นอ้างนี่ ความรู้ที่มีอยู่ในโลกเรียนอีกสักกี่ชาติก็ไม่หมด

เมื่อป่วยน้อยก็กลัวว่า หากทำงานเข้าก็จะป่วยมาก จึงไม่ทำ เมื่อป่วยมากเข้าก็ยิ่งเป็นข้ออ้างได้สมใจ หายป่วยแล้วก็ไม่ทำงาน เกรงว่าโรคจะกลับมาอีก

ตรงกันข้ามกับคนมีความเพียร เมื่อป่วยน้อยก็รีบทำงานตามกำลังของตน เพราะคิดว่าหากป่วยมากจะไม่ได้ทำ เมื่อหายป่วยแล้วก็รีบทำงานตามกำลังของตน เพราะเกรงว่า หากโรคกลับมาอีกจะไม่ได้ทำ

เมื่อยังเช้าอยู่ก็รีบทำงาน เพราะจะได้ผลงานมาก เย็นแล้วก็รีบทำงาน กลัวจะค่ำเสียก่อน ทำไม่ทัน คนมีความเพียรย่อมไม่ผลัดวันประกันพรุ่ง นึกอยู่เสมอว่า “ความเพียรควรทำวันนี้ทีเดียว ใครจักรู้ได้ว่าความตายจักมีในพรุ่งนี้หรือไม่”

แต่คนเกียจคร้าน พอนึกถึงความตาย ก็มืออ่อนเท้าอ่อน ไม่ปรารถนาทำอะไร เพราะกลัวเหนื่อยแรงเปล่า ไม่กี่วันจะตายอยู่แล้ว ทำไปทำไม หาความสุขจากความเกียจคร้านดีกว่า

เมื่อถึงเวลาที่จะต้องทำความเพียรเข้าบ้าง ก็ทำอย่างย่อหย่อนเต็มที ที่ท่านเรียกว่า หีนวิริโย - มีความเพียรเลว เมื่อเหตุย่อหย่อนก็หวังผลมากไม่ได้ เมื่อได้ผลน้อย คนเกียจคร้านก็ตีโพยตีพายว่าทำแล้วไม่เห็นได้ผลอะไร หาเรื่องไม่ทำต่อไปอีก

ส่วนคนมีความเพียรดี เมื่อทำอะไรลงไปแล้วยังไม่ได้ผลก็รอคอย เมื่อได้ผลน้อยไม่สมใจก็คิดว่าเหตุที่ทำน้อยไป ไม่พอแก่ผลที่หวัง ก็เร่ง

ทำเหตุเพิ่มเติมเพื่อให้มีกำลังพอในการบันดาลผลที่ต้องการ

คนเกียจคร้าน หาความสุขจากความเกียจคร้าน ก็หาได้เหมือนกัน แต่เป็นความสุขที่เจือด้วยพิษภัย ไม่มีผลอะไรเหลือไว้ให้ชื่นใจในภายหลัง มีแต่นึกขึ้นแล้วต้องเสียใจบ่นเพ้อว่า "ถ้าไม่มัวเกียจคร้านอยู่ป่านนี้คงเป็นอย่างนั้นแล้ว เพื่อนรุ่นเดียวกันเขาไปกันไกลลิบ..." ดังนี้เป็นต้น

คนมีความเพียร ชอบแสวงหาความสุขจากการทำงาน เห็นงานเป็นเทพบุตร เทพธิดา เป็นพระเจ้าที่จะอำนวยสวัสดิมงคลให้แก่ตน ต้องการผลอย่างใดก็พยายามทำเหตุอย่างนั้นด้วยกำลังเรี่ยวแรงความสามารถทุกด้าน ความสุขจากความเพียรชอบเป็นความสุขที่ไม่เจือด้วยโทษ มีผลทั้งทางจิตใจและทางสังคม ไม่กินแหนงตนเองเมื่อระลึกถึง หน้าที่ของเราคือความเพียร ส่วนการให้ผลนั้นเป็นหน้าที่ของเหตุที่เราทำ - เราแบ่งหน้าที่กันแล้ว ถ้าใจแอบไปหาผลบ่อยๆ จะทำงานไม่ได้ เมื่อเป็นดังนั้นเหตุก็จะเสีย ผลก็จะไม่ได้เต็มเม็ดเต็มหน่วย ที่สำคัญยิ่งคือจะทำให้ใจกระวนกระวายอยู่เสมอ

คนจะทำความเพียรได้สม่ำเสมอ (วิริยารัมภะ) ก็ต่อเมื่อมีศรัทธาความเชื่อและมีญาณความรู้ที่ว่าต้องมีความเชื่อนั้น คือเชื่อมั่นว่าความเพียรที่ทำแล้วไม่ไร้ผล จะต้องได้ผลอย่างแน่นอน เร็วหรือช้าเท่านั้น อนึ่งไม่ควรต้องการผลเพื่อตนอย่างเดียว หากว่าผลแห่งความเพียรของเราไปตกอยู่ที่คนอื่นหรือแก่สังคม ก็ควรพอใจ ผลอย่างนั้นจะยั่งยืนกว่าผลที่ตกอยู่แก่เราเป็นส่วนตัวเสียอีก ที่ว่าต้องมีญาณหรือความรู้นั้น คือมีปัญญาตรวจตราโดยรอบคอบ หยั่งลงลึกและกว้างว่า ควรทำความเพียรพยายามในเรื่องใด จึงจะมีผลดี เหมาะแก่ความปรารถนาของตน ขยายความว่าทำความเพียรถูกเรื่อง ถูกกาละเทศะ ไม่เป็นทำนองรีดนมวัวจากเขาโค คั้นน้ำมันจากเมล็ดทราย หว่านพืชบนหิน แต่รีดน้ำนมโคจากแม่โคนม

คั้นน้ำมันจากเมล็ดพืชที่มีน้ำมัน และหว่านพืชดีในนาดี เมื่อมีองค์ประกอบพร้อมบริบูรณ์ และองค์อันเป็นหลักสมบูรณ์ตามลักษณะของมัน เมื่อกาลเวลาเหมาะ ผลย่อมงอกงามเต็มที่ ให้ความชื่นชูใจแก่เราผู้ทำ

บุคคลผู้มีชีวิตอยู่อย่างเกียจคร้าน เป็นการทำชีวิตให้เป็นหมัน เป็นภาระแก่สังคม ความตายดีกว่าชีวิตเช่นนั้น ส่วนผู้มีความเพียรแม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้เกียจคร้านอยู่ถึงร้อยปี

จอมพล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ทรงประกอบด้วยพระอุตสาหะวิริยภาพอย่างเอกอุในการทำราชการงานของแผ่นดิน โดยมิได้ทรงคำนึงถึงความสุขส่วนพระองค์ ไม่ทรงอาลัยในชีวิต แม้จะถูกพระโรคเบียดเบียนพระวรกาย มีความเพียรมั่น พบอุปสรรคก็ไม่ท้อถอย เมื่อเห็นว่าทิศทางนั้นถูกต้องแล้ว ก็บากบั่นอย่างมั่นคง ช่วยจรรโลงกองทัพของชาติไทยให้เจริญพัฒนาสถาพร ทรงวางรากฐานแห่งกองทัพไทยไว้อย่างดียิ่ง ทรงพระปรีชาสามารถในการทหารมาก การทหารไทยทุกวันนี้มีระเบียบแบบแผนเป็นที่เชิดหน้าชูตาของชาติไทย ก็ได้อาศัยพระปรีชาญาณอันกว้างขวางของพระองค์ท่านได้ทรงวางรากฐานไว้อย่างมั่นคงมาแต่เดิม ทุกวันนี้ โรงทหารจังหวัดนครสวรรค์ ได้รับพระราชทานนามว่า “ค่ายจิรประวัติ” เป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติคุณถึงพระองค์ พระนาม จิรประวัติ ซึ่งแปลว่า พระประวัติอันมีพระเดชานุภาพยืนนานนั้น จักได้ตราติดอยู่ในวงการทหารไทยและแผ่นดินไทยอยู่ชั่วกาลนิรันดร

ขออำนาจกุศลทักษิณานุปทานที่ราชสกุลจิรประวัติ พร้อมด้วยประยูรญาติร่วมบำเพ็ญอุทิศถวายสนองพระเดชพระคุณทั้งนี้ จงเป็นบุญนิธิอำนวยหิตสุขสมบัติพิพัฒนมงคลอิฏฐวิบุลมนุญผล แด่จอมพล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ตามฐานนิยมสมประสงค์ทุกประการ รับประทานแสดงพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณเพิ่มพูนปัญญาบารมี ยุติ ด้วยประการฉะนี้

พระธรรมเทศนากิตติกถา
ในการบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานอุทิศ
ดร.สมุทร มงคลกิติ มวม. ปช.
ณ พระอุโบสถ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
วันพุธที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๕ เวลา ๙.๓๐ น.
พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม แสดง

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
ธมฺเม ฐิตํ น วิชหาติ กิตฺตีติ ฯ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา กิตติกถา พรรณนาคำสอนทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยเรื่องเกียรติย่อมไม่ละทิ้งผู้ตั้งอยู่ในธรรม ฉลองศรัทธาปสาทคุณ เพิ่มพูนปัญญาบารมี อนุโมทนาในกุศลพิธีทักษิณานุปทาน ซึ่งคุณหญิงสุจิตรา มงคลกิติและเครือญาติสนิทมิตรสหาย ผู้มีความเคารพนับถือ ได้บำเพ็ญอุทิศแด่ ดร.สมุทร มงคลกิติ ผู้ถึงอนิจกรรมมาครบ ๔ ปีในวันนี้

ดร.สมุทร มงคลกิติ เป็นสามีคู่ชีวิตที่ดี เอาใจใส่ต่อทุกข์สุขของคุณหญิงอย่างสม่ำเสมอ เสมอต้นเสมอปลายเป็นธุระดูแลอยู่ข้าง ๆ ตลอดเวลา ครอบครัวได้รับความอบอุ่นอย่างดี เพราะความรักและจิตใจที่ท่านมอบให้ ดร.สมุทรและคุณหญิง เป็นผู้บำเพ็ญประโยชน์แก่สังคมเอื้อเฟื้อเกื้อกูล สนับสนุนช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสอยู่เสมอ ในแต่ละปีจะนำทรัพย์สิ่งของเครื่องกีฬาและอุปกรณ์เครื่องใช้ในการศึกษาไปมอบให้เด็กนักเรียนผู้ขาดแคลนในชนบท และมักไปทำบุญตามวัดต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และ

ต่างจังหวัด เสมอมามิได้ขาด

ดร.สมุทร มงคลกิติ เป็นผู้เอาการเอางาน โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับการเกษตร การทำมาหากินของชาวบ้าน เรื่องพืชพันธุ์ธัญญาหาร การปลูกพืชเศรษฐกิจ การดูแลและการตลาดเมื่อมาเป็นรัฐมนตรีช่วยกระทรวงเกษตร ท่านมีประสบการณ์ มีความคิด มีแผนงานในการพัฒนาประเทศ ผลักดันโครงการต่าง ๆ ช่วยแก้ไขปัญหาบ้านเมือง ทำอย่างไรจะช่วยให้ประชาชนอยู่ดีกินดี ทำอย่างไรจะช่วยการตลาดสินค้าเกษตร ทำอย่างไรจะช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้ใช้แรงงาน ให้เขามีสถานสภาพดีขึ้น และทำอย่างไรจะลดช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน

ท่านมีความรู้ทางด้านกีฏวิทยาอย่างกว้างขวางลึกซึ้ง มีความตั้งใจในการใช้ความรู้ประสบการณ์ ปฏิบัติงานหน้าที่เพื่อประโยชน์ของเกษตรกร หวังให้เขามีโอกาสเพิ่มผลิตผลทางการเกษตรมากขึ้น ริเริ่มจัดตั้งสหกรณ์ผลิตผักอนามัยทั่วประเทศ ส่งเสริมให้มีการผลิตเพื่อให้ประชาชนได้บริโภคผักปลอดสารพิษ ได้ร่วมจัดตั้งสหกรณ์ต่าง ๆ และโครงการด้านพัฒนาการเกษตรมาก

ดร.สมุทร ได้ประกอบด้วยคุณอันยิ่งใหญ่ เป็นที่ซาบซึ้งตรึงใจแก่ผู้ที่ได้รู้ได้เห็นใกล้ชิดดำเนินชีวิตที่มีคุณค่า บำเพ็ญประโยชน์ตนและผู้อื่น ควรแก่การยกย่องสรรเสริญเพียงใด ดังคำไว้อาลัยที่มีต่อท่านว่า “ชีวิตของดร.สมุทร มงคลกิติ เป็นชีวิตที่มีเกียรติประวัติและความสำเร็จอันดีงามบนพื้นฐานของคุณสมบัติทางคุณธรรมและจริยธรรม ทางด้านการศึกษา ได้รับความสำเร็จสูงสุดชั้นปริญญาเอกสาขาแมลงศัตรูพืช ทางด้านชีวิตการงาน นับว่าเป็นผู้ที่สามารถประยุกต์ความรู้ทางด้านวิชาการและการค้นคว้าวิจัยให้บังเกิดคุณประโยชน์สูงยิ่งแก่การเกษตรและสหกรณ์ โดยเฉพาะในช่วงชีวิตที่ก้าวสู่เส้นทางการเมืองในตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยการกระทรวง

เกษตรและสหกรณ์ ได้ปฏิบัติภารกิจ ดำเนินนโยบาย ตลอดจนริเริ่มโครงการที่เป็นคุณประโยชน์ยิ่งแก่สังคมเป็นอเนกประการ แม้กล่าวโดยสรุปภาพชีวิตเท่าที่ประมวลมานี้ย่อมเพียงพอที่จะสะท้อนให้เห็นถึงคุณูปการมากหลาย ที่ ดร.สมุทร มงคลกิติ ได้บำเพ็ญตลอดเวลาที่ชีวิตยังดำรงอยู่"

จากเด็กต่างจังหวัด เมืองเพชรบูรณ์ สู้อุตสาหะพยายามดั้นด้นมาศึกษาต่อในเมืองหลวง รับราชการสังกัดกรมวิชาการเกษตร เป็นอาจารย์พิเศษสาขากีฏวิทยาในมหาวิทยาลัยได้รับทุนไปศึกษาต่อที่สหรัฐอเมริกาจนจบปริญญาเอก กลับมารับราชการอีกระยะหนึ่ง เป็นนักการเมืองที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มีเกียรติประวัติยังคงปรากฏอยู่ในวงการเกษตรและในวงการอื่น ๆ รวมทั้งวงการธุรกิจ เพราะอาศัยความพยายามไม่หยุดยั้ง ความเจียมตน สอนใจตนเอง ความเป็นตัวของตัวเอง บวกกับความสุภาพอ่อนน้อมถ่อมตน และการได้รับอบรมดี จึงเจริญรุ่งเรืองด้วยลาภเกียรติยศ เงินทอง หลักฐานบ้านช่อง สถานะทางสังคม ชีวิตการแต่งงานที่อบอุ่น

น้ำย่อมไหลลงสู่ที่ลุ่มเสมอ ทำนองเดียวกับทรัพย์ย่อมหลั่งไหลไปสู่ผู้มีความเพียรประกอบการงานเหมาะสมแก่กาลสมัย เกียรติย่อมหลั่งล้นไปสู่ผู้ประกอบกรรมดี ทักษิณาทานย่อมมีผลไพบูลย์เมื่อมอบให้แก่ผู้มีศีลดี มีธรรมงาม ความสุขใจย่อมไปขังรวมอยู่ที่บุคคลผู้ประพฤติธรรมมีใจสะอาด

จากชีวิตและผลงานของ ดร.สมุทร มงคลกิติ เราจะได้เห็นตัวอย่างของคนดี พื้นเพเดิมอยู่ต่างจังหวัด บางคนมีมันสมองดี มีขีดแห่งความสามารถสูง ได้ศึกษาเล่าเรียนจนจบการศึกษาระดับสูง เป็นประโยชน์แก่สังคมประเทศชาติ อย่างน่าชื่นชม เป็นแบบอย่างของคนดี ซึ่งได้ทำความดี

หรือสิ่งอันดีงามไว้ให้กับประเทศชาติของเขา เกียรติของคนดีนั้นแผ่กระจายแพร่สะพัดไปทั่ว แม้กาลเวลาจะล่วงเลยไปนานเท่าใด ก็ยังมีคนยอมรับ ยังมีคนระลึกถึง หากชีพดับสลายแต่เกียรติคุณของท่านจะต้องแผ่ไพศาล สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ธมฺเม ฐิตํ น วิชหาติ กิตฺติ เกียรติย่อมไม่ละผู้ตั้งอยู่ในธรรม คนทำงานที่เป็นประโยชน์ย่อมได้รับเกียรติยศความเคารพนับถือ

เกียรติยศ หมายถึงความเป็นคนมีชื่อเสียง แต่ชื่อเสียงที่นับว่าเป็นเกียรติหมายถึงชื่อเสียงที่เกิดจากความดีเท่านั้น เช่นเราทำประโยชน์อย่างยิ่งใหญ่ หรือมีคุณงามความดีมากเป็นที่นิยมนับถือของคนทั้งหลายทั่วไป แล้วมีผู้คนสร้องสรรเสริญ อย่างนี้เรียกว่า เป็นผู้มีเกียรติยศ - ยศคือคุณความดี ความมีเกียรติ ความเป็นผู้มีเกียรติคุณฟุ้งไปว่าเป็นคนมีประโยชน์ควรเคารพสักการะ

คนมีประโยชน์ คือคนมีค่า มีราคา มีความดี พอที่จะเป็นประโยชน์แก่คนอื่นได้ด้วย คือมีสมรรถภาพพอที่จะช่วยคนอื่นได้ ด้วยกำลังกาย กำลังความคิด กำลังปัญญา กำลังทรัพย์ เป็นต้น ทำสิ่งที่มีประโยชน์ บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่คนอื่น เรียกว่าเป็นคนที่มีคุณภาพดี คุณภาพดีประกอบด้วยคุณลักษณะ ๓ อย่าง คือ

๑. ความรู้ดี คือมีความรู้จริง ลึก และกว้าง ในแขนงวิชาของตน และมีความรู้รอบตัวบ้างพอสมควร แต่ต้องมีความรู้หลักไว้อย่างน้อยสักอย่างหนึ่ง

๒. มีความประพฤติดี ไม่เป็นที่รังเกียจของผู้อื่นในด้านความประพฤติ ทำตนเป็นที่เชื่อถือได้ ไม่เป็นคนโลเลสับปรับ ฯลฯ

๓. มีความสามารถดี สามารถในกิจอันเป็นหน้าที่ของตน ฝึกฝนอบรมตนให้ก้าวหน้าในด้านความสามารถ ไม่หยุดอยู่กับที่หรือถอยหลัง

เสื่อมโทรม ความสามารถเป็นสิ่งที่ฝึกกันได้ อย่าท้อแท้เสียตั้งแต่ยังไม่ได้ฝึกฝน คนมีความรู้เพราะเรียน มีความสามารถเพราะฝึกฝน

ความรู้ดี ประพฤติดี และสามารถดี ย่อมเชิดชูบุคคลให้สูงเด่นขึ้นทุกวัน ทุกปี

การพึ่งตนเองนั้น ควรให้พึ่งได้ใน ๓ ทาง คือ ๑. ทางทรัพย์สิน ๒. ทางการงานอันเป็นประโยชน์ และ ๓. ทางศีลธรรม เราจะสร้างชีวิตให้สูงด้วยอิสริยยศ ความเป็นใหญ่ในจิตใจตน สามารถบังคับใจ เอาชนะใจตนได้ ให้ใหญ่ด้วยบริวารยศ ความมีบริวารดี เพราะความมีน้ำใจของเรา ให้ขลังด้วยเกียรติยศ ความเป็นผู้มีเกียรติคุณฟุ้งไปว่าเป็นคนมีประโยชน์ควรเคารพสักการะ ทั้งหมดนี้ต้องค่อยทำค่อยไป

ดร.สมุทร มงคลกิติ มีเกียรติคุณฟุ้งไปมากกว่า บุคลิกดี นักวิชาการที่เก่งและกล้าหาญ นักวิจัยผู้เชี่ยวชาญ สร้างอนาคตด้วยการทำงานด้วยความบากบั่นพากเพียร ชื่อเสียงเกียรติยศที่ได้รับโดยวิธีการทำงานนั้นเป็นสิ่งบริสุทธิ์ ไม่เจือด้วยโทษ การงานที่ไม่มีโทษสร้างมงคลให้แก่ตนวงศ์สกุล ผู้ใกล้ชิด และเพื่อนร่วมงาน ท่านสร้างชีวิตให้พรั่งพร้อมด้วยทรัพย์ ยศ ไมตรี สูงด้วยอิสริยยศ (ความเป็นใหญ่ในจิตของตน) ใหญ่ด้วยบริวารยศ (มีบริวารเคารพนับถือเพราะมีน้ำใจ) งามด้วยเกียรติยศ (มีคุณงามความดี) เป็นเกียรติประวัติสวยงามยิ่ง สมชื่อสกุลของท่าน มงคลกิติ ผู้มีเกียรติคุณงาม ด้วยประการฉะนี้

พระธรรมเทศนาสจิตตปริโยทปนกถา
ในการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันมาฆบูชา
ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระบรมมหาราชวัง
๑๖ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๒๗
พระเมธาธรรมรส วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
รับพระราชทานถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนนฺติ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา สจิตตปริโยทปนกถา เรื่องการชำระใจให้ผ่องใสสะอาด ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี อนุรูปแก่พระราชกุศลราศีซึ่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐทรงบำเพ็ญในอภิลักขิตกาลมาฆปูรณมี วันสำคัญแห่งพระพุทธศาสนา อันเป็นนิพัทธจริยาทรงปฏิบัติเสมอมา ด้วยทรงมีพระราชศรัทธาปสาทะในพระรัตนตรัยตามวิสัยสัตบุรุษพุทธศาสนิก พระราชจริยาวัตรทั้งนี้ย่อมเป็นแบบอย่างอันดีโดยฐานะที่ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก ชื่อว่าได้ทรงปฏิบัตินำพสกนิกรพุทธศาสนิกชนทั้งปวงให้อนุวัตรตามพระราชจรรยาดำเนินตามปฏิปทาเข้าหาธรรมตามกาลสมัย แท้จริง เมื่อวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาอย่างเช่นวันมาฆปูรณมีนี้เวียนมาถึงเข้า พุทธศาสนิกทั้งคฤหัสถ์บรรพชิตได้นิยมประกอบพิธีบูชาเป็นการใหญ่ มีการบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนามากขึ้นเป็นพิเศษพิเศษกว่าวันธรรมสวนะปกติอื่น ๆ จึงเรียกว่ามาฆบูชา คือการบูชาพระ

รัตนตรัยในวันมาฆปุรณมีดิถีเพ็ญเดือน ๓

ความสำคัญของวันมาฆบูชา คือเป็นวันตรงกับจาตุรงคสันนิบาตในสมัยพุทธกาล คือเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ทรงแสดงธรรมสั่งสอนพระสาวกรุ่นแรก ๆ ให้บรรลุธรรม ทรงอุปสมบทให้เป็นพระภิกษุแล้วทรงส่งไปประกาศพระศาสนาในแคว้นต่าง ๆ และพระองค์ได้เสด็จไปทางอื่นต่างหาก ในกาลต่อมา พระสาวกเหล่านั้นได้จาริกมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ที่ประทับพระเวฬุวัน ใกล้กรุงราชคฤห์ นครหลวงแห่งแคว้นมคธ จึงเกิดมีการประชุมใหญ่ขึ้นเป็นประวัติการณ์ จำนวนพระสงฆ์เข้าประชุม ๑,๒๕๐ องค์ การประชุมนั้นเรียกจาตุรงคสันนิบาต เพราะประกอบด้วยองค์ ๔ คือ

๑. พระที่มาประชุมเป็นพระอรหันต์ล้วน คือเป็นผู้สิ้นกิเลสแล้วและแตกฉานในปฏิสัมภิทาทั้งสิ้น

๒. พระเหล่านั้นต่างเป็นเอหิภิกขุ คือพระที่พระพุทธเจ้าทรงอุปสมบทให้

๓. พระเหล่านั้นมาเอง ต่างองค์ต่างมา มิได้มีการนัดหมาย

๔. วันนั้นเป็นวันเพ็ญพระจันทร์เสวยมาฆฤกษ์

การประชุมประกอบด้วยองค์ ๔ ประการนี้นับเป็นมหัศจรรย์ยิ่ง พระพุทธเจ้าทรงเห็นเป็นสำคัญควรประดิษฐานพระพุทธศาสนา วางหลักปฏิบัติในการประกาศพระศาสนา จึงได้ตรัสเทศนาพระโอวาทปาติโมกข์ในที่ประชุมสงฆ์นั้น คือทรงย่อคำสอนลงแสดงเป็นหลักศาสนา นับว่าเป็นครั้งแรกและครั้งเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศหลักการแห่งพระพุทธศาสนา อันเป็นแม่บทแห่งพระธรรมคำสั่งสอนในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก

โอวาทปาติโมกข์ พระปาติโมกข์ที่เป็นโอวาท หรือคำสั่งสอนนั้นประมวลพระพุทธศาสนาด้วยข้อความเพียง ๓ พระคาถากึ่ง

พระคาถาแรก แสดงขันติธรรม ความอดกลั้นเป็นตบะที่จะเผาผลาญบาปอย่างยิ่ง แล้วแสดงอุดมการณ์หรือจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาอันได้แก่พระนิพพานว่าเป็นธรรมยอดเยี่ยม และได้แสดงลักษณะของผู้ที่ได้นามว่า บรรพชิต นักบวช และสมณะผู้สงบ จะต้องไม่ทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่น

พระคาถาที่สอง ประมวลคำสอนที่ย่อที่สุดและได้ความที่สุด คือห้ามทำชั่วทุกอย่างทำความดี และชำระจิตใจของตนให้ผ่องแผ้ว ข้อปฏิบัติทั้งสามนี้เป็นการสรุปคำสอนในพระพุทธศาสนาไว้ทั้งหมดได้อย่างรัดกุม

พระคาถาที่สาม ประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าที่นักการพระศาสนา นักเผยแผ่พึงสังวรปฏิบัติตาม คือ ไม่ว่าร้ายเขา ๑ ไม่ทำร้ายเขา ๑ สำรวมอยู่ในพระปาติโมกข์ คืออยู่ในศีลสิกขา รักษาตัว ระวังกิริยามารยาทให้ดี ๑ รู้จักประมาณในการกิน ไม่เห็นแก่ปากแก่ท้อง ๑ เสพอาศัยที่นั่งที่นอนอันสงัด ๑ บำเพ็ญเพียรทางอธิจิต คือหมั่นทำสมาธิ ๑ หกอย่างนี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าพระพุทธเจ้าพระองค์ไหนย่อมทรงสอนอย่างนี้ทั้งนั้น

พระโอวาทปาติโมกข์คาถามีใจความโดยย่อ ด้วยประการฉะนี้

ในพระธรรมเทศนานี้ จักรับพระราชทานถวายวิสัชนาเฉพาะธรรมะในพระคาถาที่สอง ข้อสาม ตามพระบาลีว่า สจิตฺตปริโยทปนํ การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว เอตํ พุทฺธาน สาสนํ นี้เป็นพระพุทธศาสนา คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

การทำจิตใจให้ผ่องแผ้วนั้น กล่าวโดยรวบยอด คือทำกิเลสเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตมีความโลภ ความโกรธ ความหลงเป็นต้นให้หมดไปไม่ให้เกิดมีขึ้นได้ หลักข้อนี้สำคัญ เป็นส่วนสนับสนุนหลักการไม่ทำความชั่วทำแต่ความดี อนึ่ง แม้เว้นความชั่วทำความดีแล้ว ถ้าไม่ชำระจิตใจให้

ผ่องแผ้ว ก็เว้นชั่วทำความดีไม่ได้ตลอด เพราะยังมิได้ปรับปรุงจิตใจซึ่งเป็นต้นเค้าอย่างสำคัญที่จะให้เว้นชั่ว และทำดีได้อย่างแท้จริง การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้วนั้น หมายความตั้งแต่อย่างต่ำจนถึงอย่างสูงที่สุด คือทำกิเลสเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต มีความโลภ โกรธ หลงเป็นต้นให้หมดไป ย่อมอำนวยผลให้เป็นผู้มีใจสูงสะอาด สว่าง บริสุทธิ์ สงบ ประณีต เยือกเย็น มีสุขภาพจิตดี อิสระปลอดโปร่ง เป็นลักษณะของความสุขใจ สิ่งที่พึงปรารถนาอย่างยิ่งในชีวิตมนุษย์

ในตัวเราคนหนึ่ง ๆ นั้น มีธรรมชาติอยู่อย่างหนึ่งคือจิตหรือใจก็เรียก จิตเป็นผู้คิดผู้นึกเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมทั้งทางกาย วาจา และทางใจ เช่นคิดจะพูด คิดจะทำ แล้วก็สั่งอวัยวะภายนอกทำสิ่งนั้นต่อไป งานของจิตเป็นอย่างนี้ตลอดเวลาที่เราตื่นอยู่ ว่าด้วยสภาพจิต ตามปกติจิตเป็นสิ่งบริสุทธิ์ จิตเป็นธรรมชาติผ่องใส ปกติภาพของจิตคือความสะอาดผ่องแผ้ว ที่เรียกว่าจิตประภัสสร เหมือนน้ำโดยปกติไม่มีสี ไม่มีกลิ่น แต่ที่มีสีมีกลิ่นก็เพราะวัตถุอย่างอื่นผสมลงไปในน้ำ อีกนัยหนึ่ง ธรรมชาติดั้งเดิมของจิตผุดผ่องบริสุทธิ์เหมือนเนื้อผ้าขาว แต่เศร้าหมองเพราะฝุ่นธุลีคือกิเลสต่าง ๆ ที่จิตเข้าไปรับรู้หรือเรียกว่าเสวยอารมณ์ ที่ทำให้จิตเกิดรักก็มี เกลียดก็มี ลุ่มหลงก็มีจิตเกิดโลภอยากได้สิ่งที่ชอบ โกรธแค้นขุ่นเคืองสิ่งที่เกลียด งุนงงหลงใหลในสิ่งที่ทำให้ลุ่มหลง ตัวกิเลสนั้นเองเป็นตัวการที่เมื่อเกิดขึ้นกับจิต หรือเกิดขึ้นในจิตแล้ว ย่อมทำจิตให้เศร้าหมองขุ่นมัวของไปเสียปกติภาพของตน และเป็นต้นเค้าเง่ามูล หรือเป็นรากฐานของความชั่วทุกชนิด โน้มเอียง ไปในทางทุจริตนานาประการ พระพุทธองค์ตรัสเตือนชาวกาลามะ ดังที่ปรากฏในเกสปุตตสูตรใจความว่า ความโลภ ความโกรธ ความหลง เมื่อเกิดขึ้นภายในจิตของคนแล้ว เกิดขึ้นเพื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เลย คือเขาย่อมว่าฆ่าสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง ประพฤติผิดในกาม

บ้าง พูดเท็จบ้าง อันชี้ให้เห็นว่า บาปอกุศลความชั่วต่าง ๆ ที่มนุษย์ทำลงไปก็เพราะกิเลสทั้งสิ้น จึงควรที่เราทั้งหลายพึงรักษาคุ้มครองจิตใจของเราให้สะอาดผุดผ่องอยู่เสมอ ไม่ปล่อยให้กิเลสครอบงำตกเป็นทาส ทำตามคำสั่ง บังคับบัญชาของกิเลสทั้งหลาย

การทำใจให้สะอาดผ่องแผ้วเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งของชีวิตประจำวัน จิตที่เศร้าหมองหรือผ่องแผ้วเป็นสาเหตุโดยตรงของการทำชั่วและทำดี คนใจดีผุดผ่องก็มองเห็นทางที่จะทำดีได้มาก ส่วนคนใจชั่วเศร้าหมองสกปรกก็มองเห็นแต่ทางที่จะทำความชั่วเช่นกัน ฉะนั้น การทำจิตให้ผ่องแผ้วไม่ปล่อยให้กิเลสมาบัญชานี้เท่ากับเป็นการรักษาปกติภาพของจิตไว้ และเป็นการทำจิตที่ถูกกิเลสครอบงำแล้วให้กลับมาเป็นจิตปกติผ่องใสเหมือนเดิมจึงเป็นทั้งวิธีป้องกันและรักษาสุขภาพทางจิตของคน

วิธีทำใจให้ผ่องแผ้วมีหลายระดับ แบบธรรมดาสามัญทำได้ง่ายสำหรับคนทั่วไปอย่างเช่นเพื่อให้ใจผ่องแผ้วไม่เกิดกิเลส ควรปฏิบัติดังนี้ คือมีอารมณ์ขัน มองเรื่องที่เกิดขึ้นกับตนในแง่ขันเสียเรื่องใหญ่ก็กลายเป็นเรื่องเล็ก เรื่องเล็กก็จะกลายเป็นไม่เป็นเรื่อง ยิ่งสร้างอารมณ์ขันได้มาก กิเลสไม่เกิด ชีวิตก็สดชื่นมาก อีกอย่างคือให้อภัย-การให้อภัยต่อความผิดพลาดบกพร่องของคนอื่นที่มีต่อเรา อภัยในความเฉยเมย ในความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของคนอื่น ปล่อยไปเสียทำไม่รู้ไม่เห็น จิตใจของเราจะสบายขึ้น การให้อภัยเป็นคุณธรรมอย่างหนึ่งในมนุษย์ คนส่วนมากเมื่อจะทำทานก็มักนึกถึงวัตถุทาน คือการให้วัตถุสิ่งของ แต่ใครมาล่วงเกินอะไรไม่ได้ ไม่มีการให้อภัยในความผิดพลาดของผู้อื่นเลย ความจริง ควรให้อภัยทานเสียบ้างด้วยเห็นว่ามนุษย์ธรรมดาย่อมมีการผิดพลาดบ้าง แล้วจะเห็นว่าจิตใจสบายขึ้น ประณีตขึ้น สูงขึ้น

อีกวิธีคือ ต้อนรับสิ่งที่หนีไม่พ้นด้วยอาการสงบ ได้แก่ความพอใจ ยอมรับเหตุการณ์ที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ยอมรับมันไว้ในฐานะเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ทำให้หายทุกข์และเกิดความสุขได้ อีกอย่างการเล็งเห็นคุณและโทษของสิ่งที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้อง จะช่วยให้เราไม่ติดหลงใหลในสิ่งต่าง ๆ อันจะมาเป็นเครื่องทำลายความสุขทางใจ เพราะสิ่งหรืออารมณ์เหล่านั้นจะมาทำให้ใจสั่นสะเทือนไปตามอยู่เสมอ เหมือนน้ำที่ถูกรบกวนด้วยลมหรือด้วยวัตถุที่บุคคลโยนลงไป เมื่อละความไม่พอใจและความพอใจเสียได้เพราะพิจารณาด้านคุณและด้านโทษของสิ่งต่าง ๆ อยู่เนือง ๆ รู้เท่าทันความเป็นจริง วางใจเป็นกลาง ย่อมเป็นอิสระ เป็นสุขที่ละเอียด ประณีต

ต่อไปก็วิธีปล่อยวาง ไม่ยึดมั่นถือมั่นซึ่งทำได้ยาก ต้องอาศัยความฝึกจิตอยู่เสมอ จนคุ้นกับการปล่อยวาง เมื่อคุ้นแล้วก็เป็นของทำได้ง่าย ที่จริงการปล่อยวางหรือความไม่ยึดมั่นถือมันนี่ เป็นหัวข้อสำคัญที่สุดในการทำใจให้ผ่องใส ความยึดมั่นถือมั่นเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์อย่างไร ความไม่ยึดมั่นเป็นบ่อเกิดแห่งความไม่ทุกข์อย่างนั้น เมื่อไม่มีทุกข์จิตใจก็ผ่องใสชื่นบาน ความผ่องแผ้วชื่นบานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับความสุข ความยึดมั่นท่านเรียกว่าอุปาทาน ความไม่ยึดมั่นเรียกว่าอนุปาทาน อุปาทานนี้สำคัญนัก เริ่มตั้งแต่กามุปาทาน ยึดมั่นในกาม กามคือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าใคร่น่าปรารถนา ลงท้ายด้วยอัตตาวาทุปาทาน ยึดมั่นในตัวตน คือความยึดมั่นว่า นี่ตัวเรา เป็นเรา เป็นตัวตนของเรา เอาจริงเอาจังกับสังขารร่างกายเกินไป ซึ่งเมื่อว่าโดยหลักปรมัตถ์แล้ว ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา แสดงให้เห็นเหตุและผลบริสุทธิ์ การที่เราต้องดีใจ เสียใจเศร้าโศก ก็เพราะไปยึดมั่นเข้าเองว่า นั่นเป็นเรา เป็นของเรา

อุปาทาน ความยึดมั่นมีความสัมพันธ์กับตัวเราอันเป็นเหตุให้กระทบกระเทือน ไปยึดมั่นสิ่งใดไว้ว่าเป็นเราหรือเป็นของเรา เมื่อมีอะไรมา

กระทบสิ่งนั้น ก็ย่อมกระเทือนมาถึงเราด้วย เหมือนคนเอาวัตถุหลาย ๆ อย่างมาผูกไว้กับตัวด้วยเชือกยาว เมื่อใครมากระตุกปลายเชือกซึ่งผูกสิ่งนั้นอยู่ ย่อมกระเทือนมาถึงผู้นั้นทันที เพราะปลายเชือกข้างหนึ่งผูกติดกับตัวเขา อย่างน้อยเขาก็พอรู้สึกได้ แต่พอปล่อยเชือกเล้ว ถึงใครจะมาทำวัตถุนั้น ๆ กระเทือนปานใด ก็หากระทบกระเทือนมาถึงบุคคลผู้นั้นไม่ การปล่อยวางก็เป็นอย่างนั้น ทำให้จิตไม่กระเทือน

โลกุตตรชน ได้มองเห็นด้วยปัญญาอันชอบว่า โลกนี้ไม่มีอะไรควรยึดมั่นถือมั่น สิ่งใดที่บุคคลเข้าไปยึดมั่นถือมั่น สิ่งนั้นก่อให้เกิดความทุกข์เสียทุกครั้งไป เพราะมนสิการอันแยบยลเช่นนี้จึงสละคืนสิ่งที่เคยยึดมั่นว่าเป็นของเรา คลายความยึดมั่น ไม่มีอาลัย วางใจอยู่ในอุเบกขาญาณ มีสติสัมปชัญญะ บริสุทธิ์ สงบ อิสระ ความไม่ยึดมั่นย่อมอำนวยผลให้ไม่มีทุกข์ ซึ่งเป็นยอดปรารถนาของมนุษย์และสัตว์โลกทั้งมวล การปล่อยวางความยึดมั่นเสียนับเป็นยาอันประเสริฐสำหรับบำบัดความทุกข์ร้อนของใจ และเป็นที่พักพิงอันปะเสริฐของใจ สมดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “อกิญฺจนํ อนาทานํ เอตํ ทีปํ อนาปรํ ความไม่กังวลไม่ยึดมั่นนั้นแหละ คือที่พึ่งอันประเสริฐ หาใช่สิ่งอื่นไม่”

การทำสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐานก็เป็นทางสำคัญอย่างหนึ่งในการบรรลุถึงความผ่องใสแห่งจิต เพราะเป็นวิธีอบรมจิตใจให้บริสุทธ์ สว่าง สมถะนั้นเป็นวิธีทำให้ดวงจิตสงบ วิปัสสนาเป็นวิธีทำให้ดวงจิตสว่าง การทำจิตให้สงบโดยวิธีสมาธิหรือสมถภาวนานี้ หมายถึงการผูกจิตไว้กับอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่นิยมทำกันมากก็คืออานาปานสติ การกำหนดลมหายใจเข้าออกเมื่อจิตจับอารมณ์ดีแล้ว ไม่ฟุ้งซ่านวอกแวกไปในเรื่องอื่น ความสงบสุขก็เกิดขึ้น จิตได้รับการพักผ่อนและสุขสำราญ มีความเป็นตัวเอง การที่จิตของคนฟุ้งซ่านท่องเที่ยวไปก็เพื่อแสวงหา

ความสุข เมื่อได้รับความสุขด้วยอารมณ์ของสมาธิแล้ว มีความพอใจอยู่ในอารมณ์ของสมาธินั้นย่อมสงบนิ่งอยู่ได้

ส่วนการทำจิตให้สงบโดยวิปัสสนานั้น วิปัสสนาก็มีหลายวิธี แต่หลักสำคัญคือการควบคุมจิตอยู่กับอารมณ์ปัจจุบัน เช่น การยืน เดิน นั่ง นอน ก็ให้มีสติสัมปชัญญะอยู่กับอิริยาบถนั้น คือมีสติสัมปชัญญะควบคุมอยู่ทุกขณะ อย่าให้เผลอได้ มีสติอยู่กับอาการนั้น ๆ ทำอย่างใด ต้องมีสติสัมปชัญญะอยู่ในเรื่องนั้น ไม่ให้จิตคิดถึงเรื่องอื่น ไม่ให้อารมณ์ภายนอกแทรกแซงเข้ามา

อนึ่ง วิปัสสนา หรือการยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนานั้น คือการพิจารณาอารมณ์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นอารมณ์ภายนอกและอารมณ์ภายใน ให้เห็นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ อนัตตา วิปัสสนาโดยนัยนี้ ท่านหมายถึงญาณเครื่องกำหนดสังขาร ต้องยกสังขารขึ้นสู่ไตรลักษณ์เสมอ คือกำหนดรู้ลักษณะทั่วไปสามอย่างของสังขารทั้งปวง มีความเห็นถูกต้องตามเป็นจริง เมื่อได้เห็นไตรลักษณ์แจ่มแจ้ง วิปัสสนาปัญญาก็เกิดขึ้นเป็นเครื่องมือตัดกิเลสได้ เรียกว่าใช้ปัญญาอบรมจิตให้รู้เท่าทันกิเลสทั้งหลาย แม้ทำวิปัสสนาจุดมุ่งหมายพุ่งไปสู่ปัญญาก็จริง แต่ย่อมผ่านภาวะความสงบแห่งจิตไปด้วยสงบพอที่จะใช้ปัญญาได้ถนัด ถ้าจิตยังฟุ้งซ่านเหมือนน้ำกระเพื่อมอยู่แม้เราจะมีจักษุดีก็ไม่อาจมองเห็นอะไรที่อยู่ใต้น้ำได้ ต่อเมื่อน้ำสงบนิ่ง ผู้มีจักษุดีจึงมองเห็นวัตถุที่อยู่ใต้น้ำอย่างถนัดชัดเจน ท่านกล่าวว่าทำสมถะเพื่อให้ละราคะ ทำวิปัสสนาให้มีปัญญาเพื่อละอวิชชา สมถะและวิปัสสนาจึงเป็นการฝึกฝนอบรมจิตให้เป็นสมาธิ ให้มีพลังในการกำจัดกิเลสเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต และเกิดความรู้แจ่มแจ้งใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผลให้มีความรู้ความเข้าใจในทางที่ถูกต้องมากขึ้นโดยลำดับจนสามารถรู้แจ้งเห็นจริงด้วยปัญญาของตนเองได้ การทำสมาธิและการทำวิปัสสนาเป็นวิธี

บริหารจิตที่ดีที่สุดเพื่อสุขภาพของจิต ช่วยส่งเสริมสุขภาพของจิตดีมั่นคง ท่านผู้ปฏิบัติธรรมในสมาธิและวิปัสสนา ขัดเกลาตนเองให้ปราศจากกิเลส หมู่คณะใดมากด้วยผู้มีใจผ่องใสสะอาด บริสุทธิ์ปลอดโปร่งผ่องแผ้ว ปราศจากความริษยาอาฆาตเบียดเบียนกันและกัน มีแต่ความเมตตากรุณาต่อกัน หมู่คณะนั้นย่อมเจริญพัฒนาและมีสุข ช่วยสังคมสงบอย่างมั่นคงยั่งยืน จึงเห็นได้ว่า การแต่งใจของตนให้สะอาดผ่องใสเป็นความดีที่พึงประสงค์ยิ่ง ด้วยว่าจิตมนุษย์มีความสำคัญต่อสุขทุกข์ในชีวิตประจำวันของเขามาก ไม่ควรละเลยเสีย จิตที่ฝึกดีแล้วย่อมนำสุขมาให้ มีค่าล้นเหลือด้วยประการฉะนี้

อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ **อุตฺตมํ ธมฺมมชฺฌคา**

มหาสงฺฆํ ปโพเธสิ **อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ**

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้ธรรมอันสูงสุดแล้ว ทรงยังพระสงฆ์หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้ตาม ทั้งสามนี้เรียกว่าพระรัตนตรัย ด้วยอานุภาพแห่งพระรัตนตรัยนั้น และด้วยอำนาจพระราชกฤษดาภินิหารกุศลบารมีขอสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้งสองพระองค์ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ สมเด็จพระบรมราชชนนี กับทั้งสมเด็จพระบรมราชโอรสธิดาพระบรมวงศานุวงศ์ จึงทรงพระเจริญสถาพรนิรมลในสิริราชสมบัติ เป็นมิ่งขวัญของประชาชนพุทธบริษัทรัฐสีมามณฑล ยั่งยืนนาน

ขอคณะรัฐบาล คณะราชการทุกส่วน พสกนิกรทุกหมู่เหล่า และพุทธศาสนิกชน พึงบรรลุถึงสุขสมบัติวิบุลยผล พรั่งพร้อมด้วยสิริสวัสดิพิพัฒนมงคล ทุกประการ

รับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา สจิตตปริโยทปนกถา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี ยุติด้วยเวลา ด้วยประการฉะนี้

ขอถวายพระพร

พระธรรมเทศนาโอวาทปาฏิโมกขกถา
ในการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันมาฆบูชา
ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง
วันพฤหัสบดี ที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๕๑ เวลา ๑๖.๓๐ น.
พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
รับพระราชทานถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา
นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา
น หิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตี
สมโณ โหติ ปรํ วิเหฐยนฺโต

สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา
สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ
อนูปวาโท อนูปฆาโต ปาฏิโมกฺเข จ สํวโร
มตฺตญฺญุตา จ ภตฺตสฺมึ ปนฺตญฺจ สยนาสนํ
อธิจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธาน สาสนนฺติฯ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา โอวาทปาฏิโมกขกถา พรรณนาเรื่องหลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี ด้วยสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ เมื่ออภิลักขิตสมัยดิถีเพ็ญมาฆมาส

ซึ่งเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาวันหนึ่ง เวียนมาบรรจบวาระนี้ ด้วยพระราชศรัทธาปสาทะในพุทธาทิรัตนตรัย ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันมาฆบูชาเป็นพุทธบูชาพิเศษ โดยพระราชประเพณีประจำปี พุทธศาสนิกชนพสกนิกรทั้งหลายได้เห็นพระราชปฏิปทาจริยาวัตร ไม่เพียงแต่จะเพิ่มพูนปีติปราโมชอย่างเดียว แต่ถือพระราชจริยานั้นเป็นทิฏฐานุคติดำเนินตามรอยพระยุคลบาท

วันนี้ เป็นวันมาฆปุณณสมัย คล้ายวันที่พระผู้ทรงพระภาคเจ้าทรงกระทำวิสุทธิอุโบสถแสดงพระโอวาทปาฏิโมกข์ พระโอวาทคำสั่งสอนที่เป็นหลักเป็นประธานของพระศาสนาในที่ประชุมวิสุทธิสงฆ์องค์พระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์ เวลาบ่ายที่พระวิหารเวฬุวนาราม กรุงราชคฤห์ เมืองหลวงของแคว้นมคธ ภายหลังจากกาลตรัสรู้แล้ว ๙ เดือน

ก็การแสดงพระโอวาทปาฏิโมกข์นี้ เป็นประเพณีธรรมดานิยมอย่างหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ทรงทำมาแล้วทุกพระองค์ ในมหาปทานสูตร ทีฆนิกาย แสดงถึงพระพุทธเจ้าในอดีต เริ่มตั้งแต่ช่วงที่ใกล้ชิดพระพุทธเจ้าพระองค์นี้ มีพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าก็มีการประชุมพระสาวกครั้งใหญ่ที่เรียกว่ามหาสันนิบาตอย่างนี้แล้ว ก็ทรงแสดงพระโอวาทปาฏิโมกข์ มีเนื้อความเช่นเดียวกัน แม้แต่พระพุทธเจ้าองค์ต่อมาคือ พระสิขี พระเวสสภู พระกกุสันโธ พระโกนาคมโน พระกัสสโป ก็ทรงแสดงพระโอวาทปาฏิโมกข์ในที่ประชุมด้วยเช่นกัน เพราะเป็นพุทธธรรมดาถึงแม้พระพุทธเจ้าที่จักตรัสรู้ในอนาคตก็จักได้ทรงทำอย่างเดียวกัน แต่วาระที่ทรงทำนั้น มีมากน้อยไม่เหมือนกัน บางพระองค์ก็ทรงทำได้มากครั้งบางพระองค์ก็ทรงทำได้น้อยครั้ง แต่บางพระองค์ก็ทรงทำได้เพียงครั้งเดียวเพราะพิธีเช่นนี้มิได้มีระเบียบกฎเกณฑ์ ต้องอาศัยความประจวบพร้อมแห่งอาการ ๔ อย่างคือ วันนั้นต้องเป็นวันเพ็ญกลางเดือนมาฆะ ๑ พระสาวก

ที่มาประชุมต้องต่างองค์ต่างมากันเองโดยมิได้นัดหมาย ๑ ต้องเป็นพระอรหันต์อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นอเสขบุคคลแล้ว ๑ ทั้งต้องเป็นผู้ล้วนแต่ได้อุปสมบทโดยตรงในสำนักพระพุทธเจ้าด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา ๑ รวมเป็น ๔ ประการ จึงเรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต แปลว่า การประชุมประกอบด้วยองค์ ๔ ต้องพรักพร้อมด้วยองค์ ๔ เป็นจาตุรงคิกะเช่นนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงทำมาฆพิธีได้ครั้งหนึ่ง ส่วนภิกษุที่มาประชุมนั้นไม่นิยมจำนวนแน่นอน

พระผู้มีพระภาคผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ดำรงพระชนม์อยู่ในความเป็นพระพุทธเจ้า ๔๕ ปี ได้ทรงทำพิธีนี้เพียงครั้งเดียว ในราวปลายปฐมโพธิกาลแรกตรัสรู้ตอนปลาย ขณะที่ทรงพำนักที่พระวิหารเวฬุวันในกรุงราชคฤห์ และวันนั้นเป็นวันเพ็ญกลางเดือนสามเช่นวันนี้ มีพระอรหันต์มาประชุม ๑,๒๕๐ องค์ จึงได้แสดงพระโอวาทปาฏิโมกข์ พรรณาข้อธรรมอันเป็นหลักแห่งโอวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทุกพระองค์จะสอนเป็นอย่างเดียวกันเหมือนกันหมด ดังในบาทที่สุดแห่งพระคาถาที่ ๒-๓ ว่า เอตํ พุทฺธาน สาสนํ นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย มิใช่พระพุทธเจ้าพระองค์นี้เท่านั้นที่ทรงสอน ทรงแสดงอย่างนี้ทั้งที่เป็นอดีตล่วงไปแล้ว หรือที่เป็นอนาคตภายหน้าก็จักทรงแสดงอย่างนี้

ในพระโอวาทปาฏิโมกข์ ทรงประมวลหลักคำสอน หรือหัวใจของพระพุทธศาสนามาแสดง ซ้อมความเข้าใจกับพระสาวก ถ้าท่านแยกกันจาริกไปเผยแผ่พระศาสนา เมื่อได้รู้หลักพระศาสนาเป็นแนวเดียวกัน จะได้ดำเนินการเผยแผ่ได้ถูกความประสงค์ ตามหลักที่ทรงตั้งไว้

ทรงแสดงเป็นข้อความสั้น ๆ ทั้งหมด ๓ คาถากึ่ง หรือ ๓ คาถากับอีกครึ่งคาถา

คาถาที่หนึ่ง : ขันติ คือ ความอดทนต่ออารมณ์ที่มายั่วยวนให้โลภ โกรธ หลง เป็นตบะอย่างยิ่ง ตบะ คือ คุณเครื่องเผาบาปธรรมให้เหือดหาย ท่านผู้รู้ทั้งหลายกล่าวสรรเสริญพระนิพพานว่าเป็น บรมธรรม ธรรมอันยอดเยี่ยมสูงสุด ผู้ทำร้ายคนอื่น หาชื่อว่าเป็นบรรพชิตไม่ ผู้เบียดเบียนคนอื่น หาชื่อว่าเป็นสมณะผู้สงบไม่

คาถาที่สอง : การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การชำระจิตให้ผ่องใส สามอย่างนี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

คาถาที่สาม : ไม่ว่าร้ายเขา ๑ ไม่ทำร้ายเขา ๑ สำรวมอยู่ในพระปาฏิโมกข์ คือ อยู่ในศีลสิกขาบท ๑ รู้จักประมาณในอาหาร ไม่เห็นแก่ปากแก่ท้อง ๑ ที่นอนที่นั่งอันสงัด ๑ บำเพ็ญเพียรทางจิต คือ หมั่นทำสมาธิ ๑ หกอย่างนี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงประทานคำสอนที่เป็นหลักเป็นประธาน สำหรับนักเผยแผ่พระพุทธศาสนา จะนำไปยึดถือในการดำเนินงานสั่งสอนธรรมะ วางแนวนโยบาย จุดมุ่งหมายแห่งพระศาสนาและคุณสมบัติของผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งถือได้ว่าเป็นการประกาศหลักการอุดมการณ์ และวิธีการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา พระโอวาทอันเป็นหลักเป็นประธานจะเป็นข้อปฏิบัติขั้นพื้นฐานสำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วไปไว้สำหรับการปฏิบัติ การฝึกฝน อบรมตนเพื่อสุขประโยชน์ของคนทั้งหลายและความหลุดพ้นของตนเอง และแสดงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาชัดเจนแจ่มแจ้ง ทั้งในภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้แก่สมบูรณ์ทั้งในหลักการและวิธีการ มีนามโวหารเรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์ มีใจความสังเขปดังรับพระราชทานถวายวิสัชนามา ด้วยประการฉะนี้

ลำดับนี้ พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ พระเถรานุเถระผู้มาสันนิบาต ในอภิลักขิตกาลมาฆบูชานี้ จะได้สมานฉันท์ตั้งสัตยาธิษฐานขอพระศรีรัตนตรัยที่ปรากฏเป็นมงคลอันสูงสุดของทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย ประสิทธิ์ถวายแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า

อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ อุตฺตมํ ธมฺมมชฺฌคา

มหาสงฺฆํ ปโพเธสิ อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ

พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบรรลุธรรมอันสูงสุดแล้ว ทรงยังพระสงฆ์หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้ตาม พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ คือ พระรัตนตรัย

เอตสฺส อานุภาเวน กตปุญฺญสฺส เตชสา

ด้วยอานุภาพแห่งพระรัตนตรัยนี้ และด้วยเดชแห่งพระราชกุศลบารมีอันไพบูลย์ ขอสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐทั้งสองพระองค์ ทรงพระเกษมสำราญนฤมลสวัสดี พร้อมทั้งพระราชโอรสธิดา พระบรมราชวงศ์ มุขมนตรีเสวกามาตย์

ขออุปัทวันตราย และอุปสรรคความขัดข้องทั้งหลาย จงอย่าได้ต้องพ้องพาน จงบำราศไกลจากสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ขอความเป็นผู้ไม่มีโรค ความสุขสำราญ ความเป็นผู้มีชนมายุยืนนาน และความสมบูรณ์แห่งวัตถุทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งวิบุลผล ทั้งสุขโสมนัสสวัสดีมงคลในที่ทุกสถาน จงเกิดมี จงเป็นไปเป็นนิตย์

สิทฺธมตฺถุ สิทฺธมตฺถุ สิทฺธมตฺถุ อิทํ ผลํ

เอตสฺมึ รตนตฺตยสฺมึ สมฺปสาทนเจตโส

ขอผลที่กล่าวนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้มีพระราชมนัสเลื่อมใสในพระรัตนตรัย สมพระราชประสงค์ จงทุกประการ

ขอคณะองคมนตรี คณะรัฐบาลผู้บริหารประเทศนี้ ข้าราชการทหาร ตำรวจ พลเรือน ประชาชนคนไทย สมณพราหมณาจารย์พุทธมามกะ เจริญสวัสดีด้วยอายุ วรรณะ สุข พละ ตลอดจิรกาล ถึงซึ่งความสำเร็จในสิ่งที่ประสงค์ชอบธรรมทุกประการ

รับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา โอวาทปาฏิโมกขกถา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี ยุติลงด้วยเวลา เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้

ขอถวายพระพร

พระธรรมเทศนามาฆปูชากถา
ในการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันมาฆบูชา
ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง
วันจันทร์ที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๖ เวลา ๑๖.๓๐ น.
พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
รับพระราชทานถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา
นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา
น หิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตี
สมโณ โหติ ปรํ วิเหฐยนฺโต

สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา
สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ
อนูปวาโท อนูปฆาโต ปาฏิโมกฺเข จ สํวโร
มตฺตญฺญุตา จ ภตฺตสฺมึ ปนฺตญฺจ สยนาสนํ
อธิจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธาน สาสนนฺติ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา มาฆปูชากถา พรรณนาการบูชาพระรัตนตรัย ในวันเพ็ญเดือน ๓ อภิลักขิตสมัยมงคลกาล จาตุรงคสันนิบาต ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี อนุรูปพระราชกุศลวันมาฆบูชา ซึ่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรง

พระคุณอันประเสริฐ เมื่อถึงอภิลักขิตกาลสมัยเช่นนี้ อันพระราชศรัทธาปสาทะในพระรัตนตรัยหากเตือนพระราชหฤทัย ทรงอนุสรณ์ถึงเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นในวันเพ็ญเดือนมาฆะ ทรงบำเพ็ญเป็นพุทธบูชาพิเศษ พระราชจริยานี้ ย่อมเป็นทางชักนำพุทธศาสนิกให้ได้ความนิยมนับถือและความเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา ทั้งเป็นทางให้พสกนิกรน้อมจิตจงรักภักดีอย่างแน่นแฟ้น ในสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ด้วยได้เห็นพระราชนิพัทธจริยาที่ทรงเคารพเป็นอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา ปรากฏเป็นที่อุ่นใจแห่งอาณาประชาราษฎร์ซึ่งต่างรู้สึกว่า พระองค์ผู้ทรงธรรมเป็นฉัตรชัยกั้นเกศของทวยราษฎร์ทั้งผอง

วันมาฆบุรณมีเพ็ญเดือน ๓ เป็นมหามงคลลักขิตสมัยตรงกับวันจาตุรงคิกสาวกสันนิบาต ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกระทำวิสุทธิอุโบสถ แสดงพระโอวาทปาฏิโมกข์ คือพระโอวาทที่เป็นหลักเป็นประธานของพระศาสนา จาตุรงคิกสาวกสันนิบาต คือประชุมสาวกสงฆ์พร้อมด้วยองค์ ๔ ภิกษุ ซึ่งได้มาประชุมทั้งปวงล้วนเป็นเอหิภิกขุ ได้รับอุปสมบทโดยตรงจากพระพุทธเจ้า ท่านเหล่านั้นเป็นพระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา ๖ ทั้งสิ้น ท่านเหล่านั้นมีจำนวนถึง ๑,๒๕๐ องค์ มายังที่ประชุมโดยมิได้นัดหมาย วันประชุมนั้นเป็นดิถีเพ็ญที่ครบสามเดือนแห่งเหมันตฤดู การประชุมเช่นนี้แห่งพระพุทธเจ้าบางพระองค์มี ๓ วาระ บางพระองค์มี ๒ วาระ บางพระองค์มีเพียงวาระเดียวเท่านั้น ส่วนภิกษุที่มาประชุมนั้นมากบ้าง น้อยบ้าง ไม่นิยมจำนวนแน่นอน แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลายมีสาวกสันนิบาตมหัศจรรย์เช่นนั้นวาระเดียว นิยมภิกษุล้วนขีณาสพนับได้ ๑,๒๕๐ ณ เวฬุวนารามมหาวิหาร กรุงราชคฤห์ นครหลวงแห่งแคว้นมคธ เมื่อเวลาตะวันบ่าย ดิถีเพ็ญพระจันทร์เสวยมาฆนักษัตรในราวปลายปฐมโพธิกาล แรกตรัสรู้ตอนปลาย เมื่อมีสาวกสันนิบาตพร้อม

ด้วยองค์ ๔ เป็นอัศจรรย์เช่นนั้นทรงเห็นเป็นโอกาสดี จึงทรงกระทำวิสุทธอุโบสถ แสดงโอวาทปาฏิโมกข์-พระโอวาทที่เป็นหลักสำคัญท่ามกลางสังฆสันนิบาต เพื่อพระสาวกจะได้ถือเป็นหลักสำหรับสอนพระศาสนา

คำว่า โอวาทปาฏิโมกข์ แปลว่าโอวาทที่เป็นประธาน หรือคำสอนที่เป็นหลักใหญ่ หมายถึงธรรมที่เป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา หลักพระพุทธศาสนา สาธุชนนิยมเรียกโอวาทปาฏิโมกข์นี้ว่า หัวใจพระพุทธศาสนา ความในโอวาทปาฏิโมกข์ แบ่งออกเป็น ๓ ตอน พระพุทธองค์ตรัสเรียงลำดับต่อกันเป็น ๓ คาถาครึ่ง ดังรับพระราชทานยกไว้เบื้องต้น ความในคาถาแรก พระพุทธเจ้าตรัสเพื่อแสดงหลักการและแนวทางที่เป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธศาสนา ซึ่งทำให้สามารถแยกจากลัทธิศาสนาที่พระพุทธศาสนาไม่ยอมรับ ว่า ความอดทน คือความอดกลั้น เป็นตบะเครื่องเผาผลาญบาปอกุศลอย่างยิ่ง ความอดทน คือทานไว้ ยืนหยัดอยู่ได้ เป็นตบะอย่างยิ่ง ตรัสเพื่อแสดงให้เห็นว่า การบำเพ็ญตบะของนักบวชทั้งหลายที่นิยมทรมานตนเองด้วยวิธีต่าง ๆ นั้น ไม่ใช่เป็นวิธีการเผาผลาญบาปชนิดที่พระพุทธศาสนายอมรับ ตบะที่ทรงยอมรับหรือตบะที่ถูกต้องก็คือขันติธรรม ความอดทนที่จะดำเนินตามมรรคาที่ถูกต้องไปจนถึงที่สุด มีความเข้มแข็งทนทานอยู่ในใจ ดำรงอยู่ในหลักปฏิบัติที่ถูกต้องนั้น ไม่ท้อถอย ความอดทน อดกลั้น หรืออดได้ ทนได้ หมายถึงการยอมรับได้ต่อสิ่บกระทบกระทั่งหรือไม่สบายฝืนใจเหล่านั้น ไม่แสดงอาการผิดปกติ รักษาอาการอันสงบมั่นคงในการทำกิจหรือบำเพ็ญกุศลธรรม ทำความดีงามสืบไป

พระพุทธะทั้งหลายกล่าวพระนิพพานว่ายอดเยี่ยม ตรัสเพื่อชี้ชัดลงไปว่า จุดหมายของพระพุทธศาสนาคือนิพพาน อันได้แก่ความดับกิเลสและ

กองทุกข์ทั้งปวงได้ หรือความเป็นอิสระหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลส คือโลภะ โทสะ และโมหะ ผู้ทำร้ายผู้อื่นเป็นบรรพชิตไม่ได้ทีเดียว ผู้เบียดเบียนผู้อื่นเป็นสมณะไม่ได้ นี้ตรัสเพื่อแสดงลักษณะของนักบวชในพระพุทธศาสนา คือ ชี้ให้เห็นว่า ความเป็นสมณะหรือนักบวช อยู่ที่ความเป็นผู้ไม่เบียดเบียน ไม่ก่อความทุกข์ยากเดือดร้อนแก่ใคร ๆ มีแต่เมตตากรุณา บำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์สุขของคนทั้งปวง นักบวชหรือพระภิกษุสงฆ์ในความหมายของพระพุทธศาสนา คือเครื่องหมายของความไม่มีภัย เป็นสัญลักษณะแห่งความร่มเย็นปลอดภัย และการชี้นำมรรคาแห่งสันติสุข

ความในคาถาที่สอง พระพุทธองค์ตรัสสรุปข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนาทั้งหมดลงเป็นหลักการสำคัญ ๓ ประการ คือการไม่ทำบาปทั้งปวง ได้แก่ละเว้นความชั่วทุกชนิด ทุกระดับ ตั้งต้นแต่ประพฤติตามหลักศีล ๕ ยังกุศลให้ถึงพร้อม ได้แก่บำเพ็ญความดีให้บริบูรณ์ เช่น มีศรัทธา มีเมตตากรุณา ฝึกจิตให้เข้มแข็ง มีสมาธิ มีความเพียร มีสติรอบคอบ ซื่อสัตย์สุจริต มีความเสียสละ เป็นต้น ทำจิตของตนให้ผ่องใส ได้แก่ชำระจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาด ให้หลุดพ้นจากกิเลส เช่นความโลภ ความโกรธ ความหลง ความฟุ้งซ่าน ความหดหู่ซึมเซา เป็นต้น ด้วยการฝึกอบรมเจริญปัญญาให้เกิดความรู้ ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง จนกิเลสและความทุกข์ครอบงำจิตใจไม่ได้

หลักปฏิบัติที่ตรัสในคาถาที่สองนี้ เป็นทั้งแนวทางและขอบเขตในการที่พระสาวกทั้งหลายจะไปอบรมสั่งสอนประชาชนให้ตรงตามหลักการของพระพุทธศาสนา และสอนได้เป็นแนวเดียวกัน มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการเผยแผ่

ความในคาถาที่สาม พระพุทธองค์ตรัสเพื่อเป็นหลักความประพฤติตน หรือหลักปฏิบัติในการทำงานสำหรับผู้ที่จะไปประกาศพระศาสนา

หมายความว่า ทรงวางระเบียบในการไปสั่งสอนธรรมแก่ประชาชนว่า ผู้สอนต้องเป็นผู้ไม่กล่าวร้าย ต้องเป็นผู้ไม่ทำร้าย คือไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ไม่ว่าด้วยกายหรือวาจา มีวจีกรรมและกายกรรมบริสุทธิ์สะอาด พูดและทำด้วยเมตตากรุณา มีความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ คือประพฤติเคร่งครัดในระเบียบแบบแผนรู้จักประมาณในภัตตาหาร ที่นอนที่นั่งก็ให้สงบสงัดเหมาะแก่สมณะ คือต้องไม่เห็นแก่กินแก่นอนและต้องมีใจแน่วแน่เข้มแข็ง ไม่ท้อถอยฝึกอบรมจิตใจของตนอยู่เสมอ

ในพระพุทธพจน์แห่งพระโอวาทปาฏิโมกข์นี้ มีคำสรุปท้ายว่า เอตํ พุทฺธาน สาสนํ นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คล้าย ๆ ว่าเป็นคำสรุปของพระพุทธเจ้าเองว่า นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งพระองค์และพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นด้วย คือไม่ว่าพระพุทธเจ้าพระองค์ไหนก็สอนอย่างนี้หมด

พระบรมศาสดาได้ทรงประทานโอวาทปาฏิโมกข์ อันเป็นหลักแห่งการให้โอวาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่มวลพระสาวกเป็นอย่างดี บรรดาพระสาวกผู้ทำหน้าที่ประกาศพระศาสนาได้น้อมรับเอาหลักปฏิบัตินั้นโดยไม่ต้องสงสัยว่าโอวาทที่ตนกล่าวสอนออกไปจะผิดแนวแห่งพระพุทธประสงค์อย่างไร แปลว่า จะสอนอย่างไร ด้วยวิธีใดก็ตามเถิด สาระของโอวาทนั้นจะต้องอยู่จุดนี้ แล้วด้วยหลักอันนี้ พระพุทธศาสนาก็ได้แพร่หลายไพศาลยิ่งขึ้น และดำรงมั่นคงจนทุกวันนี้

สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงเป็นพุทธมามกะ เป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก น้อมพระราชหฤทัยระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ได้ทรงแสดงพระโอวาทปาฏิโมกข์ในวันมาฆปุรณมี ในสมัยที่ได้ตรัสรู้พระธรรมแล้ว ๙ เดือน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันมาฆบูชานี้ ทั้งนี้เพื่อทรงอุปถัมภ์ให้ศาสนธรรมของพระพุทธเจ้าดำรงอยู่ได้นาน ด้วยทรงมุ่ง

ประโยชน์สุขที่พึงบังเกิดขึ้นแก่ประเทศชาติและประชาชนชาวไทยสืบต่อไปภายหน้า

อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ **อุตฺตมํ ธมฺมมชฺฌคา**

มหาสงฺฆํ ปโพเธสิ **อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ**

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้พระธรรมอันสูงสุดแล้ว ยังพระสงฆ์หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้ตามนี้คือพระรัตนตรัย ด้วยอานุภาพพระรัตนตรัย ขออุปัทวันตรายและอุปสรรคทั้งหลายจงอย่าได้ถูกต้องพ้องพานซึ่งสยามรัฐมหาชนบทนี้ในกาลไหน ๆ จงบำราศไกลด้วยประการทั้งปวง ขอความเป็นผู้ไม่มีโรค ความสุขสำราญ ความเป็นผู้มีพระชนมายุยืนนาน ความบริบูรณ์แห่งวัตถุทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งวิบุลยผลนั้น ทั้งสุขโสมนัสสวัสดีในที่ทุกสถาน จงเกิดมี จงเป็นไปเป็นนิตย์แก่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ กับทั้งสมเด็จพระราชโอรส พระราชธิดา พระบรมวงศานุวงศ์ คณะองคมนตรี คณะรัฐบาล ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ พลเรือน อาณาประชาราษฎร์ ผู้ทรงพระอภิบาลและรักษาสยามรัฐนี้ให้จำเริญ

สิทฺธมตฺถุ สิทฺธมตฺถุ **สิทฺธมตฺถุ อิทํ ผลํ**

เอตสฺมึ รตนตฺตยสฺมึ **สมฺปสาทนเจตโส**

ขอผลที่กล่าวนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ แด่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้มีพระราชหฤทัยเลื่อมใสในพระรัตนตรัยนี้ สมพระบรมราชประสงค์จงทุกประการ

รับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา มาฆบูชกถา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี สมควรแก่เวลา ด้วยประการฉะนี้

ขอถวายพระพร

พระธรรมเทศนาโอวาทปาฏิโมกขกถา
ในการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันมาฆบูชา
ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง
วันพุธที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ เวลา ๑๖.๓๐ น.
พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดราชประดิษฐฯ รับพระราชทานถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
อุทฺทิฏฺฐํ โข เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา
สมฺมาสมฺพุทฺเธน โอวาทปาฏิโมกฺขํ ตีหิ คาถาหิ-ติ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา โอวาทปาฏิโมกขกถา พรรณนาหลักคำสอนว่าด้วยเรื่องพระโอวาทปาฏิโมกข์ โดยสมควรแก่กาลสมัย ด้วยวันนี้เป็นวันมาฆปูรณมีดิถีเพ็ญพระจันทร์เต็มดวง เสวยมาฆนักขัตฤกษ์ เป็นอภิลักขิตกาลพิเศษที่พระโบราณาจารย์กำหนดว่าเป็นวันที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงกระทำวิสุทธอุโบสถ แสดงพระโอวาทปาฏิโมกข์ คือหัวข้อคำสอนในพระพุทธศาสนา ในท่ามกลางวิสุทธสงฆ์องค์พระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์ ซึ่งบังเอิญมาประชุมเฝ้าโดยมิได้มีการนัดหมาย และท่านเหล่านั้นล้วนแต่ได้รับอุปสมบทจากพระบรมศาสดา นับเป็นลักษณะพิเศษเหตุอัศจรรย์ ๔ ประการ จึงเรียกว่าจาตุรงคสันนิบาต แปลว่าที่ประชุมแห่งองค์ ๔ วันเช่นนี้จัดเป็นวันสำคัญวันหนึ่งของพุทธศาสนิกชน เป็นมหามงคลสมัยเตือนใจให้ระลึกถึงพระรัตนตรัย ด้วยศรัทธาความเชื่อปสาทะความเลื่อมใส กระทำสักการะบูชาภิมานนสักการด้วย ประทีปธูปเทียนสุคนธชาติ และสดับพระธรรมเทศนาตามกำลังความสามารถ

สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า พระองค์ผู้ทรงเป็นประมุขแห่งพุทธบริษัท เมื่อถึงอภิลักขิตกาลเช่นนี้ อันพระราชศรัทธาปสาทะในพระพุทธาทิรัตนตรัยหากเตือนพระราชหฤทัยจึงทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งพิธีมาฆบูชากระทำสักการะบูชาเป็นมโหฬารสักการ ณ พระมหาปูชนียสถานแห่งนี้ ตามประเพณีแบบอย่างพระอดีตมหาราชเจ้าทุกๆ พระองค์มา พระราชจริยานี้ย่อมเป็นทางชักนำพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ พลเรือน และอาณาประชาราษฎร์ ผู้เป็นพุทธศาสนิกให้ได้ความนิยมนับถือและความเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา ทั้งเป็นทางให้น้อมจิตจงรักภักดีอย่างแน่นแฟ้นในสมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า ด้วยได้เห็นพระราชจริยาที่ทรงเคารพเป็นอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา ทรงเชิดชูอุปถัมภ์ค้ำจุนพระศาสนา ปรากฏเป็นที่อุ่นใจแห่งอาณาประชาราษฎร์ ซึ่งต่างรู้สึกว่ามีชาติประมุขเป็นเอกอัครพุทธศาสนูปถัมภก สมเด็จพระธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้าเป็นหลักชัยแห่งประเทศชาติ

ตามพระบาลีมหาปทานสูตร ทีฆนิกาย พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า การประชุมพระสาวกของพระพุทธเจ้ามีต่าง ๆ กัน พระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ มีวันสำคัญที่พระสาวกประชุมกัน บางพระองค์มีหลายวาระ บางพระองค์มีวาระเดียว การประชุมพระสาวกของพระพุทธอังคีรสศากยมุนีโคดมพระองค์นี้มีวาระเดียว ตอนนั้นยังอยู่ในระยะต้นพุทธกาล แค่ ๙ เดือนเท่านั้นเองหลังจากตรัสรู้ ประกอบกับวันนั้นเป็นวันพระจันทร์เต็มดวง เวลาตะวันบ่าย พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากเขาคิชฌกูฏมายังพระเวฬุวนารามป่าไม้ไผ่ ปรากฏว่ามีพระอรหันต์มาประชุมพร้อมเพรียงกันถึง ๑,๒๕๐ องค์ เป็นโอกาสอันดีที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรงทำการอันเป็นประโยชน์ แก่การเผยแผ่พระพุทธศาสนา จึงได้ทรงแสดงพระโอวาทตรัสหลักคำสอนที่เป็นหลักการที่สำคัญของพระพุทธศาสนา เรียกว่าโอวาท

ปาฏิโมกข์ ได้ทรงประมวลหลักคำสอนหรือหัวใจของพระพุทธศาสนามาแสดง ซ้อมความเข้าใจกับท่านพระอรหันต์เหล่านั้น ถ้าท่านแยกกันจาริกไปเผยแผ่พระศาสนา เมื่อได้รู้หลักพระศาสนาเป็นแนวเดียวกัน จะได้ดำเนินการเผยแผ่ได้ถูกความประสงค์ตามหลักการที่ทรงตั้งไว้

โอวาท ก็คือกล่าวสอน ปาฏิโมกข์ แปลว่า ที่เป็นหลักหรือเป็นประธาน โอวาทปาฏิโมกข์จึงแปลว่า คำกล่าวสอนที่เป็นหลักประธาน ซึ่งก็คือคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา โอวาทปาฏิโมกข์ สรุปคำสอนเป็น ๓ ประคาถากึ่ง จัดเป็น ๓ ตอน สมดังพระบาลีบทอุเทศ ที่อัญเชิญไว้เบื้องต้น แปลว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้เอง เห็นเอง พระอรหันต์ สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ทรงแสดงแล้วแล ซึ่งพระโอวาทปาฏิโมกข์ ด้วยพระคาถาทั้งหลาย ๓

พระคาถาที่ ๑ ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา ขันติคือความอดกลั้นเป็นตบะ คือธรรมเครื่องเผากิเลสอย่างยิ่ง นิพพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสถึงพระนิพพานว่า เป็นอย่างยิ่ง น หิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตี สมโณ โหติ ปรํ วิเหฐยนฺโต ผู้ทำร้ายผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่น มิใช่บรรพชิต มิใช่สมณะ พระคาถานี้แสดงลักษณะทั่วไปของพระพุทธศาสนาที่เป็นจุดแสดงออกหรือจุดปรากฏทางด้านข้อประพฤติปฏิบัติ จุดหมายแสดงตามหลักธรรมชั้นสูง รวมทั้งลักษณะของพระสงฆ์หรือบรรพชิตลักษณะตัดสินความเป็นบรรพชิตและความเป็นสมณะ

พระคาถาที่ ๒ สพฺพปาปสฺส อกรณํ การไม่ทำบาป คือความชั่วทั้งปวง ๑ กุสลสฺสูปสมฺปทา การทำกุศล คือความดีให้ถึงพร้อม ๑ สจิตฺตปริโยทปนํ การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว ๑ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ

นั่นเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือถ้าเป็นพระพุทธเจ้าแล้วต้องสอนอย่างนี้ พระคาถานี้แสดงถึงหลักคำสอนที่เป็นบทสรุปของภาคปฏิบัติโดยตรง ที่เรียกว่าหัวใจพระพุทธศสนา หลักในการประพฤติปฏิบัติทั่วไป

พระคาถาที่ ๓ อนูปวาโท การไม่ว่าร้าย ๑ อนูปฆาโต การไม่ทำร้าย ๑ ปาฏิโมกฺเข จ สํวโร การสำรวมในพระปาฏิโมกข์ คือศีลที่เป็นหลักเป็นประธาน กล่าวคือสำรวมในศีลตามภูมิชั้นของตน เช่น คนทั่วไปก็รักษาศีล ๕ อุบาสกอุบาสิกาศีล ๘ สามเณรศีล ๑๐ พระภิกษุศีล ๒๒๗ หรือมากกว่านั้น ๑ มตฺตญฺญุตา จ ภตฺตสฺมึ ความเป็นผู้รู้ประมาณในอาหาร ๑ ปนฺตญฺจ สยนาสนํ ที่นอนที่นั่งอันสงัด ๑ อธิจิตฺเต จ อาโยโค การประกอบใน อธิจิต คือสมาธิ ๑ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ นั่นเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระคาถานี้แสดงหลักธรรมส่วนใหญ่เกี่ยวกับนักบวช หรือผู้มุ่งออกจากทุกข์จะพึงถือเป็นแนวปฏิบัติ เป็นการแสดงข้อปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของพระภิกษุผู้ทำหน้าที่ในการเผยแผ่ธรรมสั่งสอนประชาชนต่อไป

พระองค์ไม่ได้ตรัสว่า เป็นคำสอนของพระพุทธะองค์นี้ แต่พระองค์ตรัสว่า เอตํ พุทฺธานสาสนํ นั่นเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือไม่ว่าพระพุทธเจ้าองค์ไหนก็สอนอย่างนี้หมด

ใจความแห่งพระโอวาทปาฏิโมกข์เป็นหลักแห่งการให้โอวาทในพระพุทธศาสนา เป็นการประกาศหลักของพระพุทธศาสนา โดยถือใจความแห่งธรรมที่เป็นประธานหรือเป็นยอดแห่งโอวาททั้งมวล นับวาระแต่ที่พระองค์ได้ทรงค้นคว้าแสดงโมกขธรรม และเมื่อได้ตรัสรู้ ทรงค้นพบโมกขธรรมแล้ว เมื่อมีสาวกได้บรรลุมรรคผลก็ทรงส่งบรรดาพระอริยสาวกที่รู้ตามเห็นตามเหล่านั้นออกประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยแยกทางจาริกกันไปคนละทิศคนละทาง กาลล่วงไป ๙ เดือนหลังที่พระองค์ตรัสรู้

ในวันเพ็ญแห่งมาฆมาสนั้นเอง เหตุอัศจรรย์คือจาตุรงคสันนิบาตดังกล่าวมาแล้วเบื้องต้นนั้นก็บังเกิดขึ้น พระองค์จึงได้ทรงประทานพระโอวาทปาฏิโมกข์ อันเป็นหลักแห่งการให้โอวาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่มวลพระสาวกเป็นอย่างดี โดยเฉพาะหลักปฏิบัติที่ตรัสในพระคาถาที่สองเป็นทั้งแนวทางและขอบเขตในการที่พระสาวกทั้งหลาย จะไปอบรมสั่งสอนประชาชนให้ตรงตามหลักการของพระพุทธศาสนา และสอนให้เป็นแนวเดียวกัน มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการเผยแผ่ บรรดาพระสาวกผู้ทำหน้าที่ประกาศพระศาสนาได้น้อมรับเอาหลักปฏิบัตินั้นเป็นหลักสำคัญในการสั่งสอนเผยแผ่พระพุทธศาสนาแต่นั้นมา โดยไม่ต้องสงสัยว่าโอวาทที่ตนกล่าวสอนออกไปจะผิดแนวแห่งพระพุทธประสงค์อย่างไร แปลว่าจะสอนอย่างไร ด้วยวิธีใดก็ตามเถิด สาระของโอวาทนั้นจะต้องอยู่จุดนี้ และด้วยหลักอันนี้ พระพุทธศาสนาก็ได้แพร่หลายไพศาลยิ่งขึ้น และมั่นคงดำรงมาทุกวันนี้

เพราะฉะนั้น วันมาฆบูชาก็คือวันที่พระพุทธเจ้าทรงประมวลหลักคำสอนให้รัดกุม ซ้อมความเข้าใจกับพระสาวกผู้เข้ามาใหม่เพื่อประโยชน์แก่การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ให้รู้ว่ามีหลักอย่างไร เมื่อเรามีหลักแล้วลูกที่แจกออกไปจากหลัก แม้จะวิจิตรพิสดารเท่าไร ก็คงคลุกเคล้าพันอยู่กับหลัก ไม่เลื่อนไหลไปนอกทางได้

ก็แลวันมาฆบูชาที่กล่าวเป็นวันสำคัญมีอยู่เบื้องต้นแห่งปฐมโพธิกาล ครั้นภายหลังในตอนปัจฉิมโพธิกาล คือตอนปลายแห่งพระพุทธกาลอีกตอนหนึ่ง คือเมื่อพระพุทธเจ้าได้ดำรงพระชนม์อยู่ สั่งสอนเวไนยสัตว์ประกาศพระศาสนาอยู่ตลอดเวลา ๔๕ ปี ปีที่ ๔๕ นั้นเป็นปีที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระองค์ทรงปลงอายุสังขารในวันเพ็ญมาฆะนี้ก่อนหน้าปรินิพพานเพียง ๓ เดือน ปลงอายุสังขารนั้น คือทรงทอดพระอาลัยลง

ไปว่า พระสรีระจักดำรงไปไม่ไหวแล้ว เพราะทรงพระชราทุพพลภาพ พระชนมายุก็ล่วงกาลผ่านวัยถึง ๘๐ พรรษาแล้ว พระองค์ทรงกำหนดแน่ในพระทัยว่า จักปรินิพพานในวันวิสาขะ คือเพ็ญเดือน ๖ ทรงปลงอายุสังขารในวันเพ็ญมาฆะนี้ จึงเป็นอภิลักขิตกาลที่กำหนดในตอนปัจฉิมโพธิกาลอีกคราวหนึ่ง แต่ที่นิยมนับถือว่าเป็นวันสำคัญก็คือวันเบื้องต้นที่เป็นที่ประชุมพระสาวกหมู่ใหญ่วางหลักประดิษฐานพระพุทธศาสนา ด้วยประการฉะนี้

พระธรรมวินัยของพระสุคตเจ้านั้นเกิดขึ้นและตั้งอยู่เพื่อประโยชน์แก่ชุมนุมชน แก่โลก เพราะสามารถช่วยบำบัดทุกข์แก่ผู้ถึงทุกข์ ระงับโศกของผู้กำลังโศก ระงับภัยแก่ผู้กำลังมีภัย ผู้ที่ช่วยส่งเสริมหรือเผยแผ่ให้พระธรรมวินัยของพระตถาคตดำรงอยู่ จึงชื่อว่ามีส่วนแห่งการบำบัดทุกข์โศกและภัยของโลก สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เผยแผ่และอุปถัมภ์ให้พระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าเป็นประโยชน์และความสุขแก่โลก พระองค์ทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งบุญเป็นอันมาก ชื่อว่าได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล อำนวยสรรพสมบัติอิฏฐผล อภิบาลรักษาพระองค์ให้ทรงพระเจริญด้วยสรรพสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคล ตลอดนิตยกาล

อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ อุตฺตมํ ธมฺมมชฺฌคา
มหาสงฺฆํ ปโพเธสิ อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้ธรรมอันสูงสุดแล้ว ยังสงฆ์หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้ตาม ทั้ง ๓ นี้ เป็นพระรัตนตรัย คือวัตถุอันประเสริฐอุดมเลิศในโลก แม้จะต่างกันโดยวัตถุ ชื่อว่าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ก็จริงแล แต่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยเนื้อความ ไม่แยกจากกันไปได้ เพราะพุทธเจ้าตรัสรู้ซึ่งธรรมก่อน แล้วตรัสสอนผู้อื่นให้ตรัสรู้ซึ่งธรรม พระธรรม

อันพระสงฆ์ทรงจำไว้แล้ว พระสงฆ์เล่าก็เป็นสาวกของพระพุทธเจ้ารัตนะทั้ง ๓ เนื่องประพันธ์เป็นอันเดียวกัน ดังนี้ พระรัตนตรัยนั้นมีคุณแก่โลกเป็นเอนกอนันต์ มีประโยชน์อย่างยิ่งแก่บุคคลผู้เลื่อมใส มุ่งความบริสุทธิ์แก่ตนและปฏิบัติตามโดยชอบ ด้วยสัจจภาษิตนี้ ขอความสวัสดีจงเกิดมีในกาลทั้งปวง ด้วยอานุภาพพระรัตนตรัยเป็นเครื่องกางกั้นสรรพพิบัติอนิฏฐผล ขออุปัทวันตราย ข้อติดขัดทั้งหลายจงอย่าได้ถูกต้องพ้องพานซึ่งสยามรัฐนี้ในกาลไหน ๆ จงบำราศไกลด้วยประการทั้งปวง ขอความเป็นผู้ไม่มีโรค ความสุขสำราญ ความเป็นผู้มีอายุยืนนาน และความสมบูรณ์แห่งวัตถุทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งวิบุลยผลนั้น ทั้งสุขโสมนัสสวัสดีในที่ทุกสถานจงเกิดมีและเป็นไปแด่สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้าทั้งสองพระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พร้อมทั้งพระบรมราชโอรสพระราชธิดาพระบรมวงศานุวงศ์ คณะองคมนตรี คณะรัฐมนตรี ข้าราชการ ทหารตำรวจ พลเรือน และอาณาประชาราษฎร์ ผู้ทรงพระอภิบาลและรักษาสยามรัฐนี้ให้จำเริญ

สิทฺธมตฺถุ สิทฺธมตฺถุ **สิทฺธมตฺถุ อิทํ ผลํ**
เอตสฺมึ รตนตฺตยสฺมึ **สมฺปสาทนเจนโส**

ขอผลที่กล่าวนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ แด่สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า ผู้มีพระราชหฤทัยเลื่อมใสในพระรัตนตรัยนี้ สมพระบรมราชประสงค์จงทุกประการ

รับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา สมควรแก่เวลา ด้วยประการฉะนี้

ขอถวายพระพร

พระธรรมเทศนาอติโรจนกถา
ในการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันวิสาขบูชา
ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง
พระเมธาธรรมรส วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
รับพระราชทานถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
อติโรจติ ปญฺญาย สมฺมาสมฺพุทฺธสาวโกติ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา อติโรจนกถา ว่าด้วยเรื่องความเรืองรองด้วยปัญญา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี อนุรูปพระราชกุศลวันวิสาขบูชา ซึ่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงบำเพ็ญเป็นพุทธบูชาพิเศษ ด้วยอำนาจพระราชศรัทธาปสาทะในพระพุทธาทิรัตนตรัย พระราชกุศลจริยาวัตรทรงประกอบเหตุความดำรงยั่งยืนแห่งพระพุทธศาสนาย่อมสัมฤทธิ์อานิสงส์เพิ่มพูนพระบารมีและเป็นทางให้มหาชนน้อมจิตจงรักภักดีในสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ด้วยได้เห็นพระราชจรรยาความเคารพเลื่อมใสคงมั่นในพระศาสนา อันเป็นเหตุเครื่องจูงใจให้พสกนิกรพากันสนใจในพระศาสนา นึกถึงพระพุทธเจ้า เห็นพระคุณของพระองค์ ได้ความนับถือแล้วลงมือปฏิบัติตามที่พระองค์ทรงสอนไว้ ย่อมได้ความสุขความเจริญตามสมควรแก่การปฏิบัติ

วันวิสาขบูรณมี ดิถีเพ็ญพระจันทร์เสวยฤกษ์วิสาขะ คือวันเพ็ญเดือนวิสาขะ เป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุที่พระพุทธเจ้า

สมณะโคดม ประสูติจากคัพโภทรพระพุทธมารดาในปัจฉิมชาติ และตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ และเสด็จดับขันธปรินิพพาน สามสมัยกาลร่วมกัน ณ วันนี้เป็นอัศจรรย์ ถือเป็นอภิลักขิตกาลมงคลสมัยที่เตือนใจพุทธบริษัทให้ระลึกถึงพระพุทธองค์ แม้กาลจะล่วงลับไปนานแล้วก็ตาม ต่างทำการบูชาสักการะน้อมจิตระลึกถึงพระรัตนตรัยเป็นอารมณ์

ในบรรดาเหตุการณ์สำคัญทั้งสามที่เกิดขึ้นในวันเพ็ญแห่งเดือนวิสาขะเหมือนกันนั้น ข้อที่ควรสนใจคือเรื่องการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นความสำคัญอย่างใหญ่หลวงของพระองค์และของชาวโลก เป็นความสำเร็จทางปัญญาอันยอดเยี่ยมของมนุษย์ เป็นผลของความพากเพียรพยายามของมนุษย์ การที่มนุษย์คนหนึ่งมีความพากเพียรพยายามในการสร้างคุณงามความดีจนได้ประสบผลสูงสุดแห่งความเพียร แล้วสั่งสอนประชาชนชาวโลกตามความจริงที่ค้นพบนั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่าเป็นเรื่องมีเหตุผลสมจริงตรงไปตรงมา อีกทั้งเป็นการยอมรับว่ามนุษย์มีปัญญาสามารถที่จะเข้าใจและแก้ปัญหาชีวิตจนถึงปัญหาโลก ท่านผู้รู้ถวายพระเกียรติแด่พระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นผู้รู้จริงและประทานแสงสว่างให้แก่โลก คำสอนของพระองค์ทำให้เกิดแสงสว่างทางปัญญาแก่มวลมนุษย์หาประมาณมิได้

คำว่า พระพุทธเจ้า ในภาษาไทย มาจากคำว่า พุทธะ ภาษาบาลี แปลว่าพระผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะได้ทรงรู้อริยสัจคือหลักความจริงแท้ ได้แก่รู้ประจักษ์ความจริงอันเป็นเหตุให้พ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ฉะนั้นที่ว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้น ก็คือรู้วิธีทำตนให้พ้นทุกข์นั่นเอง แต่การรู้แบบตรัสรู้ เป็นความรู้ที่ละเอียด ทั้งเหตุทั้งผล อย่างครบถ้วน หมายถึงได้ทรงรู้เรื่องทุกข์โดยเบ็ดเสร็จ คือรู้ว่า ความเกิด ความตาย ที่ครอบงำสัตว์ทั้งหลายอยู่เป็นตัวทุกข์ รู้ว่าสมุทัยได้แก่ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ รู้ว่านิโรธ ได้แก่การดับตัณหาเสียได้แล้วพ้นทุกข์ รู้ว่า มรรคได้แก่วิธีปฏิบัติให้

บรรลุถึงนิโรธนั้น ซึ่งทั้ง ๔ ข้อนี้เป็นความจริงทางเหตุผลทั้งสิ้น

พระพุทธเจ้านั้น ได้พระนามว่า พุทโธ มีความหมายว่า ทรงเป็นผู้รู้ เป็นผู้เบิกบาน เป็นผู้ตื่นและปลุกคนอื่นให้ตื่น ที่ว่า ทรงเป็นผู้รู้ คือทรงรู้กฎแห่งความจริงและวิธีการที่จะปฏิบัติต่อความจริงนั้น ๆ หมายความว่า ทรงรู้หลักที่ว่าด้วยความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย และหลักที่ว่าด้วยจริยธรรมข้อที่ควรประพฤติ ทรงเป็นผู้เบิกบานด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ทรงเป็นผู้ตื่นจากความหลับคือกิเลสในขณะที่โลกสันนิวาสหลับอยู่ และทรงปลุกสัตว์โลกให้ตื่นจากกิเลสนิทราด้วย พระบาลีบทนี้จึงไม่เพียงแต่ประมวลพุทธคุณไว้ทั้งหมดอย่างครบถ้วนเท่านั้น หากแต่ยังได้แสดงให้เห็นว่า พุทธธรรมแบ่งโดยย่อเป็นสองส่วน คือส่วนสัจธรรมกับส่วนจริยธรรม ส่วนที่เป็นสัจธรรมนั้นแสดงให้เห็นกฎของความจริงต่าง ๆ ส่วนที่เป็นจริยธรรมนั้น ก็คือนำเอาความรู้ในเรื่องของสัจธรรมหรือกฎธรรมดานั้นมาใช้ประโยชน์ในชีวิต ถ้าเทียบวิทยาศาสตร์ สัจธรรมเทียบกับวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ จริยธรรมเทียบกับวิทยาศาสตร์ประยุกต์ รวมความแล้ว พระพุทธองค์ทรงมีพระคุณแก่พุทธศาสนิก แก่มนุษย์ชาติหาที่สุดมิได้ อัจฉริยภาพทางด้านพระปัญญานั้นสุขุมลุ่มลึกยิ่งนัก ยากที่จะหยั่งได้ ทรงเป็นพระสัพพัญญู รู้ทุกอย่าง ทรงเป็นผู้รู้จริง แต่มิได้ตรัสทุกอย่างที่ทรงรู้ ตรัสเฉพาะที่จำเป็นแก่การปฏิบัติธรรมเพื่อละกิเลส คือตรัสเฉพาะเรื่องทุกข์และความดับทุกข์ เพราะทรงเห็นว่า เป็นปัญหาเร่งด่วนที่เผชิญหน้าทุกคนอยู่

ที่ว่า ทรงเห็น ทรงรู้ความจริงทุกอย่าง ถูกต้องถ่องแท้ เพราะทรงถึงความบริสุทธิ์ปราศจากกิเลสอันทำให้เศร้าหมอง จิตของท่านผู้หมดกิเลสย่อมสามารถจะคิด เห็นอะไรทะลุปรุโปร่งไปได้ ทรงมุ่งความสุขพร้อมให้เกิดแก่สรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า สั่งสอนให้เวไนยสัตว์ได้ปัญญาเห็นธรรมที่ทรงรู้มา มีความรู้ความเข้าใจอันถูกต้องชัดเจนในเรื่องราวและกิจการที่ตน

เกี่ยวข้อง ตลอดถึงสภาวะอันเป็นธรรมดาของโลกและชีวิต เป็นผู้กระทำกิจการต่าง ๆ ด้วยความคิด ความเข้าใจเหตุผลและสภาพความจริง สมด้วยความเป็นไปแห่งพุทธสาวก ดังพระพุทธภาษิตที่ได้อัญเชิญไว้ ณ เบื้องต้น

อติโรจติ ปญฺญาย สมฺมาสมฺพุทฺธสาวโก

พระสาวกแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมรุ่งโรจน์ด้วยปัญญาดังนี้

ทางพระพุทธศาสนาเน้นหนักเรื่องปัญญาหรือคุณธรรมอันหมายถึงความรู้จักผิดชอบชั่วดี ความเป็นผู้มีมโนธรรม รู้จักบาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เมื่อประสบเหตุใด ๆ ก็ไม่วู่วามตามอารมณ์ หรือหลงไหลไปในสิ่งที่เย้ายวน ศึกษาสิ่งต่าง ๆ ให้มีความรู้ชัด หยั่งเหตุผลเข้าใจภาวะของสิ่งทั้งหลาย จนเข้าถึงความจริง พระพุทธภาษิตนี้ส่องให้เห็นว่าพุทธศาสนิกที่แท้จริงนิยมปัญญา ยอมรับนับถือคนฉลาดรอบคอบหูตาสว่าง รู้จักใช้ความคิด คนที่ดำรงชีวิตด้วยปัญญาเป็นผู้มีชีวิตอันประเสริฐ

มองแบบนักปัญญานิยมและวิมุตินิยม โลกียมหาชน ชื่อว่าตกอยู่ในกระแสของธรรมดาแห่งชีวิต ถ้าไม่เข้าใจเหตุผล ไม่มีปัญญาจักษุที่จะเห็นแจ้งตามความเป็นจริง ไม่อาจมองเห็นสัจจะแห่งโลกได้ มองเห็นได้แต่สิ่งต่าง ๆ อันยั่วยวนให้หลงไหลหรือให้หลงรักหลงชัง หลับอยู่ด้วยความหลับคือกิเลส เพราะโลกียธรรมบังปัญญาจักษุไว้ จึงตกอยู่ในความมืดขลาดเขลา ก็ไม่สามารถจะหลีกพ้นจากวิบัติ แต่ผู้มีปัญญาย่อมมองเห็นอย่างถูกต้องชัดเจน แจ่มแจ้งในทางที่ถูกต้องมากขึ้นโดยลำดับ จนสามารถรู้แท้ความจริงด้วยปัญญาของตนเอง เมื่อมีปัญญารู้เท่าถึงเหตุผลได้เพียงใดก็หลีกพ้นจากวิบัติและบรรลุความสวัสดีเพียงนั้น ปัญญาจึงเป็นเครื่องทำให้สว่างไพโรจน์เหนือคนทั่วไป ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาอยู่ในชุมนุมชนแห่งคนเขลา ย่อมมีรัศมีดีกว่าเขาเหล่านั้นเพราะอำนาจแห่งปัญญา

ทำชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นกว่าพื้นเพเดิม ทำตนให้รุ่งเรืองงอกงามสว่างไสวล่วงพื้นเดิมของตน เปรียบเหมือนดอกบัวเกิดในกองขยะ แต่ส่งตัวเองให้สูงขึ้นไปได้และมีกลิ่นหอมฟุ้งต่างจากขยะฉะนั้น

โดยพยัญชนะ ปัญญาแปลว่าความรู้ทั่ว โดยอรรถ หมายเอาความรู้ความฉลาดซึ่งเกิดขึ้นเพราะการศึกษา การคิดหาเหตุผล และการอบรมอันได้แก่ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง เพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้แจ้งเห็นจริงนั้น ๆ ปัญญานั้นทำให้เกิดได้ ไม่ใช่ปัญญาตามบุญตามกรรม การทำให้เกิดปัญญาคือการคิดไตร่ตรอง การศึกษา สดับตรับฟังและการลงมือปฏิบัติให้เกิดปัญญาความรู้ความฉลาดทั้งทางโลกและทางธรรม อบรมทางโลกก็เกิดปัญญาทางโลก อบรมทางธรรมก็เกิดปัญญาทางธรรม อำนวยให้เกิดประโยชน์สุขสวัสดีโดยสมควรแก่ปัญญาที่มีนั้น

ปัญญาเป็นแสงสว่างอันประเสริฐ ไม่มีแสงสว่างอื่นใดเสมอเหมือนด้วยปัญญาบุคคลอาจแก้ทุกข์ได้ ด้วยปัญญาบุคคลย่อมมีแสงสว่างส่องทางชีวิตให้ดำเนินไปได้โดยราบรื่น เพราะอาศัยความเป็นผู้ฉลาดในทางเสื่อมทางเจริญ และอุบายวิธีที่จะหลีกหนีทางเสื่อมมาดำเนินในทางเจริญปัญญาเป็นรัตนะของตน เพราะปัญญาเป็นประดุจแก้วที่บันดาลให้ความสำเร็จต่าง ๆ เกิดขึ้น บัณฑิตกล่าวสรรเสริญผู้มีชีวิตอยู่ด้วยปัญญาว่าเป็นชีวิตที่ประเสริฐ บุคคลสมบูรณ์ด้วยปัญญานับว่ามีเครื่องมือสำคัญที่จะอำนวยความสุขได้ตามสมควร ทั้งในยามปกติและยามคับขัน ปญฺญาสหิโต นโร อิธ อปิ ทุกฺเขสุ สุขานิ วินฺทติ บุคคลผู้ประกอบด้วยปัญญาย่อมแสวงหาความสุขได้ แม้ในเรื่องอันน่าจะทุกข์ คือแม้เผชิญทุกข์ ก็ประสบสุขได้เพราะรู้จักวิธีผ่อนคลายทำลายความทุกข์และเสริมสร้างความสุขทางใจให้เกิดขึ้นในทางตรงกันข้าม ผู้ขาดปัญญาย่อมประสบความทุกข์ แม้ในเรื่องอันน่าจะสุข

อันที่จริง ผู้มีปัญญาแม้ประสบทุกข์ ก็ไม่สิ้นหวังในความสุข เพราะรู้แจ้งว่า สุขทุกข์เป็นฤดูกาลของชีวิต ย่อมผลัดเปลี่ยนกันเข้ามากระทบชีวิตอยู่เสมอ คนจะรู้จักชีวิตดี ก็ต้องมี ต้องผ่านทั้งสุขและทุกข์ เปรียบเหมือนต้นไม้จะเจริญเติบโต สมบูรณ์ แข็งแรงได้ ก็ต้องผ่านฤดูกาลทั้งหน้าแล้งหน้าฝนฉะนั้น อนึ่ง คนมีปัญญามักพยายามมองเหตุการณ์ต่าง ๆ ในแง่ดีตามสมควร คือมองในแง่ดีไว้ก่อน ซึ่งก็เป็นวิธีการสำคัญอย่างหนึ่งในการทำใจให้สงบ ไม่วุ่นวายจนเกินเหตุ ท่านว่า อยู่อย่างสงบในยามทุกข์ ใช้ชีวิตให้มีประโยชน์มากขึ้น นั่นคือวิถีชีวิตของคนดี มีปัญญา ในมหาชนกชาดก ท่านสอนไว้ว่า ทุกฺขูปนีโตปิ นโร สปญฺโญ อาสํ น ฉินฺเทยฺย สุขาคมาย บุคคลผู้มีปัญญา แม้กำลังได้รับทุกข์ ก็ไม่ควรสิ้นหวังในความสุข คนเราส่วนมากพอมีทุกข์ก็ทำแต่สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ต่อเมื่อมีสุขจึงทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ เขาขาดความสำเหนียกว่า ผู้มีปัญญาแม้ได้รับทุกข์ ก็ไม่ควรสิ้นหวังในความสุข เพราะย่อมหาความสุขได้แม้ในเหตุการณ์อันน่าจะทุกข์ ที่เป็นดังนี้เพราะพระพุทธศาสนาสอนให้บุคคลใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผล ค้นหาต้นเหตุแห่งความทุกข์นั้น ๆ แล้วแก้ไขให้ถูกทาง เมื่อแก้ปัญหาตรงจุดก็อาจล่วงพ้นความทุกข์ที่ตนประสบอยู่ได้ ยกตัวอย่างเช่น ความทุกข์เพราะยากจน ให้ใช้ปัญญาพิจารณาหาทางแก้ไข สร้างกำลังใจให้มั่นคงบึกบึน ลงมือทำการงานอาชีพอย่างจริงจัง แล้วย่อมล่วงพ้นจากทุกข์นี้ได้

คนมีปัญญาย่อมแสวงหาทรัพย์ได้เพราะประกอบอาชีพอันเหมาะสมัย คนมีปัญญาย่อมไม่ตกอับ แม้จะหรี่ไปบ้างในกาลบางคราวอันเป็นกฎธรรมดาของชีวิต ในที่สุดก็ต้องรุ่งโรจน์ขึ้นได้อีก เหมือนดวงอาทิตย์ถูกเมฆบังเป็นครั้งคราวฉะนั้น โลกียปัญญา ปัญญาทางโลก มีไว้คุ้มครองตนในการดำรงชีวิตในการประกอบอาชีพ ในการหาทรัพย์เลี้ยงตนและครอบครัว แม้ปัญญาในการศึกษาเล่าเรียนแสวงหาความรู้อยู่เสมอ ให้เพิ่มพูนขึ้น

เรื่อย ๆ ไม่รู้จักหยุด จะช่วยกันและแก้ความลำบากอันจะเกิดจากความโง่เขลาเป็นเหตุกดตัวเองให้ตกต่ำในการดำเนินชีวิต

การหาความสุขในท่ามกลางแห่งความทุกข์หมายถึงการใช้ปัญญาแก้ทุกข์ โดยค้นหาสาเหตุแล้วกำจัดต้นเหตุเสีย เข้าหลักทุกข์อริยสัจและสมุทัยอริยสัจ คือเมื่อมีทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นทรงสอนให้ลองสาวไปหาเหตุดู เมื่อพบต้นเหตุแล้วต้องทำลายที่ต้นเหตุเสีย ตัวอย่างความทุกข์อันเกิดจากความผิดหวังในความรัก คนที่ผิดหวังในความรักมักมีโทมนัสขัดเคือง จนถึงกับจะทำลายตัวเองหรือชีวิตของคนที่เกี่ยวข้อง เพื่อระบายความแค้นของตน เมื่อทำลายได้แล้ว สมใจแล้ว ความทุกข์ก็หาได้ดับไปไม่ มีแต่ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น เพราะเป็นการเพิ่มเชื้อให้ความทุกข์ แก้ปัญหาไม่ถูกจุด อันที่จริงสาเหตุแห่งทุกข์อันนี้คือความรัก ถ้าผ่อนคลายถ่ายถอนความรักออกเสียได้ ความทุกข์ก็ไม่มีแต่คนหนุ่มสาวส่วนมากจับต้นเหตุผิด จึงแก้ไม่ถูกทาง

อีกประการหนึ่ง ในทางคดีธรรม พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า สิ่งที่เราหลีกไม่พ้นที่สำคัญมีอยู่ ๓ อย่าง คือความแก่ ความเจ็บ และความตาย มนุษย์เรายังต้องได้รับความทุกข์ความเดือดร้อนเหล่านี้อยู่โดยปกติธรรมดา เป็นทุกข์จริง ๆ ที่พระองค์ทรงเรียกว่าสภาวะทุกข์-ทุกข์ประจำสังขาร ซึ่งแม้พระอรหันต์ก็ยังต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจ แต่พระองค์ก็ทรงสอนให้รู้ความจริงเรื่องแก่ เจ็บ ตาย จะได้ไม่ประมาท เรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องของโลก ถ้ายังไม่พ้นไปจากโลก ยังไม่ถึงพระนิพพาน จะต้องประสบต้องผ่านเป็นของธรรมดา บางคนพอรู้ว่ามันจะต้องเป็นอย่างนี้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ก็ตีโพยตีพายก่น แต่เศร้าโศกเสียใจ หรือมิฉะนั้นก็เจริญไปด้วยโทสะ เห็นใครหรืออะไรขวางหูขวางตาไปหมด การทำอย่างนั้นมิได้ทำให้ความทุกข์ลดน้อยลงแม้แต่น้อย มีแต่จะเพิ่มความทุกข์ที่มีอยู่แล้วให้มากขึ้น แต่ผู้

มีปัญญา รู้จักพิจารณาเท่าทันตามความเป็นจริง มีสติดำรงอยู่ได้ วางตัววางใจพอดีต่อความจริงต่าง ๆ อันเป็นคติธรรมดามีอยู่ประจำโลก เรียกว่ารู้เท่าทันโลก รู้จักพิจารณาความทุกข์ที่เกิดจากธรรมดา เช่น ความแก่ ความเจ็บ และความตายนั้น อันใดพอแก้ไขได้ก็แก้ไขไป อันใดที่แก้ไขไม่ได้ก็ปล่อยไป เพียงแต่ให้รู้ความจริงไว้เท่านั้น ค่อยคิดอ่านหาหนทางแก้ไขให้เหมาะสมแก่เหตุ ผู้ปฏิบัติตนได้อย่างนี้ คือแม้อยู่ในท่ามกลางความทุกข์ ก็ไม่ปล่อยตัวปล่อยใจให้ทุกข์ไปด้วย ย่อมมีชีวิตอยู่อย่างผู้ปล่อยวาง ไม่แบกโลก ไม่หิ้วโลก ทิ้งโลกไว้ส่วนโลก ตนส่วนตน เรียกว่าเป็นผู้อยู่ในโลกอย่างอิสระเบาสบาย ย่อมได้สุขอย่างแท้จริง

ฉะนั้น คนฉลาดจึงทำใจให้ยินดี ต้อนรับสิ่งที่หนีไม่พ้นด้วยอาการสงบ ความพอใจยอมรับเหตุการณ์ที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ย่อมรับมันไว้ในฐานะเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ทำให้หายทุกข์และเกิดความสุขได้ และถ้าพิจารณาหาเหตุผลให้ลึกซึ้งขึ้นอีก ก็จะเข้าใจความเป็นจริงของสังขารมากขึ้น เอื้ออำนวยในการปฏิบัติธรรมชั้นสูง อันความแก่ เจ็บ ตายนี้เป็นสังขตลักษณะของสังขาร ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ขณะที่ตั้งอยู่ก็เปลี่ยนแปลง แล้วก็ดับสูญไป ตกอยู่ในลักษณะความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ธรรมดาของสิ่งทั้งหลายที่จะต้องเป็น การกำหนดรู้ธรรมนิยามอย่างแจ่มแจ้งจริงจัง มีประโยชน์เพื่อความไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวง ทำให้ไม่มีทุกข์ เพราะสิ่งใดที่บุคคลเข้าไปยึดมั่นแล้วจะไม่ก่อทุกข์ให้เป็นอันไม่มี ความไม่มีทุกข์นั้นเป็นยอดปรารถนาของมนุษย์และสัตว์โลกทั้งปวง

ท่านที่พิจารณาความไม่เที่ยงของสังขารอยู่เสมอ รู้ชัดถึงความเกิดดับของนามรูป สามารถทำใจไม่ยินดีในโลก จิตย่อมน้อมไปในพระนิพพาน ปลดเปลื้องเครื่องร้อยรัดคือสังโยชน์ทั้งปวง เรียกว่ามีโลกุตตรปัญญา สามารถชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ พ้นทุกข์จากการเวียนว่ายตายเกิด

พระพุทธเจ้าทรงมุ่งสอนให้พุทธสาวกควบคุมชีวิตตนให้เป็นไปในทางที่ดี ด้วยการประพฤติปฏิบัติตนได้ถูกทางและในทางที่ถูกต้อง จัดระเบียบแห่งชีวิตของตนให้ถูกต้องตามเหตุผล แล้วย่อมจะส่งเสริมตัวเองให้เจริญรุ่งเรืองได้ เพราะประกอบเหตุแห่งความเจริญตามควรแก่ทางโลกหรือทางธรรม ทำตนให้สว่างไสวในการประพฤติตนดี ทำตนให้เป็นคนดี เป็นศรีแก่ชาติแก่พระศาสนาว่าพุทธศาสนิกชนเขาประพฤติตัวดีจริง ดำเนินชีวิตอยู่ในทำนองคลองธรรม ถูกต้องสมปฏิญาณของพุทธสาวก มีอรรถบรรยายดังถวายวิสัชนามา ด้วยประการฉะนี้

ด้วยเดชะอำนาจพระรัตนตรัยอันเป็นอุดมมงคล และด้วยอานิสงส์แห่งพระราชกุศลที่ทรงบำเพ็ญ เป็นส่วนทานมัย สีลมัย ภาวนามัย ทั้งนี้ ขอสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้งสองพระองค์ พร้อมทั้งสมเด็จพระบรมราชโอรส พระราชธิดา ทรงพระเกษมสำราญนิรมลปราศจากอริราชศัตรูปัจจามิตรและอุปสรรคอันตรายทั้งปวง ให้ทรงพระเจริญด้วยสรรพพรชัยมงคล เสด็จสถิตเป็นนาถะแห่งประชากรทุกหมู่เหล่า ตลอดจิรกาล

ขอพระบรมวงศานุวงศ์ คณะองคมนตรี คณะรัฐบาล ข้าราชการทหารตำรวจ พุทธศาสนิกประชาชนชาวไทย จงถึงความสำเร็จในกิจทั้งหลาย สัมฤทธิ์ผลในสิ่งที่ปรารถนาอันชอบประกอบด้วยธรรม โดยทั่วกัน

รับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบามี

ยุติ ด้วยประการฉะนี้

ขอถวายพระพร

พระธรรมเทศนาเวสารัชชธรรมกถา
ในการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันวิสาขบูชา
วันพุธที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๔๓ เวลา ๑๘.๐๐ น.
ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
พระเทพมงคลสุธี วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
รับพระราชทานถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

จตฺตารีมานิ ภิกฺขเว ตถาคตสฺส เวสารชฺชานิ เยหิ เวสารชฺเชหิ สมนฺนาคโต ตถาคโต อาสภณฺฐานํ ปฏิชานาติ ปริสาสุ สีหนาทํ นทติ พฺรหฺมจกฺกํ ปวตฺเตตีติฯ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา เวสารัชชธรรมกถา ว่าด้วยธรรมอันทำให้พระตถาคตกล้าหาญ ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี อนุรูปพระราชกุศลวิสาขบูชานิพัทธจริยาสัมมาปฏิบัติด้วยสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณผู้อันประเสริฐ ทรงพระราชปรารภวันวิสาขปุณณมี ดิถีเพ็ญเดือน ๖ ซึ่งเป็นอภิลักขิตมงคลสมัยตรงกับวันประสูติ ตรัสรู้ และเสด็จดับขันธปรินิพพาน แห่งพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยอำนาจพระราชศรัทธาปสาทะเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง และด้วยพระราชหฤทัยระลึกถึงพระคุณของพระบรมศาสดา จึงได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขปุณณมีเป็นพุทธบูชาพิเศษ พระราชปฏิปทาจริยาวัตรทรงปฏิบัติพระองค์เป็นพุทธมามกะที่ดียิ่งนี้ ไม่เพียงแต่จะก่อให้เกิดปีติปราโมทย์ เป็นที่ตั้งแห่งความจงรักภักดี

ของเหล่าพสกนิกร ในสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่ได้ถือพระราชจริยาวัตรเป็นแบบอย่างดำเนินตามรอยพระยุคลบาทอย่างใกล้ชิดอีกด้วย

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น เสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดาในเดือน ๘ (อาสาฬหะ) ประสูติ ตรัสรู้ และเสด็จดับขันธปรินิพพานในกลางเดือน ๖ (วิสาขะ) ท่านประพันธ์เป็นคาถาไว้ดังนี้

อาสาฬหปุณณโมกฺกนฺโต วิสาเขเยว นิกฺขมิ
วิสาขปุณณมีสมฺพุทฺโธ วิสาเข ปรินิพฺพุโต

เป็นการยากเหลือเกินที่บุคคลจะเกิด ประสบความสำเร็จอย่างสูงและตายในวันเดียวกันเดือนเดียวกัน ครบทั้งสามกาลเช่นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า วันเพ็ญกลางเดือน ๖ นั้น มีความหมายแก่พระองค์ถึง ๓ วาระและล้วนแต่เป็นวาระสำคัญทั้งแก่พระองค์เองและแก่โลกทั้งมวล

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตัดสินพระทัยอย่างกล้าหาญ ทำสิ่งที่คนทั้งเมืองไม่เห็นว่าดี สู้ทางที่จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิไม่ได้ แต่ในที่สุดความจริงก็ได้พิสูจน์ให้เห็นว่า การตัดสินพระทัยของพระองค์นั้นถูกต้องดีกว่า สำเร็จประโยชน์กว่าทางเป็นจักรพรรดิ หากทรงเลือกเอาทางโลกียสมบัติป่านฉะนี้ พระนามสิทธัตถะใครเล่าจะรู้จัก และโลกทั้งปวงก็จะไม่ได้รับประโยชน์จากพระองค์เลย แต่บัดนี้ โลกทั้งปวงได้รับประโยชน์เป็นอเนกอนันต์ เพราะการตัดสินใจอันถูกต้อง เด็ดเดี่ยว ของพระองค์

ตอนที่ทรงเลิกทุกรกิริยาระหว่างแสวงหาโมกขธรรม ทรงพิจารณาเห็นว่าทุกรกิริยาไม่ใช่ทางตรัสรู้แน่แล้ว ก็ทรงเลิกเสีย ทั้ง ๆ ที่ทุกรกิริยาเป็นที่นิยมของนักพรตทั่วไปในสมัยนั้น และทรรศนะของชาวเมืองที่มีต่อนักพรตอย่างเทิดทูน พระองค์ก็ไม่ทรงหวั่นไหวต่อเสียงติของโลก จุดมุ่งหมายของพระองค์คือพระโพธิญาณ ทางใดที่จะให้บรรลุพระโพธิญาณได้

ก็ทรงทำทางนั้น ในที่สุด พระองค์ก็ทรงบรรลุเป้าหมาย เป็นพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า

เมื่อจวนจะปรินิพาน พระตถาคตเจ้าทรงพอพระทัยว่า บัดนี้ศาสนธรรมของพระองค์แพร่หลายแล้ว พุทธบริษัท ๔ มีความสามารถเพียงพอแล้วในการเผยแผ่พระสัทธรรม และย่ำยีปรับวาท คือวาจาล่วงเกินของฝ่ายอธรรมวาที ทรงมอบพระธรรมวินัยไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ ทรงฝากพระศาสนาไว้กับพุทธบริษัท เพื่อประโยชน์แก่ชนหมู่มากต่อไป แล้วภายใต้ต้นสาละทั้งคู่และท่ามกลางความเยือกเย็นแห่งปัจฉิมยาม พระองค์ดับขันธปรินิพพาน

พระพุทธเจ้าทรงมีพระคุณแก่โลกหาที่สุดมิได้ ไม่มีใครเสมอเหมือน ยอมสละความสุขแบบโลก ๆ เพื่อทรงแสวงหาธรรมแล้วนำมาเป็นประโยชน์แก่โลกนั้นเอง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมอย่างเชื่อมั่นพระทัยเหลือเกิน คือ จะตรัสสิ่งใดก็ตรัสอย่างแน่ชัด ไม่มีคำว่า "อาจจะ" หรือ "ดูเหมือนว่า" อย่างนี้เป็นต้น ทั้งนี้ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถึงพร้อมด้วยเวสารัชชธรรม ๔ ประการ ซึ่งทำให้พระองค์ทรงกล้าหาญบันลือสีหนาทท่ามกลางบริษัททุกหมู่เหล่า ทรงหมุนพรหมจักรอันประเสริฐ เวสารัชธรรม ๔ ประการนั้น มาในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า จตฺตารีมานิ ภิกฺขเว ตถาคตสฺส เวสารชฺชานิ เป็นอาทิ ความว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันทำให้พระตถาคตกล้าหาญ บันลือสีหนาทในบริษัท ๔ ทรงหมุนพรหมจักรอันประเสริฐโดยไม่ครั่นคร้ามนั้น คือ เมื่อทรงปฏิญาณว่าตรัสรู้ธรรมใด ก็ได้ตรัสรู้ธรรมนั้นจริง เมื่อทรงปฏิญาณว่าสิ้นอาสวะก็สิ้นจริง ตรัสว่าสิ่งใดอันตราย ใครทำเข้าก็อันตรายจริง ตรัสว่าสิ่งใดเป็นประโยชน์ สิ่งนั้นเป็นประโยชน์จริง พระศาสดาทรงมีเวสารัชชธรรม ๔ ประการนี้แล้ว จึงทรงเป็นผู้แกล้วกล้า บันลือสีหนาทในบริษัท ๔ ทรง

หมุนคือประกาศพรหมจักรอันประเสริฐอย่างไม่ครั่นคร้าม

สิ่งดังกล่าวทำให้พระองค์ทรงเชื่อมั่นในพระองค์เองมาก ความเชื่อมั่นทำให้กล้าหาญ คุณสมบัติดังกล่าวนี้ใครมี คนนั้นก็กล้าหาญเหมือนกัน โดยธรรมดา คนที่กล้านั้น ต้องมีคุณสมบัติที่ทำให้กล้า มีความมั่นใจในตนหรือคุณธรรมของตน

พระบรมศาสดาไม่ต้องทรงรักษาฐานะ ๔ และไม่ถูกติเตียนเพราะฐานะ ๓

ฐานะ ๔ ประการที่ไม่ต้องทรงรักษาคือ

๑. ทรงมีความประพฤติทางกายบริสุทธิ์ ไม่มีกายทุจริตที่จะขออารักขาว่า ขอคนอื่นอย่าได้รู้ข้อนี้ของเราเลย

๒. ทรงมีความประพฤติทางวาจาบริสุทธิ์ ไม่มีทุจริตทางวาจาที่จะต้องขออารักขาว่า ขอคนอื่นอย่าได้รู้ข้อนี้ของเราเลย

๓. ทรงมีความประพฤติทางพระมนัสบริสุทธิ์ ไม่มีทุจริตทางพระมนัส ที่จะต้องขออารักขาว่า ขอคนอื่นอย่าได้รู้ข้อนี้ของเราเลย

๔. ทรงมีอาชีวะบริสุทธิ์ ไม่มีมิจฉาชีพอันจะต้องขออารักขาว่าขอคนอื่นอย่ารู้ข้อนี้ของเราเลย

ฐานะ ๓ ประการที่ไม่ควรถูกติเตียน คือ

๑. พระธรรมอันพระองค์ตรัสรู้ไว้ดีแล้ว ใครจะติเตียนคัดค้านว่าพระธรรมนั้นมิได้ตรัสรู้ไว้ดีจริงไม่ได้ เมื่อไม่ทรงเห็นข้อที่จะพึงติเตียนได้นั้น ย่อมถึงความเกษม ถึงความเป็นผู้ไม่กลัว มีแต่ความกล้าหาญ

๒. ปฏิปทาใดอันเป็นเครื่องยังสัตว์ให้ถึงนิพพาน ที่พระสาวกของพระองค์ปฏิบัติตามแล้วสามารถทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติได้ ใคร ๆ ย่อมตำหนิคัดค้านไม่ได้ว่าปฏิปทานั้นไม่ยังสัตว์ให้ถึงนิพพานได้จริง

๓. สาวกของพระองค์หลายร้อย ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติปัญญาวิมุติ... ใคร ๆ จะติเตียนคัดค้านมิได้เลยว่า สาวกของพระองค์เป็นจำนวนร้อยมิได้ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุติเลย

เมื่อไม่ทรงเห็นข้อที่จะพึงถูกติเตียนอย่างนี้ ย่อมถึงความเกษมไม่กลัว มีแต่ความกล้า

โดยหลักธรรมดา ผู้ที่มีความประพฤติบริสุทธิ์ ทั้งทางกาย วาจา ใจ และมีอาชีวะบริสุทธิ์นั้น ย่อมมีความมั่นใจอยู่เสมอ ไม่ต้องการความคุ้มครองจากใคร เพราะเชื่อว่าความดีมั่นคงย่อมช่วยคุ้มครองตนได้ อย่างเช่นพระบรมศาสดา สมัยเมื่อเทวทัตปองร้าย ภิกษุทั้งหลายเป็นห่วงจึงแวดล้อมอารักขา พระผู้มีพระภาคทรงห้ามเสีย ด้วยเหตุผลว่า ทรงคุ้มครองพระองค์ได้ ไม่ต้องมีอารักขา

อนึ่ง บุคคลผู้มีดีในตน ย่อมมีความเชื่อมั่นในตน ผิดกว่าคนไม่มีดีพอ นอกจากนี้ยังมีกำลังเหนือกว่าผู้ไร้คุณธรรม หรือมีความดีน้อย

เกี่ยวกับเรื่องนี้ มีพระพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ตรัสเล่าพระมหาโมคคัลลานะ ใจความว่า

"ดูก่อนโมคคัลลานะ เราเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ปฏิญาณตนว่าเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ สาวกทั้งหลายจึงไม่ต้องช่วยกันป้องกันเราในเรื่องเกี่ยวกับศีล และเราก็ไม่หวังการป้องกันจากสาวกทั้งหลาย

"โมคคัลลานะ เราเป็นผู้มีอาชีวะบริสุทธิ์ ปฏิญาณตนว่าเป็นผู้มีอาชีวะบริสุทธิ์ สาวกทั้งหลายจึงไม่ต้องป้องกันเราในเรื่องอาชีวะ และเราก็ไม่หวังการป้องกันจากสาวกทั้งหลาย

"โมคคัลลานะ เราเป็นผู้มีธรรมเทศนาบริสุทธิ์ ปฏิญาณตนว่าเป็นผู้มีธรรมเทศนาบริสุทธิ์ สาวกทั้งหลายไม่ต้องป้องกันเราในเรื่องธรรมเทศนาและเราก็ไม่หวังการป้องกันจากสาวกทั้งหลาย

“โมคคัลลานะ เราเป็นผู้มีการแก้ปัญหาบริสุทธิ์อยู่เสมอ ปฏิญาณตนว่าเป็นผู้แก้ปัญหาบริสุทธิ์ สาวกของเราไม่ต้องป้องกันเราในเรื่องแก้ปัญหา และเราก็ไม่หวังการป้องกันจากสาวกทั้งหลาย”

“โมคคัลลานะ เราเป็นผู้มีญาณทรรศนะบริสุทธิ์ ปฏิญาณตนว่าเป็นผู้มีญาณทรรศนะบริสุทธิ์ สาวกทั้งหลายไม่ต้องป้องกันเราในเรื่องแก้ปัญหา และเราก็ไม่หวังการป้องกันจากสาวกทั้งหลาย”

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงสง่างามอยู่เสมอด้วยศีล อาชีวะ ธรรมเทศนาและญาณทรรศนะ

อนึ่ง เมื่อพระตถาคตเกิดขึ้น ก็มีสิ่งอัศจรรย์ ๔ ประการเกิดตามขึ้นมา สิ่งเหล่านี้ไม่เคยมีก็มีขึ้น

๑. ประชาชนทั้งหลายพอใจยินดีในกามคุณ กามคุณ=กลุ่มกาม ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เมื่อพระตถาคตทรงแสดงธรรมอันไม่เกี่ยวด้วยกามคุณ เพื่อละกามคุณ ประชาชนเหล่านั้นก็ตั้งใจฟัง นี่คือข้ออัศจรรย์ประการหนึ่ง

๒. ประชาชนทั้งหลายยินดีพอใจในมานะ การถือตัวทะนงตน แต่เมื่อพระตถาคตเจ้าทรงแสดงธรรมให้ละการถือตัวทะนงตน คนทั้งหลายเหล่านั้นก็ตั้งใจฟัง นี่คือข้ออัศจรรย์ประการที่สอง

๓. ประชาชนทั้งหลายยินดีพอใจในความวุ่นวาย ไม่สงบ แต่เมื่อพระตถาคต ทรงแสดงธรรมเพื่อละความวุ่นวาย เพื่อความสงบ คนทั้งหลายก็ตั้งใจฟัง นี่คือข้ออัศจรรย์ประการที่สาม

๔. ประชาชนทั้งหลายพอใจยินดีในอวิชชา คือความมืดเพราะความหลง แต่เมื่อพระตถาคตทรงแสดงธรรมเพื่อให้ละอวิชชา คนทั้งหลายก็ตั้งใจฟัง นี่คือข้ออัศจรรย์ประการที่สี่

เรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องทวนกระแสจิตทั้งสิ้น จึงถือเป็นเรื่องแปลก เรื่องอัศจรรย์เมื่อมีผู้ตั้งใจฟัง คนส่วนมากพอใจในกามคุณ ในมานะ ในความไม่สงบ และในอวิชชา กระแสจิตของคนมักตกไปในทางต่ำเสมอ จึงต้องคอยประคับประคอง คอยยกระดับ เพื่อให้ขึ้นสู่อำนาจฝ่ายสูง

ที่ว่าเป็นเรื่องแปลกนั้น เพราะเรื่องทำนองนี้ ถ้าผู้อื่นพูด คนทั้งหลายก็ไม่อยากฟัง มันเป็นเรื่องทวนกระแสจิต ขัดกับความรู้สึกของเขา แต่เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง เขาก็ตั้งใจฟัง

เมื่อตั้งใจฟังธรรมของพระผู้มีพระภาค ย่อมได้ศรัทธา ใคร่เห็นผู้มีศีล ใคร่ฟังพระสัทธรรม ไม่อิ่มไม่เบื่อ ใจปราศจากความตระหนี่ความเหนียวแน่น มีจาคเจตนาอยู่เสมอ หากยังไม่ได้บริจาคก็เพราะยังไม่มีผู้รับ หรือไม่มีไทยธรรมเท่านั้น หากพร้อมเมื่อไรทำทันที คนมีศรัทธาเป็นอย่างนี้

"พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ทรงใช้ความรู้เป็นเครื่องคุ้มครองพระองค์ให้คงอยู่ในความบริสุทธิ์ ทั้งทางพระกาย ทางพระวาจา และทางพระมนัส ยั่งยืนไม่กลับกลาย เป็นผู้มีพระอัธยาศัยเบิกบานด้วยพระคุณสมบัติ พื้นเดิมของพระองค์ทรงมีพระอัธยาศัยเผื่อแผ่ มีพระมรรยาทอันงาม มีพระมนัสไม่ติดในกามคุณ ถึงเป็นเหตุห่วงใย ไม่อาจจะมีพระปัญญาพอจะไม่หลงหมกมุ่นอยู่ในกามสุข มีพระวิริยะพอจะกล้าหาญบากบั่นเพื่อสำเร็จผลที่ทรงมุ่งหมาย มีพระขันติพอจะประคองพระวิริยะมิได้ถอยหลัง ทรงรักษาสัตย์มั่นคง สามารถจะผูกไมตรี มีพระอัธยาศัยมั่นคงในกิจที่ปลงพระมนัสจะทำ ไม่จืดจางเร็ว มีพระเมตตาพอจะพร่าสุขประโยชน์ของพระองค์เพื่อผู้อื่น ทรงรู้จักวางพระทัยเป็นกลางไม่ให้ตกไปในฝ่ายความยินดีหรือความยินร้าย ความรู้ของพระองค์อบรมพระคุณเหล่านี้ให้ไพบูลย์ พระองค์จึงทรงน้อมพระชนม์ของพระองค์เพื่อทรงบำเพ็ญ

ประโยชน์ให้สำเร็จแก่สัตว์โลกด้วยอำนาจพระเมตตาพระกรุณา มีพระมนัสปลอดโปร่ง ไม่ติดอยู่ในลาภสักการ ในถิ่นฐาน หรือในบุคคล อาจเสด็จไปไหนไปได้ มีพระอัธยาศัยมั่นคงในอันจะโปรดสัตว์ ทรงพระอุตสาหะอดทนในการเสด็จเที่ยวจาริกและสั่งสอน กล้าหาญไม่พรั่นพรึงต่ออันตรายอันจะพึงมีแต่เวไนยผู้มีอัธยาศัยดุร้าย อดทนได้ซึ่งคำหยาบช้าของคนเช่นนี้ ทรงฉลาดรู้อัธยาศัยของเวไนยนิกร และยอมผ่อนปรนเทศนาให้ถูกเหมาะอนุโลมตามกาลเทศะและอุบัติเหตุ-เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า มั่นในศีลในธรรม อันจะนำให้เห็นเป็นตัวอย่าง รักษาพระมนัสเป็นกลาง ไม่อ่อนแอด้วยอำนาจความยินดียินร้าย อันใคร ๆ ไม่สามารถล่อหรือขู่ให้สมประสงค์ ทรงประพฤติจริงเป็นที่เชื่อถือได้ จึงได้คุมคณะติด ความรู้อบรมพระคุณเหล่านี้ ย่อมส่งพระองค์ให้เป็นผู้สมควรอย่างสูงสุด คนผู้ควรเป็นที่เคารพนับถือของเขา อันเขาจะพึงไหว้และอ่อนน้อม ย่อมเป็นผู้มีพื้นมา คือมีกำเนิดสูง มีอายุมาก หรือมีคุณธรรม โดยที่สุดสักอย่างหนึ่ง”

พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าตามที่ยกมาถวายนี้ ชี้ให้เห็นว่า พระหฤทัยของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเป็นอย่างไร น่าเคารพกราบไหว้เพียงใด

อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ อุตฺตมํ ธมฺมมชฺฌคา
มหาสงฺฆํ ปโพเธสิ อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้ธรรมอันสูงสุดแล้ว ทรงยังพระสงฆ์หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้ตามทั้งสามนี้ชื่อว่าพระรัตนตรัย ขออานุภาพแห่งพระรัตนตรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสอันเลิศ เป็นบ่อเกิดแห่งศุภสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคล และอำนาจพระราชกุศลที่ทรงบำเพ็ญในอภิลักขิตกาลวันวิสาขบูชา ด้วยพระราชหฤทัยทรงระลึกในพระพุทธคุณเป็นอารมณ์ทั้งนี้จงสัมฤทธิ์อานิสงส์เพิ่มพูนพระบารมีบุญญาธิการ อภิบาลให้สมเด็จบรม

บพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้งสองพระองค์ พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชปิโยรสธิดา พระบรมวงศานุวงศ์ ทรงเจริญพระพลานามัย เจริญพระชนมายุยืนนาน เสด็จดำรงในสิริราชสมบัติ เป็นมิ่งขวัญกำลังใจแก่มวลหมู่ชาวไทยและผู้อาศัยใต้ร่มพระบรมโพธิสมภาร ตราบเท่านานแสนนาน

ขอคณะองคมนตรี คณะรัฐบาล ข้าราชการทุกระดับชั้น ประชาชนชาวไทย พุทธบริษัท จงพลันถึงความสำเร็จในกิจการที่ประสงค์โดยชอบธรรมทั้งปวง บรรลุถึงความเกษมสุขสวัสดิมงคลทุกประการ

รับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี ยุติ ด้วยประการฉะนี้

ขอถวายพระพร

พระธรรมเทศนาพุทธปณิธานกถา
ในการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันวิสาขบูชา
ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง

พระราชบัณฑิต วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
รับพระราชทานถวาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
มหาการุณิโก นาโถ อตฺถาย สพฺพปาณินํ
ปูเรตฺวา ปารมี สพฺพา ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมนฺติ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา พุทธปณิธานกถา เรื่องพระปณิธานแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี โดยสมควรแก่พระราชกุศลซึ่งสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐทรงบำเพ็ญตามกาลสมัย ด้วยวาระนี้เป็นวันวิสาขบุรณมี ดิถีเพ็ญพระจันทร์เสวยฤกษ์วิสาขะ เป็นอภิลักขิตกาลที่กำหนดว่าวันประสูติในปัจฉิมชาติ ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ และเสด็จดับขันธปรินิพพาน แห่งพระสมณโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้า เหตุการณ์สำคัญทั้งสามเกิดขึ้นในวันเพ็ญแห่งเดือนวิสาขะนี้เหมือนกัน เป็นมหามงคลสมัย ที่พุทธบริษัทประกอบพิธีบูชาเป็นพิเศษ ถวายทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นการบูชาพระพุทธคุณ คือคุณงามความดีของพระพุทธองค์ที่ทรงมีต่อชาวโลกทั้งมวล

สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ เมื่อถึงอภิลักขิตกาลนี้ ด้วยอำนาจพระราชศรัทธาปสาทะในพระพุทธา-

ทิรัตนตรัย ในเวลาที่เสด็จประทับ ณ พระมหานครได้ทรงนำพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท กระทำสักการะบูชาพระรัตนตรัยเป็นมโหฬารสักการบูชา ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เสมอมา ในเวลาเสด็จแปรพระราชสำนักประทับ ณ สถานใด ๆ อันห่างไกลพระมหานครได้ทรงนำพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้โดยเสด็จ และพระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้พุทธบริษัทผู้อยู่ ณ ที่ใกล้ ได้โดยเสด็จพระราชกุศล ทรงกระทำสักการบูชาพิเศษ ณ พระอารามหัวเมืองต่างจังหวัด ด้วยทรงพระราชดำริเห็นความสำคัญของปูชนียสถานในที่นั้น ๆ จึงได้พระราชทานความยกย่องปูชนียสถานนั้น ๆ ให้เป็นที่ปรากฏ เช่นเสด็จพระราชดำเนินทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา ณ วัดพระแท่นดงรัง อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ในปีพุทธศักราช ๒๕๑๒ พระราชจริยาวัตรและพระราชกรณียกิจส่วนนี้ ในฐานะองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกสัตบุรุษพุทธมามกะผู้ทรงยึดมั่นในพระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกทั้งหลายและประชาชนชาวไทยได้เห็นแล้ว ไม่เพียงแต่จะเพิ่มพูนปีติปราโมชและความจงรักภักดีในสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าอย่างเดียว แต่ได้ถือพระราชจริยาวัตรนั้นเป็นทิฏฐานุคติดำเนินตามรอยพระยุคลบาทอีกด้วย

ท่านผู้ประเสริฐที่ชาวพุทธและชาวโลกรู้จักกันว่าพระพุทธเจ้านั้นพระนามเดิมว่าสิทธัตถะ ทรงถือกำเนิดในราชสกุลศากยะ พระราชาสุทโธทนะเป็นพระราชบิดา พระนางสิริมหามายาเป็นพระราชมารดา ทรงได้รับการบำรุงบำเรออย่างดีเยี่ยมในฐานะพระราชกุมารผู้จะสืบพระราชสมบัติต่อไป แต่พระองค์ทรงสังเวชพระทัยอยู่เนืองนิตย์ในความทุกข์ของชาวโลก รวมทั้งความทุกข์ซึ่งจะต้องเกิดขึ้นแก่พระองค์เอง เช่น ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ทรงปรารภตรึกตรองหาทางที่จะพ้นจาก

ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย และขวนขวายช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากสภาพเช่นนั้นด้วย จึงเสด็จออกผนวชแสวงหาความหลุดพ้นจากทุกข์ที่เรียกว่าโมกขธรรม การเสด็จออกผนวชของพระองค์นี้ เรียกว่า มหาภิเนษกรมณ์ แปลว่า การเสด็จออกเพื่อแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่คือพระโพธิญาณ ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่คือความสิ้นกิเลสหรือนิพพาน อันเป็นเหตุให้พ้นไปจากทุกข์ทั้งปวง รวมทั้งพระสัพพัญญุตญาณเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ด้วยมีพระมหากรุณาเป็นเบื้องหน้า แล้วพระองค์ได้ทรงบรรลุความสำเร็จได้ ทรงค้นพบสิ่งที่พระองค์ทรงแสวงหามาเป็นเวลานานถึง ๖ ปี ญาณทรรศนะของพระองค์บริสุทธิ์แจ่มใสอย่างยิ่งแล้ว นั่นคือพระโพธิญาณอันเป็นยอดแห่งความรู้ และเป็นต้นตอที่จะให้รู้สิ่งทั้งปวงได้ด้วย จึงได้พระนามอันเป็นพระเกียรติยศอย่างยิ่งว่า พระสัพพัญญู แปลว่า ผู้รู้สิ่งทั้งปวง หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง

แล้วทรงใช้เวลา ๔๕ ปีหลังจากตรัสรู้ บำเพ็ญพุทธกิจอันเป็นประโยชน์ยิ่งแก่ชุมชน ให้เขาเหล่านั้นได้รับประโยชน์ตามสมควรแก่อุปนิสัยแห่งตน ๆ คือประโยชน์ในชาตินี้ ชาติหน้า และประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพาน พ้นจากความทุกข์ในสังสารวัฏซึ่งเป็นความทุกข์ที่ยืดเยื้อยาวนาน ภาวะแห่งการสิ้นกิเลส ควรเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของมนุษย์จะต้องเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดทุก ๆ ชาติที่เกิด จะไปสำเร็จเอาในชาติใดก็สุดแล้วแต่บารมีที่สั่งสม ผู้มีจุดมุ่งหมายของชีวิตอย่างนี้เท่านี้จึงจะพบกับความสงบสุขของชีวิต มิฉะนั้นแล้ว ถึงจะได้อะไรมาก็หาพอใจไม่ ชีวิตต้องระหกระเหินต่อไป จิตใจจะดิ้นรนร่านหาของใหม่ ๆ แปลก ๆ ที่เข้าใจว่าจะให้ความสุขสมหวังแก่ตนได้ ไม่เคยเห็นความปรารถนาเลย

พระพุทธเจ้าเองนั้น สำรวจดูพระพุทธจริยาแล้ว จะพบว่าทรงปรารถนาความสิ้นกิเลสและไม่ใช่สิ้นกิเลสอย่างธรรมดา และสิ้นอย่าง

พระพุทธเจ้า คือขอให้บรรลุพระโพธิญาณอีกด้วย ที่ทรงปรารถนาพระโพธิญาณนั้น ก็เพื่อพระองค์เองด้วย เพื่อสัตว์โลกทั้งหลายอื่นด้วย ไม่เคยปรารถนาความสำเร็จเพื่อพระองค์เพียงผู้เดียว ทรงมีพระปณิธานคือความตั้งใจอันแน่วแน่มั่นคงลงในพระโพธิญาณ ทรงกระทำทุกอย่างเพื่อจุดมุ่งหมายอันสูงสุดคือพระโพธิญาณมีความมั่นคงมุ่งตรงต่อพระโพธิญาณ เพื่อทำลายกิเลสให้หมดสิ้น หลุดพ้นจากปวงกิเลสและปวงทุกข์และช่วยเหลือสัตว์ให้พ้นทุกข์

ในชีวิตของคนเรา เราย่อมมีจุดมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง ขอให้ทำไปเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายนั้น ไม่สำเร็จก็ไม่เป็นไร ยังได้ประโยชน์ในทางประสบการณ์ชีวิต แต่โอกาสที่จะสำเร็จย่อมมีอยู่ ถ้าเรามีปณิธาน คือการตกลงใจอันแน่วแน่มั่นคง หรือมีอุดมคติ ตามภาษาปัจจุบัน

ความตั้งใจมีบทบาทสำคัญอย่างมากในการทำงานและการประพฤติธรรม หรือในการยกระดับจิตของตนให้สูงขึ้น ถ้ามีความตั้งใจว่าจะทำงานให้ดีที่สุด งานก็มักดีตามที่ตั้งใจ ถ้าตั้งใจว่าจะเป็นคนดี มีศีลธรรม ไม่ทุจริตคดโกง ก็จะเป็นคนดีได้จริง ๆ ถ้าความตั้งใจนั้นมีเหตุให้ล้มไปก็รีบตั้งใจใหม่ ขอให้มีความตั้งใจอยู่เสมอว่า จะทำอย่างนั้น จะทำอย่างนี้ สักวันหนึ่งจะได้สิ่งที่ต้องการ ความเป็นคนดีก็มาจากความตั้งใจที่จะเป็นคนดี ปราศจากความตั้งใจเสียแล้วหาสำเร็จไม่ ความใฝ่ฝันอยากเป็นนั่นเป็นนี่ก่อน เมื่อมีความต้องการและความต้องการนั้นรุนแรงขึ้นก็เป็นเครื่องกระตุ้นให้มีความพยายาม ความพยายามก่อให้เกิดความสำเร็จ

อุดมคติไม่จำเป็นต้องสูงส่งเลิศลอยอะไร อุดมคติ หมายถึงความตกลงใจอย่างแน่วแน่ที่จะทำอะไร จะดำเนินชีวิตอย่างไร จะเป็นอะไร แล้วบากบั่นมั่นคง ประคับประคองชีวิตและการกระทำให้อยู่ในร่องรอยนั้น สิ่งที่เราอยากได้ อยากเป็น อาจมิได้สูงส่ง มีความหมายสำหรับคนอื่นเลย แต่มันมีความหมายมากสำหรับเรา เพราะมันทำให้เราพอใจและเอิบอิ่ม

เช่นเด็กหนุ่มคนหนึ่งมีอุดมคติว่า จะทำงานเกี่ยวกับศิลปะการเขียนภาพ นี่คืออุดมคติเรื่องงานของเขา แปลว่า เขาตกลงใจจะเป็นศิลปิน และเขาตกลงใจว่า ในการประกอบอาชีพเป็นศิลปินนั้น เขาจะไม่หลอกลวงตนเอง ไม่หลอกลวงผู้อื่น จะยึดมั่นในสัจจะ นี่คืออุดมคติในการดำเนินชีวิตของเขา

จำเป็นอย่างยิ่งที่คนเราจะต้องมีอุดมคติ อุดมคติเป็นเครื่องมือสำคัญไม่ให้เราเขวออกนอกทาง ไม่ให้เราอ่อนน้อมต่อสิ่งยั่วยวนใจที่เข้ามาทำให้เราเขว อย่างเช่น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีอุดมคติทางพระโพธิญาณ ก็ทรงมุ่งบำเพ็ญกรณียกิจต่าง ๆ เพื่อพระโพธิญาณ ทรงปัดสิ่งยั่วยวนต่าง ๆ ออกไปนอกทางของพระองค์ ไม่ว่าสิ่งยั่วยวนนั้นจะใหญ่โตหรูหราในสำนึกของคนทั้งหลายเพียงใด เช่น ทรงปัดราชสมบัติที่พระราชบิดาจะทรงมอบให้ ราชสมบัติที่พระเจ้าพิมพิสารทรงเชื้อเชิญเมื่อทรงผนวชแล้ว ทรงจาริกอย่างนักพรตไปสู่แคว้นมคธ

อุดมคติทำให้เราวัดคุณค่าของตนได้ว่า เราเป็นคนเหลวไหลหรือคนเอางานเอาการ เราได้ดำเนินเข้าไปใกล้อุดมคติเพียงใด คนไม่มีอุดมคติไม่มีการตกลงใจอะไรแน่นอน ย่อมไม่สามารถทำอะไรให้สำเร็จเป็นชิ้นเป็นอันได้ ปล่อยตนให้ลอยไปตามเรื่องตามราว ไม่มั่นคง อุดมคติเป็นเครื่องมือคลายปมด้อยหรือลดปมด้อยให้หมดสิ้นไป เพราะคนมีอุดมคติย่อมไม่เทียบตนกับคนอื่น แต่เขาเทียบตนกับอุดมคติของตน การเทียบตนกับคนอื่นถ้ารู้สึกด้อยเป็นโทษ ถ้ารู้สึกเขื่องหรือเด่นก็เป็นโทษ แต่การเทียบตนกับอุดมคติของตนมีแต่คุณอย่างเดียว ไม่ว่าจะรู้สึกด้อยหรือรู้สึกเด่น เพราะถ้ารู้สึกด้อย ทำให้พยายามมากขึ้น ถ้ารู้สึกเด่น ทำให้ชื่นชมยินดีกับผลงานของตน เป็นกำลังใจและแรงหนุนให้ทำต่อไปอย่างไม่เบื่อหน่าย

ขอพระราชทานยกตัวอย่างเรื่องของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีกตอนหนึ่ง คือตอนที่ทรงเลิกทุกรกิริยา ทรงพิจารณาเห็นว่าทุกรกิริยาไม่ใช่ทาง

ตรัสรู้แน่แล้ว ก็ทรงเลิกเสีย ทั้ง ๆ ที่ทุกกิริยาเป็นนิยมของนักพรตทั่วไปในสมัยนั้น ปัจจวัคคีย์ซึ่งยอมตนเป็นศิษย์ปฏิบัติรับใช้อยู่นานได้ละทิ้งพระองค์ไป เห็นว่าพระองค์ไม่มีทางสำเร็จแน่ เพราะหันมาหาความสบายเสียแล้ว เมื่อเทียบกับนักพรตทั่วไป ที่นิยมทุกรกิริยา และทรรศนะของชาวเมืองที่มีต่อนักพรตในสมัยนั้นแล้ว พระองค์ก็ด้อยลง แต่ในสำนึกแห่งพระองค์เอง พระองค์หาด้อยลงไม่ เพราะพระองค์ไม่ได้ทรงเทียบพระองค์กับนักพรตอื่น ๆ แต่ทรงเทียบกับอุดมคติของพระองค์คือโพธิญาณ ทางใดที่จะให้บรรลุโพธิญาณได้ ก็ทรงทำทางนั้น ในที่สุดพระองค์ก็ทรงบรรลุเป้าหมาย เป็นพระบรมศาสดา ศิษย์ห้าคนที่เห็นว่าพระองค์ทรงทำผิดในครั้งนั้นก็ต้องยอมรับว่าพวกตนผิดไปเอง

ความจริง คนที่ทำเช่นนั้นได้ แสดงถึงความเข้มแข็งเด็ดเดี่ยวทางใจอย่างยิ่ง คนส่วนมากจะไม่กล้าเดินออกนอกทางที่คนทั้งหลายเขาเดินกันอยู่ แม้รู้ว่าการกระทำเช่นนั้นไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อันใด แต่ก็ไม่กล้าเลิก เพราะเกรงว่าตนจะด้อยลงในสำนึกของคนทั้งหลาย ไม่กล้าแก้ไขไม่กล้าวางหลักใหม่ หรือตนจะด้อยกว่าคนอื่นที่เขาทำกันอยู่ รวมความว่ายังเทียบตนกับคนทั้งหลายอยู่ แต่พระพุทธเจ้ามิได้ทรงเทียบพระองค์กับใคร หรือนักพรตคนใด ทรงยึดเอาอุดมคติเป็นที่หมาย ไม่ทรงหวั่นไหวต่อเสียงติของชาวโลก คนอย่างนี้แหละที่โลกต้องบูชาในฐานะเป็นผู้นำโลกไปสู่แสงสว่าง

ในการประกอบกิจใด ๆ ก็ตาม หากมีความมุ่งหวังเพื่อประโยชน์สุขของเพื่อนมนุษย์ด้วยความจริงใจแล้ว มักสำเร็จเสมอ ขอให้รักษาอุดมคติอันนี้ไว้ให้มั่นคง มีความมุ่งหวังเพื่อประโยชน์ของเพื่อนร่วมชาติ ไม่คิดทำเพื่อความยิ่งใหญ่ของตัว

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้มีความกรุณาดุจห้วงมหรรณพ บารมีนี้พระองค์ได้เคยสั่งสมมาแล้วแต่ปางบรรพ์ มาโดยลำดับ ได้รวมตัวกันเข้า

ส่งพระองค์ให้บรรลุแล้วซึ่งอภิสัมมาสัมโพธิญาณ แต่นั้น จึงเทศนาโปรดสรรพสัตว์ให้ได้รับประโยชน์ตามสมควรแก่อัธยาศัย โดยมิได้เห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบาก ด้วยพระบาทเปล่า พระตถาคตเจ้าทรงจาริกไปในหมู่บ้าน ตำบล ชนบท นิคม ราชธานีต่าง ๆ เพื่อโปรยปรายธรรมรัตนะ บุคคลทุกวัยทุกชาติ ทุกภาษา ได้รับประโยชน์จากคำสอนของพระองค์สุดจะคำนวณได้ พระองค์ทรงเป็นประทีปแห่งโลกทีเดียว เพราะปัจจุบันนี้พระพุทธศาสนาคือคำสั่งสอนของพระองค์ได้เป็นที่รู้จักของชาวโลกแล้วเป็นอย่างดี ผู้ใด ไม่ว่าเพศใด วัยใด และชาติใดเลื่อมใสพระพุทธศาสนาและปฏิบัติตามคำสอนของพระศาสนาโดยชอบแล้ว ผู้นั้นย่อมได้รับประโยชน์ตามสมควรแก่การปฏิบัติเสมอ พระพุทธศาสนาแพร่หลายออกไปเป็นประโยชน์แก่ชุมชนทุกหมู่เหล่าสมพระปณิธานแห่งพระศาสดา พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติมาเพื่อประโยชน์แก่โลก เพื่ออนุเคราะห์โลก

มหาการุณิโก นาโถ อตฺถาย สพฺพาปาณินํ
ปูเรตฺวา ปารมี สพฺพา ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมํ

พระผู้เป็นนาถะของโลก ทรงมีพระมหากรุณาดุจห้วงมหรรณพ ทรงบำเพ็ญพระบารมีเต็มเปี่ยมบริบูรณ์ ทรงบรรลุพระโพธิญาณอันสูงสุด เพื่อประโยชน์สุขของสัตว์มีชีพทั้งหลาย

นอกจากพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว แม้พระอรหันตขีณาสพสาวกของพระตถาคตเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิผู้ปกครองแผ่นดินโดยธรรม ก็ชื่อว่า ผู้เกิดมาเพื่อประโยชน์แก่โลก เพื่ออนุเคราะห์โลก

สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ นับแต่ได้ทรงประกาศพระบรมราชโองการในอันที่จะปกครองแผ่นดินโดยธรรม ทรงมุ่งที่จะบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาราษฎร์ โดยทรงเสด็จ

เยี่ยมเยียนราษฎรทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ทรงน้อมนำความสุขไปให้และทรงขจัดปัดเป่าความทุกข์ร้อนของเขาเหล่านั้น ทรงมีพระมหากรุณาต่อทวยราษฎร์ของพระองค์โดยทั่วถึง ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเพื่อประโยชน์ เพื่อความดี และเพื่อความสุขของประชาชนโดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยาก ได้ทรงยากลำบากพระวรกายและตรอมพระราชหฤทัยในเวลาคับขันบ้างก็มี แต่มิได้ทรงคิดจะทอดทิ้งปล่อยให้พสกนิกรของพระองค์ต้องอ้างว้าง เมื่อได้ทรงอย่างใดให้เป็นสุขแก่ทวยชนแล้วก็เป็นพอพระราชหฤทัย แม้ข้อนั้นจะเป็นทางให้เกิดความยากเข็ญแก่พระองค์เองสักปานไร ก็ไม่ทรงหวาดหวั่น พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐเสด็จมาสู่โลกนี้ เพื่อประโยชน์แก่โลก เพื่ออนุเคราะห์โลก

ขอพระราชกุศลที่ทรงบำเพ็ญในอภิลักขิตกาลวิสาขบุรณมี ด้วยพระราชหฤทัยทรงระลึกในพระพุทธคุณเป็นอารมณ์ จงสัมฤทธิ์อานิสงส์เพิ่มพูนเสริมพระบุญญาธิการราชกฤษดาภินิหารปรมัตถบารมี แห่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้งสองพระองค์ เพื่อทรงพระเกษมสำราญสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคล ทรงเจริญพระชนมายุยืนนาน สถิตเป็นมิ่งขวัญร่มเกล้าของชาวไทยตลอดจิรกาล พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชชนนี พระบรมราชโอรส ธิดา พระบรมวงศานุวงศ์ คณะองคมนตรี

ขอคณะรัฐบาล ข้าราชการทุกฝ่าย พุทธบริษัทและประชาชนชาวไทย เจริญด้วยจตุพิธพรชัยมงคลมนุญผลเกษมสุขสวัสดิ์สถาพรโดยทั่วกัน

รับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา พุทธปณิธานกถา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี ยุติลง ด้วยประการฉะนี้

ขอถวายพระพร

พระธรรมเทศนาโลภปกตกัมมกถา

ณ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์

วันจันทร์ที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๒ เวลา ๑๘.๑๐ น.

พระเมธาธรรมรส วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม แสดง

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ยํ ภิกฺขเว โลภปกตํ กมฺมํ โลภชํ โลภนิทานํ โลภสมุทยํ ตํ กมฺมํ อกุสลํ สาวชฺชํ ทุกฺขวิปากํ ตํ กมฺมํ กมฺมสมุทยาย สํวตฺตติ น ตํ กมฺมํ กมฺมนิโรธาย สํวตฺตตีติ ฯ

บัดนี้ จะแสดงพระธรรมเทศนา โลภปกตกรรมกถา ว่าด้วยกรรมที่บุคคลกระทำด้วยความโลภ เพื่อเป็นแนวทางพิจารณาหาเหตุผลและเป็นประโยชน์แก่การปฏิบัติธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา

หัวข้อบาลีพระพุทธภาษิตที่ตั้งไว้เบื้องต้นนั้น แปลว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรมใดอันบุคคลทำด้วยความโลภ เกิดจากความโลภ มีความโลภเป็นเหตุ มีความโลภเป็นต้นเค้า กรรมนั้นจัดว่าเป็นอกุศล มีโทษ มีผลเป็นทุกข์ ย่อมเป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไปอีก ไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม

ใจความแห่งพระพุทธภาษิตนี้ ชี้ถึงการกระทำของบุคคลที่มีความโลภ คือความอยากได้เป็นตัวนำ เป็นต้นเหตุว่า กรรมที่ทำลงไปนั้นจัดเป็นฝ่ายชั่ว มีโทษ มีทุกข์ และทำให้เกิดกรรมต่อไปอีก ไม่ทำให้ดับกรรมต่อไปได้ ความจริง ท่านได้กล่าวถึงความโกรธและความหลงที่มาเป็นต้นเหตุแห่งการกระทำนั้น ๆ ด้วย แต่ในพระธรรมเทศนานี้ จะกล่าวเฉพาะการกระทำที่มีความโลภ หรือความอยากได้เป็นตัวนำ

ลองหาเหตุผลอย่างง่าย ๆ ดูว่า พระพุทธภาษิตข้อนี้มีความจริงหรือไม่เพียงไร ก็จะพบว่าขึ้นชื่อว่าการกระทำทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมทางกาย ทางวาจา หรือแม้ทางใจ ถ้ากระทำไปเพราะตกอยู่ใต้อำนาจความโลภแล้ว การกระทำนั้น ๆ ย่อมไม่บริสุทธิ์สะอาดเหมือนแปดเปื้อนด้วยของโสโครก เมื่อไม่บริสุทธิ์สะอาดเสียแล้ว ก็นับเป็นกรรมดีไม่ได้ ต้องจัดอยู่ในฝ่ายกรรมชั่ว มีโทษ และให้ผลเป็นทุกข์

ขอยกตัวอย่างในคดีโลก คนที่มีเค้าว่าจะเจริญก้าวหน้า และเจริญได้ไว เจริญได้ไกล แต่บางครั้งถูกความโลภ คือความอยากได้มาชักนำให้เห็นผิดเป็นชอบ จึงกระทำการต่าง ๆ ลงไปในรูปของการทุจริต เช่นทุจริตในการสอบไล่ ทุจริตต่อทรัพย์สินของทางราชการ หรือทุจริตต่อทรัพย์สินของผู้อื่น ด้วยการโกง การล่อลวงการฉกชิงวิ่งราว เป็นต้น แม้การที่ทำลงไปนั้น จะอ้างว่า เพื่อความสุขความเจริญ ความก้าวหน้าของตนเองก็ตาม เมื่อถูกจับได้ ข้ออ้างเพื่อความสุข ความเจริญ และก้าวหน้านั้น ก็ไม่สามารถหักล้างความผิดให้เบาบางลงไปได้ จึงปรากฏว่า ต้องถูกลงโทษหนักเบา ตามลักษณะของความผิด ซึ่งเป็นการทำลายอนาคตของตนเองอย่างย่อยยับ อันที่จริง ถ้าจะกระทำการใด ๆ ด้วยความขยันหมั่นเพียรด้วยความซื่อสัตย์สุจริต โดยไม่ต้องอาศัยความโลภมาเป็นตัวชักนำ ให้หันเข้าไปในทางทุจริต ก็อาจทำได้เป็นอย่างดี มีความสบายใจ ไม่ต้องวิตกกังวล ในขณะกระทำ และคนส่วนใหญ่ก็นิยมกระทำการด้วยความซื่อสัตย์สุจริต และขยันหมั่นเพียร คงมีเฉพาะผู้ที่ใจร้อน ต้องการเอาเปรียบผู้อื่นต้องการเจริญรวดเร็ว โดยไม่ต้องลงทุนมาก ลงแรงมาก จึงอาศัยความโลภเป็นตัวชักนำ แล้วเลยกลายเป็นผู้ประสบเคราะห์กรรมอันไม่น่าปรารถนาทำให้ต้องถูกไล่ออกจากโรงเรียน จากราชการ หรือทำให้ต้องถูกจองจำทำโทษ เพราะการกระทำชั่วช้าทุจริตของตนเอง เป็นโชคร้าย เคราะห์ร้าย

ที่ตนเองก่อให้เกิดขึ้นแก่ชีวิต เพราะถูกความโลภชักนำแท้ ๆ ไม่ใช่บุคคลหรืออำนาจลึกลับภายนอกอื่น ๆ มาดลบันดาลให้เป็นไป

ความโลภ มีลักษณะเหมือนน้ำหวานที่เจือยาพิษ ในขณะที่ดื่มตอนต้น ๆ ก็จะรู้สึกชื่นอกชื่นใจ หรือหลงสำคัญผิดว่าน่ารื่นรมย์ แต่พอยาพิษแสดงผลออกมา ก็จะทำให้ผู้ดื่มเป็นอันตรายถึงแก่ชีวิตได้

ถ้าสังเกตให้ดีแล้ว ผู้ที่ทำการใด ๆ ด้วยความโลภ ไม่ว่าจะแสดงอาการทางกาย หรือกล่าววาจาออกมา การกระทำและคำพูดนั้น ๆ ก็จะส่อให้เห็นจิตใจอันเต็มไปด้วยความอยากได้ เห็นแก่ตัว เพราะจะมีการแสดงออกถึงการเอาเปรียบผู้อื่น การยื้อแย่ง การหาเล่ห์เหลี่ยมพูดให้ตนได้ประโยชน์เหนือผู้อื่นอยู่เสมอ แม้จะขับยานพาหนะไปในถนนหนทางความโลภก็คอยกระซิบให้โกงเส้นทางของผู้อื่น ให้ละเมิดระเบียบข้อบังคับ สุดแต่ว่าให้ตนไปได้เร็ว ถึงจุดหมายปลายทางได้ตามปรารถนาก็พอใจแล้ว ไม่คำนึงว่าคนอื่น ๆ ที่มองเห็นจะรู้สึกสังเวช สลดใจอย่างไร

ความโลภ ที่จะได้ทรัพย์สมบัติ ทำให้บุตรธิดาลืมบุญคุณของมารดาบิดา ที่ให้ชีวิตเลือดเนื้อแก่ตน ถึงกับทะเลาะโต้เถียง ใช้วาจาไม่สมควรต่อมารดาบิดา ดังนี้ก็มี

บางคน ถ้าจะว่าโดยฐานะความเป็นอยู่ หรือวงศ์สกุล ก็อาจจะดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยดี ทัดเทียมผู้อื่น ไม่น้อยหน้าใคร ๆ แต่ก็ยังไม่พอใจด้วยความเป็นอยู่ในระดับนั้น ปล่อยให้ความโลภเป็นตัวชักนำ ให้ทำการชั่วช้าทุจริตต่าง ๆ ซึ่งนอกจากจะไม่สามารถดำรงฐานะเดิมไว้ได้ ไม่สามารถก้าวหน้าต่อไปได้แล้ว ยังต้องล่มจมตกต่ำอย่างไม่น่าจะเป็นไปเช่นนั้น

ผู้ใดก็ตาม ถ้าพูดหรือทำการใด ๆ โดยมีความโลภ ความอยากได้เป็นตัวนำทางแล้ว ก็เท่ากับเป็นการประจานตัวเองต่อคนอื่น เป็นที่ดูหมิ่น

เหยียดหยามของคนอื่น จะติดต่อกับใคร ๆ เขาก็จะคอยกระซิบเตือนกันและกันไว้ล่วงหน้า ให้ระมัดระวังการเอาเปรียบ เห็นแก่ตัวของบุคคลเช่นนั้น เป็นการทำลายตัวเอง เพราะหลงผิดไปด้วยความโลภโดยแท้ บางครั้งบุคคลเช่นนี้ แม้จะมีเจตนาสุจริตเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อใคร ๆ ด้วยความบริสุทธิ์ใจ ก็ยังไม่วายเป็นที่ระแวงสงสัยของคนอื่นว่าจะซ่อนอะไรไว้เบื้องหลังความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่นั้น ๆ บ้าง จะมีลักษณะเช่นเดียวกันกับเอาเหยื่อเกี่ยวเบ็ดบ้างหรือไม่

เท่าที่กล่าวมานี้ ก็พอเห็นได้ในข้อเท็จจริงของพระพุทธภาษิตที่ว่า กรรมที่กระทำด้วยความโลภ เป็นกรรมชั่ว มีโทษและมีผลเป็นทุกข์ อันอาจตรองตามให้เห็นจริงได้บ้างแล้ว มีปัญหาต่อไปคือ ข้อที่ว่าพฤติกรรมที่กระทำโดยมีความโลภเป็นต้นเหตุต้นเค้านั้น ทำให้เกิดกรรมต่อไปอีก ไม่เป็นไปในทางที่จะให้ดับหรือยุติกรรมต่าง ๆ ต่อไป พูดง่าย ๆ ก็คือ ถ้าทำการใด ๆ ด้วยความโลภแล้ว จะมีผลสืบต่อให้มีการกระทำอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่องต่อไปไม่สิ้นสุด เหมือนเอาเชื้อโรคไปใส่ไว้ในแผล แผลนั้นก็จะลุกลามกำเริบก่อความทุกข์ความเดือดร้อนไว้ไม่มีที่สิ้นสุด แต่ถ้าทำหรือพูดด้วยความบริสุทธิ์ใจ ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของความโลภแล้ว ก็จะเป็นเหมือนนำยามารักษาแผลนั้น ทำให้แผลแห้งหายสนิท ไม่อักเสบลุกลามอีกต่อไป

ในคดีธรรม ท่านสอนให้รู้จักว่า ความโลภนั้นมิใช่แต่อยากได้ข้าวของเงินทองเท่านั้น แม้ความอยากได้ในทางนามธรรม เช่นชื่อเสียงเกียรติยศ ความมีหน้ามีตาจนไม่ไตร่ตรอง พิจารณาให้เห็นความเหมาะความควร ก็มีโทษทั้งสิ้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะ ชื่อเสียงเป็นของร้ายกาจ และทำอันตรายได้ พวกเธอพึงสำเหนียก อย่าให้ลาภสักการะ ชื่อเสียงครอบงำจิต ตั้งอยู่ได้เลย” นับเป็นพระพุทธภาษิตเตือนใจให้รู้จักความสุข ความสงบ ความไม่ต้องเผาตัวเอง

ให้เดือดร้อน เพราะอยากมีหน้ามีตา มีชื่อเสียงเกียรติยศ เป็นต้น ในขณะเดียวกันท่านก็สอนให้บำเพ็ญคุณงามความดี ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยไม่ต้องใช้ความโลภเป็นตัวนำ คุณงามความดีนั้น ก็จะส่งให้ประสบความสุขความเจริญ เหมือนปลูกพืชผลได้ถูกต้องตามวิธีการแล้ว ไม่ต้องไปเร่งเร้าเดือดร้อนใจ พืชผลไม้นั้น ก็จะให้ดอกให้ผลแก่ผู้ปลูกนั้นเอง

พระพุทธภาษิตที่เตือนมิให้ทำการใด ๆ ด้วยความโลภนี้ มิได้หมายความว่า ให้งอมืองอเท้าเป็นคนเกียจคร้าน ไม่สร้างความเจริญก้าวหน้าแก่ชีวิตของตน แท้จริงการสร้างความเจริญก้าวหน้าด้วยความขยันหมั่นเพียรนั้น เป็นคำสอนโดยตรงทางพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว แม้คำสอนชั้นต่ำสุดที่เรียกว่า ประโยชน์ปัจจุบัน ท่านก็ยังสอนให้มีความขยันหมั่นเพียรเป็นข้อแรก ยิ่งในคำสอนชั้นสูง ก็สอนให้มีสัมมาวายามะ คือความเพียรพยายามในทางที่ชอบ เพียงแต่ท่านแนะว่า อย่าเอาความโลภมานำทาง เพราะจะทำให้เกิดความผิดพลาดเสียหาย

นอกจากนั้น ในทางพระพุทธศาสนายังสอนให้บรรเทาความโลภด้วยการรู้จักเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ผู้อื่น ที่เรียกว่าทานการให้บ้าง จาคะการบริจาค หรือเสียสละบ้าง เพื่อฝึกหัดจิตใจให้รู้จักลดความเห็นแก่ตัว หรือความโลภอยากได้ของ ๆ คนอื่นมาเป็นของตัว ซึ่งเป็นการหัดวางภาระในจิตใจลงเสียบ้าง เพราะผู้ที่โลภอยากได้นั้น เท่ากับเป็นการแบกหรือหอบสิ่งที่อยากได้กองโต ๆ ไว้ในจิตใจ โดยไม่ยอมวางลงบ้างเลย ก็จะเต็มไปด้วยความเหน็ดเหนื่อย เดือดร้อนวุ่นวายอยู่กับความไม่ได้ดั่งปรารถนา บางครั้งก็ถึงกับคิดกำจัดคนอื่น มองเห็นคนอื่นเป็นศัตรู เพียงเพราะเหตุที่มาทำให้ความโลภของตนสะดุดหยุดชงักไม่เป็นไปตามที่คิดไว้

อนึ่ง ในคดีธรรม ซึ่งอันที่จริงก็เป็นประโยชน์แก่คดีโลกด้วย ทางพระพุทธศาสนาสอนให้ลดความอยากได้ชนิดที่รุนแรงที่เรียกว่า

ความทะยานอยากกับความอยากได้ที่เป็นทุจริตที่เรียกว่าอภิชฌาวิสมโลภ อันหมายถึงอยากได้ของของคนอื่นมาเป็นของตนเอง ให้ลดน้อยลงโดยให้พยายามเตือนตนเอง สอนใจตนเองว่า ความอยากหรือความทะยานอยากทั้งหลายล้วนเป็นต้นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งสิ้น ผู้ใดประสงค์จะให้ความทุกข์ลดน้อยลง ก็จงฝึกหัดลดความอยากและความทะยานอยากลง ก็จะเป็นวิธีแก้ไขความทุกข์ที่ถูกทาง คนที่ถูกความอยากหรือความทะยานอยากฉุดกระชากไปนั้น เปรียบเหมือนคนที่ถูกมัดมือทัดเท้าแล้วผูกโยงสายเชือกให้รถที่มีกำลังแรงฉุดกระชากไป ลองนึกดูเถิดว่า จะมีสภาพเป็นอย่างไร แม้ไม่ต้องบรรยายก็พอมองเห็นได้ว่า ผู้นั้นจะได้ความทุกข์ความเดือดร้อนสักเพียงไหน เพราะเหตุนี้แหละ ในวาระแรกที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมก็ทรงสอนหลักความดับทุกข์โดยให้รู้ว่า จะดับได้ก็ด้วยดับความทะยานอยาก แม้จะเป็นความจริงที่พอจะทราบกันอยู่ทั่วไป แต่คนในโลกนี้ก็มีเป็นอันมาก ที่ปล่อยให้ความโลภมามัดจิตใจ แล้วฉุดกระชากไป โดยนึกว่าเป็นวิธีการหาความสุขความเจริญที่ถูกต้อง แต่โดยที่แท้เหมือนเป็นการถูกมัดมือมัดเท้า ถูกเชือกโยงไว้ให้รถมีกำลังแรงฉุดกระชากไปฉะนั้น พระธรรมเทศนานี้ บ่งชี้ให้สาธุชนทั้งหลายไม่ตกเป็นทาสของความโลภ ส่งเสริมให้มีความขยันหมั่นเพียร สร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่ตน โดยไม่ต้องเอาความอยากหรือความทะยานอยากมาฉุดลากจนเกิดความทุกข์ความเดือดร้อนและความเสียหายต่าง ๆ เพราะเมื่อผ่อนคลายความอยากและความทะยานอยากมาทำการต่าง ๆ ด้วยจิตอันเป็นบุญเป็นกุศล รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รู้จักเสียสละ รู้จักใช้ความเพียรให้ถูกทางแล้ว ก็จะประสบความสุข ความเจริญ ให้บรรลุสิ่งที่พึงปรารถนาอย่างถูกทาง มีนัยดังแสดงมาด้วยประการฉะนี้ ฯ.

พระธรรมเทศนาอภัยทานกถา

ณ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์
วันธรรมสวนะ จันทร์ที่ ๒๓ มกราคม ๒๕๓๘ เวลา ๐๘.๐๐ น.
พระราชบัณฑิต วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม แสดง

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อปริมาณานํ สตฺตานํ อภยํ ทตฺวา อเวรํ ทตฺวา อพฺยาปชฺฌํ ทตฺวา ปริมาณสฺส อภยสฺส อเวรสฺส อพฺยาปชฺฌสฺส ภาคี โหติ อิทํ ภิกฺขเว ทานํ มหาทานํ อคฺคญฺญํ รตฺตญฺญํ วํสญฺญํ อสงฺกิณฺณํ อสงฺกิณฺณปุพฺพํ น สงฺกิยติ น สงฺกิยิสฺสติ อปฺปฏิกุฏฺฐํ สมเณหิ วา พฺราหฺมเณหิ วา วิญฺญูหิติฯ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา อภัยทานกถา พรรณนาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยเรื่องการให้อภัยและการรู้จักตัดตอน เพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษาพิจารณาเหตุผล และเพื่อเป็นประโยชน์แก่การปฏิบัติธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา หัวข้อพระพุทธภาษิตที่ยกขึ้น ณ เบื้องต้นนั้น แปลความว่า อริยสาวกเว้นจากปาณาติบาตแล้ว ให้อภัย ให้ความไม่จองเวร ให้ความไม่พยาบาท แก่สัตว์ทั้งหลายไม่มีปริมาณ ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งการอภัย ไม่ผูกเวร ไม่พยาบาท ไม่มีปริมาณ ภิกษุทั้งหลายทานนี้เป็นมหาทาน เป็นสิ่งที่บัณฑิตรู้กันว่าเลิศ รู้จักกันมานาน รู้กันว่าเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้าเป็นของเก่า อันวิญญูชนทั้งหลายไม่รังเกียจ ไม่เคยรังเกียจ ย่อมไม่รังเกียจ จักไม่รังเกียจ ไม่รังเกียจแล้ว ดังนี้

โดยนัยนี้ การงดเว้นจากการเบียดเบียนชีวิตผู้อื่น สัตว์อื่น ก็เป็นทานอย่างหนึ่ง ท่านเรียกว่า อภัยทาน-การให้อภัย

การให้อภัยเป็นคุณธรรมสำคัญอย่างหนึ่งในมนุษย์ คนส่วนมากเมื่อจะทำทาน ก็มักนึกถึงวัตถุทาน คือการให้วัตถุสิ่งของ ให้ได้มากเตรียมการมาก ยุ่งมาก เขายินดีทำ แต่ใครมาล่วงเกินอะไรไม่ได้ ไม่มีการให้อภัยในความผิดพลาดของผู้อื่น ความจริง ควรหัดให้อภัยทานเสียบ้าง รู้จักให้อภัยในการล่วงเกินของผู้อื่น ในความเฉยเมยของผู้อื่น ในการกระทำอันรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของผู้อื่น เมื่อให้อภัยแล้ว จะเห็นว่าจิตใจสบายขึ้น ประณีตขึ้น สูงขึ้น เป็นเทวดา การให้อภัยเป็นเรื่องของคนใจสูง ดังสุภาษิตที่ว่า การทำผิดเป็นเรื่องของมนุษย์ เป็นเรื่องของคนธรรมดา ส่วนการให้อภัยเป็นเรื่องของเทวดาหรือท่านผู้มีใจสูง ถือเอาความว่ามนุษย์ธรรมดาย่อมมีการทำผิดพลาดบ้าง ส่วนมนุษย์ผู้มีใจสูงย่อมรู้จักให้อภัย ไม่เอาเรื่องกับสิ่งเล็กน้อย หรือแม้ในสายตาของคนอื่นจะเห็นเป็นเรื่องใหญ่ แต่สำหรับท่านผู้มีใจกรุณาย่อมเห็นเป็นเรื่องเล็กน้อย หรือเรื่องใหญ่ก็ทำเป็นเรื่องเล็กน้อยเสีย เมื่อเป็นดังนี้ เรื่องเล็กจะไม่กลายเป็นเรื่องใหญ่ ทุกฝ่ายอยู่ด้วยกันด้วยความเห็นใจเข้าใจ มองกันอย่างเป็นมิตรไม่เป็นศัตรูต่อกัน สุภาษิตที่ว่า ความเข้าใจเป็นมูลฐานแห่งการให้อภัยนั้นยังเป็นความจริงอยู่เสมอ พระสารีบุตรเคยแสดงแก่คนทั้งหลายว่า ในการคบคนนั้น ควรถือเอาเฉพาะส่วนดีของเขา ส่วนไม่ดีก็ตัดทิ้งไป ท่านเปรียบว่าเหมือนดึงผ้าออกมาจากดินโคลน เพื่อจะเอาไปปะต่อใช้สอย เห็นส่วนไหนดีก็ตัดเอาไว้ ส่วนไหนไม่ดีก็ตัดทิ้งไป

โบราณบัณฑิตท่านมักแสดง อภัยทาน การให้อภัยแก่ผู้อื่นสัตว์อื่นเป็นเรื่องเล่ากันมาว่า

ในอดีตกาล ทีฆาวุกุมาร พระราชโอรสของพระเจ้าทีฆีติโกศล โกรธแค้นพระเจ้าพรหมทัต ผู้ซึ่งได้ยกทัพไปปล้นสมบัติของพระเจ้าโกศล พระเจ้าโกศลพร้อมด้วยพระมเหสีเสด็จหนีไปประทับอยู่ในป่า ในที่สุดก็

ถูกจับได้ พระเจ้าพรหมทัตรับสั่งให้ปลงพระชนม์เสียทั้งสองพระองค์

ตอนนั้น ทีฆาวุกุมารเป็นหนุ่มแล้ว เดินทางกลับจากการศึกษาที่เมืองตักกศิลา มาเห็นเหตุการณ์ที่พระชนกชนนีกำลังจะถูกประหารชีวิต ไม่ทราบจะช่วยประการใดเพราะตัวคนเดียว หากแสดงตนว่าเป็นใครก็คงจะถูกประหารอีกคนหนึ่ง

ในขณะที่กำลังจะถูกประหารนั้น พระเจ้าทีฆีติโกศลเหลียวมาเห็นทีฆาวุกุมาร พระราชโอรสของพระองค์ เกรงว่าพระราชโอรสจะทำอะไรไม่เหมาะสม จึงทรงเตือนด้วยพระโอวาทว่า

"ลูกเอย อย่าเห็นแก่กาลยาว อย่าเห็นแก่กาลสั้น เวรย่อมไม่ระงับด้วยการจองเวร แต่เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร"

พระเจ้าโกศลตรัสพระโอวาทนี้ถึง ๓ ครั้ง พวกเพชฌฆาตและประชาชนเข้าใจว่าทรงเพ้อ เพราะไม่อาจครองพระสติได้

ทีฆาวุกุมารต้องการแก้แค้นแทนพระชนกชนนี จึงหาอุบายเข้าไปอยู่ในวังของพระเจ้าพรหมทัต รับใช้ใกล้ชิด หาโอกาสอยู่เสมอที่จะปลงพระชนม์พระราชาเสีย

วันหนึ่งเสด็จประพาสป่า ให้ทีฆาวุขับรถพระที่นั่ง ทีฆาวุขับรถเร็วจนขบวนเสด็จตามไม่ทัน เข้าไปในป่าลึก มีแต่พระเจ้าพรหมทัตซึ่งทรงพระชราแล้วกับทีฆาวุหนุ่ม ทรงเหน็ดเหนื่อยบรรทมบนตักของทีฆาวุใต้ต้นไม้ วางพระแสงดาบไว้ใกล้พระองค์

ทีฆาวุนั้น หาโอกาสปลงพระชนม์พระเจ้าพรหมทัตมานานแล้ว เขาคิดว่า บัดนี้ โอกาสมาถึงแล้ว จึงดึงพระแสงดาบขึ้นเพื่อปลงพระชนม์พระราชา แต่ขณะนั้นเองเสียงเตือนเหมือนแว่วมาจากอากาศว่า *"ลูกเอย อย่าเห็นแก่กาลยาว อย่าเห็นแก่กาลสั้น"*

ทีฆาวุทำอยู่เช่นนี้ถึง ๒ ครั้ง เขาชงักมือเสียทุกครั้ง เมื่อได้ยินเสียงนี้หรือระลึกได้ถึงพระโอวาทนี้ พอครั้งที่ ๓ พระเจ้าพรหมทัตทรงตื่นบรรทมเพราะทรงสุบินนิมิตว่า ทรงอยู่ในมือศัตรู เมื่อลืมพระเนตรเห็นทีฆาวุจับพระแสงดาบจะปลงพระชนม์พระองค์อยู่ สะดุ้งพระทัยเสด็จลุกขึ้น ตรัสถามเรื่องราวต่าง ๆ ทรงทราบเรื่องโดยตลอดแล้ว ทรงขออภัยในความผิดพลาดของพระองค์ และทรงเตือนสติทีฆาวุว่า ถ้าปลงพระชนม์พระองค์แล้ว เขาจะรอดไปได้หรือ พระชนกชนนีจะฟื้นขึ้นได้หรือ เป็นต้น

ทีฆาวุนั้น พระโอวาทแห่งพระราชบิดาเตือนสติอยู่แล้ว จึงยอมไว้ชีวิตพระเจ้าพรหมทัต เมื่อเสด็จกลับแล้ว พระเจ้าพรหมทัตจึงทรงมอบราชสมบัติแห่งนครแคว้นโกศลคืนให้แก่ทีฆาวุได้อภิเษกกับพระราชกุมารีผู้เป็นพระราชธิดาของพระองค์ เมื่อพระเจ้าพรหมทัตสิ้นพระชนม์แล้ว ทีฆาวุกุมารก็ได้ครองทั้ง ๒ แคว้น คือทั้งโกศลและกาสี

นี่คือคุณของการให้อภัย การรู้ตัดตอน เมื่อฟังคำสอนของนักปราชญ์

เรื่องทีฆาวุกุมารนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเล่าแก่ภิกษุทั้งหลายชาวเมืองโกสัมพีซึ่งแตกแยกกัน ให้ภิกษุเหล่านั้นถือเป็นเยี่ยงอย่างว่าบัณฑิตในอดีตแม้จะมีศาสตราในมือ ทะเลาะวิวาทกัน ถึงกับกำลังจะฆ่ากันอยู่แล้ว เมื่อนึกถึงโอวาทของนักปราชญ์ ก็ยังสามารถปรองดองเข้ากันได้ เลิกจองเวรเบียดเบียนกัน ไฉนเล่าภิกษุทั้งหลายซึ่งสละกองโภคะและเครือญาติมาบวชในธรรมวินัยของพระองค์ผู้มีความอดกลั้น สรรเสริญความอดทน จะมาตั้งหน้าหมายมั่นจองเวรกันเล่า และแล้วพระพุทธองค์ทรงเตือนเป็นปัจฉิมพจน์ว่า *“ภิกษุทั้งหลาย จะเป็นความงามหาน้อยไม่ หากเธอทั้งหลายผู้บวชในธรรมวินัยของเราจะพึงเป็นผู้มีความอดทน มีความข่มใจ มีความสงบเสงี่ยม”*

พระโอวาทของชนกชนนีได้สอนให้ทีฆาวุหนุ่มได้บทเรียนแห่งการใช้ชีวิตที่ดีกว่าเขาได้พบแสงสว่างในทางบุญ ไฟพยาบาทที่คุกรุ่นมาเป็นเวลานานดับมอดลง ใจของเขาสว่างให้อภัยและรู้จักตัดตอน อภัยทานเป็นทานที่สำคัญประการหนึ่ง

อภัย-การให้อภัย การไม่ถือโทษในการล่วงเกินของผู้อื่น มีจิตเมตตาปรารถนาประโยชน์แก่เขา ไม่ผูกเวร ไม่ปองร้าย เปิดโอกาสให้เขาแก้ตัว กลับตัวใหม่ การให้อภัยทำให้ผู้ได้รับอภัยตื้นตันใจและพอใจที่จะกลับตัว รู้สึกซาบซึ้งในอาการของผู้ให้อภัย และผู้ให้อภัยก็รู้สึกว่าตนเป็นผู้มีใจสูงขึ้น-สูงพอที่จะมองเห็นว่า ความผิดพลาดเป็นเรื่องธรรมดาของมนุษย์ ท่านมหาตมะคานธี ได้เขียนเล่าไว้ในประวัติของท่านว่า การที่ท่านถืออหิงสาประจำชีวิตนั้น สาเหตุสำคัญก็คือเมื่อท่านยังเด็กอยู่ ท่านทำผิดแล้วเขียนจดหมายสารภาพแก่ท่านบิดา บิดาของท่านอ่านจดหมายแล้วน้ำตาไหล แสดงความปลื้มใจที่ลูกสำนึกผิดและให้อภัย เรื่องนี้ฝังใจท่านคานธีตลอดมา ทำให้ท่านถือลัทธิการให้อภัยแก่ผู้อื่น ไม่ถือโทษ ไม่เบียดเบียน มอบให้แต่ความเมตตาปรานีแก่คนทั้งหลาย ท่านเป็นมหาบุรุษชาวอินเดีย ที่โลกนับถือเป็นที่สองรองจากพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าที่พวกเรานับถือนั้น มีผู้ปองร้ายพระองค์ถึงกับจะเอาชีวิตก็มี เช่น เทวทัตและพวกพยายามปลงพระชนม์หลายครั้ง แต่ไม่สำเร็จ เพราะพระองค์ไม่ร้ายตอบ ทรงให้อภัย มีคนใส่ร้ายด้วยเรื่องที่ร้ายแรงทำให้เสียเกียรติยศชื่อเสียงก็มี แต่ก็ไม่ทรงทำตอบ ทรงให้อภัย ในที่สุดคนพวกนั้นก็พ่ายแพ้ไปเอง เหมือนเอาไข่ไปตอกกับหิน ไข่แตกไปเอง

บัณฑิตต้องรู้จักตัดตอน คนที่เคยชั่ว เมื่อเขาสำนึกชั่วแล้ว มิใช่ว่าจะกลับมาเป็นคนดีไม่ได้ ควรให้โอกาสแก่คนที่เขากลับตัวเป็นคนดี ไม่พึงด่วนแตกจากมิตร ไม่พึงเห็นแก่กาลยาว คือผูกเวรไว้ให้นาน ไม่พึงเห็นแก่

กาลสั้น คือด่วนแตกจากมิตร เวรย่อมไม่ระงับด้วยการจองเวร แต่ย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร

คำว่า อย่าเห็นแก่กาลยาวนั้น มีความหมายว่า เมื่อใครทำให้เจ็บช้ำน้ำใจ ทำให้โกรธแค้นขุ่นเคือง ก็อย่าผูกเวร อย่าผูกพยาบาทต่อผู้นั้น ถ้ามีเรื่องโกรธแค้นซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาของจิตใจ ก็จงรีบกำจัดความโกรธนั้นเสีย อย่าโกรธนาน อย่าผูกเวร ผูกพยาบาทต่อใครนาน ๆ เพราะเป็นเรื่องทำให้จิตใจเราเศร้าหมองเดือดร้อนเองมากกว่า จึงอย่าผูกเวรไว้ อย่าจองเวรใคร ๆ การจองเวรย่อมได้รับการจองเวรตอบ เวรนั้นจะยืดเยื้อออกไปไม่มีที่สิ้นสุด ผู้ด่าย่อมได้รับการด่าตอบ ผู้ประทุษร้ายย่อมได้รับการประทุษร้ายตอบ ผู้ฆ่าย่อมได้รับการฆ่าตอบ ผู้ชนะย่อมได้รับการชนะตอบในทำนองเดียวกัน ผู้ไหว้ย่อมได้รับการไหว้ตอบ ผู้ให้ย่อมได้รับการให้ตอบ ผู้บูชาย่อมได้รับการบูชาตอบ ผู้เสียสละย่อมได้รับการเสียสละตอบ

คำว่า อย่าเห็นแก่กาลสั้นนั้น หมายความว่า อย่ารีบด่วนแตกจากมิตร หากมีเรื่องไม่เข้าใจอะไรกัน มีอะไรไม่เข้าใจกัน เพราะความเข้าใจผิดเพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ก็ควรรีบปรับความเข้าใจกันเสีย โดยการรู้จักผ่อนปรน ผ่อนสั้นผ่อนยาว ผ่อนหนักผ่อนเบา ไม่ควรปล่อยให้เรื้อรังอันจักยากแก่การแก้ไข ปรับความเข้าใจในภายหลัง ขอให้นึกว่าทุกคนน่าจะมีส่วนดีส่วนที่เป็นประโยชน์อยู่บ้าง ไม่เลวไปหมดทุกอย่าง และทุกคนยังมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง ไม่มากก็น้อย อย่ารีบด่วนแตกจากมิตร เพื่อนฝูงนั้นหายาก สนิทสนมกันยาก เมื่อรักใคร่สนิทสนมกันแล้ว จงประคับประคองมิตรภาพไว้ให้ดี มีมิตรดีแล้ว จงดีต่อมิตรให้สมคุณค่าแห่งมิตรนั้น มิตรสหายที่ดีเป็นเกราะป้องกันภัยทั้งปวง เมื่อมีเรื่องเข้าใจผิดกันเพราะเหตุใดก็ตาม จงยับยั้งชั่งตรองให้ดี สอบสวนเรื่องราวให้ดี อย่าหูเบา อย่ารีบด่วนแตกจากมิตร ให้คิดเสียนาน ๆ หลายรอบ มีอะไร ๆ ก็ค่อย ๆ ผ่อนปรน

กันไป ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอาจเข้าใจผิดก็ได้ อย่าด่วนลงโทษใครง่ายเกินไป และอย่ารีบแตกจากใคร ขอให้พิจารณาเสียร้อยครั้งพันครั้ง

อนึ่ง ผู้หลักผู้ใหญ่ พึงมีความอดทนต่อความอ่อนความคิดของผู้น้อย รู้จักอดทนและให้อภัย เมื่อเด็กโกรธ ถ้าผู้ใหญ่ไม่โกรธด้วย เจอที่ไหน ทักทายปราศรัยด้วยดี เด็กก็คงโกรธไปได้ไม่นาน ไม่เท่าไหร่ก็คงเคารพกราบไหว้อย่างเดิม

ท่านสอนว่า วิธีที่จะไม่ให้ทะเลาะกับใครนั้นคือ คิดว่า เมื่อเขาเด็กกว่าก็ให้อภัยในฐานะที่เขาเป็นเด็ก เมื่อเขาเป็นผู้ใหญ่กว่าก็ยกให้เสียว่าท่านแก่แล้ว ส่วนคนเสมอกันก็นึกว่าเขาคงไม่แกล้งไม่เจตนา หรือเพราะรู้เท่าไม่ถึงการณ์

เกี่ยวกับการขอโทษ และการให้อภัยนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่าคนที่ล่วงเกินเขาแล้วไม่ขอโทษ และคนที่เขาขอโทษแล้ว ไม่ยอมให้อภัย จัดว่าเป็นคนพาลเสมอกันทั้งสองพวก

ในทางวินัย ทรงปรับอาบัติทั้งสองพวก คือทั้งพวกที่ล่วงเกินเขาแล้วไม่ขอโทษ และพวกที่เขาขอโทษแล้ว ไม่ยอมให้อภัย

การรู้โทษแล้วขอโทษและการให้อภัยจึงเป็นจุดสำคัญในความสามัคคีและความรักอันไม่จืดจาง พระพุทธเจ้าเคยทรงเล่าให้ภิกษุฟังเรื่องในอดีตกาลที่พระองค์เป็นโจร ก่อนนั้นก็ไม่มีใครทราบเรื่องเมื่อพระพุทธเจ้าเป็นโจร กล่าวถึงพุทธจริยาว่าเป็นโจรโพธิสัตว์ คือพระองค์เอง นั้นแสดงให้เห็นพระทัยอันบริสุทธิ์สะอาด ซื่อตรง ของพระศาสดาไม่ทรงปิดบังอำพรางเรื่องใด ทรงเล่าทั้งความดีและความไม่ดีของพระองค์ในอดีต แม้กระทั่งเคยเป็นโจรโด่งดัง ทรงเล่าทั้งส่วนที่ผิดพลาดและส่วนที่ถูกต้อง การนั้นจะทำให้เราเคารพสักการะพระองค์น้อยลงไปก็หาไม่กลับยิ่งเพิ่มพูนความเคารพรักบูชามากขึ้น พระพุทธเจ้าไม่ทรงมีความลับ ทรงแผ่พระหัตถ์ออกไปหมดเปิดเผยได้หมด

การที่ผู้มีบารมีสูงอย่างเช่นพระพุทธเจ้าเคยเป็นโจรนั้นได้ให้กำลังใจแก่เราอย่างมากสอนไม่ให้เราหมดหวังในชีวิต ในการตั้งต้นใหม่ รู้จักตัดตอนในการคบคน คือแม้เขาจะเคยไม่ดีมาบ้าง แต่ถ้าบัดนี้เขาเลิกการกระทำเช่นนั้นแล้ว เขากลับประพฤติตนเป็นคนดีแล้ว เราก็ควรให้เกียรติและเคารพนับถือเขาได้ คนทุกคนต้องเคยทำความผิด มากบ้างน้อยบ้าง คนไม่เคยทำความผิดก็คือคนที่ไม่เคยทำอะไรเลย

โจรองคุลีมาลนั้น เป็นโจรที่สมัยหนึ่งเปรอะไปด้วยเลือด ฆ่าคนเป็นพัน ๆ แต่พอกลับใจได้มาบวช พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งแคว้นโกศลก็แสดงพระประสงค์ที่จะรับเป็นอุปัฏฐากถวายปัจจัย ๔ ตลอดชีวิต และต่อมาพระองคุลีมาลก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ คนมีน้ำใจ จึงต้องให้อภัยในความผิดพลาดเก่า ๆ ของผู้อื่น เพื่อเป็นกำลังใจให้เขากลับตัวได้

ถ้าใครสักคนหนึ่งตกลงไปในหลุมโคลน เปรอะเปื้อนไปด้วยโคลน เรารังเกียจว่าเขาสกปรก จึงไม่ปรารถนาเข้าใกล้ แต่ต่อมา เมื่อเขาได้ชำระล้างร่างกายให้สะอาดแล้ว ประดับกายด้วยดี ทาน้ำหอม มีกลิ่นหอมแล้ว ใครยังนึกถึงเรื่องที่เขาตกหลุมโคลนอยู่อีก ยังรังเกียจเขาอยู่อีก เรียกว่าเป็นคนไม่รู้จักตัดตอน เป็นคนเขลา มือของใครบ้างที่ไม่เคยเปรอะสิ่งโสโครก แต่เมื่อเขาล้างสะอาดแล้ว ก็ใช้มือนั้นในกิจการที่สะอาดได้ต่อไป บางทีเรายอมให้มือเราเปรอะ เพื่อทำความสะอาดบางอย่างก็มี เช่นการเช็ดถูพื้นบ้านเป็นต้น

การให้อภัยนั้นอยู่ที่ความเข้าใจ เมื่อเข้าใจแล้วก็ให้อภัยได้ และเป็นเรื่องของคนใจสูง

พระธรรมเทศนาอภัยทานกถา มีอรรถบรรยายดังได้แสดงมา ด้วยประการฉะนี้

พระธรรมเทศนาธัมมิกราชากถา

ณ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์

วันธรรมสวนะ อังคารที่ ๒๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๓๔ เวลา ๐๘.๐๐ น.

พระราชบัณฑิต (วรภทุทก)

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ราชวรวิหาร แสดง

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

สพฺพํ รฏฺฐํ สุขํ เสติ ราชา เจ โหติ ธมฺมิโกติฯ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา ธัมมิกราชากถา เรื่องความสำคัญของผู้นำ เพื่อเป็นทางศึกษาพิจารณาและเพิ่มพูนความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ตามพระพุทธภาษิตข้างต้นว่า สพฺพํ รฏฺฐํ สุขํ เสติ ราชา เจ โหติ ธมฺมิโก แปลว่า ประชาราษฎรจะอยู่เป็นสุขถ้าผู้ปกครองเป็นผู้มีธรรม ดังนี้

ผู้ปกครองในที่นี้ หมายถึงตั้งแต่ผู้นำครอบครัว ผู้นำกลุ่มชน จนถึงผู้นำประเทศชาติบ้านเมือง

ผู้จะปกครองผู้อื่นให้เป็นที่ยอมรับของผู้อยู่ใต้ปกครองด้วยความนิยมเลื่อมใส ย่อมจำเป็นต้องอาศัยธรรมเป็นทางดำเนิน แม้แต่พ่อบ้านแม่เรือน ซึ่งเป็นหน่วยเล็ก ๆ ของสังคม ก็จำเป็นต้องมีธรรมของพ่อบ้านแม่เรือน เพื่อความเจริญของบ้านเรือนครอบครัวและความร่มเย็นของลูกหลานหรือบริวารชน ไฉนเล่าผู้เป็นพระราชา หรือผู้ปกครองระดับต่าง ๆ ซึ่งเป็นผู้นำชุมชน จะไม่ต้องอาศัยธรรมเป็นทางดำเนิน เพื่อความเจริญมั่นคงและความร่มเย็นของประชาชนนั้น ๆ

พระพุทธองค์ทรงแสดงความสำคัญของผู้นำชุมชนไว้ โดยทรงเปรียบเทียบกับโคนายฝูง ซึ่งนำโคอื่น ๆ ข้ามฟากหรือฝั่ง มีใจความสำคัญว่า "เมื่อฝูงโคกำลังข้ามฝั่ง ถ้าโคนายฝูงนำไปตรง โคทั้งหมดก็จะไปตรง เพราะโคตัวนำ นำไปตรง ถ้านายฝูงนำไปคด โคทั้งหมดก็จะไปคดด้วย ฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าท่านผู้นั้นประพฤติธรรม ทำไมเล่าผู้อื่นจะไม่ประพฤติตาม ประชาราษฎร์จะอยู่เป็นสุข ถ้าพระราชาหรือผู้ปกครอง เป็นผู้มีธรรม"

บุคคลผู้มีศรัทธา เชื่อกรรมและผลของกรรม หมั่นให้ทาน รักษาศีล ประพฤติธรรม นอกจากอำนวยความสุขความสงบแก่ตนเองแล้ว ยังเป็นประโยชน์เป็นที่พึ่งแก่ผู้อื่น แก่สังคมส่วนรวมมากมาย พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า "เหมือนภูเขาศิลาท่ามกลางป่าใหญ่ ต้นไม้ได้อาศัยภูเขานั้นแล้ว เจริญเติบโตเป็นต้นไม้เจ้าป่าฉันใด บุตรภรรยา พงศ์พันธุ์ มิตต์อำมาตย์ ญาติสายโลหิต ตลอดจนถึงบริวารชนคนภายในครอบครัวผู้อาศัยอยู่ก็ฉันนั้น ได้อาศัยบุคคลผู้มีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีลแล้ว ย่อมเจริญรุ่งเรืองด้วยธรรม บุคคลเหล่านั้นได้เห็นศีล การบริจาค และความสุจริตของกุลบุตรเช่นนั้นแล้ว ผู้ที่มีปัญญาแหลมคม ย่อมดำเนินตาม เมื่อประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว ย่อมบันเทิงในเทวโลก"

หัวหน้าครอบครัวนั้นเป็นบุคคลสำคัญของครอบครัว หากหัวหน้าครอบครัวเป็นคนมีศีล มีธรรมอันงาม บุตรและภรรยาหรืออนุชน ก็ทำตามอย่าง พลอยมีศีลธรรมไปด้วย ความสำคัญของผู้นำมีอยู่อย่างนี้ ควรอย่างยิ่งหรือไม่ ที่ผู้นำกลุ่มชนในทุกระดับของสังคมประเทศชาติจะต้องเป็นผู้มีความประพฤติดี เพื่อเป็นผู้นำทางความประพฤติอีกด้วย ไม่เพียงแต่เป็นผู้นำทางความรู้ ทางอำนาจ หรือทางการเมืองอย่างเดียว

ถ้าผู้นำมีความประพฤติดี มีศีลธรรมประจำตน การที่ผู้อื่นจะประพฤติผิดศีลธรรมก็ให้ละอาย จึงมีส่วนช่วยลดความชั่วไปด้วยในตัว

การปกครองชุมชนทุกระดับจะไร้ผล ถ้าปราศจากจริยธรรม และจริยธรรมนั้นจะต้องเริ่มต้นจากตนก่อน ต้องอบรมตนให้ดีก่อน ต้องตั้งต้นจากตนเองแต่ละคนไปก่อน

นักปกครองต้องเป็นปราชญ์ ต้องมีความยุติธรรม เที่ยงธรรม มีจิตใจเที่ยงตรงไม่เอนเอียง มีความซื่อสัตย์สุจริตมั่นคงในหน้าที่ รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา ถือเหตุผลสำคัญกว่าทิฏฐิมานะ และเห็นแก่ส่วนรวมเป็นใหญ่ เหล่านี้ล้วนเป็นคุณธรรมสำคัญของผู้เป็นหัวหน้า

คนผู้มาปกครองมีความสำคัญไม่น้อย ถ้าเราได้ผู้ปกครองดี มีความยุติธรรม ปราศจากอคติปราศจากความเห็นแก่ตัว เขาย่อมบันดาลความยุติธรรมให้เกิดขึ้นแก่สังคมได้ เท่าที่อำนาจเขามีอยู่ คนผู้ปกครองต้องมีธรรมด้วย และใช้ธรรมนั้นเป็นอำนาจ ความยุติธรรมในสังคมย่อมมาจากผู้ปกครองที่มีธรรม ถ้าผู้ปกครองไม่ดี ย่อมบิดเบือนความจริงต่าง ๆ ให้เป็นประโยชน์ข้างตัวและพวกพ้องของตน แม้กฎหมายก็จะกลายเป็นเครื่องมือของผู้รักษากฎหมายไปได้ และเป็นอันตรายต่อประชาชน เป็นเครื่องประหัตประหารประชาชนไปทันที ดังมีเรื่องปรากฏอยู่ทั่วในสังคมทั่วไป

นักปกครองควรเป็นนักปราชญ์ เมื่อนักปกครองเป็นนักปราชญ์ย่อมให้ความเป็นธรรมแก่ผู้อยู่ใต้ปกครองอย่างทั่วถึง เมื่อผู้ปกครองระดับสูงมีจิตใจเป็นธรรมและประพฤติธรรมแล้ว คนในระดับรอง ๆ ลงมา ก็ต้องประพฤติธรรมด้วย ผู้อยู่ใต้ปกครอง ได้รับความเป็นธรรม ก็อยู่อย่างสุขใจ ความสุขใจเป็นบ่อเกิดแห่งการงานที่ดี หรือความสามารถ การงานที่ดีก่อให้เกิดความอุดมด้วยทรัพย์สิน ทรัพย์สินเป็นบ่อเกิดแห่งความมั่งคั่งสมบูรณ์ ของครอบครัว ชนบท เมืองใหญ่น้อย และประเทศชาติ

เรื่องรัฐกับประชาชนนี้ ผู้ปกครองดีเป็นศรีแก่แว่นแคว้น ผู้ปกครองไม่ดีเป็นความโชคร้ายแก่บ้านเมือง รัฐบาลที่ประชาชนรัก เป็นรัฐบาลแท้จริง จะเป็นเช่นนั้นได้ ก็ด้วยการที่รัฐบาลต้องทำงานเพื่อประชาชนไม่ใช่เพื่อตัว หรือพวกพ้องของตัว

ปุโรหิตของพระราชาปเสนทิโกศลคนหนึ่ง นั่งรถไปตรวจบ้านส่วยของตน ผ่านไปในทางแคบ พวกเกวียนหมู่หนึ่งสวนทางมา ปุโรหิตบอกให้พวกเกวียนหลีกทาง เมื่อเขาหลีกไม่ทันใจจึงโกรธ เอาด้ามปฏักตีแอกเกวียนเล่มแรก ด้ามปฏักกระแทกแอกเกวียน สะท้อนกลับมากระทบหน้าผากของราชปุโรหิต หน้าผากบวมโนขึ้น เขาไปทูลพระราชาว่า พวกเกวียนรุมกันตีเขา พระราชาจึงให้พวกตุลาการวินิจฉัย พวกตุลาการนัดพวกเกวียนมาพร้อมแล้ว สอบสวนอย่างรอบคอบ ได้ความกลับกันว่าราชปุโรหิตเป็นผู้ตีพวกเกวียน

วันหนึ่ง ภิกษุสนทนากันในโรงธรรมถึงเรื่องนี้ พระศาสดาเสด็จมาตรัสว่าในชาตินี้เท่านั้นก็หาไม่ แม้ในชาติก่อน ราชปุโรหิตก็ทำอย่างนี้แล้วเหมือนกัน ดังนี้แล้ว ทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่าดังนี้

ในอดีตกาล ราชปุโรหิตของพระเจ้าพาราณสี มีพฤติการณ์ต่าง ๆ เหมือนราชปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศลนี้ เพราะเป็นคนเดียวกัน ต่างกันแต่เพียงในสมัยนั้น พระราชาพาราณสีรับสั่งให้ลงโทษพวกเกวียนที่บังอาจทุบตีปุโรหิตของพระองค์ โดยให้ปรับเป็นสินไหมเป็นเงินพันกษาปณ์

แต่พระโพธิสัตว์ (คือพระพุทธเจ้าในสมัยนี้) กราบทูลทัดทานไว้ว่ายังไม่ควรให้ปรับพวกเกวียนก่อน เพราะยังมิได้สอบสวนพวกเกวียนให้แจ่มแจ้ง การวินิจฉัยโดยฟังความเพียงข้างเดียว หาควรแก่พระราชาไม่ บุคคลบางคน ตีเขาเองแล้วฟ้องว่าเขาตีตน โกงเขาเองแล้วพูดว่าเขาโกง เพราะฉะนั้น ปราชญ์จึงไม่ควรเชื่อถือโจทก์ข้างเดียว ควรฟังฝ่ายจำเลย

ด้วย เมื่อฟังคำของคู่ความแล้ว ควรวินิจฉัยให้ถูกต้องตามธรรม

"มหาราช คฤหัสถ์ผู้บริโภคกามเกียจคร้าน ไม่ดี บรรพชิตไม่สำรวม ไม่ดี พระราชาไม่ใคร่ครวญเสียก่อนแล้วทำลงไป ไม่ดี บัณฑิตมักโกรธ ไม่ดี ยศและเกียรติย่อมเจริญแก่กษัตริย์ ผู้ใคร่ครวญแล้วทำ"

พระราชาทรงสดับคำทักท้วงของพระโพธิสัตว์ แล้วทรงวินิจฉัยอรรถคดีตามธรรม โทษตกอยู่แก่พราหมณ์ปุโรหิตเอง

เรื่องนี้มีคติอยู่หลายอย่าง อย่างแรกแสดงถึงนิสัยเกเรของผู้ใหญ่ เช่น ราชปุโรหิต ถือตนว่าสำคัญเหนือคนธรรมดา เพียงแต่เขาหลีกทางให้ไม่ทัน ก็ทุบตีเขา

เรื่องทำนองนี้ในสมัยปัจจุบันก็มี ผู้หลักผู้ใหญ่บางคน รถคันสวยแต่ใจไม่สวยเลย เด็กเดินผ่านเอามือลูบหน้ารถหน่อยหนึ่ง ลงมาจับตบเสียเกือบตาย เห็นคนจนกว่าและต่ำกว่าเป็นเครื่องรองมือรองเท้าของคน เห็นตนเองเป็นเทวดา ส่วนคนอื่นเป็นไพร่สารเลว

เคยเห็นในอินเดีย พวกวรรณะพราหมณ์จะนั่งรถสามล้อ แต่พวกสามล้อวรรณะศูทรเป็นส่วนมาก บางคันกำลังติดธุระอื่น หรือไม่ค่อยสบายนอนพักอยู่ในรถของตน เมื่อพวกวรรณะพราหมณ์หรือไวศยะมาว่าจ้างเขาไปไม่ได้จึงบอกปฏิเสธ พวกนั้นโกรธ เตะบ้าง ตบบ้าง พวกสามล้อซึ่งเป็นวรรณศูทรไม่กล้าต่อสู้ นี่คือเรื่องในปัจจุบัน

เรื่องในอดีตที่ว่า นั่งเกวียนไป สวนกันในทางแคบ พวกเกวียนหลีกให้ไม่ทัน ราชปุโรหิตจึงตีเอานั้น เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ร้อยเปอร์เซ็นต์

อนึ่ง ผู้มีอำนาจ ถ้าใจเป็นพาล ย่อมโยนความผิดให้ผู้อื่นได้เสมอ ตัวผิดอยู่โตง ๆ แต่ใช้อำนาจเงิน บิดเบี้ยวความผิดนั้นให้เป็นความถูก ประหารเขาแท้ ๆ บิดเบือนว่าเขาประหารตน โกงเขาแท้ ๆ บิดเบือนเสียว่าตนถูกเขาโกง ความลำบากตกอยู่แก่ผู้มีเงินน้อย มีอำนาจน้อย พวกเขา

ไม่ค่อยได้รับความเป็นธรรมในสังคม แต่จำต้องทน - ทนเพราะไม่รู้จะทำอย่างไร สุมความเคียดแค้นชิงชังไว้ในใจ ตนก็เร่าร้อนเอง ทำอะไรเขาไม่ได้ พวกอธรรมมีอำนาจ มีเงิน มีคนเคารพเชื่อถืออยู่ เพราะได้ประโยชน์บางอย่างในการยอมเป็นบริวารของคนเช่นนั้น

ในสถานการณ์ดังกล่าว ถ้าไม่มีบัณฑิตคอยแนะทางที่ถูกที่ควรแก่ผู้เป็นใหญ่ สังคมหรือบ้านเมืองก็จะป่นปี้พินาศด้วยน้ำมือของอธรรม บัณฑิตจึงจำเป็นในสังคมอย่างมาก ที่ใดขาดบัณฑิต ที่นั้นไม่ควรอยู่ พลาโต้นักปราชญ์ชาวกรีกกล่าวยืนยันว่า ผู้ปกครองต้องเป็นนักปราชญ์ คือนักปราชญ์กับผู้ปกครองต้องเป็นคน ๆ เดียวกัน รัฐจึงจะรุ่งเรือง

โอวาทหรือธรรมานุศาสน์ของพระโพธิสัตว์ที่ว่า คฤหัสถ์ผู้บริโภคกามเกียจคร้านไม่ดี บรรพชิตไม่สำรวมไม่ดี พระราชาไม่ใคร่ครวญเสียก่อนแล้วทำลงไปไม่ดี บัณฑิตมักโกรธไม่ดี นั้น เป็นเรื่องจริงที่ยั่งยืนตลอดไป

คฤหัสถ์มีเรื่องต้องทำมาก ต้องขวนขวายมาก ต้องเกี่ยวข้องและสงเคราะห์คนมาก มีหน้าที่มาก ถ้ามัวเกียจคร้านอยู่ จะทำอย่างไรกับบุตรภรรยา สมณพราหมณ์ มารดาบิดาและบริวารชน

เสน่ห์ของบรรพชิตอยู่ที่ความสำรวม คือสำรวมกาย วาจา ใจ ให้เห็นแตกต่างจากคฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม ต้องไม่มีอาการส่อไปว่าเป็นผู้กระหายกาม แต่ต้องเป็นผู้กระหายธรรม เป็นอยู่โดยธรรม ไม่พูดสิ่งที่ไม่ควรพูด ไม่ไปยังที่ที่ไม่ควรไป ไม่สนิทชิดเชื้อกับบุคคลที่ไม่ควรสนิทชิดเชื้อ

พระราชา หมายถึงผู้เป็นใหญ่ทั้งปวง การใคร่ครวญเสียก่อนอย่างรอบคอบแล้วจึงทำ จึงสั่งอะไรลงไป เป็นสิ่งจำเป็นที่สุดของผู้เป็นใหญ่ เพราะความหุนหันพลันแล่นของผู้เป็นใหญ่ คือความทุกข์ของผู้น้อย ผลแห่งการกระทำคำสั่งของผู้เป็นใหญ่ตกอยู่แก่ผู้น้อย การทำอะไรโดยผลุนผลัน ไม่ไตร่ตรองเสียให้รอบคอบ มีแต่จะก่อให้เกิดผลร้าย ไม่แก่ตนก็

คนอื่น ด้วยเหตุนี้ ผู้เป็นใหญ่ จึงต้องรอบคอบ และตั้งอยู่ในธรรม พิจารณาเสียให้ดี ไม่พรวดพราดทำอะไรลงไปโดยรีบร้อน

เมื่อโคกำลังข้ามฟาก ถ้าโคนายฝูงนำไปตรง ถูกท่า โคลูกน้องก็ไปตรง ปลอดภัย ฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น ผู้ใดได้รับสมมติให้เป็นผู้ใหญ่ปกครองหมู่คณะ ถ้าผู้นั้นตั้งอยู่ในธรรม คนอื่น ๆ ก็คงจะต้องประพฤติธรรมด้วย รัฐจะอยู่เย็นเป็นสุข เมื่อผู้เป็นใหญ่ตั้งอยู่ในธรรม

ในราโชวาทชาดก จตุกกนิบาต (โกกิลวรรค) ได้เล่าเป็นทำนองเปรียบเทียบไว้ว่า เมื่อพระราชาทรงตั้งมั่นอยู่ในธรรม ผลหมากรากไม้ในป่าดงพงไพรก็หอมหวาน แต่เมื่อพระราชาไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรมของเหล่านั้นกลับขมไปสิ้น แปลความได้ว่า เมื่อผู้ปกครองรัฐ ปกครองโดยธรรมเครื่องอุปโภคบริโภคราคาถูก ประชาราษฎรย่อมบริโภคได้ด้วยหน้าชื่นตาบาน แต่เมื่อพระราชา หรือผู้ปกครอง ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เกิดข้าวยากหมากแพง ประชาชนเดือดร้อน เพราะของแพงเกินไป กินอะไรไม่ค่อยลงดูมันขมไปหมด

รัฐบาลจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อสุข ทุกข์ของราษฎร ต่อความเจริญหรือความเสื่อมของประเทศชาติ การได้ผู้ปกครองดีเป็นศรีแก่แว่นแคว้น ได้ผู้ปกครองไม่ดี ก็เป็นกรรมอย่างหนึ่ง กรรมร่วมของประเทศและประชาชนพลเมือง

ประชาชนก็เป็นส่วนสำคัญยิ่งของรัฐ ประชาชนต้องพร้อมที่จะปฏิบัติตามพระราชกำหนดกฎหมายและนโยบายอันถูกต้อง สมควรของรัฐบาล จึงจะช่วยกันนำประเทศชาติไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองได้ แต่ธรรมดามีอยู่ว่า รัฐบาลที่ประชาชนเลื่อมใสย่อมได้รับความร่วมมือร่วมใจจากประชาชน รัฐใดหรือรัฐบาลใด ที่ประชาชนหวังพึ่งไม่ได้ ในด้านบริการต่าง ๆ ก็เป็นการยากที่จะหวังพึ่งประชาชนในด้านความร่วมมือเกี่ยวกับ

ความต้องการต่าง ๆ ของรัฐ รัฐบาลที่ประชาชนรัก เป็นรัฐบาลอันแท้จริง ทำอย่างไรจึงจะได้รับความรักจากประชาชน? ง่ายนิดเดียว คือรัฐบาลต้องทำงานทุกอย่างเพื่อประชาชน เห็นประชาชนมีความสำคัญยิ่งกว่าตน ถ้ารัฐบาลเห็นแก่ประชาชนแต่เพียงปากพูด แต่ใจจริงและการกระทำเป็นการเห็นแก่ตัวทั้งนั้นแล้ว ประชาชนย่อมไม่เชื่อถือปากของรัฐบาลอีกต่อไป และเมื่อใดประชาชนลุกฮือขึ้นมาต่อสู้กับรัฐบาลโดยพร้อมเพรียงกัน เมื่อนั้นคือความอวสานของรัฐบาลอธรรมเช่นนั้น สมดังวาทะของเม่งจื้อปรัชญาเมธีจีน ที่ว่า "ประชาชนสำคัญที่สุด ประเทศชาติสำคัญรองลงมา ส่วนผู้ปกครองนั้นมีความสำคัญน้อยที่สุด" เนื่องจากเขาเห็นนักปกครองเวลามีอำนาจมักจะลืมตัว สำคัญตัวว่าเป็นประเทศชาติเสียเอง นึกว่าความคิดเห็นของตัว จะต้องเป็นความคิดเห็นของคนทั้งชาติ ตนทำอะไรก็ถูกหมด

ความสุข ความสงบเรียบร้อยของสังคม อยู่ที่คนในสังคมต่างให้เกียรติในความสำคัญของกันและกันไม่ดูหมิ่นเหยียบย่ำกัน

ช้างเกเรเชือกหนึ่ง ถือว่าตัวใหญ่กว่าใครในป่า เที่ยวรังแกสัตว์ที่เล็กกว่ามัน เห็นกบก็เหยียบกบ เห็นรังมดแดงที่กิ่งไม้ ก็หักกิ่งมากระทืบเสีย เห็นนกไข่ไว้ตามพื้นดิน ก็เอาเท้าเหยียบเสีย ใครจะทำไม ข้าใหญ่ที่สุดในป่านี้

สัตว์เล็กสัตว์น้อยทนเจ็บใจไม่ไหว วันหนึ่งจึงนัดหมายกันเป็นที่แน่นอน วางแผนเป็นชั้น ๆ เรียบร้อยแล้ว นกก็ไปจิกตา จนช้างตาบอด มดแดงช่วยกันกัดตา ช้างตาบอด แสบตาแล้ว เที่ยวเดินโซเซอยู่ กระหายน้ำอยากกินน้ำเป็นกำลัง กบรู้ดังนั้น จึงรีบลงไปในเหว ร้องขึ้นเซ็งแซ่ ช้างเข้าใจว่า ตรงที่กบร้องเป็นหนองน้ำ จึงเดินลงไปตามเสียงนั้น ตกเหวตาย

เรื่องทำนองนี้ มีอยู่ดาษดื่นในสังคมมนุษย์ นิทานเรื่องสัตว์ต่าง ๆ ที่เขียนไว้นั้น เอาความจริงไปจากสังคมมนุษย์ทั้งสิ้น เปลี่ยนแต่ตัวแสดงเท่านั้น

ผู้ปกครอง ผู้นำ มีธรรม ชาวเมือง ชาวชนบทได้รับการคุ้มครองโดยธรรม สันติสุขก็แผ่ไปทั่วอาณาเขต สาเหตุขั้นมูลฐานของความสุขหรือความทุกข์ของประชาชน จึงอยู่ที่การประพฤติธรรมหรือไม่ประพฤติธรรม

ความเป็นธรรมในสังคมเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด ที่ผู้มีส่วนรับผิดชอบต่อสังคมจะต้องบันดาลให้เกิดขึ้น ถ้าสมาชิกของสังคมรู้สึกว่าตนไม่ได้รับความเป็นธรรมในสังคม ความรู้สึกเกลียดชังสังคมนั้นก็จะเกิดตามขึ้นมาเป็นเหตุให้เขาต้องทำลายสังคมนั้นเสีย หรืออย่างน้อยก็ไม่ปรารถนาให้ความร่วมมือในกิจการของสังคม การพัฒนาเศรษฐกิจ การศึกษาเป็นต้นนั้น ต้องให้เป็นไปเพื่อความเป็นธรรมในสังคมให้มากที่สุด ถ้าพัฒนาไปเพื่อให้คนรวยได้รวยขึ้น คนยากไร้ยิ่งจนลง ก็ป่วยการพัฒนา มันยิ่งทำให้โครงสร้างของสังคมสั่นคลอนและโค่นลงในวันหนึ่ง

ในสัมคมที่พัฒนาดีแล้วนั้น สมาชิกของสังคมจะต้องไม่รู้สึกว่าตนถูกสังคมเอาเปรียบ สมาชิกจะต้องมีความพอใจตามฐานะของตน สังคมจะเป็นเช่นนี้ได้ ก็ต่อเมื่อสมาชิกของสังคมได้รับการพัฒนา หรืออบรมทางจิตใจอย่างดีแล้วเท่านั้น ได้รับการอบรมให้เห็นประโยชน์ของสังคมยิ่งกว่าประโยชน์ตน หรืออย่างน้อยที่สุดก็ให้เท่ากับประโยชน์ของตน การจัดระเบียบสังคมอย่างถูกต้อง จะมีประโยชน์ต่อประเทศชาติอันไพศาลต่อมหาชนเพื่อนร่วมชาติ และผู้นำเช่นนั้นจะกลายเป็นปูชนียบุคคล เป็นที่กราบไหว้ระลึกถึงของอนุชนอย่างที่บรรพบุรุษนักปกครองของเราได้ทำสำเร็จเป็นตัวอย่างมาแล้ว

พระธรรมเทศนา ธัมมิกราชากถา มีอรรถาธิบาย ดังได้แสดงมาด้วยประการฉะนี้

พระธรรมเทศนาเมตตาวิหารีกถา

ณ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์

วันธรรมสวนะ ศุกร์ที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๔๐ เวลา ๐๘.๐๐ น.

พระราชบัณฑิต (วรภทฺทก)

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ราชวรวิหาร แสดง

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

เมตฺตาวิหารี โย ภิกฺขุ ปสนฺโน พุทฺธสาสเน
อธิคจฺเฉ ปทํ สนฺตํ สงฺขารูปสมํ สุขนฺติ ฯ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา เมตตาวิหารีกถา เรื่องผู้อยู่ด้วยเมตตา ได้ยกเอาพระคาถาพุทธภาษิตจากพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย แล้วขยายความพระพุทธภาษิตนั้นพอเป็นแนวทางแห่งการเพิ่มพูนปัญญา ศรัทธา และความเพียร ของสาธุชนผู้สนใจในพระพุทธศาสนา ต้องการรู้และปฏิบัติตาม ผู้เลื่อมใสพระรัตนตรัยนั้น ถ้าต้องการความบริสุทธิ์แล้ว ปฏิบัติตามโดยชอบ ย่อมจะได้บรรลุจุดหมายแห่งการเข้าถึงพระรัตนตรัย แต่การปฏิบัติตามโดยชอบย่อมจะมีไม่ได้ ถ้าขาดความรู้ความเข้าใจอันถูกต้อง

บุคคลชื่อว่าเมตตาวิหารี คือผู้มีเมตตาประจำใจเสมอ เป็นผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา ปฏิบัติเมตตาธรรมอยู่เสมอ ทั้งกลางวันกลางคืน เป็นผู้พอใจในการบำเพ็ญเมตตา เจริญหรือแผ่เมตตา

เมตตา แปลว่า ความรักใคร่ ความรักที่เรียกว่าเมตตานี้ หมายถึงความหวังดี คือปรารถนาจะให้เขาเป็นสุข การตั้งใจปรารถนาให้คนอื่นมี

ความสุข คนทั่วไปมักอยากให้ตนเองสุขสบาย แต่คนอื่นจะอย่างไรก็ช่าง ส่วนคนมีเมตตา นอกจากอยากให้ตัวเองสุขสบายแล้ว ยังอยากให้คนอื่นสุขสบายด้วย ระลึกอยู่เสมอว่า เพื่อนมนุษย์ของเราทั้งหลายเปรียบเหมือนดอกไม้ดอกเดียวกันแต่คนละกลีบ หรือพยายามมองดูผู้อื่นเหมือนอวัยวะของเราเอง เมื่อเป็นดังนี้ย่อมเป็นการง่ายที่จะรักเพื่อนมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย มีจิตใจอ่อนโยนละเอียดอ่อน อ่อนโยนในสัตว์ทั้งหลาย ไม่คิดเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย

เมตตากรุณาเป็นธรรมสากล ซึ่งทุกคนทุกเพศทุกวัยต้องมี เมตตากรุณานั้น พูดอย่างภาษาธรรมดาก็คือความรักที่ถูกต้องแท้จริง ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น และอยากช่วยเหลือผู้มีทุกข์พ้นทุกข์ สภาพจิตใจที่อ่อนโยนต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ไม่คิดเบียดเบียนใครโดยวิธีใด ๆ ปรารถนาแต่จะน้อมนำความสุขให้เขา และนำทุกข์ออกจากเขา นี่คือเมตตากรุณาที่แท้จริง

ความรักเป็นสิ่งหนึ่งที่มนุษย์ต้องการมาก ในบรรดาสิ่งอันเป็นที่ต้องการทั้งหลาย เช่น เสื้อผ้า อาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค อันเป็นปัจจัยพื้นฐานของมนุษย์ เขาต้องการได้รับความรักที่แท้จริง เด็กหลายคนมีพร้อมทุกอย่าง แต่ขาดความรัก ก็จะรู้สึกว้าเหว่ ไม่อบอุ่นใจ เมื่อรู้สึกตนว่าเป็นที่รักเป็นที่ต้องการของผู้อื่น ก็มีความสบายใจอบอุ่นใจ น่าเสียดายว่าที่มอบให้กันอยู่นั้น มักเป็นความเห็นแก่ตัวที่แฝงเข้ามาในรูปของความรักหรือในชื่อของความรัก พอไม่ได้สมใจหวังก็ทำลายสิ่งที่ตนรักเสียยับเยิน ความรักที่แท้จริงย่อมไม่ต้องการสิ่งตอบแทนเท่าไรนัก มุ่งแต่จะให้ เมื่อได้ให้ ได้เสียสละก็มีความสบายใจ พร้อม ๆ กันนั้นก็ไม่ยึดครองเป็นเจ้าของ คงปล่อยให้สิ่งที่ตนรักเป็นอิสระและคล่องตัว ความยึดครองเป็นเจ้าของทำให้เกิดความรู้สึกคับแคบ แค้นเคือง ชิงชัง ริษยาและเร่าร้อน

มนุษย์เป็นสิ่งหนึ่งในธรรมชาติ ถ้ามุ่งความสงบสุขก็ควรจะครองชีวิตอย่างธรรมชาติ คิดทำประโยชน์ให้ แต่ไม่ยึดครองเป็นเจ้าของ ดูตัวอย่าง ดิน น้ำ ไฟ ลม และอากาศ ตลอดถึงพืชพันธุ์ต่าง ๆ ดำรงอยู่ในฐานะพึ่งพาอาศัยกัน เช่นกลอนที่ว่า

เสืออยู่เพราะป่าปก ป่ารกเพราะเสือยัง
ดินดีเพราะหญ้าบัง หญ้ายังเพราะดินเย็น

หญ้าทำให้ดินเย็น ดินเย็นทำให้หญ้าเจริญงอกงาม ต้นไม้ใหญ่ ๆ ก็อยู่กับต้นไม้เล็กได้อย่างสงบสุข โคนต้นไม้ใหญ่ ๆ ก็มีพรรณไม้ล้มลุกขึ้นอยู่รอบ ๆ ได้ มนุษย์ที่มีธรรม คนใหญ่กับคนเล็กย่อมอยู่กันได้ด้วยความสงบสุข ต่างพึ่งพาอาศัยกัน ไม่ดูถูกเหยียดหยามกัน ผู้ใหญ่ไม่ควรดูหมิ่นผู้น้อย ควรผูกมิตรไว้ดีกว่า ควรตั้งเป็นกฎสำหรับตัวเองไว้ว่า เราจะให้ความสุขกายสบายใจแก่ผู้เข้าใกล้คบหาสมาคมกับเราในฐานะต่าง ๆ ถ้าให้ความสุขแก่เขาไม่ได้ ก็จะไม่ก่อทุกข์หรือก่อเวรภัยอะไรแก่เขา อย่าให้ต้องหวั่นวิตกจนเป็นโรคประสาทเพราะเราเป็นเหตุ ขอให้ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีฉายาอันเย็น คือเป็นร่มเงาที่เยือกเย็นสำหรับผู้เข้าใกล้ รู้จักพูดจาให้กำลังใจแก่ผู้อื่น เพราะในสงครามชีวิตนั้นกำลังใจสำคัญที่สุด ควรหมั่นเจริญมุทิตาคือพลอยยินดีต่อความสุขความสำเร็จของผู้อื่นให้มาก ๆ ไม่ใช่ปากแสดงความยินดีแต่ใจเต็มไปด้วยความริษยา หรือปากแสดงความเสียใจ แต่แอบชื่นชมยินดีต่อความวิบัติของผู้อื่น ซึ่งบุคคลลักษณะนี้เรามักจับได้อยู่เสมอ

มนุษย์เราแม้จะยากจนค้นแค้นเพียงใด และไม่อาจสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้อื่นทางวัตถุก็ตาม แต่มีสิ่งหนึ่งซึ่งทำได้ โดยไม่ต้องลงทุนเป็นเงินทองหรือเรี่ยวแรง นั่นคือการตั้งจิตเมตตาปรารถนาดีต่อผู้อื่น นึกอยู่เสมอ ๆ บ่อย ๆ ว่าขอให้เขามีความสุข พ้นจากความทุกข์เถิด ความนึกคิด

อย่างนี้เรียกว่านึกด้วยเมตตากรุณา เมื่อจะทำอะไรกับใคร ก็ทำด้วยเมตตากรุณา เมื่อจะพูดก็พูดด้วยเมตตากรุณา แปลว่า เมตตานั้นเราสามารถเจริญได้สามทาง คือทำทางกาย ทำทางวาจา หรือทำทางใจ เรียกเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตามโนกรรม

เมตตากายกรรม ทำต่อกันด้วยเมตตา คือจะทำอะไรเกี่ยวกับผู้อื่นก็ทำด้วยเมตตา มีการกระทำอันประกอบด้วยความหวังดี แสดงออกในรูปของการช่วยเหลือผู้อื่น ช่วยขวนขวายในกิจธุระของผู้อื่นในทางที่ถูกต้องชอบธรรม เช่น ช่วยยกของหนัก ช่วยถือของในรถประจำทาง เมื่อตนได้ที่นั่งแล้ว ช่วยเหลือการงานของผู้อื่นตามโอกาสอันควร แสดงอาการกิริยาสุภาพเคารพนับถือ

เมตตาวจีกรรม เมื่อจะพูดก็พูดด้วยเมตตา มีคำพูดอันประกอบด้วยความหวังดี ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอนหรือแนะนำตักเตือนด้วยความหวังดี ช่วยอบรมสั่งสอนคุณความดีแก่ผู้อื่น พูดตักเตือนเมื่อเขามีท่าทีว่าจะดำเนินชีวิตไปในทางที่ผิด แม้จะดุด่าว่ากล่าวรุนแรงกันบ้าง ก็ให้ทำด้วยอาศัยเมตตา กล่าววาจาสุภาพแสดงความเคารพนับถือกัน พูดด้วยจิตประกอบด้วยเมตตา คือจะพูดอะไรกับใคร ก็ขอให้สำรวจใจของตนเองดูเสียก่อนว่า เราพูดด้วยความปรารถนาดีหรือปรารถนาร้ายต่อเขา ถ้าพบว่าปรารถนาร้าย ก็ไม่ควรพูด เมื่อพบว่าปรารถนาดีจึงควรพูด ความจริง ผู้ฟังเขาก็พออ่านออกว่า อาการที่เราพูดนั้นด้วยความปรารถนาดีหรือปรารถนาร้าย เมื่อเราพูดด้วยความปรารถนาดีหรือเมตตาจิต ผลที่ได้ก็คงเป็นผลดีทั้งแก่ตัวเราและผู้ที่เราพูดด้วย นอกจากพูดดีดังกล่าวแล้ว ควรหัดเป็นคนพูดจาให้กำลังใจผู้อื่น แม้เราไม่มีสิ่งใดจะให้เขา แต่การพูดจาให้กำลังใจถือว่าเป็นการให้สิ่งสำคัญในชีวิตประการหนึ่งทีเดียว เพราะกำลังใจเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในชีวิตความก้าวหน้าหรือถอยหลังของตน เมื่อใด

เราท้อแท้ เมื่อนั้นเราอยากเข้าใกล้คนที่พูดจาให้กำลังใจแก่เรา และอยากจะห่างไกลแสนไกลซึ่งคนที่พูดจาทำลายกำลังใจของเรา สงครามชีวิตนั้นกำลังใจสำคัญที่สุด เมื่อยังมีกำลังใจอยู่ก็ยังไม่แพ้ สิ้นสุดกำลังใจเมื่อใดแม้กำลังอย่างอื่น ๆ จะมีอยู่พร้อมก็ช่วยอะไรไม่ได้ ดูตัวอย่างคนที่รู้สึกสูญเสียความรักหรือสิ่งที่รัก เมื่อเสียกำลังใจก็หมดอาลัยตายอยากมืออ่อนเท้าอ่อน ทำอะไรไม่ได้ แต่พอรู้ว่าได้สมหวังในความรัก กำลังใจมีมา ฟื้นขึ้นได้ทันที

เมตตามโนกรรม ติดต่อกันด้วยเมตตา คือคิดจะทำอะไร ๆ ก็คิดด้วยเมตตา มีใจประกอบด้วยความหวังดี ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน ไม่คิดพยาบาท ไม่คิดเบียดเบียน พยายามอบรมจิตของตนให้คุ้นกับเมตตา มีเมตตาปรานีแนบสนิทอยู่กับใจเสมอ เมื่อมีเมตตาปรานีอยู่เช่นนี้ ความคิดพยาบาทและเบียดเบียนก็ไม่อาจเข้าครอบครองใจได้ ใจก็เอิบอิ่มอยู่ด้วยเมตตา ถ้าสามารถอบรมจิตให้มีเมตตาจนถึงได้ฌานเป็นเมตตาเจโตวิมุติ ก็จะได้รับอานิสงส์ของเมตตามากขึ้นถึง ๑๑ ประการ แม้ไม่ถึงเช่นนั้น แต่มีเมตตาประจำใจไว้ ก็จะได้รับประโยชน์ในชีวิตประจำวันมิใช่น้อย

ผู้มีใจเมตตากรุณา ทำอะไร ๆ ด้วยเมตตา พูดด้วยเมตตา และคิดอย่างมีเมตตาอยู่เสมอแล้ว ย่อมมีจิตใจอ่อนโยน ละเอียดอ่อน สภาพจิตเช่นนี้ย่อมอำนวยสุขแก่บุคคลผู้นั้นเอง นอกจากนี้ยังได้รับความรักความปรารถนาดีตอบแทนมาจากคนทั้งหลายที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ทำให้มีความสุขเพิ่มขึ้น ผู้มีเมตตากรุณาเป็นร่มเงาอันเย็น สร้างแต่ความแช่มชื่น ไม่ปลูกน้ำตา ย่อมสร้างบุคลิกภาพให้เป็นคนมีเสน่ห์ ดึงดูดใจผู้เข้าใกล้ให้มีความนิยมนับถือ พอใจรักใคร่เอ็นดู รู้สึกอบอุ่น มีความสุขสงบชื่นบาน

รู้สึกปลอดภัย เมื่อได้เข้าใกล้สนทนาด้วย หรืออยู่ร่วมด้วย เสน่ห์อันจับใจของคนนั้นมาจากเมตตาปรานีนั่นเอง

ในสถานที่ปฏิบัติธรรมตามป่าเขา บนต้นไม้ กิ่งไม้ และค่าคบไม้ จะเห็นลิง นก กระรอกมากมายอาศัยอยู่อย่างมีความสุข ปราศจากความระแวง เพราะไม่เคยได้รับการเบียดเบียนจากมนุษย์คนใดในบริเวณนั้น บางทีมันจะลงมาเล่นกับผู้คนอย่างกันเอง ไม่เหมือนสัตว์บางแห่งเพียงแต่เห็นคนก็วิ่งหนี ทั้งนี้เพราะเคยเห็นมนุษย์ทำร้ายพวกมัน จึงเกิดการไม่ไว้ใจ

ในหมู่มนุษย์ด้วยกันก็ทำนองนี้ ในที่ใดมีแต่การเบียดเบียนกัน คอยหาโอกาสแสวงหาประโยชน์ตนฝ่ายเดียว ไม่แลเหลียวถึงความทุกข์ของผู้อื่น ใครมีกำลังมาก มีอำนาจมาก ก็ใช้อำนาจนั้นเป็นธรรม อย่างนี้คนทั้งหลายก็จะอยู่ด้วยความระแวง เห็นคนมีอำนาจเข้าก็อยากจะหนี แทนที่จะแสดงความสนิทสนมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ส่วนผู้มีเมตตากรุณาแม้มีอำนาจ ก็ใช้เมตตากรุณานั้นเป็นอำนาจยึดเหนี่ยวจิตใจของคนทั้งหลายให้อ่อนน้อมเพราะรักและศรัทธา

บางท่านดำรงอยู่เสมือนต้นไม้ใหญ่ สะพรั่งพร้อมด้วยกิ่ง ใบ ลำต้น เปลือก และแก่น อันสดชื่นสวยงาม ใครต้องการสิ่งใด ก็ได้สิ่งนั้นตามปรารถนา นกต้องการเกาะ ต้นไม้ก็ให้เกาะ บุคคลบางคนต้องการกิ่ง ได้กิ่ง ต้องการใบ ได้ใบ ต้องการลูก ได้ลูก ต้องการเปลือก ได้เปลือก ต้องการแก่น ได้แก่น ต้นไม้นี้ฉันใด บุคคลบางคนดำรงตนอยู่ในโลกฉันนั้น ย่อมสงเคราะห์คนทั้งหลายด้วยสิ่งที่บุคคลนั้น ๆ ต้องการตามควรแก่กรณี ด้วยอามิสบ้าง ด้วยธรรมบ้าง ด้วยการให้ความอบอุ่นคุ้นเคยบ้าง ด้วยการชี้ทางที่ถูกให้บ้าง ผู้ใหญ่ที่มีศีลธรรม ย่อมเป็นเสมือนต้นไม้ใหญ่ อันอุดมไปด้วยวัตถุและธรรม ใครต้องการวัตถุย่อมได้วัตถุ ใครต้องการธรรมย่อมได้ธรรมเหมือนใบและผลของต้นไม้

มนุษย์เราก็คงเป็นเช่นเดียวกับต้นไม้นั้น ผู้ใหญ่เป็นที่พึ่งพักพิงอาศัยของผู้น้อยเป็นร่มโพธิ์ ร่มไทร ต้นโพธิ์ เมื่อเติบโตพอสมควรแล้ว ก็ควรจะมีลูกหรือมีใบ ผู้ใหญ่ย่อมเป็นเหมือนร่มโพธิ์ของผู้น้อย ท่านผู้ใหญ่ซึ่งมีใจเผื่อแผ่เสียสละ ไม่เห็นแก่ความสุขของตัว ย่อมเป็นเช่นร่มโพธิ์ที่มีลูก ท่านผู้ใหญ่ที่มีเมตตากรุณา วาจาอ่อนหวานละมุนละม่อม คุ้มครองให้ร่มเย็นเป็นสุข ไม่เอาตัวรอดเมื่อมีภัยมาถึงผู้น้อย ย่อมเป็นเหมือนต้นโพธิ์ที่มีใบ ท่านที่มีทั้งสอง คือทั้งเสียสละและเมตตากรุณานั้น ย่อมเป็นเหมือนโพธิ์ที่สมบูรณ์ด้วยลูกและใบ เป็นโชคดีของผู้มีโอกาสได้เข้าอาศัย ส่วนท่านผู้ซึ่งปราศจากความเสียสละและไร้เมตตากรุณาเป็นเหมือนโพธิ์ที่ไร้ทั้งลูกและใบ มีแต่จะถูกโค่นทำลาย เป็นโพธิ์ ถ้าไร้ลูกก็ขอให้มีใบ เป็นผู้ใหญ่ถ้าไม่มีคุณธรรมคือการเสียสละ ก็ขอให้มีเมตตากรุณา

เมตตาจิตนั้น เราส่งให้คนอื่นก็จริง แต่ผลส่วนใหญ่ได้แก่เราเอง ทำให้เป็นคนมีเสน่ห์ในตัวทำให้เป็นคนไม่มีศัตรู ทำให้ดวงจิตผ่องแผ้วไม่ฟุ้งซ่าน ทำให้ประกอบการงานได้ดี แม้อมนุษย์ก็ไม่กล้าทำอันตราย มีแต่จะช่วยคุ้มครองป้องกันภัยพิบัติให้ พระธุดงค์ที่บำเพ็ญกรรมฐานอยู่ตามป่าเขาลำเนาไพร ท่านอุดมด้วยศีลาจารวัตร เจริญเมตตาธรรมเป็นประจำ สัตว์ป่าไม่ทำอันตราย เทวดาคุ้มครอง ไม่มีอันตรายแก่ชีวิต ความสงบสุขจะแผ่กระจายไปทั่วบริเวณ ในป่าที่มีแต่ความเงียบ มีแต่ธรรมร่มรื่น มีไก่ป่านก มีสัตว์ที่คุ้นกับคน มันมิได้แสดงอาการหวาดระแวงภัยเลย มันไม่เคยถูกทำร้าย มันจึงไม่นึกระแวงว่าสัตว์ตัวสูง ๆ คอตั้งตรงขึ้นฟ้าสองเท้านั้น จะทำร้ายพวกมันเป็น และพวกมันก็ไม่เคยทำร้ายใครเหมือนกัน คนที่ไม่ค่อยเชื่อเรื่องนี้ลองคุยกับพระธุดงค์ดูบ้าง ท่านจะเล่าให้ฟังว่า อาวุธประการเดียวของพระธุดงค์ที่อยู่ตามป่าและเขานั้นคือเมตตาจิต เป็นทั้งอาวุธป้องกันตัวและเป็นทั้งธรรมอำนวยสุขให้

สัตว์ร้าย เช่น หมี เสือ ตลอดถึงยุง และอมนุษย์ร้ายคือพวกผี จะไม่ทำร้าย กลับจะมาเป็นพวกเสียอีก เมตตาจิตนี้เองเป็นธรรมคุ้มครองรักษาตัวตน แต่คนที่ไม่ค่อยได้รับผลของเมตตานั้น เพราะทำบ้างไม่ทำบ้าง หรือไปแผ่เมตตาเอาตอนที่ภัยจะมาถึงนั่นเอง อย่างนี้บางทีไม่ทันการณ์ เมตตาที่ได้ผลแน่นอนนั้นจะต้องมีประจำใจอยู่เสมอ ลองดูตัวอย่างจากธรรมชาติทางกาย คนสองคน คนหนึ่งมีกำลังต้านทานในร่างกายมาก อีกคนหนึ่งมีน้อย คนที่มีกำลังต้านทานมาก เพราะรักษาร่างกายให้ดีอยู่เสมอ ออกกำลังกายสม่ำเสมอ บริโภคอาหารเป็นเวลาและเป็นอาหารที่มีประโยชน์แก่ร่างกาย ไม่เป็นพิษเป็นภัย ได้พักผ่อนหลับนอนพอสมควรแก่ความต้องการของร่างกาย เมื่อมีกำลังต้านทานในร่างกายมาก ถ้าเชื้อโรคเข้าสู่ร่างกายก็ทำอันตรายอะไรไม่ได้ เชื้อโรคนั้นจะตายไปเองตามอายุของมัน ส่วนอีกคนหนึ่งมีกำลังต้านทานน้อย ก็เป็นโอกาสให้เชื้อโรคเจริญเติบโตในร่างกายได้มาก และจะป่วยทุกครั้งที่มีเชื้อโรคเข้าสู่ร่างกายแม้เพียงเล็กน้อย อุปมาที่กล่าวนี้ฉันใด เรื่องเมตตาจิตกับอันตรายภายนอกก็ฉันนั้น คนที่ฝึกฝนอบรมจิตให้มีเมตตาอยู่เสมอ จึงเสมือนมีอาวุธสำคัญป้องกันตน อาวุธคือเมตตานี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้มาตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ และได้ผลมาตลอดเช่นกัน เชื่อพระพุทธเจ้า ดำเนินตามคำสอนของพระองค์ไว้ ไม่มีเสีย

การเจริญเมตตานั้น พระศาสดาทรงสรรเสริญไว้มาก แม้ทำได้เพียงลัดนิ้วมือเดียว คือเพียงแค่เหยียดนิ้วมือออก แล้วคู้นิ้วมือเข้า ก็ทรงสรรเสริญว่าได้ทำตามคำสอนและพระโอวาทของพระองค์ การเจริญเมตตาจิตแม้ชั่วระยะเวลาสั้นก็ได้ผลมาก ไม่ต้องกล่าวว่าทำมาก หากทำมาก จะมีผลมากเพียงใด

เมตฺตาวิหารี โย ภิกฺขุ ปสนฺโน พุทฺธสาสเน
อธิคจฺเฉ ปทํ สนฺตํ สงฺขารูปสมํ สุขํ

ภิกษุใดอยู่ด้วยเมตตา เลื่อมใสยิ่งในคำสอนของพระพุทธเจ้า ภิกษุนั้นย่อมบรรลุสันตบท อันเข้าไปสงบระงับสังขาร เป็นสุข

ผู้อยู่ด้วยเมตตา คืออยู่ด้วยความหวังดีต่อผู้อื่นสัตว์อื่นทั่วหน้า ไม่คิดเบียดเบียนพยาบาทใคร เขาเป็นผู้เลื่อมใสในคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างยิ่ง เขาเชื่อพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงสอนให้มีเมตตากรุณาหวั่นใจในความทุกข์ของผู้อื่น ไม่เบียดเบียน เขาเลื่อมใส เชื่อในคำสอนเช่นนั้น พยายามปฏิบัติตาม เมื่อเป็นเช่นนี้ เขาย่อมบรรลุสันตบท คือทางแห่งผู้สงบแล้ว ทางนั้นเข้าไปสงบระงับสังขาร ก่อให้เกิดสุขกล่าวคือนิพพานสุข ด้วยประการฉะนี้

พุทธศาสนิก มักปฏิบัติเป็นส่วนมาก คือก่อนนอน ไหว้พระสวดมนต์ก่อน แล้วแผ่เมตตาไปยังสรรพสัตว์ทั้งสกลโลก อุทิศส่วนกุลให้แก่เทพยดาอารักษ์ และสัตว์ผู้ทุกข์ยากทั้งหลาย แล้วระลึกถึงพระคุณของมารดาบิดา อุปัชฌายะ อาจารย์ และท่านผู้มีอุปการะคุณอื่น ๆ หากไม่ได้ไหว้พระสวดมนต์เป็นกิจลักษณะก็กราบลงบนหมอน ๖ ครั้ง เคารพพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มารดาบิดา อุปัชฌายะ อาจารย์และผู้มีพระคุณอื่น ๆ แล้วจึงนอน ทำให้นอนหลับเป็นสุข ตื่นขึ้นมาแช่มชื่นเทพยเจ้าย่อมช่วยคุ้มครองรักษา

พระธรรมเทศนาปฏิรูปเทสวาสกถา
ณ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์
วันธรรมสวนะ อังคารที่ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๔๒ เวลา ๐๘.๐๐ น.
พระราชบัณฑิต (วรภทฺทก)
วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ราชวรวิหาร แสดง

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
ปฏิรูปเทสวาโส จ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมนฺติฯ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา ปฏิรูปเทสวาสกถา เรื่องการอยู่ในสถานที่อันเหมาะสมเพื่อให้เห็นจริงในสัมมาปฏิบัติ ให้อาจหาญร่าเริงในสัมมาปฏิบัติ เกิดความเอิบอิ่มในธรรม และได้ปัญญาอันเกิดจากรสแห่งธรรม สำหรับพุทธบริษัท ผู้อาศัยกุศลแต่หนหลัง หากอุปถัมภ์ชักนำให้มาเกิดมาอยู่ในสถานที่อันเหมาะสมในการประกอบกิจนั้น ๆ ทางศาสนาตามพระบาลีในมงคลสูตรที่ว่า ปฏิรูปเทสวาโส จ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ การอยู่ในสถานที่อันเหมาะสม เป็นมงคลคือเหตุแห่งความสุขความเจริญ

สถานที่อันเหมาะสม สมควรที่จะประกอบกิจนั้น ๆ ให้เจริญท่านเรียกว่า ปฏิรูปเทส โดยปกติคนประกอบกิจต่างกัน ประเทศอันเหมาะสมก็ย่อมแตกต่างกันไปด้วย ตัวอย่างชายทะเลเป็นปฏิรูปเทสของชาวประมง ตลาดในเมืองใหญ่เป็นปฏิรูปเทสของนักการค้า เป็นพ่อค้าได้ทำเลในที่ชุมนุมชนจึงจะเหมาะ เป็นนักแสวงหาความรู้อยู่ในที่อันมีปราชญ์มาก เป็นนักเรียนได้โรงเรียนดี เป็นพระได้สำนักดี สถานที่อันสงบเงียบเป็นปฏิรูปเทสของนักปราชญ์นักพรต หากเป็นผู้ใฝ่ธรรมได้เสนาสนสัปปายะ

คือที่อยู่อันเหมาะสมแก่จริตอัธยาศัยแห่งตน ดังนี้เป็นต้น

ก็มงคลข้อนี้ ท่านมุ่งหมายความเจริญในทางธรรม ในทางยกระดับจิตให้สูงขึ้น พูดให้กว้างออกไปอีก ก็คือมุ่งความเจริญทางศาสนา เพราะฉะนั้น ท่านจึงขยายความ ปฏิรูปเทส ว่า ปฏิรูปเทสคือสถานที่มีพุทธบริษัท ๔ มีบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ มีทาน เป็นต้น และประเทศซึ่งคำสอนของพระศาสนารุ่งเรืองอยู่ ดังนี้เป็นต้น การได้อยู่ในประเทศอันสมควรนั้นชื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ได้ทำบุญต่าง ๆ และเลิกละจากความชั่วอันเคยทำ

อนึ่ง ท่านกล่าวว่า การอยู่ในประเทศอันสมควร เช่น สถานที่ที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่เป็นต้น ชื่อว่าเป็นมงคลเพราะเป็นเหตุให้ได้อนุตตริยะ-สิ่งอันประเสริฐยอดเยี่ยม ๖ ประการ คือ

๑. ทัสสนานุตตริยะ การเห็นอันประเสริฐยอดเยี่ยม หมายถึงการได้เห็นพระตถาคตเจ้า หรือสาวกของพระตถาคตเจ้า ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เห็นแล้วเป็นมโนภาวนียา เป็นที่เจริญใจ

๒. สวนานุตตริยะ การฟังอันประเสริฐยอดเยี่ยม หมายถึงการได้ฟังธรรมของพระตถาคตเจ้าหรือสาวกแห่งพระตถาคตเจ้า ฟังแล้วดับทุกข์ได้ มีความทุกข์น้อยลง

๓. ลาภานุตตริยะ การได้อันประเสริฐยอดเยี่ยม หมายถึงการได้ศรัทธาในพระตถาคตเจ้า หรือในสาวกของพระตถาคตเจ้า ได้ปัญญาในทางธรรม

๔. สิกขานุตตริยะ การศึกษาอันประเสริฐยอดเยี่ยม หมายถึงการศึกษาธรรมของพระพุทธเจ้า คือการได้ศึกษาในเรื่องศีล ในเรื่องสมาธิ และในเรื่องปัญญา ในธรรมวินัยของพระตถาคต

๕. ปาริจริยานุตตริยะ การบำรุงอันประเสริฐยอดเยี่ยม หมายถึง การบำรุงพระตถาคตที่เป็นผู้พ้นจากกิเลส หรือสาวกของพระตถาคตเจ้า ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ

๖. อนุสสตานุตตริยะ การระลึกอันประเสริฐยอดเยี่ยม หมายถึง การระลึกถึงธรรม ระลึกถึงพระตถาคต หรือสาวกของพระตถาคต ผู้สิ้นกิเลสแล้ว ระลึกถึงแล้วทำให้เราสบายใจ ทำให้เรารู้สึกอยากทำตาม อยากดำเนินตาม คนดี ๆ พระดี ๆ เป็นแต่เพียงนึกถึง เราก็ปีติ มีความสุข ชื่นใจ แม้ยังไม่ได้พบ ไม่ได้ฟังธรรม ก็ปราโมชได้

ทรงมีพระพุทธาธิบายเรื่องอนุตตริยะ คือสิ่งที่ยอดเยี่ยม สิ่งที่ประเสริฐว่าการเห็นอย่างอื่น การฟังอย่างอื่น การได้อย่างอื่น ไม่ทำให้พ้นทุกข์ได้ แต่การได้เห็นพระตถาคต หรือฟังธรรมของพระตถาคตนั้น ทำให้พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้

ความจริง การได้อยู่ในดินแดนที่นับถือพระพุทธศาสนานับเป็นโชคอย่างหนึ่งของมนุษย์ การได้พบพระพุทธศาสนานั้นเป็นลาภอันประเสริฐ เพราะทำให้ตาสว่าง ได้มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง พระพุทธศาสนาคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า = พร้อมสรรพด้วยคติธรรม ทรรศนะชีวิต แนวทางแห่งการดำรงตน และวิธีหาความสงบสุขให้แก่ชีวิต หากฟังอย่างใคร่ครวญพินิจพิจารณา จะช่วยให้ได้พบแสงสว่าง และทำให้เบากายเบาใจ พบทางแห่งความสุข สงบเย็น จะได้รับประโยชน์คุ้มกับเวลาที่ต้องเสียไป

พระพุทธศาสนา ประกอบด้วยส่วนสำคัญสองส่วน คือ ธรรมและวินัย ธรรมคือคำสอน วินัยคือคำสั่ง รวมทั้งสองเป็นคำสั่งสอน หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและพระสาวกอรหันต์ คำสั่งสอนของท่านนั้น ยอมรับกันในหมู่บัณฑิตว่า เป็นคำสอนอันบริสุทธิ์ ไม่เจือด้วยมลทิน ทำ

ผู้ปฏิบัติตามให้เหินห่างจากทุกข์ บรรลุถึงความสุขได้จริง

โดยความหมายที่แท้จริง พระพุทธศาสนาหมายถึงระเบียบปฏิบัติที่ทำให้ถึงความระงับดับทุกข์โดยสิ้นเชิง พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมตัดตรงไปสู่ความดับโดยไม่มีเชื้อเหลือ ที่เรียกว่า อนุปาทาปรินิพพาน แต่สำหรับผู้ที่ยังมีอธิมุติคืออัธยาศัยอ่อน ยังไม่แก่กล้าพอที่จะถึงอนุปาทาปรินิพพานได้ ก็ทรงแสดงหลักธรรมสำหรับปฏิบัติเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบันและอนาคต ให้เว้นสิ่งควรเว้น ประพฤติสิ่งควรประพฤติ และประกอบสัมมาชีพเป็นต้น ถ้าเราศึกษาศาสนาและปรัชญาอื่น ๆ โดยทั่วไปแล้ว หันมามองพระพุทธศาสนาอีกครั้งหนึ่ง ก็จะเห็นคุณลักษณะอันดีเลิศของพระพุทธศาสนามากขึ้น จะเห็นอัจฉริยะแห่งพระดำรัสของพระพุทธเจ้ายิ่งขึ้น

ในพระพุทธศาสนา ไม่มีสิ่งเพ้อฝัน ไม่มีการเก็งความจริงทางปรัชญา คำสอนล้วนแล้วแต่พรั่งพร้อมไปด้วยเหตุผล อันพิจารณาแล้วเห็นจริง และพิสูจน์ได้ด้วยตนเอง ความเชื่อในพระพุทธศาสนานั้นต้องประกอบด้วยปัญญา มิให้เชื่อลอย ๆ ความเชื่อที่ไม่มีปัญญากำกับนั้นท่านถือว่าเป็นความงมงาย

ในสมัยปัจจุบัน มนุษย์เราไม่สามารถได้เห็นพระพุทธเจ้าในรูปกายได้ แต่พระธรรมกายของพระองค์ยังอยู่ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าได้เห็นพระองค์ ส่วนการปฏิบัติพระพุทธเจ้าอันเป็นส่วนปาริจริยานุตตริยะนั้น หากไม่สามารถปฏิบัติบำรุงพระองค์โดยตรงได้ ก็ทรงสอนให้ปฏิบัติบำรุงภิกษุอาพาธว่าเท่ากับได้ปฏิบัติพระองค์เหมือนกัน อนึ่ง พระองค์ได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า ผู้ใด จะเป็นภิกษุหรือภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกาก็ตามปฏิบัติธรรมสมควร ปฏิบัติชอบ ผู้นั้นแหละชื่อว่าบูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง แต่การปฏิบัติบูชานั้นสามารถทำตนให้พ้นจากทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง

องค์ประกอบสำคัญของอนุตตริยะทั้ง ๖ ประการนี้ คือ ต้องมีศรัทธามั่น มีความรักอันตั้งมั่นเป็นอันเดียว มีความเลื่อมใสยิ่งในพระรัตนตรัย หากไม่มีศรัทธามั่น ไม่มีความเลื่อมใสยิ่งแล้วไซร้ การได้เห็นพระพุทธเจ้า ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า หรือสาวกของพระพุทธเจ้าก็ตาม ย่อมไม่ได้ผลเท่าที่ควร

ผู้ที่ได้อนุตตริยะ ๖ ประการอุดมเต็มที่ เห็นจะไม่มีใครเกินพระอานนท์ ท่านได้เห็นมาก ฟังมากและปฏิบัติบำรุงมาก พุทธบริษัทในยุคต่อมามีกำลังใจในการปฏิบัติตามธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยนึกถึงพระพุทธดำรัสที่พระองค์ตรัสว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเราผู้นั้นชื่อว่าได้เห็นธรรม พระองค์ทรงเตือนไว้แล้วว่า ธรรมและวินัยนั่นแหละจะเป็นสิ่งแทนพระองค์เมื่อทรงล่วงลับไปแล้ว ใครเห็นธรรมคนนั้นได้ชื่อว่าได้เห็นพระองค์

ประเทศไทยได้รับเอาพระพุทธธรรมเป็นธรรมประจำประเทศ ชาวไทยได้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา เป็นศาสนาของตนตั้งแต่ตั้งชาติไทยขึ้นมา เป็นปึกแผ่นและนับถือตลอดมาจนกระทั่งบัดนี้ คนไทยฝังใจอยู่เสมอว่า ปัจจุบันยังเป็นพุทธกาลอยู่ เพราะศาสนาของพระพุทธเจ้ายังดำรงอยู่ พระธรรมวินัยยังดำรงเป็นสิ่งแทนพระพุทธองค์อยู่ ศาสนาประจำชาติไทยคือศาสนาพุทธเพียงศาสนาเดียว เวลานี้พระพุทธศาสนาในประเทศไทยเจริญมั่นคงกว่าในประเทศอื่น ๆ

เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่าพระพุทธศาสนามีคุณค่าแก่สังคมและการดำรงชีวิตประจำวันของคนไทยอย่างมากล้น อาจารย์ผู้บรรยายประวัติศาสตร์หลายท่านได้เคยพูดว่า เพราะพระพุทธศาสนาโดยแท้ ประเทศไทยจึงรอดปากเหยี่ยวปากกาจากการเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งมา และมิได้เป็นประเทศแพ้สงครามในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง เหตุผลในการกล่าวนี้

มีมาก ตัวอย่างเช่นอัธยาศัยอันดีงามของคนไทย ในการปฏิบัติต่อทหารต่างชาติที่ตกเป็นเชลย และกำลังตกระกำลำบากอยู่ในเวลานั้น เรื่องเมตตาอารีนั้น เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่นั้น เรามีมากจริง ๆ ดูเหมือนจะไม่มีชาติใดชวนคนกินข้าวง่าย ๆ เลี้ยงกันง่ายเหมือนคนไทย เมื่อศัตรูตกทุกข์ได้ยากคนไทยก็มักใจอ่อนและช่วยเหลือ ความพยาบาทอาฆาตมีอยู่น้อยในคนไทย คนไทยมีนิสัยดีอยู่มาก ก็เพราะได้อาศัยพระพุทธศาสนาช่วยกล่อมเกลา ลักษณะการดำรงชีวิตอย่างไทยนั้นมีพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน พระพุทธศาสนาได้มีส่วนร่วมในความโน้มเอียงของคนไทยเป็นอันมาก ความโอบอ้อมอารี ยิ้มแย้มแจ่มใสในดวงใจรวมทั้งวัฒนธรรมอันดีงามของชาวไทย ใครเล่าจะปฏิเสธว่ามิใช่เพราะอิทธิพลแห่งพระพุทธศาสนา เราไม่กล้าปฏิเสธว่า อัธยาศัยอันดีงามของคนไทยนั้น มิใช่เพราะได้รับการขัดเกลาจากพระพุทธศาสนา

เมื่อสมัยเด็ก เคยได้ยินพระเทศน์บ้าง คนเฒ่าคนแก่พูดบ้างว่า "ไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ ได้พบพระพุทธศาสนา" ตอนนั้น ฟังแล้วก็ยังเฉย ๆ อยู่ แต่ต่อมา เมื่อได้ศึกษาเล่าเรียนเรื่องพระพุทธศาสนามากขึ้น อายุมากขึ้น และมีประสบการณ์มากขึ้น ได้ตรวจตราดูลัทธิศาสนาและปรัชญาอื่น ๆ มากขึ้น ทั้งนี้ได้สำรวจดูจิตใจตนเอง ครั้งแล้วครั้งเล่าว่ามีอคติในเรื่องนี้อยู่หรือไม่ ก็มิได้เห็นอคตินั้น มันเป็นความจริงที่ใคร ๆ ก็ยอมรับเป็นเสียงเดียวกัน พระพุทธศาสนาประกอบด้วยเหตุผลเป็นความจริงทางเหตุผลทั้งสิ้น ไม่มีเรื่องบันดาลหรือเลื่อนลอยเลย ข้อนี้แหละเป็นความดีเด่นของพระพุทธศาสนา เหนือศาสนาอื่น ๆ ในฐานะเป็นศาสนาแห่งเหตุผล การได้ประพฤติพรหมจรรย์ ได้ทำความดีในศาสนาของพระศาสดานั้นเป็นลาภอันประเสริฐ ไม่มีลาภอื่นจะยิ่งกว่า

พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า ขณะและสมัยในการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์นั้น มีประการเดียวคือพระตถาคตอุบัติขึ้นในโลก และทรงประกาศพรหมจรรย์ (ศาสนา) และบุคคลผู้นั้นเกิดในมัชฌิมชนบท ไม่ใบ้บ้า มีปัญญาดี นี้คือขณะอันงาม

คนเป็นอันมากไม่ประสบขณะเช่นนี้ การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า การได้กำเนิดเป็นมนุษย์ ที่มีปัญญา ไม่ใบ้บ้า และการแสดงสัทธรรม การพรั่งพร้อมด้วยเหตุ ๓ ประการนี้ หาได้ยาก คนผู้ใคร่ประโยชน์ จึงควรพยายามในกาลดังกล่าวมานี้ เพื่อรู้พระสัทธรรม ขณะอย่าล่วงเลยท่านไปเสีย เพราะบุคคลที่ปล่อยขณะให้ล่วงเลยไป จะต้องพากันไปยัดเยียดเศร้าโศกอยู่ในนรก

ข้อว่า ขโณ โว มา อุปจฺจคา ขณะ (เวลา) อย่าได้ล่วงเลยท่านทั้งหลายไปเสียนั้นพระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า โอกาสอันงามย่อมล่วงเลยเขาไป โอกาสอันงามคือ โอกาสที่บังเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้า โอกาสที่ได้เกิดในประเทศที่มีพระพุทธศาสนา โอกาสที่ได้เป็นสัมมาทิฏฐิ โอกาสที่มีอายตนะ ๖ คืออวัยวะร่างกายครบบริบูรณ์

เวลานี้พวกเราชาวไทยส่วนใหญ่ได้มีโอกาสอันงามนี้แล้ว ขออย่าให้โอกาสนี้ล่วงลับเลยไปเสียเปล่าโดยมิได้บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ คนที่ปล่อยให้โอกาสล่วงเลยไปเปล่า ๆ จะเสียใจภายหลังว่า เราเป็นคนไม่มีค่า ไม่เป็นประโยชน์แก่ใคร

พวกเราส่วนมากมีอวัยวะแขนขาบริบูรณ์ นับว่าเป็นลาภอันประเสริฐแล้ว การเกิดมามีอวัยวะบริบูรณ์ จึงเป็นลาภและเป็นทรัพย์อันดีเยี่ยมอย่างหนึ่ง ควรถือโอกาสนี้บำเพ็ญคุณงามความดีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป และเวลานี้พวกเรายังโชคดี มีคนจำพระพุทธพจน์ได้เยอะ บางคนจำได้เป็นเล่ม ๆ บางคนจำได้ ๒ - ๓ เล่ม นับว่ายังโชคดียังไม่ถึงเวลานั้น - เวลาที่

มนุษย์จำพระพุทธภาษิตไม่ได้เลยแม้แต่บทเดียว ยังโชคดี ยังไม่ได้ไปเกิดในเวลานั้น - เวลาที่จะหาผู้ทรงจำพระพุทธพจน์ธรรมวินัยแม้เพียงบาทแห่งคาถาเดียวก็แสนยาก เรายังมีโอกาสได้ฟังธรรม ได้ฟังพระพุทธภาษิตดี ๆ ที่เป็นแสงสว่างทางชีวิต จุดแสงสว่างให้เกิดขึ้นในหัวใจ ให้ได้ใช้เป็นประทีปนำทางชีวิตของเราต่อไป เราได้กำเนิดดี เกิดในที่อันเหมาะสมแก่ความเจริญไพบูลย์ ทั้งทางโลกและทางธรรม หรืออยู่ในที่อันเป็นปฏิรูปเทศมัชฌิมชนบท ทางดำเนินชีวิตสภาพแวดล้อม เอื้ออำนวยให้ทำความดีได้โดยสะดวก ปิดทางแห่งความชั่วร้าย เปิดโอกาสให้ความดีที่ทำแล้วและกำลังทำ ให้ผลโดยสะดวก

ในสมัยปัจจุบัน จัดได้ว่าเป็นพุทธกาล ในความหมายว่า เป็นเวลาที่พระพุทธศาสนาหรือพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้ายังดำรงอยู่ครบบริบูรณ์ ผู้ประกาศธรรมก็มีอยู่ เพราะฉะนั้น ผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัยใคร่ครวญบริสุทธิ์แห่งตน ปฏิบัติตามโดยชอบ ย่อมได้บรรลุผลที่ต้องการทุกอย่างเท่าที่อานุภาพแห่งธรรมะพึงอำนวยให้ได้

เพราะฉะนั้น เวลานี้จึงเป็นกาลสมบัติสำหรับผู้ใคร่ในธรรม ที่ควรเร่งศึกษาและปฏิบัติธรรมให้ได้ผลแก่ใจของตนเอง เพื่อเป็นอุปนิสัยบารมีต่อไปในภายหน้า การเกิดเวลานี้ก็เหมือนเกิดในสมัยพุทธกาล ย่อมอำนวยประโยชน์อย่างยิ่งแก่ผู้ใคร่ธรรม ปฏิบัติธรรม ขออย่าได้ท้อถอยเลย

ในประเทศไทย ๓ สถาบันนี้คือ ชาติ ศาสนา (หมายถึงศาสนาพุทธ) พระมหากษัตริย์ เป็นที่รักใคร่เคารพเทิดทูนของคนไทยยิ่งนัก คนไทยมีความรู้สึกว่า ชาติไทยต้องมีพระพุทธศาสนาและองค์พระมหากษัตริย์ที่ยึดเหนี่ยวและจุดรวมแห่งจิตใจ

พระมหากษัตริย์ ทรงดำรงตำแหน่งพระประมุขของประเทศ ทรงเป็นจอมทัพ และทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก พูดให้ใกล้เข้ามา เฉพาะ

พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ ทรงดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม ทรงห่วงใยถึงทุกข์สุขของราษฎร ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเพื่อความสุขของประชาชนโดยมิได้เห็นแก่ความเหนื่อยยาก

พูดให้ใกล้เข้ามาอีก เฉพาะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์ปัจจุบัน (รัชกาลที่ ๙) ทรงเป็นที่รักสักการะของชาวไทยเป็นอย่างยิ่ง เพราะทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจครบถ้วนทุกอย่าง ทรงปฏิบัติพระองค์เป็นพุทธมามกะที่ดียิ่ง ได้ทรงบำรุงพระศาสนาด้วยพระราชกุศโลบายอันงดงาม ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลยิ่งกว่าพุทธศาสนิกใด ๆ ทั้งสิ้น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเป็นศูนย์รวมใจของประชาชนชาวไทย ทรงเป็นมิ่งขวัญของชาติและประชาชน พระราชจริยาวัตรอันงดงามและพระราชกรณียกิจอันเต็มเปี่ยมบริบูรณ์ไม่มีข้อบกพร่องของพระองค์นั้น เป็นที่ประทับใจของปวงชนยิ่งนัก ทั้งชาวไทย และชนต่างชาติ ต่างศาสนา ทรงเป็นที่ตั้งแห่งความปลื้มใจแม้เพียงระลึกถึง และเมื่อระลึกถึงพระองค์แล้ว ก็ให้รู้สึกว่าอยากทำความดี หนีความชั่ว กระแสพระมนัสอันสูงส่งละเอียดอ่อนของพระองค์ ทำให้ผู้ได้เข้าเฝ้ารู้สึกชุ่มชื่น มีความสุขไปหลายวัน และอยากทำตามพระองค์บ้าง

เนื่องในมหามงคลสมัยภิลักขิตกาล เฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตรงกับมงคลสุริยคติทินกาลแห่งพระบรมราชสมภพครบ ๖ รอบ ๗๒ พระชนมพรรษา ในวันอาทิตย์ที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒ ขอประชาชนชาวไทยพุทธบริษัทแสดงพลังแห่งความจงรักภักดีต่อองค์พระประมุขโดยการประพฤติทำตนเป็นพลเมืองดี ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ประชาชนของท่าน เพราะเมื่อประชาชนของท่านเดือดร้อนท่านก็ต้องเดือดร้อนด้วย เหมือนพ่อแม่ที่ต้องเดือดร้อน เมื่อลูกเดือดร้อน

และด้วยการทำหน้าที่ของตนที่ชอบธรรม ให้ชอบธรรมยิ่งขึ้น ให้ดียิ่งขึ้น เมื่อบ้านเมืองสงบเรียบร้อย ท่านก็ปีติปราโมช ทำให้ท่านเป็นสุข และร่วมใจกันเป็นสมานฉันท์ถวายพระพรชัยมงคลให้สัมฤทธิ์อิฏฐกันตมนาปผล พรั่งพร้อมอุดมสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคลด้วยอายุ วรรณะ ยศ สวรรค์ ทุกประการ

กถาว่าด้วยการอยู่ในประเทศอันสมควร ย่อมนำผลอันไพศาลมาให้ ย่อมนำมาซึ่งประโยชน์สุขตลอดกาลนาน ยุติลง ด้วยประการฉะนี้

พระธรรมเทศนาชีวิตาสากถา

ณ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์

วันธรรมสวนะ เสาร์ที่ ๗ มกราคม ๒๕๔๙ เวลา ๐๘.๐๐ น.

พระเทพมงคลสุธี (วรภทฺทก)

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ราชวรวิหาร แสดง

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

เทฺวมา ภิกฺขเว อาสา ทุปฺปชหา กตมา เทฺว ลาภาสา จ

ชีวิตาสา จ อิมา โข ภิกฺขเว เทฺว อาสา ทุปฺปชหาติฯ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนาชีวิตาสากถา พรรณนาเรื่องชีวิตและความหวัง เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาพิจารณาหาเหตุผลและปฏิบัติธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา

ในโอกาสขึ้นปีใหม่ ขอตั้งจิตอธิษฐานอาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัยและบุญกุศลทั้งหลายที่ได้บำเพ็ญมาตลอดปีที่แล้ว โดยทางแห่งบุญ - บุญกิริยาวัตถุทุกประการ รวมกันเป็นเหตุปัจจัยให้ท่านทั้งหลายผู้มีกุศลฉันทะถือศีลฟังธรรมเสมอมา พึงเป็นผู้ปราศจากโรคทั้งปวง ทั้งทางกาย และทางใจ พ้นจากความเดือดร้อนและเวรภัยทั้งปวง เป็นผู้ประสบสันติสุขสงบเย็น สมบูรณ์พร้อมด้วยสิริ อายุ ผิวพรรณ โภคะ ทั้งอามิสโภคะและธรรมโภคะ เกียรติยศและสุข ทุกประการ ตลอดปี และตลอดไป

เมื่อจวนสิ้นปีเก่า ขึ้นปีใหม่ของทุก ๆ ปี ดูเหมือนพวกเราจะเริ่มมีความหวังอันเรืองรองว่า ชีวิตใหม่ในปีใหม่ของเราจะดีขึ้น พร้อม ๆ กับเรื่องร้ายอันไม่พึงปรารถนาต่าง ๆ จะสูญสิ้นไปพร้อมกับการจากของปีเก่า

แต่ในความเป็นจริงแล้ว น้อยคนนักที่จะประสบความสำเร็จดังที่หวัง ทั้งนี้เพราะสมบัติต่าง ๆ ในโลกนี้มิได้สำเร็จแก่ผู้ใดเพียงเพราะตั้งความหวังหรือความปรารถนาแต่อย่างเดียว สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่เป็นไปตามปรารถนาหรือความต้องการของผู้ใด ถ้าเป็นดังนั้นได้ ถ้าทุกอย่างเป็นไปตามปรารถนาของบุคคลแล้ว ใครเล่าจะผิดหวัง ใครเล่าจะพลาดจากสิ่งที่ตนปรารถนา ใครเล่าจะจน ใครเล่าจะมีโรคภัยไข้เจ็บ ใครเล่าจะไม่สวย และใครเล่าจะต้องทุกข์ เพราะทุกคนปรารถนาความมั่งมี สุขภาพสมบูรณ์ ความสวยงาม และความสุข แต่ความหวังจะสัมฤทธิ์ผลได้ด้วยการประกอบเหตุให้สมควรแก่ผลที่ต้องการ และยังต้องรอคอยเวลาอีกด้วย ดังสุภาษิตทางพระพุทธศาสนาที่ว่า อปิ อตรมานานํ ผลาสา ว สมิชฺฌติ ความหวังผลย่อมสำเร็จแก่ผู้รู้จักรอคอย

พระพุทธศาสนาแสดงความหวังที่ละได้ยาก ๒ คือ

๑. ลาภาสา ความหวังในลาภ และ

๒. ชีวิตาสา ความหวังในชีวิต

มนุษย์สามัญทุกคนย่อมหวังในลาภ อยากได้ลาภเป็นทรัพย์สินเงินทอง หรือเครื่องใช้แทนเงินทองอย่างใดอย่างหนึ่ง การที่มนุษย์ต้องทำงานต่าง ๆ เหนื่อยน้อยบ้าง เหนื่อยมากบ้างก็ด้วยหวังในลาภ พวกพ่อค้าข้าราชการ คนงาน ลูกจ้าง เลี้ยงช้าง เลี้ยงปลา หมู เป็ด ไก่ ก็ล้วนหวังได้ลาภทั้งสิ้น ความหวังอันนี้ละได้ยาก

อีกประการหนึ่ง คือความหวังในชีวิต หวังว่าชีวิตในวันหน้าจะดีกว่าวันนี้ หวังว่ายังไม่ตายหวังในความก้าวหน้าผาสุกของชีวิต เรื่องนี้ยิ่งตัดยากละยากกว่าความหวังในลาภเสียอีก

อย่างไรก็ตาม จะสำเร็จหรือไม่สำเร็จก็ตาม เราก็อดหวังไม่ค่อยได้ เพราะความหวังมีบทบาทสำคัญมากในชีวิตตน ความหวังเป็นเครื่อง

หล่อเลี้ยงชีวิตจิตใจเหมือนน้ำเลี้ยงต้นไม้ไม่ให้เหี่ยวเฉา ความหวังติดอยู่กับชีวิตเหมือนดอกไม้ที่ต้องติดอยู่กับก้านของมัน ชีวิตใดไร้เสียแล้วซึ่งความหวังชีวิตนั้นมีแต่เหี่ยวแห้งโรยรา หาความสดชื่นมิได้ ความหวังเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงทั้งชีวิตและจิตใจ เมื่อใดรู้ว่าหมดหวังทุกประการแล้ว ใครเล่าปรารถนาจะมีชีวิตอยู่ต่อไป

ท่านมหากวีกาลิทาส แห่งอินเดีย กล่าวไว้ว่า "ความหวังเป็นเหมือนก้านที่เชื่อมดอกไม้ไว้กับต้น ถ้าก้านหักไป ดอกไม้ต้องหลุดออกจากต้นทันที ฉันใด ความหวังเชื่อมบุคคลไว้กับชีวิต หากความหวังนั้นหมดสิ้นไป บุคคลย่อมสิ้นอาลัยในชีวิต"

ความหวัง ความใฝ่ฝัน เป็นสิ่งมหัศจรรย์อย่างหนึ่งของชีวิตที่สามารถผูกพันชีวิตของบุคคลไว้กับสิ่งที่ตนหวังอย่างเหนียวแน่น ชายหนุ่มที่หวังว่าจะได้ร่วมชีวิตกับหญิงสาวที่ตนรักก็รอได้ ด้วยความอดทน-รอด้วยความหวังที่ไม่เคยรออะไรได้นานเท่านั้น เพราะอาจรอได้เป็นเวลาถึง ๕ ปี ๑๐ ปี พ่อหรือแม่ที่ป่วยหนัก ลูกอยู่ไกล ส่งคนไปตามลูก ความจริงควรจะตายแล้ว แต่ชะลอชีวิตอยู่ได้ถึง ๓ - ๔ วัน ด้วยความคาดหวังจะได้พบลูกเพื่อสั่งเสีย หรือได้เห็นหน้าอีกแวบหนึ่งก่อนดับจิต ก็รออยู่ได้ตั้งหลายวันหรืออาจถึงเดือน พอได้สั่งเสียหรือเห็นหน้าแล้ว ก็หลับตาตายอย่างเป็นสุข อย่างนี้เรียกว่าความหวังหล่อเลี้ยงชีวิต

คนป่วยที่เรื้อรัง ก็หวังการหายโรค รอคอยด้วยความหวังอยู่ถึง ๒๐ - ๓๐ ปี หวังอยู่เสมอว่าวันหนึ่งจะหาย แม้หมอจะบอกว่ารักษาไม่หาย คนป่วยก็ยังมีหวังว่าอาจหายด้วยยาขนานใดขนานหนึ่ง คนป่วยจึงต้องเสาะแสวงหายาจากหมอต่าง ๆ ใครว่าหมอที่ไหนดีก็ไปหา ยาแพงเท่าไรก็สู้ ก็เพราะความหวังว่าจะหายจากโรคนั่นเอง บางทีความหวังดับลงพร้อมกับชีวิต ถึงกระนั้นเขาก็ยังหวังไว้ว่า ชาติหน้าโรคอย่างนี้จะไม่ติดตามเขาไปอีก

ความหวังเป็นอาหารใจอย่างหนึ่งของมนุษย์ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเรียกว่า มโนสัญเจตนาหาร ตราบเท่าที่เราหวังอยู่ก็เป็นอาหารหล่อเลี้ยงจิตใจอยู่ หล่อเลี้ยงชีวิตอยู่ เช่นคนซื้อลอตเตอรี่ไว้ ยังไม่ถึงวันประกาศผลของลอตเตอรี่งวดนี้ ก็ยังหวังอยู่เพียงนั้น

ส่วนที่ว่า ความหวังหล่อเลี้ยงจิตใจนั้น ทุกครั้งที่รู้สึกมีหวังในอะไรสักอย่างหนึ่ง รู้สึกว่าจิตใจชุ่มชื่น เหมือนต้นไม้ที่เริ่มจะเหี่ยวแห้งแล้วได้น้ำมาหล่อเลี้ยง พอหมดหวัง จิตใจจะฟุบลงทันที ท่านจึงว่าจิตฟูขึ้นเพราะความหวัง ฟุบลงเพราะความผิดหวัง

คนเรามีความหวังเหมือน ๆ กัน ข้อแตกต่างกันอยู่ที่สิ่งที่หวังเท่านั้น สิ่งที่หวังซึ่งตรงกันก็มี แตกต่างกันก็มี ผู้หวังสิ่งใดก็กระเสือกกระสนดิ้นรนเพื่อสิ่งนั้น เช่น หวังลาภก็ดิ้นรนเพื่อลาภ หวังยศก็ดิ้นรนเพื่อยศ หวังสรรเสริญ สุข ก็ดิ้นรนเพื่อให้ได้มาซึ่งสรรเสริญ สุข ที่ตนเข้าใจว่าดี

คนจนหวังเหมือนกันว่าจะรวยเข้าสักวันหนึ่งข้างหน้า จึงพยายาม แม้ไม่พยายามก็ยังหวังลาภลอยว่าอาจถูกลอตเตอรี่ อาจมีคนใจดียกมรดกให้

คนมีทุกข์หวังความสุข ฯลฯ ความหวังนอกจากจะเชื่อมบุคคลไว้กับชีวิตเหมือนก้านเชื่อมดอกไม้ไว้กับต้นแล้ว ยังมีส่วนส่งเสริมกำลังใจให้บุคคลเข้มแข็ง อดทน รักความก้าวหน้า ปราศจากความเหนื่อยหน่ายอันเป็นมหาภัยของชีวิต

พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า สิ่งที่บุคคลปรารถนาหรือความหวังมีอยู่หลายอย่าง เช่น ปรารถนาให้อายุยืนนาน ปรารถนาให้ตนและพวกพ้องอายุยืนนาน ปรารถนาทรัพย์ ยศ ให้แก่ตนและญาติพี่น้อง ปรารถนาสวรรค์ ปรากฏในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า ๑. ขอโภคทรัพย์จงบังเกิดมีแก่เราโดยชอบธรรม ๒. ขอยศจงบังเกิดมีแก่เรา

และแก่พวกพ้องของเรา ๓. ขอเราและพวกพ้องจงรักษาอายุให้ยืนนาน ๔. ขอให้พวกเราและพวกพ้องจงไปบังเกิดในสวรรค์ นี่คือความหวังของบุคคลที่สำเร็จได้โดยยาก ๔ อย่าง

คนในโลกนี้ที่ได้สมปรารถนาทั้ง ๔ ค่อนข้างจะหายากสักหน่อย แม้แต่ละอย่างก็ยากอยู่แล้ว เพียงอย่างเดียวก็ยากมิใช่น้อยอยู่แล้ว หากใครได้ครบทั้ง ๔ ประการ ก็นับว่ามีบุญมาก

ความปรารถนาเหล่านี้เป็นความปรารถนาที่สำเร็จได้โดยยาก พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมหรือหลักที่จะให้สมปรารถนา ๔ ประการข้างต้นนั้นไว้ ๔ ประการเหมือนกันคือ ๑. สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ๒. สีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล ๓. จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยจาคะ ๔. ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา เมื่อมีธรรม ๔ ประการนี้จะต้องได้รับสิ่งที่รับได้โดยยาก ๔ ประการข้างต้น ขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้

อนึ่ง ทรงแสดงแก่อนาถปิณฑิกเศรษฐีว่า สิ่งอันน่าปรารถนา ๕ ประการ แต่เป็นสิ่งที่ให้สมปรารถนาได้ยาก ๕ ประการนั้นคือ ๑. ความเป็นผู้มีอายุยืน ๒. ความเป็นผู้มีผิวพรรณงาม ๓. ความเป็นผู้มีความสุข ๔. ความเป็นผู้มียศ ๕. ไปสวรรค์หลังจากตายแล้ว

ทรงแสดงต่อไปว่า สิ่งทั้ง ๕ ประการนี้จะสำเร็จด้วยการอ้อนวอนหรือเพียงแต่ปรารถนาหาได้ไม่ เมื่อต้องการก็ต้องทำเหตุที่จะอำนวยผลนั้น ๆ เช่น ความไม่ประมาทและหมั่นทำบุญ ตัวอย่างที่พึงเห็นได้ เช่นคนต้องการมีอายุยืน ก็พึงหมั่นรักษาอนามัยด้วยดี เว้นสิ่งมีโทษแก่ร่างกายออกกำลังพอประมาณและสม่ำเสมอ นอกจากนี้ต้องเป็นผู้ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตมาในอดีต ผู้ต้องการผิวพรรณงาม ก็พึงเป็นผู้ไม่มักโกรธ หมั่นชำระร่างกาย ถ้าต้องการได้รับความสุขอันยั่งยืน ก็อย่าเป็นคนมีเกียจคร้าน หวัง

สิ่งใดไว้ ควรรีบขวนขวายพยายามทำเหตุซึ่งทำให้บรรลุเป้าหมาย คนเกียจคร้านจะไม่ได้รับความสุข - นาลโส ลภเต สุขํ อนึ่ง ต้องการสุข พึงประกอบเหตุแห่งสุขเช่น การทำใจให้ผ่องใส หมั่นทำบุญให้ทาน ปล่อยวางความยึดถือต่าง ๆ ต้องการมียศพึงหมั่นเพียรและประกอบคุณงามความดีแก่ทางราชการหรือแก่ประชาชน ต้องการสวรรค์พึงเว้นกรรมอันเป็นเหตุให้ไปอบาย เช่น การประพฤติผิดศีล ๕ เนือง ๆ และหมั่นประกอบกิจอันเป็นกุศล เช่น ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น

บุคคลย่อมมีความสุขความเจริญตามสมควรแก่การกระทำของตน ถ้าเขาจะหวังสิ่งใดอันชอบธรรม ก็ย่อมสมปรารถนา แต่อย่าตั้งความหวังไว้ในสิ่งใดให้มากเกินไปโดยเฉพาะในตัวตน เพราะอาจทำให้ท่านผิดหวังได้เสมอ โลกตกอยู่ในกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลง ธรรมชาติทั้งปวงเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ มนุษย์เป็นสิ่งหนึ่งในธรรมชาติ จึงเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน แม้แต่ตัวเราเองก็ยังไม่อาจให้เป็นไปได้ตามที่หวังเสมอไป ไฉนเล่า ผู้อื่น สิ่งอื่น เหตุการณ์อื่น จะเป็นไปอย่างที่เราหวังไว้ สิ่งทั้งหลายย่อมจะเป็นไปตามที่มันจะเป็น คือเป็นไปตามเหตุปัจจัย เหตุดีย่อมก่อให้เกิดผลดี เหตุร้ายย่อมก่อให้เกิดผลร้าย เหตุดีปนชั่วย่อมก่อให้เกิดผลทั้งดีทั้งชั่ว มนุษย์เราส่วนมากยังว่ายวนอยู่ในวัฏจักรแห่งดีบ้างชั่วบ้าง ดีปนชั่วบ้าง อยู่อย่างนี้ จึงมิอาจพ้นทุกข์ไปได้โดยสิ้นเชิง ต้องประสบทั้งความสำเร็จและความล้มเหลวของความหวัง คือสมหวังก็มีผิดหวังก็มี

ทำไมบางคนจึงประสบความสำเร็จในสิ่งที่หวัง บางคนล้มเหลวครั้งแล้วครั้งเล่า ผิดหวังอยู่เสมอ ดังได้กล่าวแล้วว่าความสำเร็จผลย่อมมีมาแต่เหตุอันถูกต้อง ความล้มเหลวก็เช่นเดียวกันย่อมสืบเนื่องมาจากการประกอบเหตุอันไม่ถูกต้อง ไม่เหมาะสม ผู้ไม่สมหวังจึงต้องหมั่น

พิจารณาเนือง ๆ ใช้ปัญญาให้มาก ถ้ารู้ตัวว่าความเพียรยังน้อยอยู่ก็เพิ่มความเพียรเข้า เพราะบางคนไม่บรรลุผลสำเร็จเพราะหย่อนความเพียร บางคนเพราะประพฤติตัวไม่ดี ถ้าปฏิบัติการถูกต้องแล้ว ความล้มเหลวจะดำรงอยู่ไม่นาน เขาจะต้องบรรลุถึงผลสำเร็จ แต่เขาจะต้องไม่สร้างความหวังที่มากเกินไป หรือเกินวิสัยของคนที่จะบรรลุได้

เพื่อความสำเร็จผลอันดีงาม เราจะต้องใส่ใจสิ่งสำคัญอีกประหนึ่ง คือวิธีสร้างความหวัง เราจะต้องไม่สร้างความหวังให้มากเกินไป-เกินกว่ากำลังความสามารถ และระยะเวลาที่จะบันดาลให้สมหวังได้ เราควรหวังเท่าที่จะหวังได้ อยู่ในวิสัยสามารถที่ทำได้ไม่ยากนักสำหรับเรา ระยะเวลาที่กำหนดก็ไม่นานเกินไป สร้างความหวังไว้เป็นขั้นเป็นตอน เมื่อความหวังในชั้นหนึ่งสำเร็จแล้ว ความหวังในชั้นต่อไปย่อมเกิดขึ้นเองและดูเหมือนอยู่ใกล้มือเต็มที ความสำเร็จในความหวังชั้นต้น ๆ นั่นเอง เป็นแรงบันดาล เป็นพื้นฐาน เป็นขุมกำลังให้ความหวังชั้นหลัง ๆ ประสบความสำเร็จโดยไม่ยาก เพราะฉะนั้น ท่านจะต้องสร้างความหวังด้วยวิธีที่ถูกต้อง และหวังในสิ่งที่ถูกต้อง หวังสิ่งที่พอมองเห็นทาง แล้วใช้ความเพียร ใช้สติปัญญาให้เต็มที่ เต็มกำลังของท่าน สักวันหนึ่งก็จะได้สิ่งที่ต้องการ

เรื่องสำคัญที่พึงสังวร คืออย่าเป็นคนด่วนได้ใจร้อน ทุกอย่างย่อมเป็นไปเองตามความเหมาะสมแห่งกาลและเหตุที่ทำ สิ่งที่ให้ผลเร็วนั้นมักเป็นผลที่ไม่ยั่งยืนมั่นคงอะไร เหมือนการปลูกกระท่อมกับสร้างตึกใหญ่ กระท่อมสร้างเสร็จก่อนได้อยู่อาศัยก่อน ผู้สร้างได้เห็นผลการกระทำก่อนอย่างรวดเร็ว แต่การสร้างตึกใหญ่จะต้องมีรากฐานมั่นคง อาศัยเวลานาน แต่เมื่อสร้างเสร็จแล้วย่อมทรงตัวอยู่ถึงหนึ่งร้อยปีหรือมากกว่านั้น

คุณความดีที่สร้าง หรือความชั่วที่บุคคลทำ เป็นสิ่งไม่สูญเปล่า จะต้องให้ผลอย่างแน่นอน จะเร็วหรือช้าเท่านั้น กรรมจะให้ผลต่อเมื่อ

สุกงอมเต็มที่ ผู้ตั้งใจทำความดีจึงควรมีคุณสมบัติอย่างน้อย ๒ ประการ คือความเพียรพยายามในการทำความดีอย่างไม่ท้อถอยและรู้จักรอคอย ภาษิตในทางพระพุทธศาสนาที่ว่า ความหวังในการได้รับผลย่อมสำเร็จแก่ผู้รู้จักรอคอยนั้น ยังเป็นความจริงอยู่เสมอ คนใจร้อนด่วนได้ จะทำอะไรก็ให้รู้สึกว่าได้รับผลไม่ทันใจเรื่อยไป จึงไม่อยากทำอะไร เมื่อเป็นดังนี้ แม้จะหวังผลก็ไม่ได้ดังหวัง

แม้ในชีวิตที่เป็นส่วนโลกียะล้วน ๆ เช่นหนุ่มสาวที่รักกัน รอคอยด้วยการบ่มรัก ก็ยังมีความหมายแก่ชีวิตไม่น้อย ในขณะบ่มรักเป็นระยะเวลาที่หนุ่มสาวมีความสุขชื่นบาน เพราะเขาอยู่ในห้วงชีวิตที่กึ่งจริง กึ่งฝัน ในสามัญสำนึกของโลกียชน-ชีวิต ถ้าจริงไปเสียหมดก็ตึงเครียดเกินไป แต่ถ้าฝันเสียหมด ก็เลื่อนลอยเกินไป

การบ่มรักมีความหมายต่อชีวิตอยู่ไม่น้อย ถ้าในระหว่างที่บ่มจวนสุกอยู่แล้ว คนอื่นมาแย่งไปเสียก็แล้วไป หาบ่มเอาใหม่ ผู้ดีเขาไม่ตะกละตะกลามบริโภคอาหารที่ยังไม่สุก หรืออาหารที่ร้อนเกินไป ความสุขในชีวิตรักและสมรสน่าจะอยู่ที่ความเข้าใจกันเป็นอันดี และองค์ประกอบอื่น ๆ อีกบ้าง

เพื่อให้บรรลุถึงความสำเร็จตามที่หวัง จึงควรทำจิตให้มุ่งตรงต่อผลที่ต้องการ เมื่อต้องการผลอันใด พึงทำใจให้มุ่งตรงต่อผลอันนั้น แล้วทำเหตุให้สมควรแก่การที่จะได้รับผลอันนั้น ในการนี้ ต้องรู้ให้แน่ชัดว่า เหตุอย่างไรจะก่อให้เกิดผลอย่างไร เมื่อใจมุ่งตรงต่อผลที่ต้องการและประกอบเหตุให้สมควรแก่ผลแล้ว รู้จักรอคอย ให้เวลาแก่การฟักตัวของกระบวนการ เหตุและผล เหมือนเราปลูกต้นไม้ไว้ ให้เวลาแก่ต้นไม้ในการเจริญเติบโต ออกดอก ออกผล ตามสมควร

เมื่อบุคคลไม่ทำความพยายาม ไม่ทำการให้เหมาะสม แม้ปรารถนาอยู่ซึ่งความสำเร็จก็หาสำเร็จได้ไม่ แต่เมื่อบุคคลพยายามอยู่ ทำกิจให้เหมาะสมอยู่ แม้จะไม่ปรารถนาความสำเร็จ ก็ย่อมสำเร็จอยู่เอง เพราะได้ก่อเหตุขึ้นแล้ว ผลจะต้องตามมา เมื่อคำนึงว่าผู้ที่ใช้ความพยายามด้วย ทำกิจให้เหมาะสมและปรารถนาความสำเร็จด้วย ผลจะมีมากมายปานใด

แต่สิ่งที่ทำนั้น บางที และบางเรื่องก็สำเร็จช้า ผู้ทำจะต้องมีความอดทน รอได้คอยได้

ความหวังกับความผิดหวังเป็นของคู่กัน เมื่อตั้งความหวังขึ้น บางคราวก็สมหวัง บางคราวก็ผิดหวัง เนื่องจากสิ่งทั้งหลายอยู่นอกเหนือการบังคับบัญชาของเรา เป็นไปตามเหตุปัจจัยจึงไม่อาจสนองความต้องการหรือความหวังของเราได้เสมอไป ก็เป็นธรรมดา คนเราต้องผิดหวังบ้าง สมหวังบ้าง ถ้าเราไม่ผิดหวังเสียบ้างทำไมจะรู้ถึงคุณค่าของความสมหวัง

ผิดหวังเราก็ต้องอดทน อย่าให้ความผิดหวังเพียงเล็กน้อยมาทำลายจิตใจเราจนต้องยอมเสียอะไรที่มีค่าในชีวิต คิดดูให้ดีเถิด เราไม่ได้สูญเสียอะไรไปเลย เราเพียงมิได้สิ่งที่ต้องการเท่านั้น เป็นเพียงลีลาหนึ่งของชีวิตที่เราควรปล่อยให้ผ่านไป คนที่ผิดหวังในเรื่องหนึ่ง ถ้าประคับประคองตัวไว้ให้ดี จะประสบผลสำเร็จในอีกเรื่องหนึ่งเสมอ ผิดหวังในคราวนี้ อาจสมหวังในคราวหน้า เราจึงจำเป็นต้องอดทนต่อความผิดหวังไว้เสมอ

สิ่งที่มนุษย์เข้าใจว่าเป็นผลได้นั้น ความจริงมันไม่มีความหมายอะไรในตัวเอง มันเพียงแต่มาสัมพันธ์กับความต้องการของเขาเท่านั้น เพราะเขาต้องการ เมื่อได้มา ก็ถือว่าเป็นผลได้ ถ้าเขาไม่ต้องการสิ่งที่ได้มา

นั้นก็ก่อความรำคาญให้ทุกข์ ให้ความทรมานใจนานาประการ ในเรื่องความสูญเสียก็ทำนองเดียวกัน เรารู้สึกว่าสูญเสีย เพราะความยึดมั่นว่าเป็นของเรา พอเราถอนความยึดมั่นได้แล้ว ความรู้สึกว่าสูญเสียก็ไม่มี

ชีวิตของคนเรานั้น ถ้าไม่ตั้งความหวังไว้มากเกินไป ความผิดหวังก็จะมีไม่มากนัก ถ้าตั้งความหวังไว้สูงมาก เมื่อผิดหวังก็จะเจ็บมาก เหมือนตกจากที่สูง โดยเฉพาะความหวังที่เราคาดว่าจะได้จากคนอื่น อาจทำให้เราผิดหวังได้เสมอ

สำหรับความหวังที่เรามีต่อผู้อื่นนั้น ขอให้นึกในใจเสมอว่า

"จะหาใครเหมาะใจที่ไหนเล่า
ตัวเราเองยังไม่เหมาะใจเราหนา
อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
รู้ล่วงหน้าเสียก่อนไม่ร้อนใจ"

แต่มนุษย์เราก็อดหวังไม่ได้ ความหวังสัมพันธ์อยู่กับชีวิตเหมือนดอกไม้ติดอยู่กับก้าน อย่างไรก็ตาม ความหวังนั่นเอง ทำให้เราล้มเหลวบ้าง รุ่งโรจน์บ้าง เราไม่เคยล้มเหลวในสิ่งที่เราไม่หวังหรือไม่ปรารถนา ทำนองเดียวกับเราไม่ค่อยน้อยใจกับคนที่เราไม่ได้รัก

ในเส้นทางแห่งชีวิตนี้ มีความสมหวังและผิดหวังเรียงรายอยู่ตลอด ใครเดินมาบนเส้นทางนี้จะต้องพบกับมันทุกคน ในโลกนี้ไม่มีใครผ่านพ้นความสมหวังและความผิดหวังไปได้ ชีวิตนี้ไม่มีอะไรนอกจากความสมหวังและความผิดหวังที่ผลัดเปลี่ยนกันเข้ามายึดครองจิตใจของเรา

ในข้อสอบชีวิต จึงมีปัญหาอยู่เพียง ๒ ข้อเท่านั้น

๑. เมื่อผิดหวังท่านจะทำอย่างไร ?

๒. เมื่อสมหวังท่านจะทำอย่างไร ?

คนที่มีชีวิตดีที่สุดคือคนที่ผ่านข้อสอบชีวิตนี้ ตอบได้ดีที่สุด ปฏิบัติได้ดีที่สุด จิตใจสงบเยือกเย็นที่สุด

พระธรรมเทศนา ชีวิตาสากถา ยุติลง ด้วยประการฉะนี้

พระธรรมเทศนาปรมปูชากถา
ณ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์
วันธรรมสวนะ อังคารที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๔๓ เวลา ๐๘.๐๐ น.

พระเทพมงคลสุธี (วรภทฺทก)

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ราชวรวิหาร แสดง

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

สตฺถุโน วจโนวาทํ　　กโรติเยว ขนฺติโก

ปรมาย จ ปูชาย　　ชินํ ปูเชติ ขนฺติโกติฯ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา ปรมปูชากถา เรื่องการบูชาอย่างยิ่ง พอเป็นหลักที่จะศึกษาและทำความเข้าใจ เพื่อให้รู้จักรับผิดชอบในความประพฤติของตนเอง ปฏิบัติตนถูกต้องและตรงตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า พระพุทธศาสนสุภาษิตที่ยกขึ้นไว้นั้นแปลความว่า ผู้มีขันติชื่อว่าทำตามคำสอนของพระศาสดาทีเดียว และผู้มีขันติชื่อว่าบูชาพระชินเจ้าด้วยบูชาอย่างยิ่ง ดังนี้ การบูชาอย่างยิ่งซึ่งพระพุทธเจ้าทรงชี้ชวนให้ทำนั้นคือประพฤติขันติความอดทน อดกลั้น ผู้มีขันติเป็นผู้ปฏิบัติธรรมปฏิบัติชอบ มีการกระทำที่ถูกต้อง ทรงสรรเสริญว่าได้ทำตามคำสอนและพระโอวาทของพระศาสดา ชื่อว่าได้บูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยิ่งยวด

ความอดทนหรือขันตินั้น คือความรู้จักยับยั้ง รู้จักควบคุมตนเองให้เป็นไปในทางที่ดีงาม ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค มี ๓ ประเภท ๓ ลักษณะ

๑. อดทนต่อความลำบากตรากตรำในการทำงาน ในการศึกษาเล่าเรียน อดทนต่อหนาวร้อน ความหิวกระหาย โดยไม่พรั่นพรึง ไม่

ปริปากบ่นให้เป็นที่รำคาญของคนอื่น หนักเอาเบาสู้ ทนแดด ทนเย็น ทนหนาว ทนอดอยาก เพื่อทำงานให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เรียกว่า ธีติขันติ

๒. อดทนต่อทุกขเวทนาอันเนื่องจากอาพาธเจ็บป่วย เมื่ออาพาธเล็กน้อยก็มีอาการเสมือนหนึ่งว่าไม่เป็นอะไร เมื่อมีอาพาธมากก็เหมือนมีน้อย เรียก อธิวาสนขันติ

๓. อดทนต่อคำด่าว่าเสียดสี อดทนต่ออารมณ์อันยั่วยวนให้โลภ โกรธ หรือหลง อดทนต่ออารมณ์ทั้งหลายทั้งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา รักษาจิตให้บริสุทธิ์สะอาดอยู่ได้ ไม่ฟูขึ้นตามอิฏฐารมณ์ และไม่ยุบลงตามอนิฏฐารมณ์ เป็นผู้คงที่ อดทนต่อสิ่งยั่วเย้าต่าง ๆ ไม่ตามใจตัวเองในทางที่ผิด เรียก ตีติกขาขันติ

มนุษย์เราดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยต้องอาศัยปัจจัย ๔ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค สิ่งเหล่านี้มิใช่ได้มาเปล่า จะได้มาก็ด้วยการทำงาน ประเภทของงานก็มีหลายอย่างที่ต้องใช้แรงงานก็มี ต้องใช้สมองก็มี ต้องใช้ความรับผิดชอบก็มี ผู้ทำงานจะต้องมีความอดทนต่อความลำบากตรากตรำอาบเหงื่อต่างน้ำ หรือเสี่ยงต่ออันตรายนานาประการ เพื่อให้การศึกษาและการงานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

คนที่ไม่รู้จัดอดทนในการงาน หนักไม่เอาเบาไม่สู้ จะไม่สามารถทำงานหรือ เล่าเรียนให้สำเร็จได้ด้วยดี เมื่อเป็นดังนี้ จะต้องไปอดทนเอาภายหลัง เมื่อประสบความลำบากยากจน ไม่มีความรู้ในการประกอบอาชีพที่ดีได้ ส่วนคนที่รู้จักอดทนในการทำงาน ในการศึกษาเล่าเรียนเมื่อโตขึ้นก็มีวิชาความรู้ติดตัว มีทรัพย์สินสมบัติเป็นหลักฐาน มีการงานมั่นคง พึ่งตัวเองได้

ผู้ใดอดทนต่อหนาวร้อนเป็นต้นได้ ไม่หวั่นไหวต่อดินฟ้าอากาศเหตุธรรมชาติต่าง ๆ ย่อมไม่ละการงานหรือกัมมัฏฐานเพราะอ้างความหนาวร้อน ชื่อว่าเป็นผู้มีความอดทน

สำหรับฆราวาสหรือคฤหัสถ์ผู้ทำงานเลี้ยงชีพโดยไม่คำนึงถึงหนาวร้อน หิวกระหายก็เหมือนกัน ชื่อว่าเป็นผู้อดทน คนที่กลัวเหน็ดเหนื่อยและไม่กล้าเหน็ดเหนื่อยจะเป็นคนเหนื่อยที่สุดในบั้นปลาย คนที่ยอมเหน็ดเหนื่อยในขณะที่มีกำลังวังชาดีอยู่ ย่อมไม่เหน็ดเหนื่อยในวัยชรา ความอดทนเปรียบเหมือนของขมตอนต้นแต่หวานตอนปลาย ส่วนความเกียจคร้านย่อมเป็นเหมือนของหวานตอนต้นแต่ขมตอนปลาย

ความหนาวในโลกันตริกนรกย่อมหนาวกว่าที่ใด ๆ หมด ความร้อนในอเวจีมหานรกย่อมร้อนกว่าที่ใด ๆ หมด

ท่านแสดงอาการปลอบใจเพื่ออดทนไว้ดังนี้ ก็บุคคลเมื่อไม่ได้อาหารหรือน้ำดื่ม ๒ - ๓ เวลาพึงพิจารณาถึงการเกิดในเปรตวิสัยของตนว่า ในเปรตวิสัยนั้นมีแต่ความอดอยากหิวโหย เมื่อถูกสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง บุ้ง ริ้น ลม แดด กระทบกระทั่งอย่างแรง ก็พิจารณาถึงการที่เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานในภพก่อน ๆ เมื่อถูกสัตว์เลื้อยคลานขบกัด ก็พิจารณาถึงอัตภาพในปางก่อนอันเคยกลิ้งเกลือกในปากสัตว์ร้ายมีราชสีห์และเสือโคร่งเป็นต้น ในสังสารวัฏอันยาวนาน หาเบื้องต้นเบื้องปลายลำบากนี้

ร่างกายนี้เป็นที่ตั้งลงแห่งโรคนานาชนิด เช่น โรคตาเกิดที่ตา โรคหูเกิดที่หู โรคจมูกเกิดที่จมูก เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีอาการแปลก ๆ ที่คอยเบียดเบียนกายมนุษย์ให้ทรุดโทรมเจ็บปวด ที่รักษาได้ก็มีรักษาไม่ได้ก็มี คือรักษาหายก็มี รักษาไม่หายก็มี ในกรณีที่รักษาหาย ก่อนจะหายก็ต้องทนทุกข์ทรมานมากบ้างน้อยบ้าง ที่รักษาไม่หายก็ต้องทนทุกข์ทรมานไปจนตาย หรือบางรายเป็นทุกข์ทรมานเวลามันกำเริบบางครั้งบางคราว แต่ก็คงเป็นอย่างนั้นไปตลอดชีวิต ผู้ป่วยจึงต้องใช้อธิวาสนขันติ-อดทนต่ออาพาธอยู่เสมอ ๆ อดทนต่อความเจ็บป่วยหรืออาพาธประการต่าง ๆ อันทำให้ร่างกายกระวนกระวาย พยายามรักษาใจให้สงบ ไม่ให้กระวนกระวายไปด้วย

คนที่ไม่อดทนต่อความเจ็บป่วย ป่วยน้อยเหมือนป่วยมาก ยิ่งมีโรคเกียจคร้านแทรกด้วยแล้วก็ยิ่งป่วยกันใหญ่ พอจะทำงานได้บ้างก็ไม่ทำ อ้างแต่ความเจ็บป่วย บ่อยเข้าก็กลายเป็นนิสัย เป็นคนเลี่ยงงานโดยถืออาการป่วยเป็นเครื่องอ้าง ส่วนคนที่อดทนต่อความเจ็บป่วย เจ็บป่วยมากเหมือนเจ็บป่วยน้อย เจ็บป่วยน้อยเหมือนไม่ป่วยเจ็บเลย เพราะใจเขาสู้ บ่อยเข้าก็เป็นนิสัยเหมือนกัน สร้างให้เป็นคนอดทนเข้มแข็ง ไม่ออดแอดอ่อนแอ

อนึ่ง ผู้มีปัญญาพึงพิจารณาถึงทุกขเวทนาทางกายให้เป็นประโยชน์แก่จิตใจ ให้เห็นกายนี้เป็นที่รองรับทุกข์นานาประการ เพื่อไม่หลงใหลมัวเมาในกายจนไม่รู้ความจริง

มนุษย์เราที่อยู่ร่วมกันในสังคม เนื่องจากมีจิตใจไม่เสมอกัน มีอินทรีย์ยิ่งหย่อนกว่ากัน บางพวกกิเลสเบาบาง บางพวกกิเลสหนา บางพวกสุภาพอ่อนโยน บางพวกก้าวร้าวรุนแรง ด้วยอำนาจผลักดันของกิเลสอันเร่าร้อนอยู่ภายใน จึงมีการกระทบกระทั่งกับผู้อื่น มีการจ้วงจาบเสียดสีกันบ้าง ทะเลาะกันบ้าง ผู้ต้องการปฏิบัติธรรมจึงต้องใช้ตีติกขาขันติ - อดทนต่อคำเสียดสี คำหยาบคาย ด่าว่าของผู้อื่น เพื่อไม่ต่อความยาวสาวความยืด เรื่องจะได้ระงับไปโดยเร็ว ไม่เป็นไปเพื่อความฟุ้งซ่านลุกลามเดือดร้อนแก่คนหมู่มาก

ถ้าพยายามหัดอดทนต่อเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ได้ ก็ไม่ต้องไปอดทนกับเรื่องใหญ่ ๆ แต่เป็นเรื่องน่าประหลาดในหมู่มนุษย์ คือมีคนอยู่จำนวนไม่น้อยอดทนต่อคำเสียดสีดูหมิ่นของผู้อื่นไม่ได้ จนต้องถึงกับทะเลาะกัน ถ้ารุนแรงอาจต้องฆ่ากัน เป็นเหตุให้ติดคุกติดตะราง ต้องไปอดทนอยู่ในคุกได้ทั้ง ๑๐ ปี ๒๐ ปี หรืออาจตลอดชีวิต ทำให้เสียเกียรติเสียชื่อเสียง ทำความลำบากให้ตนเองทั้งชีวิต ทำครอบครัวญาติพี่น้องให้พลอยลำบาก

ไปด้วย บางคนไม่ถึงกับฆ่าเขา แต่กลับนำเอาคำเสียดสีเหล่านั้นมาฆ่าความสุขของตัวเอง ความจริง มันไม่มีความหมายอะไรเลย ถ้าเราไม่เก็บมาใส่ใจ คนที่รู้จักอดทนอดกลั้นไม่นำพาต่อเสียงเสียดสี ตั้งหน้าทำหน้าที่ของตนไปให้ดีที่สุด ก็เป็นคนดีเอง ใคร ๆ ก็ต้องเห็น

อาการแห่งความอดทน ท่านกล่าวไว้ว่า **"ภิกษุผู้ประกอบด้วยความอดทนย่อมเป็นผู้ไม่มีอาการผิดแปลก เป็นประดุจว่าไม่ได้ยิน ไม่ได้เห็น ซึ่งบุคคลผู้ด่าว่าตนอยู่ หรือเบียดเบียนตนอยู่ด้วยการฆ่า การจองจำเป็นต้น และอาการที่ใจไม่ประทุษร้ายต่อผู้อื่น มองเห็นแต่ทางดี คิดในทางดี อาการอย่างนี้ท่านเรียกว่า ขันติ คือความอดทนหรืออดกลั้น"**

ท่านพรรณนาถึงสภาพของขันติไว้อีกว่า ความอดทน คือการยอมยกกรรมชั่วและคำชั่วของคนอื่นไว้เสีย โดยไม่โกรธตอบ ความไม่โกรธนั้นท่านเรียกว่าความไม่ดุร้าย การไม่เกรี้ยวกราด ไม่ให้น้ำตาของผู้อื่นออกเพราะการกระทำของตน เรียกว่าไม่ปลูกน้ำตา การมีใจเบิกบาน ไม่มีพยาบาทจองเวรกับใครก็เป็นอาการหนึ่งของความอดทน

ในโลกนี้มีอารมณ์ยั่วยวนมาก ทั้งอิฏฐารมณ์น่าปรารถนาและอนิฏฐารมณ์ไม่น่าปรารถนาอารมณ์หรือสิ่งต่าง ๆ ที่มายั่วยวนให้โลภบ้าง โกรธบ้าง หลงบ้าง มีอานุภาพให้คนใจคอไม่มั่นคงเสียคนได้ทั้งสิ้น คนที่ต้องทำความชั่วต่าง ๆ ก็เพราะอดทนต่ออารมณ์เหล่านี้ไม่ได้ กำลังต้านทานมีไม่พอ ความโลภ โกรธ หลงจึงครอบงำย่ำยีได้ ต้องเสียคนไปมาก ผู้ต้องการประคับประคองตนไว้ในเหตุผลและคุณธรรม จึงจำต้องอดทนมิใช่น้อย ทั้งส่วนที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ

มีคำที่นักปราชญ์กล่าวไว้เป็นคติน่าสนใจ **"คนอ่อนแออดทนต่ออารมณ์ที่ไม่น่าพอใจได้ แต่คนเข้มแข็งเท่านั้นที่จะอดทนต่ออารมณ์อันน่าพอใจได้"**

คนส่วนมากเข้าใจว่า เรื่องที่จะต้องอดทนคือเรื่องอันไม่เป็นที่พอใจหรืออนิฏฐารมณ์เท่านั้น แต่ความเป็นจริงแล้ว บุคคลผู้ต้องการความดีให้แก่ชีวิตจะต้องอดทนทั้ง ๒ อย่าง คือทั้งอารมณ์ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา แปลว่าเราจะต้องอดทนต่ออารมณ์ทั้งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ อดทนต่ออารมณ์ฝ่ายขัดใจกับอารมณ์ข้างฝ่ายเพลิดเพลิน เช่น ความสนุก การเที่ยวเตร่ การได้ลาภอันพึงใจเป็นต้น ทนต่อความละโมบของตนเอง

อารมณ์ที่น่ารักน่าพอใจ ดูไม่น่าจะต้องใช้ความอดทนเพราะไม่ทำให้เราลำบาก แต่ที่ต้องใช้ความอดทนเพราะทำให้เราเสียได้ คนไม่มีขันติมักจะทำกรรมอันน่าบัดสีต่าง ๆ เพราะอยากได้สิ่งที่ตนพอใจรัก มีรับสินบน ผิดลูกผิดเมียเขา เห่อยศ เมาอำนาจ ขี้โอ่ โอ้อวด

อารมณ์อันไม่น่าปรารถนาทำคนให้เสียคนได้เหมือนกันถ้าไม่อดทนพอ แต่ถ้าเขามีความอดทนต่ออารมณ์นั้นเพียงพอ มันก็จะกลายเป็นยาขมที่ช่วยทำลายโรคได้ คือก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตได้ ส่วนอารมณ์ที่น่าปรารถนา น่าเพลิดเพลินยั่วยวนใจ ได้ทำมนุษย์ผู้หลงใหลเสียคนมามากต่อมากแล้ว เพราะอดกลั้นได้ยาก มนุษย์นั้นจะกลับตัวเป็นคนดีได้อีกทีหนึ่งก็ต่อเมื่ออารมณ์หรือสภาพแวดล้อมอันยั่วยวนใจนั้นได้สูญสิ้นไปแล้ว และเขาได้กระทบกระทั่งกับอนิฏฐารมณ์อย่างจัง เหมือนเผชิญกับควายป่าที่ดุร้าย ตัวอย่างผู้มีอำนาจ เมื่อสูญเสียอำนาจแล้ว จึงได้รู้จักสัจธรรม

บรรดาสิ่งยั่วยวนใจทั้งหลาย อำนาจนับเป็นสิ่งยั่วยวนใจที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งซึ่งใครมีเข้ามาแล้ว มักหลงใหลมัวเมาอยู่ในอำนาจนั้น จนปัญญาจักษุมืดมนลง ให้เห็นดำเป็นขาว เห็นผิดเป็นชอบ แล้วประกอบกรรมหนักด้วยอำนาจที่มีอยู่นั้น จนต้องประสบชะตากรรม มีวิบากอันเผ็ดร้อน เมื่อนั้นแหละจึงจะรู้สึกตัว แต่มักสายเสียแล้ว เรื่องทำนองนี้มีตัวอย่างให้เห็นอยู่เนือง ๆ อำนาจทำให้คนที่เคยดีเสียไปได้ ไม่ต้องกล่าวถึงคนที่ชั่วอยู่แล้ว

เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนให้ระวัง ให้มีตีติกขาขันติ อดทนต่ออารมณ์ยั่วยวนใจ ดังกล่าวมา

มีสิ่งยั่วยวนอยู่เฉพาะหน้า แต่อดทนได้ ความอดทนของผู้นั้นท่านว่าประเสริฐ สิ่งยั่วยวนนี้มีทั้งทำให้พอใจและไม่พอใจ บุคคลที่อดทนต่ออารมณ์และสิ่งอันไม่น่าปรารถนา ไม่น่าพอใจได้ เช่น อดทนต่อคำด่าว่าเสียดสี ต่อความล้มเหลว ความไม่สมปรารถนา ความผิดหวังและความทุกข์ได้ นับว่าดีอยู่แล้วน่าสรรเสริญ แต่การอดทนอย่างนั้นแม้คนอ่อนแอก็พอทำได้ เพราะจำเป็นต้องอดทนอยู่แล้ว แต่ผู้ที่อดทนต่ออารมณ์ที่น่าพอใจ น่าปรารถนาได้ คืออดทนต่อความสุข อำนาจ ลาภ ยศ ชื่อเสียง สรรเสริญ อดทน ต่อสิ่งยั่วยวนใจต่าง ๆ กล่าวคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ - สัมผัสทางกาย อันน่าใคร่ ทนต่อความสำเร็จ ความสมปรารถนา ไม่หวั่นไหวไปตามสิ่งยั่วยวนอันน่าพอใจนั้น คือไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจยั่วยวนของสิ่งเหล่านั้น ไม่ให้สิ่งเหล่านั้นครอบงำจิตใจได้ ไม่หลงไม่ติดอยู่ ทำใจให้อยู่ในอุเบกขาญาณได้นั้น ยิ่งประเสริฐขึ้นไปอีก น่าสรรเสริญขึ้นไปอีกเพราะทำได้ยากกว่า ต้องมีจิตใจที่เข้มแข็งกว่าคนที่อดทนต่ออารมณ์อันไม่น่าพอใจ ต้องใช้กำลังใจที่สูงกว่า คนมีใจเข้มแข็งเท่านั้นจึงจะทำได้

ฉะนั้น ถ้าเทียบกับคนที่อดทนต่อความทุกข์ความผิดหวังแล้ว คนที่อดทนต่อความสุขความสมหวังได้ เป็นคนมีกำลังใจเหนือกว่า มีสติปัญญารุ่งเรืองกว่า และเป็นคนเข้มแข็งแท้จริง นี่เอง **“คนอ่อนแอพอทนต่อความทุกข์ความล้มเหลวได้ แต่คนเข้มแข็งเท่านั้นที่จะทนต่อความสุขความสำเร็จ”**

พระศาสดาทรงเป็นตัวอย่างในทางความอดทน ทั้งในอดีตชาติและชาติปัจจุบัน ในอดีต พระศาสดาเคยทรงอดทนอดกลั้นต่อการล่วงเกิน

ข่มเหงรังแกมาแล้ว เช่น สมัยเมื่อเสวยพระชาติเป็นขันติวาทีดาบส แม้จะมีความทุกข์ทรมานปานใดก็มิได้ทำใจให้โกรธต่อผู้ทำร้าย ขันติวาทีดาบสซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ เพราะค่าที่สรรเสริญขันติธรรม ถูกพระเจ้าแผ่นดินพาราณสี พระนามกลาปุ รับสั่งให้ราชบุรุษเฆี่ยนเป็นพัน ๆ ครั้ง ตัดมือตัดเท้า ตัดหูและจมูก และกระทืบลงกลางอก ก็มิได้โกรธเลย ให้อภัย เพราะปลงเสียว่า เขาทำไปเพราะอวิชชา ให้อภัยในการล่วงเกินและในการกระทำอันรู้เท่าไม่ถึงการณ์ พระโพธิสัตว์ เพื่อจะยืนยันความไม่โกรธของตน จึงกล่าว

"พระราชาพระองค์ใด รับสั่งให้ตัดมือ เท้า หู จมูก ของเรา ขอพระราชาพระองค์นั้นจงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ตลอดกาลนาน คนอย่างเราหาโกรธไม่"

เรื่องนี้แสดงถึงความอดทนอย่างยิ่งของพระโพธิสัตว์ ไม่มีจิตประทุษร้ายแม้แต่หน่อยหนึ่งในบุคคลผู้ประทุษร้ายตน ยังให้พรให้เขามีอายุยืนยาวเสียอีก

แม้ในชาติปัจจุบัน พระศาสดาก็ไม่เคยพิโรธหรือทำร้ายใคร ได้ทรงประพฤติความอดทนเป็นตัวอย่างตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ และที่ดังมากก็คือสมัยเมื่อพระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นจำนวนมากประทับอยู่ที่เมืองโกสัมพี พระนางมาคัณทิยา มเหสีองค์หนึ่งของพระเจ้าอุเทน ราชาแห่งกรุงโกสัมพีนั้น ได้จ้างคนมาด่าพระพุทธเจ้าด้วยคำหยาบต่าง ๆ ว่าเป็นอูฐ เป็นโค เป็นลา เป็นสัตว์นรกเป็นต้น จนพระอานนท์เถระซึ่งเวลานั้นเป็นพระโสดาบันแล้วทนไม่ไหว ทูลขอร้องให้พระผู้มีพระภาคเจ้าไปยังเมืองอื่น แต่ทรงปฏิเสธและตรัสถามพระอานนท์ว่า ถ้าที่เมืองอื่นเขาด่าอีกจะทำอย่างไร พระอานนท์ทูลว่าก็ไปเมืองอื่นอีก พระพุทธองค์ตรัสว่า ถ้าทำอย่างนั้นเราจะไม่มีแผ่นดินอยู่ ทรงอดทนอยู่ที่เมืองโกสัมพีจนเสียงด่านั้นสงบไปเองภายใน ๗ วัน

พระศาสดาทรงเป็นนักศาสนาแท้ ถ้าทรงเคียดแค้นปองร้ายตอบผู้ปองร้าย พระองค์ได้ชื่อว่าดำเนินตามทางที่โลกียชนทั้งหลายเดินกันอยู่แล้ว ใครจะเคารพกราบไหว้ หรือเห็นพระคุณเป็นอัศจรรย์ ทรงไม่จองเวรปองร้ายด้วยพระองค์เอง และทรงแนะนำพร่ำสอนพุทธสาวกให้ดำเนินเช่นนั้นด้วย เช่น ตรัสว่า “ถ้ามีโจรใจเหี้ยมเอาเลื่อยมาเลื่อยเธอทั้งหลายให้เป็นท่อนเล็กท่อนใหญ่ ถ้าใจของพวกเธอยังคิดประทุษร้ายในโจรนั้นอยู่ ชื่อว่าไม่ได้ปฏิบัติตามคำสอนของเราผู้เป็นศาสดา”

พระพุทธเจ้านั้น ได้รับความลำบากตรากตรำอย่างสาหัสเป็นเวลานานถึง ๖ ปี ในการศึกษาและค้นคว้าหาทางพ้นทุกข์ แม้ตรัสรู้แล้วก็ไม่ทรงอยู่เฉย ทรงบำเพ็ญพุทธกิจอย่างสม่ำเสมอตลอด ๔๕ พรรษา จวบจนวันปรินิพพานก็ทรงทำหน้าที่ของศาสดาอยู่ พระพุทธองค์ทรงอาพาธเป็นครั้งคราว ทรงรับสั่งให้พระสาวกสวดโพชฌงค์ เมื่อจบ ก็ทรงหายอาพาธ ทรงอาพาธหนักหลายครั้ง แต่ทรงอดทนเอาชนะอาพาธนั้น จนพระอานนท์เอ่ยปากทูลว่า ได้เห็นความอดทนของพระองค์แล้ว แม้ในคราวที่จะปรินิพพาน ก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพานเล็กน้อย ทรงอาพาธหนักแล้ว ถึงกระนั้นก็ยังเสด็จพุทธดำเนินด้วยพระบาทเป็นระยะทางไกลมิใช่น้อย เพื่อไปให้ถึงนครกุสินาราอันทรงกำหนดไว้ว่าจะเป็นสถานที่ปรินิพพาน

ชื่อเสียง เกียรติคุณ ความนิยมสรรเสริญยกย่องพระศาสดานั้นมีอยู่มาก ตลอดเวลา ไม่ขาดสาย แต่พระองค์ทรงรู้ทันในเรื่องโลกธรรม จึงทรงเฉยเสีย ทรงทิ้งคำสรรเสริญของมหาชนไว้ ณ ที่นั้น ๆ เอง มิได้ทรงหวั่นไหวในคำสรรเสริญหรือนินทา หาได้ทรงหวั่นไหวด้วยวิสภาคารมณ์อันน่าตื่นเต้นระทึกใจนั้นไม่ พระองค์ได้ก้าวล่วงพ้นอารมณ์อันเป็นวิสัยแห่งโลกียชนเสียแล้ว ทรงดำรงมั่นอยู่ในอุเบกขาธรรม ทรงเป็นธรรมราชาทรงมุ่งทำแต่หน้าที่อันอำนวยประโยชน์สุขแก่มหาชนเป็นประการสำคัญ

พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญเรื่องความอดทนไว้มาก และทรงตำหนิเรื่องความไม่อดทนไว้มากเหมือนกัน พระองค์เองก็ทรงทำพระองค์เป็นตัวอย่างทางความอดทน เกี่ยวกับเรื่องนี้แล้ว ไม่เคยทรงมีพุทธมานะเลยแม้แต่น้อย ก็เราเป็นสาวกของพระศาสดา เหตุไฉนเล่าจึงไม่ดำเนินตามปฏิปทาแห่งพระองค์ เราผู้เป็นพุทธศาสนิกศึกษาพระพุทธจริยาไม่เพียงแต่จะเพิ่มพูนปีติปราโมชอย่างเดียว แต่ควรถือพระพุทธจริยานั้นเป็นทิฏฐานุคติดำเนินตามรอยพระยุคลบาท ชื่อว่าทำตามโอวาทของพระศาสดา เป็นผู้บูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยิ่งยวด แท้จริง

แสดงพระธรรมเทศนาปรมปูชากถาเรื่องการบูชาอย่างยิ่ง ยุติลงด้วยประการฉะนี้

พระธรรมเทศนาอัคคปุญญกถา
ณ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์
วันธรรมสวนะ เสาร์ที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๕๔๖ เวลา ๐๘.๐๐ น.
พระเทพมงคลสุธี (วรภทฺทก)
วัดราชประดิษฐสถิตสีมหาสีมาราม ราชวรวิหาร แสดง

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อคฺคสฺมึ ทานํ ททตํ อคฺคํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒติ

อคฺคํ อายุ จ วณฺโณ จ ยโส กิตฺติ สุขํ พลนฺติฯ

บัดนี้ จักรับประทานแสดงพระธรรมเทศนา อัคคปุญญกถา เรื่องบุญอันเลิศ ฉลองศรัทธาปสาทคุณเพิ่มพูนปัญญาบารมี ให้พุทธบริษัททั้งหลายได้สดับฟังแล้วปฏิบัติตาม

พระพุทธภาษิต ตั้งไว้เบื้องต้นนั้น แปลความว่า เมื่อให้ทานในวัตถุอันเลิศ บุญอันเลิศ อายุ วรรณะ ยศ เกียรติ สุข และกำลังอันเลิศ ก็เจริญ

บุคคลผู้มีปัญญา กอร์ปด้วยศรัทธา เชื่อกรรมและผลของกรรม เชื่อเรื่องบาปบุญ โลกนี้ โลกหน้า เชื่อเรื่องทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว เพราะความเชื่อนี้จึงเห็นว่า การให้ทานเป็นการไม่เสียเปล่า มีผลตอบแทนอย่างมหาศาล เป็นการได้กำไรอย่างฉลาด เพราะเหตุนี้ คนฉลาดจึงสรรเสริญทาน เห็นใครให้ทานก็รู้สึกประทับใจในความดีของเขา เพราะการทำทานเองบ้าง อนุโมทนาทานบ้าง เขาย่อมมีความสุข ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

ผู้มีจาคสัมปทา สมบูรณ์ด้วยจาคะ คือความเสียสละ การบริจาค เป็นคนไม่เห็นแก่ตัว ไม่มีความตระหนี่ ไม่เอาเปรียบผู้อื่น แต่เป็นผู้มีใจ

โอบอ้อมอารี เข้าใจถึงความต้องการของผู้อื่น เป็นผู้มีน้ำใจ เห็นใครควรแก่การช่วยเหลือก็ช่วยตามกำลัง มุ่งปลดเปลื้องทุกข์ของผู้อื่นด้วยความเต็มใจ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่พร้อมด้วยวาจาอันไพเราะ ทานเป็นของดี เป็นแหล่งเกิดแห่งความสุขอย่างหนึ่งทั้งผู้ให้และผู้รับ เพียงแต่ว่าทำทานให้เป็น คือ อย่าให้จนฟุ่มเฟือย

การให้เป็นอุบายฝึกตนอย่างหนึ่ง ฝึกให้เป็นคนเสียสละ ไม่ตระหนี่ และต้องฝึกให้เป็นคนไม่ฟุ่มเฟือยด้วย ความตระหนี่เป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง ความฟุ่มเฟือยก็เป็นส่วนสุดอีกข้างหนึ่ง มัธยัสถ์อยู่ท่ามกลางระหว่างความตระหนี่กับความฟุ่มเฟือย ความตระหนี่แสดงถึงความขลาด ความฟุ่มเฟือยแสดงถึงความอ่อนแอ คนเข้มแข็งต้องเป็นคนเสียสละ แต่ไม่ใช่ฟุ่มเฟือย กล่าวคือให้แก่คนที่ควรให้ เท่าที่จำเป็นจะต้องให้

บางคนแม้มีทรัพย์มาก แต่ก็มีความเป็นอยู่อย่างแร้นแค้น ไม่น้อมใจไปในการบริโภคใช้สอย คนอย่างนี้พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นกรรมอย่างหนึ่งเหมือนกัน อาจจะขาดอปราปรเจตนาในการทำทานในชาติก่อน คือทำเสร็จแล้วเสียดาย เกิดมาชาตินี้หรือชาติอื่น ๆ จึงไม่น้อมใจไปเพื่อบริโภคใช้สอยทรัพย์ของตน เก็บไว้ ถนอมไว้-ไว้ดูเล่นพอปลื้มใจ ไม่เท่าไร พอตายไป คนอื่นก็เอาไปใช้สอยบริโภคอย่างสบาย

คนเราเมื่อมีทรัพย์แล้วไม่ควรทำตนเป็นปู่โสมเฝ้าทรัพย์ แต่ควรจับจ่ายใช้สอยให้เป็นประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น เพราะมันจะสูญไปเปล่าและเป็นภาระในการรักษาดูแล อนึ่ง มัวแต่เฝ้าหวงแหนทรัพย์มิได้ทำประโยชน์ ก็เหมือนเก็บไว้ให้ผู้อื่นถลุงเล่น ถ้าเกิดเสียหายไปในระหว่างนั้น ก็ให้ความโทมนัสมิใช่น้อย บางคนถึงกับเป็นบ้าเอาทีเดียว มั่งมีแล้วไม่บริจาค ไม่ใช้สอยตามสมควร ก็เหมือนกับเอาทรัพย์ฝังดินไว้ ถ้าคิดว่าจะฝังไว้อย่างนั้นตลอดไป ก็เอาก้อนอิฐไปฝังไว้แทนก็ได้ มันมีค่าเท่ากัน

ชายตระหนี่คนหนึ่ง ขายของอันเป็นอสังหาริมทรัพย์ (ทรัพย์ที่เคลื่อนย้ายไม่ได้) เสียหมดสิ้น แล้วซื้อทองคำแท่งได้แท่งหนึ่ง เอาไปฝังไว้ ณ ที่หนึ่ง เขาหมั่นไปดูทุกวันทั้งเช้าและเย็น คนงานของเขาคนหนึ่งสะกดรอยตามไปดูแล้วขโมยขุดเอาทองหนีไป เจ้าของทองทราบภายหลัง เห็นหลุมทองของเขาเหลือแต่โพรงดิน จึงเศร้าโศกเสียใจเป็นนักหนา ร้องไห้คร่ำครวญเสียดายทอง

ผู้เป็นบัณฑิตคนหนึ่งเดินผ่านมาพบเหตุการณ์ เมื่อทราบสาเหตุแห่งการร้องไห้คร่ำครวญของเขาแล้วจึงบอกว่า "ท่านควรจะหยุดเสียใจ แล้วเอาก้อนหินสักก้อนหนึ่งใส่ไว้ในโพรงดินแทนทองคำ แล้วท่านก็คิดว่ามันเป็นทองคำ ก็จะมีค่าเท่ากัน เพราะแม้เป็นทองคำ ท่านก็ไม่ได้ใช้มันอย่างทองคำ มันคงฝังดินอยู่เหมือนก้อนหินนั่นเอง ค่าของมันจะเท่ากัน"

คนตระหนี่ คือคนที่แม้จำเป็นก็ไม่ยอมใช้ทรัพย์ตามความจำเป็นนั้น ตรงกันข้ามกับคนฟุ่มเฟือย ซึ่งใช้จ่ายทรัพย์โดยไม่จำเป็น ส่วนคนมัธยัสถ์นั้น คือคนที่เมื่อจำเป็นจึงใช้ทรัพย์ ไม่จำเป็นไม่ใช่จ่าย คนประหยัดคือคนที่ใช้ของไม่ให้เสียเปล่า ใช้ของคุ้มราคา คนขี้เหนียวไม่ยอมบริจาคอะไรแก่ใคร คิดจะเอาของคนอื่นฝ่ายเดียว ส่วนคนมีน้ำใจเสียสละ คิดจะเฉลี่ยแบ่งปันลาภผลและความสุขของตนแก่ผู้อื่นอยู่เสมอ

ความตระหนี่และฟุ่มเฟือยไม่ดี ส่วนความมัธยัสถ์และประหยัดนั้นดี บางคนหาความสุขจากการมองดูทรัพย์ที่เพิ่มพูนขึ้น มีความทุกข์ใจเมื่อจ่ายออกไป อย่างนี้แหละคือลักษณะของคนตระหนี่ ทรัพย์ของเขาไม่เป็นประโยชน์แก่ใคร เหมือนน้ำอยู่ในป่าลึกซึ่งมนุษย์ไปไม่ถึง หรือเหมือนน้ำเค็มแม้มากก็ดื่มไม่ได้ ท่านจึงว่า

“ทรัพย์คนดีมีน้อยพลอยได้พึ่ง
เหมือนน้ำบึงน้ำบ่อพออาศัย
ทรัพย์คนชั่วมากมีตระนี่ใน
ดื่มไม่ได้น้ำสมุทรมันสุดเค็ม”

บุคคลบางคนในโลกนี้ รวบรวมสะสมทรัพย์ไว้มากมาย แต่ไม่สงเคราะห์ญาติตามที่ควร ทั้งมิได้ใช้สอยเองให้ผาสุก มัวแต่เฝ้ารักษาและภูมิใจอยู่ว่า ของกูมี ๆ ดังนี้ เมื่อเขาประพฤติเช่นนั้น โจรบ้าง ทายาทอันไม่เป็นที่รักบ้าง มานำทรัพย์นั้นไป หรือทรัพย์สมบัติพินาศผุพังไปเอง เขาก็คงคร่ำครวญว่า ของกู ๆ อยู่อย่างเดิม ทรัพย์สมบัตินั้น บางทีมันก็จากเราไปเพราะภัยต่าง ๆ มีอัคคีภัยเป็นต้น บางทีเราก็จากมันไปก่อนเพราะความตาย

ผู้ตระหนี่ได้ทรัพย์มาแล้วเก็บตุนไว้ ไม่ถ่ายเทให้ผู้อื่นบ้าง เป็นเหมือนน้ำตาย ไม่เป็นประโยชน์แก่ใคร และสกปรกเน่าเหม็นง่าย ส่วนผู้ไม่ตระหนี่เหมือนน้ำที่ไหลเอื่อยอยู่เสมอ กระแสก็ไม่ขาด เป็นประโยชน์แก่มนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย

เพราะฉะนั้น คนฉลาด เมื่อหาทรัพย์ได้แล้ว พึงสงเคราะห์คนที่ควรสงเคราะห์มีญาติเป็นต้น เมื่อทำได้ดังนี้ เขาย่อมได้รับเกียรติ และเมื่อล่วงลับไปแล้วย่อมเข้าถึงสุคติบันเทิงในสวรรค์

พระบรมศาสดาตรัสแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล เพราะทรงปรารภเศรษฐีผู้หนึ่งตายลง ไม่มีบุตรสืบสกุลเขาเป็นคนเหนียวแน่นมาก ทรัพย์สมบัติทั้งหมดโอนเข้าคลังหลวงว่า อันว่าน้ำอยู่ในที่ซึ่งมนุษย์ไปไม่ถึง คนทั้งหลายไม่อาจบริโภคใช้สอยให้เป็นประโยชน์ได้ ฉันใด คนชั่วได้ทรัพย์ก็ฉันนั้น ไม่บริโภคด้วยตนเอง ไม่ให้ใคร ส่วนนักปราชญ์ รู้จักความมุ่งหมายของผู้ขอ ได้ทรัพย์แล้ว ย่อมบริโภคใช้สอยเองบ้าง ทำกิจต่าง ๆ

บ้าง เป็นผู้แกล้วกล้าสงเคราะห์ญาติบ้าง เป็นผู้ไม่ถูกติเตียน ย่อมเข้าถึงฐานะอันประเสริฐ

พระศาสดาตรัสอีกว่า เมื่อบ้านถูกไฟไหม้ ภาชนะใดที่บุคคลนำออกได้ ภาชนะนั้นก็เป็นประโยชน์แก่เจ้าของ ภาชนะใดที่นำออกไม่ได้ก็จะถูกไฟไหม้อยู่ในเรือนนั้นเองฉันใด เมื่อโลกถูกไฟคือความแก่และความตายเผาไหม้อยู่ก็ฉันนั้น โภคะที่บุคคลนำออกด้วยการให้ทาน ชื่อว่านำออกด้วยดี เก็บไว้ดีแล้ว (ทานที่ให้แล้วนั้นมีความสุขเป็นผล) ที่ยังมิได้ให้หาเป็นเช่นนั้นไม่ ย่อมเสื่อมสลายหายไปเพราะเหตุใดเหตุหนึ่ง คือโจรอาจจะขโมยไปบ้าง พระราชาอาจจะริบเสียบ้าง ไฟอาจจะไหม้เสียบ้าง หรือมิฉะนั้นก็อาจจะพินาศฉิบหายไปเองตามคติธรรมดา นอกจากนี้บุคคลย่อมละไปซึ่งสรีระอันเป็นที่หวงแหนแห่งตนเพราะความตายมาถึงเข้า เพราะฉะนั้น ผู้มีปัญญาเล็งเห็นดังนี้แล้ว บริโภคเองบ้าง ให้บ้าง เมื่อได้บริโภคและให้ตามสะดวกแล้ว เป็นผู้ไม่ถูกติเตียน ย่อมเข้าถึงฐานะอันประเสริฐ

ตรัสแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล เพราะทรงปรารภเรื่องทำนองเดียวกันว่า ข้าวเปลือก ทรัพย์ เงินทอง หรือของหวงแหนอื่น รวมทั้งทาสกรรมกรและคนอาศัยอื่น ๆ บุคคลจะต้องทอดทิ้งไว้ทั้งหมด นำติดไปไม่ได้เมื่อตายแล้ว แต่สิ่งใดซึ่งทำด้วยกาย หรือวาจา ใจ กรรมอันนั้นเป็นของผู้นั้น เขาจะต้องนำติดตัวไปด้วย มันจะติดตามเขาไปเหมือนเงาตามตัว เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงสั่งสมกัลยาณกรรม อันจะติดตามไปได้ในสัมปรายภพ เพราะบุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึ่งในปรโลก

สมบัติกับวิบัตินั้นเป็นของคู่กัน เราก็ไม่รู้ล่วงหน้าด้วยว่า วิบัติจะมาถึงวันไหน ครองสมบัติอยู่ในชั่วโมงนี้ อาจวิบัติในชั่วโมงหน้าก็ได้ ตัวอย่างเช่นบ้านถูกไฟไหม้ ทรัพย์สินถูกโจรปล้นหรือขโมยไป เมื่อมีสมบัติ จึงควร

นึกถึงวิบัติไว้เสมอ แม้มันยังไม่จากเราไป แต่วันหนึ่งเราจะต้องจากมันไป เพราะความตายมาถึงเข้า

สพฺพํ ปหาย คมนียํ จำต้องละทิ้งสิ่งทั้งปวงไป

อสฺสุโก โลโก สัตว์โลกไม่มีสิ่งไรเป็นของ ๆ ตน

เพราะเหตุนี้ผู้มีปัญญา จึงควรทำสิ่งที่ไม่สามารถติดตามเราไปได้ให้ติดตามเราไปได้ นั่นคือแปรสภาพให้เป็นบุญด้วยการหมั่นบริจาค หมั่นช่วยเหลือผู้อื่นด้วยกำลังกาย กำลังทรัพย์และกำลังปัญญา เมื่อได้ให้ได้บริโภคสมควรแล้ว เมื่อทรัพย์สิ้นไปก็ชื่อว่าสิ้นไปด้วยดี ไม่เสียดายและไม่ต้องเสียใจภายหลัง อนึ่ง การจ่ายทรัพย์ไป เพื่อบำเพ็ญคุณงามความดีนั้น ไม่เคยทำให้ใครต้องลำบากยากจน มีแต่จะเพิ่มพูนขึ้น อันนี้หมายความว่า เราต้องทำมาหากินหรือมีรายได้ด้วย ไม่ใช่จ่ายไปอย่างเดียว

เกี่ยวกับเรื่องการฝังทรัพย์ไว้นี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงวิธีฝังทรัพย์อันเป็นประโยชน์ยิ่ง ไว้ในนิธิกัณฑสูตร มีใจความสำคัญดังนี้

"บุคคลฝังทรัพย์ไว้ในที่ลึก ด้วยคิดว่าเมื่อความต้องการเกิดขึ้นทรัพย์นั้นจะเป็นประโยชน์แก่เรา เพื่อหลบหลีกราชภัย โจรภัย เพื่อเปลื้องหนี้ หรือเพื่อบำบัดอันตรายในคราวข้าวยากหมากแพง เพื่อผลประโยชน์ดังกล่าว คนทั้งหลายจึงได้ฝังไว้ เขาคิดว่าได้ฝังไว้ดีแล้ว แต่ทรัพย์นั้นหาสำเร็จประโยชน์เสมอไปไม่ ขุมทรัพย์อาจเคลื่อนที่เสียบ้าง เจ้าของลืมที่ฝังเสียบ้าง นาค ยักษ์นำไปเสียบ้าง ทายาทอันไม่เป็นที่รักลอบขุดเอาไปเสียบ้าง อนึ่ง เมื่อใด หมดบุญ ทรัพย์ทั้งปวงก็ถึงความพินาศ แต่หญิงหรือชายใดได้ฝังทรัพย์ไว้ด้วย ทาน ศีล สัญญมะ (การสำรวมใจ) และทมะ (การฝึกตน) ทรัพย์นั้นของเขาชื่อว่าฝังไว้ดีแล้ว จะเป็นในเจดีย์ (เสนาสนะ) ในสงฆ์ ในบุคคล ในการต้อนรับแขก ในมารดาบิดา พี่ชาย หรือพี่น้องก็ตาม ชื่อว่าฝังไว้ดีแล้วอันใคร ๆ จะแย่งชิงไปไม่ได้ แต่ติดตามผู้นั้นไปได้

เมื่อเขาละโลกนี้ไป เขาก็นำเอาขุมทรัพย์นั้นไปได้ด้วย

ขุมทรัพย์คือบุญนี้ ไม่ทั่วไปแก่คนเหล่าอื่น (ของใครของคนนั้น) โจรลักไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น นักปราชญ์จึงนิยมทำบุญนิธิอันติดตามตนไปได้ นิธิคือบุญนี้ ให้สิ่งน่าใคร่น่าพอใจทั้งปวง แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พวกเขาปรารถนาสิ่งใด ๆ สิ่งนั้น ๆ ย่อมสำเร็จด้วยบุญ ความเป็นผู้มีผิวพรรณดี เสียงไพเราะ สัณฐานดี รูปงาม ความเป็นใหญ่ ความมีบริวาร ความเป็นใหญ่ในประเทศ การได้เสวยทิพยสมบัติ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ การได้อาศัยกัลยาณมิตรแล้วได้ความชำนาญในวิชชาและวิมุตติ ได้ปฏิสัมภิทา วิโมกข์สาวกบารมี ปัจเจกโพธิ และพุทธภูมิ เหล่านี้ล้วนได้ด้วยบุญ ขุมทรัพย์คือบุญมีประโยชน์มากอย่างนี้ นักปราชญ์ทั้งหลายจึงสรรเสริญผู้มีบุญซึ่งได้ทำไว้แล้ว”

เรื่องการบำเพ็ญบารมีนั้น ใครทำมากก็ได้มาก ทำน้อยได้น้อย ประสิทธิภาพของบารมีก็คือให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุข ในที่ทุกสถานที่ตนไปเกิด ไปอยู่ บันดาลใจให้คนทั้งหลายเคารพยำเกรง ให้เกียรติบารมีเป็นสิ่งน่าทำจริง ๆ เพราะมีผลอยู่เสมอ ตลอดกาล ไม่ว่าจะเหยียบย่างไปที่ใด

ข้อแตกต่างระหว่างผู้ให้และไม่ให้นั้น พระนางสุมนา ราชกุมารี พระราชธิดาของพระเจ้าปเสนทิโกศล เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค พร้อมด้วยบริวารจำนวนร้อย ทูลถามว่า “พระองค์ผู้เจริญ สาวกของพระผู้มีพระภาค ๒ คน มีศีล ศรัทธา และปัญญาเท่า ๆ กัน คนหนึ่งเป็นผู้ให้ทาน อีกคนหนึ่งไม่ให้ทาน เมื่อตายแล้ว บังเกิดในสุคติ โลกสวรรค์ เป็นเทวดาเหมือนกัน แต่จะมีเหตุพิเศษแตกต่างกันอย่างไรหรือไม่ ?”

พระศาสดาตรัสตอบว่า “สุมนา เทวดาผู้ให้ทานย่อมข่มเทวดาผู้ไม่ให้ด้วยเหตุ ๕ ประการคือ ด้วยอายุ วรรณะ สุข ยศ และอธิปไตย ที่เป็น

ทิพย์ เมื่อเทวดาทั้งสองนั้นจุติจากเทวโลกมาเป็นมนุษย์ จะพึงมีความพิเศษแตกต่างกันด้วยเหตุ ๕ ประการนั่นแหละ คือมนุษย์ผู้ให้ทานย่อมข่มคนไม่ให้ด้วยเหตุ ๕ ประการนั้นอีกเหมือนกัน ถ้าคนทั้งสองออกบวชบรรพชิตที่เคยให้ทานย่อมข่มที่ไม่ได้ให้ด้วยเหตุ ๕ อย่างคือ เมื่อออกปากขอ ย่อมได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรคมาก เมื่อไม่ออกปากขอ ย่อมได้น้อย อนึ่ง เธออยู่ร่วมกับเพื่อนพรหมจรรย์เหล่าใด เพื่อนพรหมจรรย์เหล่านั้นก็ประพฤติต่อเธอ ด้วยกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม อันเป็นที่พอใจเป็นส่วนมาก ที่ไม่เป็นที่พอใจเป็นส่วนน้อย ย่อมนำสิ่งเป็นที่พอใจเป็นส่วนมาก ไม่เป็นที่พอใจเป็นส่วนน้อย หากคนทั้งสองได้บรรลุอรหันต์ จะไม่แตกต่างกันเลย สุมนาเพราะทั้งสองต่างก็ได้วิมุติเหมือนกัน ไม่มีข้อแตกต่างกันระหว่างวิมุติกับวิมุติ”

พระนางทูลว่า น่าอัศจรรย์จริง พระองค์ บุคคลควรให้ทาน ควรทำบุญโดยแท้ เพราะบุญเป็นอุปการะต่อผู้ที่เป็นเทพ เป็นมนุษย์ และแม้เป็นบรรพชิต

“ถูกแล้ว สุมนา ถูกแล้ว บุญย่อมเป็นอุปการะแก่เทวดา มนุษย์ และแม้แก่บรรพชิต”

พระศาสดาทรงย้ำว่า “ดวงจันทร์ปราศจากมลทิน เดินไปในอากาศ ย่อมมีรัศมีรุ่งโรจน์ กว่าดวงดาวทั้งปวงในโลก ฉันใด บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีล มีศรัทธาก็ฉันนั้น ย่อมไพโรจน์กว่าผู้ตระหนี่ทั้งปวงในโลก เพราะจาคะ เมฆที่ลอยไปตามอากาศ มีสายฟ้าแลบแปลบปลาบ มีช่อตั้งร้อยตกรดแผ่นดิน ยังที่ดอนและที่ลุ่มให้เต็มฉันใด สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้สมบูรณ์ด้วยญาณ ทรรศนะ เป็นบัณฑิต ก็ฉันนั้น ย่อมข่มผู้ตระหนี่ด้วยฐานะ ๕ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุข ยศและเปี่ยมด้วยโภคะ เมื่อละกายไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์”

บุญอันเลิศ คือ อายุ วรรณะ ยศ เกียรติ ความสุข และกำลัง ย่อมเจริญแก่บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมอันเลิศ เลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ คือเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าผู้เลิศ ผู้เป็นทักขิเณยยบุคคลชั้นเยี่ยม เลื่อมใสในพระธรรมอันเลิศ ปราศจากราคะ เข้าไปสงบ และสุข เลื่อมใสในพระสงฆ์ผู้เลิศ เป็นนาบุญชั้นเยี่ยม ให้ทานในสิ่งที่เลิศ ปราชญ์ผู้มั่นอยู่ในธรรมอันเลิศ ให้สิ่งที่เลิศแล้ว จะเป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็ตาม ย่อมเป็นผู้ถึงความเลิศ บันเทิงอยู่

ทุกคนอยากจะขอให้คนที่ตนรักมีความสุข มีอายุยืน แต่จะเป็นอย่างที่ขอหรือ พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ว่า อริยสาวก - สาวกของพระอริยะหรือสาวกที่เป็นอริยะ เมื่อต้องการอายุ วรรณะ สุข ยศ และสวรรค์ ก็ไม่ควรอ้อนวอนขอให้เป็นเช่นนั้น แต่พึงปฏิบัติหรือดำเนินปฏิปทาอันจะให้ได้สิ่งนั้น ถ้าขอหรืออ้อนวอนเอาได้แล้ว ใครเล่าจะเสื่อมจากสิ่งเหล่านั้น ใครจะพลาดจากสิ่งที่ตนประสงค์ เพราะว่าทุกคนมีสิทธิ์สวดอ้อนวอนด้วยกันทั้งนั้น ผลย่อมจะเกิดตามเหตุ ต้องลงมือทำให้ตรงกับผลที่เราต้องการ และถ้าทำเหตุแล้วอธิษฐานปรารถนา ผลคงสำเร็จ ดังที่ปรากฏในประวัติของพระสาวกทั่วไป แสดงพระธรรมเทศนาเรื่อง บุญอันเลิศ สมควรแก่เวลา เอวังก็มีด้วยประการฉะนี้

พระธรรมเทศนาต่างเรื่อง